Pr. Dr. MIRCEA PĂCURARIU
Profesor la Institutul Teologic Universitar Sibiu

POLITICA STATULUI UNGAR FAȚĂ DE BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA DUALISMULUI 1867 ~ 1918

SIBIU, 1986

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Mircea Păcurariu

POLITICA STATULUI UNGAR FAȚĂ DE BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA DUALISMULUI (1867—1918)

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Editura Institutului Biblic şi de Misiune
al Bisericii Ortodoxe Române
1986

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Preot Dr. MIRCEA PĂCURARIU
Profesor la Institutul Teologic Universitar Sibiu

POLITICA STATULUI UNGAR FAŢĂ DE BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA DUALISMULUI (1867—1918)

SIBIU, 1986

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

INTRODUCERE

SITUAȚIA POLITICĂ A TRANSILVANIEI ÎN PERIOADA DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR (1867—1918)

Stabilirea ungurilor în Cîmpia Panonică (896) a avut urmări însemnate și asupra teritoriilor dintre Carpați și Tisa, locuite de români. Regele Ștefan cel Sfînt, întemeietorul statului feudal ungar, a început acțiunea de cucerire treptată a unor teritorii din stînga Tisei, care a durat pînă pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui de al XIV-lea. Prezența românilor în teritoriile intracarpatice cotropite este dovedită nu numai de cronicile străine (Cronica lui „Anonymus", a călugărului kievean Nestor), de documentele vremii — unele emise chiar de regii Ungariei sau de cancelaria papală — din secolele XII—XV, de o seamă de biserici și mănăstiri (Densuș, Streisîngeorgiu, Strei, Prislop, Ribița, Crișcior, Leșnic — în județul Hunedoara, Rîmeț și altele), existente pînă azi, iar altele cunoscute prin cercetările arheologice — dar și de unele mici formațiuni politice — statele românești. Vechile „țări" românești — a Maramureșului, Oașului, Hațegului, Făgărașului, Bîrsei — erau locuite exclusiv de români avîndu-și libertățile și individualitatea lor politică. Se adaugă la acestea o seamă de cnezate, conduse de cneji români, cu aceleași forme de viață, specific românească. Chiar și după cucerirea treptată a Transilvaniei de către regatul ungar, ea n-a fost integrată niciînd în sistemul politic administrativ al Ungariei, ci și-a păstrat autonomia și forma tradițională românească de organizare, aceea a voievodatului, comună cu a țărilor românești extracarpatice, lucru recunoscut și de unii istorici unguri. Din rîndul acestor cneji și voievozi români s-au ridicat numeroși luptători pentru apărarea pămîntului strămoșesc, între care și Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei, tatăl regelui Matei Corvinul al Ungariei.

În 1541, începe o nouă etapă în istoria Transilvaniei. În urma ocupării orașului Buda de către turci, regatul ungar și-a încetat existența; partea centrală și de sud a Ungariei a fost transformată în pașalîc, părțile de vest și de nord-vest au intrat în stăpînirea Habsburgilor, iar Transilvania propriu-zisă a devenit principat autonom, dar sub suzeranitate otomană, în strînse legături politice, economice și cultural-bisericești cu Țara Românească și Moldova. Nobilimea maghiară — din care o parte era recrutată dintre români deznaționalizați — a izbutit să impună principi maghiari la conducerea Transilvaniei, fapt care a accentuat politica

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

de opresiune națională la care era expusă populația românească autohtonă. O parte a Banatului românesc de azi a fost transformată în pașalîc turcesc, în 1552, iar partea răsăriteană a intrat în componența principatului Transilvaniei.

Anul 1688 marchează începutul unei noi perioade din istoria Transilvaniei. În urma victoriilor repurtate de austrieci împotriva turcilor, în 1688 Transilvania și așa-numitul „Partium" — regiunile din nord-vestul României de azi — au trecut de sub suzeranitatea Porții otomane, sub dominația imperiului habsburgic. Aceeași soartă o va avea și Ungaria propriu-zisă care a intrat sub stăpînire habsburgică, încă din ultimii ani ai secolului al XVII-lea. Noile schimbări politico-teritoriale au fost recunoscute prin tratatul de pace de la Carlovițˌ din 1699, încheiat între Poarta otomană și imperiul habsburgic. În 1718 a trecut în stăpînirea imperiului și Banatul, fapt recunoscut în tratatul de pace încheiat atunci între aceleași puteri, la Pasarovițˌ. Trebuie să reținem că după 1691 Transilvania a fost considerată ca „mare Principat" al imperiului, condusă de un guvernator, ales de dietă și confirmat de împărat. O administrație aparte — militară, apoi civilă — avea și Banatul. Deci aceste teritorii românești erau cu totul separate de Ungaria propriu-zisă. În tot cursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de al XIX-lea, Habsburgii au întîmpinat permanente împotriviri din partea Dietei Transilvaniei; se înregistrează — atît pe teritoriul Transilvaniei, cît și al Ungariei propriu-zise — încercări de înlăturare a dominației habsburgice. Cu toate acestea, vor surveni schimbări în configurația politico-teritorială a imperiului habsburgic abia în anul 1867.

*

În cadrul mișcărilor revoluționare care au izbucnit în mai multe țări ale Europei în primăvara anului 1848, s-a ridicat și tineretul ungar, sub conducerea lui Kossuth Lajos, iar la 14 aprilie Ungaria s-a proclamat independentă de Austria, în cadrul căreia era inclusă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea (pacea de la Carlovițˌ, 1699). Dar tot atunci s-a hotărît și anexarea Transilvaniei la statul ungar, lucru pe care românii nu-l puteau accepta. De aceea, în cadrul marii adunări naționale românești de la Blaj din 3/15 mai 1848, la care au fost prezenți peste 40.000 de români, Simion Bărnuțiu a prezentat un program prin care se proclama — între altele — independența națiunii române și desființarea iobăgiei. În ziua următoare, la 4/16 mai, programul a fost concretizat sub forma unei petiții naționale, în 16 puncte, care prevedeau, între altele: independența națiunii române și reprezentarea ei în dietă, justiție, administrație și armată; independența Bisericii românești și reînființarea vechii Mitropolii; desființarea iobăgiei și a dijmelor fără despăgubiri; înființarea gărzii naționale românești; libertate comercială și industrială; libertatea cuvîntului, a scrisului și a tiparului; înființarea de școli românești de toate gradele, în sate și orașe, precum și a unei universități românești; adunare constituantă care să voteze o nouă constituție, bazată pe princi-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

piile de dreptate, libertate, egalitate şi frăţietate. Ultimul punct — şi care ne interesează în chip deosebit în cadrul lucrării de faţă — era respingerea unirii Transilvaniei cu Ungaria, hotărîtă de revoluţionarii unguri fără consultarea naţiunii române.[1]

Din încredinţarea adunării, episcopul Andrei Şaguna de la Sibiu (1808—1873) s-a prezentat, în fruntea unei delegaţii (din care făceau parte şi numeroşi slujitori ai Bisericii), la împăratul Ferdinand V al Austriei, la Innsbruck, pentru a-i înfăţişa revendicările românilor transilvăneni. În ianuarie şi februarie 1849 a fost primit în două audienţe de noul împărat Francisc Iosif I (1848—1916), prezentîndu-i aceleaşi revendicări româneşti. Într-un memoriu prezentat acum, se cerea constituirea românilor din imperiul habsburgic într-o singură naţiune, independentă, cu administraţie naţională şi autonomă.

Dar nici noul guvern ungar prezidat de contele Bátthyány Lajos, format în martie 1848, nici Dieta Transilvaniei, aleasă potrivit prevederilor electorale feudale tradiţionale, cu reprezentanţi ai aristocraţiei maghiare, ai saşilor şi secuilor, deci cu excluderea românilor, n-au voit să recunoască dreptul românilor la autodeterminare. În şedinţa Dietei de la 29 mai 1848, la Cluj, s-a hotărît anexarea Transilvaniei la Ungaria, nesocotind astfel hotărîrile reprezentanţilor naţiunii române luate pe Cîmpia Libertăţii din Blaj. Cîteva zile mai tîrziu, „uniunea" a fost sancţionată şi de împărat.

Menţinerea vechilor stări de lucruri şi a privilegiilor aristocraţiei a nemulţumit adînc masele populare româneşti. Nobilimea din Transilvania începe să folosească tot mai mult gărzile naţionale maghiare împotriva ţăranilor şi a conducătorilor revoluţiei româneşti. Numeroasele execuţii, arestări şi chiar ciocniri sîngeroase între români şi maghiari, au dus la convocarea unei noi adunări pe Cîmpia Libertăţii de la Blaj, în septembrie 1848, la care au participat cca 60.000 de români. Adunarea a cerut încetarea persecuţiilor şi abuzurilor, desfiinţarea robotelor, anularea anexării Transilvaniei la Ungaria, înfiinţarea gărzilor naţionale româneşti. A început de-acum formarea unei oşti populare româneşti, sub conducerea lui Avram Iancu, Axente Sever, Constantin Romanul, Simion Balint ş. a. În ciuda eforturilor unor conducători ai românilor — în frunte cu Nicolae Bălcescu — de-a se realiza o cooperare româno-maghiară împotriva Habsburgilor, nu s-a ajuns la nici un rezultat, căci conducătorii revoluţiei maghiare, în frunte cu Kossuth Lajos, au refuzat să acorde drepturi naţional-politice românilor, continuînd să apere interesele aristocraţiei. Românii, conduşi de Avram Iancu, au organizat apărarea Munţilor Apuseni, în primăvara anului 1849, împotriva oştilor revoluţionare ungare, conduse de generalul Iosif Bem. Ele s-au încheiat pe la mijlo-

1 Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1904, p. 332; Ioan Moga, *Les luttes des Roumains de Transylvanie pour l'emancipation nationale*, în vol. *La Transylvanie*, Bucarest, 1938, p. 379—401; Victor Cheresteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj*, Bucureşti, 1966, p. 421 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cul anului 1849, o dată cu înfrîngerea revoluției ungare de către trupele habsburgice și țariste (iulie-august 1849). Ungaria și Transilvania au ajuns din nou în stăpînirea Habsburgilor, care au știut să profite de neînțelegerile existente între revoluționarii unguri și români. Însuși Kossuth avea să regrete că n-a acceptat colaborarea între unguri și români împotriva asupritorilor comuni. Dar bilanțul acestor lupte s-a încheiat — pentru români — cu multe jertfe de vieți omenești și numeroase distrugeri de bunuri materiale: patru prefecți și 10 tribuni, aproape 100 de centurioni și peste 100 de preoți și protopopi, toți împușcați sau spînzurați de revoluționarii maghiari (unii judecați de așa-numitele „tribunale de sînge"), vreo 40.000 de țărani români căzuți în lupte, împușcați sau spînzurați, vreo 300 de sate arse și distruse.

Deși revoluția a fost înfrîntă, totuși ea a avut pentru români și cîteva urmări pozitive. Au fost înlăturate raporturile feudale care existau între nobilii proprietari de pămînt și iobagi, încît fostul iobag devenea proprietar al pămîntului urbarial pentru care înainte plătea dijme și făcea robote. Nobilimea a pierdut monopolul asupra pămîntului în Transilvania, formîndu-se o pătură largă de țărani români proprietari de pămînt, care va constitui una din forțele principale ale mișcărilor revoluționare și sociale românești.

În urma revoluției, a fost desființată instituția medievală a celor „trei națiuni", iar românii nu vor mai avea statutul anterior de popor „tolerat". Nobilimea maghiară și patriciatul săsesc au pierdut privilegiul de-a ocupa toate funcțiile publice.

Dar pe lîngă aceste urmări pozitive, cele negative au fost mult mai numeroase. Îndată după înăbușirea revoluției, s-a introdus în mod brutal absolutismul în întreg imperiul, căci împăratul a revocat toate concesiile făcute de teama maselor în timpul revoluției. Cel mai de seamă reprezentant al acestui „regim absolutist de stat" a fost ministrul de interne al guvernului imperial, baronul Alexander von Bach, fapt pentru care perioada anilor 1849—1860 este cunoscută și sub numele de „regimul lui Bach". S-a reintrodus cenzura, s-a mărit numărul unităților polițienești și al jandarmeriei, au fost arestați conducătorii revoluției antihabsburgice. Aristocrația austriacă și cea mai mare parte a aristocrației ungare, rămase credincioase împăratului în timpul revoluției, au format și pe mai departe baza socială a imperiului. Toată puterea de stat era concentrată la Viena, de unde erau elaborate toate dispozițiile pentru provinciile monarhiei cu naționalități diferite, ale căror interese naționale și sociale erau cu totul nesocotite. Unitatea imperiului habsburgic era asigurată prin întregul aparat de stat birocratic, prin armată, poliție și jandarmerie. Peste tot, a fost introdusă limba germană ca limbă oficială, de stat. Biserica romano-catolică dobîndea o poziție predominantă în învățămînt și, în general, în viața culturală a imperiului.

Îndată după instaurarea absolutismului, principatul Transilvaniei a devenit o provincie care depindea direct de Guvernul imperial din Viena. În fruntea acesteia era un guvernator, numit de împărat, cu reșe-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

dința în Sibiu: generalul Ludwig Wohlgemuth (1849—1851), prințul Karl von Schwarzenberg (1851—1858) și generalul Friederich Lichtenstein (1858—1860). Acum a avut loc și reorganizarea administrativă a țării; au fost desființate comitatele, iar țara împărțită în șase districte militare, fiecare avînd în frunte un comandant militar, asistat de un consilier civil.

În noiembrie 1849 s-a format o provincie aparte, numită „Voievodina sîrbească și Banatul Timișoarei", cu reședința în Timișoara. Vechile comitate din „Partium", adică Aradul, Bihorul, Sătmarul și Maramureșul au rămas anexate la Ungaria. În felul acesta, românii din teritoriile intracarpatice erau divizați în trei provincii diferite: 1. Marele Principat al Transilvaniei; 2. Voievodina sîrbească cu Banatul Timișoarei și 3. Comitatele anexate Ungariei. Grija de căpetenie a Habsburgilor și a Guvernului central din Viena era menținerea „integrității monarhiei", grija ca popoarele subjugate să nu se poată elibera. De aceea, orice mișcare națională era urmărită și persecutată, promovîndu-se, în același timp, o politică de învrăjbire a diferitelor naționalități, ca ele să fie mai ușor stăpînite, potrivit principiului: „divide et impera".

În cei peste 10 ani ai „absolutismului", revendicările formulate pe Cîmpia Libertății de la Blaj n-au fost satisfăcute, deși românii au rămas „credincioși" monarhiei, în speranța că li se vor acorda drepturile promise. Dimpotrivă, s-a introdus o cenzură și mai severă decît înainte de 1848, încît, cu excepția „Telegrafului Român" de la Sibiu, nu s-a mai permis înființarea altui ziar politic românesc. Libertatea cuvîntului și a adunărilor a fost suprimată; cu excepția Sinodului eparhial convocat de Andrei Șaguna la Sibiu, în martie 1850, nu s-a mai permis nici o altă întrunire politică românească. Oarecari succese s-au dobîndit doar pe tărîm cultural, prin redeschiderea gimnaziilor și a seminariilor românești închise în timpul revoluției, prin înființarea gimnaziului din Brașov, a unor școli pedagogice și a zeci de școli poporale românești sau a unor societăți de lectură ale elevilor români de la gimnazii germane sau maghiare.[2]

Dar împrejurările politice nefavorabile pentru imperiul habsburgic (războiul cu Piemontul și Franța, cîteva înfrîngeri, pierderea Lombardiei) au dus la schimbarea sistemului de guvernare. Astfel, începînd cu anul 1860, în locul perioadei absolutiste de pînă atunci, s-a inaugurat așa-zisa „perioadă liberală" (sau „regimul liberal"). Noul guvern a desființat cenzura, precum și alte dispoziții cu caracter reacționar și a adoptat o atitudine mai îngăduitoare față de limbile popoarelor din imperiu. La ședințele Senatului imperial din Viena, în mai 1860, chemat să facă propuneri în vederea federalizării imperiului, au fost invitați și trei români (Andrei Șaguna din Transilvania, Andrei Mocioni din Banat și Nicolae Petrino din Bucovina). Toți trei au cerut, între altele, autonomia Bisericii românești din Transilvania, prin despărțirea ierarhică de Biserica sîrbă și reînființarea Mitropoliei ortodoxe române a Transilvaniei.

2 Vol. *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p. 133—176.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

La 8/20 octombrie 1860, împăratul Francisc Iosif I a promulgat o diplomă, socotită ca o adevărată constituţie a Transilvaniei pînă în 1867, potrivit căreia Transilvania redevenea stat autonom în cadrul imperiului habsburgic. Se declara că pe viitor se vor respecta instituţiile şi drepturile istorice ale tuturor popoarelor care constituiau imperiul. Fiecare ţară sau provincie urma să aibă dieta sa proprie, în competenţa căreia intrau probleme privitoare la administraţie, învăţămînt, culte etc. Problemele privind finanţele, armata şi afacerile externe rămîneau şi pe mai departe în competenţa Senatului imperial central din Viena; fiecare provincie va delega un număr de membri în acest senat. În februarie 1861, s-a dat o nouă diplomă (patentă), care prevedea un Parlament central, cu două Camere. Deci provinciile monarhiei se bucurau pe viitor de oarecare autonomie. În Transilvania istorică a fost restabilit un guvern civil, avînd în frunte pe contele Mikó Imre, guvernator provizoriu (10 decembrie 1860—1861), urmat de Ludovic Folliot de Crenneville (26 noiembrie 1861—2 aprilie 1867). Capitala Principatului Transilvaniei a fost mutată de la Sibiu la Cluj, unde erau concentrate principalele elemente ale aristocraţiei maghiare.

În urma publicării acestor diplome, s-au ţinut mai multe adunări şi consfătuiri româneşti la Braşov, Sibiu şi Timişoara, prin care s-au formulat noi memorii, cu revendicările româneşti. Cu toate acestea, românii au primit alte lovituri din partea autorităţilor habsburgice. De pildă, la 15/27 decembrie 1860, acelaşi împărat a hotărît alipirea Banatului şi a comitatelor din vestul Transilvaniei la Ungaria, fără să ţină seama de cererea formulată în Conferinţa românilor bănăţeni de la Timişoara, din 18—19 noiembrie 1860, care ceruse constituirea Banatului într-un „Căpitanat autonom" sau încorporarea sa la Transilvania; slăbea astfel şi mai mult unitatea românilor din imperiul habsburgic. În schimb, se înregistrează un fapt pozitiv şi anume convocarea unei Conferinţe naţionale a românilor la Sibiu, între 1/13—4/16 ianuarie 1861, sub preşedinţia mitropolitului Alexandru Sterca Şuluţiu şi a lui Andrei Şaguna. S-au adoptat două rezoluţii: una cu privire la recunoaşterea românilor ca „naţiune politică şi independentă faţă de celelalte naţiuni", iar a doua cu privire la folosirea limbii române în viaţa publică a ţării, egal îndreptăţită cu limbile maghiară şi germană. Într-o rezoluţie a aceleiaşi adunări, se preciza că „toţi românii, fără deosebire de confesiune, sînt fraţi de acelaşi sînge, şi că deosebirea de confesiune nu-i mai poate despărţi pe unii de alţii în cauza naţională politică română". În 7/19—11/23 aprilie 1863, cei doi ierarhi au prezidat lucrările unui Congres naţional al românilor, întrunit tot la Sibiu. Congresul a ales o delegaţie de 10 persoane, în frunte cu Şaguna, care să prezinte împăratului doleanţele naţiunii române. Delegaţia a fost primită de împărat la 4 mai, obţinînd felurite promisiuni, care, după cum era de aşteptat, nu s-au transpus în fapte.

În iulie 1863—octombrie 1864 s-a întrunit Dieta Transilvaniei la Sibiu. Deşi alegerile de deputaţi s-au făcut pe bază cenzitară (erau îndreptăţiţi numai cei cu venituri, legea fiind defavorabilă românilor, care

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

erau în majoritate țărani cu pămînt puțin sau fără pămînt), totuși, pentru prima oară în istoria Transilvaniei au intrat în Dietă un număr foarte mare de deputați români (46, față de 42 de maghiari și 32 de sași), plus cîte 11 „regaliști" din rîndul fiecărei naționalități, numiți direct de împărat. Andrei Șaguna a fost ales în Dietă ca deputat al cercului Sălișteː Majoritatea deputaților maghiari au refuzat să ia parte la lucrări. Deputații români și sași au votat atunci „legea asupra egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunii sale cu a celorlalte naționalități și confesiuni", precum și legea privind folosirea limbii române în administrație, pe bază de egalitate cu cea maghiară și germană. Legile respective au fost sancționate de împărat, ceea ce constituia apogeul a aproape un secol și jumătate de lupte pentru recunoașterea românilor ca una din națiunile Transilvaniei. Aceste două legi, ca și celelalte lucrări privind organizarea administrației, justiției și economiei, păreau să fi asigurat autonomia Transilvaniei pentru viitor. Evenimentele care au urmat au dovedit tocmai contrariul.[3]

Din cauza intransigenței conducătorilor politici maghiari, dar și din cauza opoziției cehilor și croaților — sistemul inaugurat de diplomele imperiale din 1860 și 1861 n-a dus la o stabilitate internă și nici n-a întărit poziția monarhiei în relațiile externe. De aceea, împăratul a căutat să ajungă la o înțelegere cu reprezentanții aristocrației ungare, mai ales că era într-o situație politică externă deosebit de gravă, în preajma unui război cu Prusia și Italia. Dar aceștia nu voiau să trateze o înțelegere cu Austria decît pe baza recunoașterii anexării Transilvaniei la Ungaria. Încă din 1863 contele Apponyi Gergely înainta împăratului un memorandum, prin care cerea revizuirea legilor din 1848 precum și un „dualism coordonat" între Austria și Ungaria. În iulie 1865 au început negocierile cu diferiți conducători maghiari. În august același an s-a întrunit o conferință la Viena, la care au participat noii miniștri ai Austriei, dar și reprezentanți ai aristocrației maghiare din Transilvania, între care Mikó Imre, fost guvernator al Transilvaniei și Kemény Ferencz, președinte al Dietei din 1848, care hotărîse „uniunea" Transilvaniei cu Ungaria. Întrucît aceștia insistau asupra recunoașterii autonomiei și integrității teritoriale a „Ungariei istorice", mai înainte de a se începe discuțiile cu privire la relațiile viitoare dintre Ungaria și Austria, împăratul a fost nevoit să accepte, în principiu, unirea Transilvaniei cu Ungaria.

3 Amănunte la Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București 1895, p. 31—109 (anexe); Valeriu Moldovan, *Dieta Ardealului din 1863—1864*, Cluj, 1932; Mester Miklos, *Az autonom Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64-evi Nagyszebeni országgülésen* (Transilvania autonomă și cerințele națiunii române în Dieta de la Sibiu, 1863—1864), Budapesta, 1936; I. Moga, *op. cit.*, p. 401—423; Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională*, București, 1974, p. 145—350; Simion Retegan, *Eforturi și realizări politice ale românilor din Transilvania în anii premergători dualismului*, în vol. *Românii din Transilvania împotriva dualismului*, Cluj-Napoca, 1978, p. 38—83; Dumitru Suciu, *Acțiuni politice românești împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei*, în același volum, p. 84—157.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

La 1 septembrie 1865 împăratul a dizolvat Dieta de la Cluj şi a dispus să se facă alegeri pentru o nouă Dietă, care se va şi întruni la Cluj, pe baza unei legi electorale din 1848, avînd drept de vot numai cei care plăteau un impozit anual direct de cel puţin 8 florini. În astfel de împrejurări, numărul alegătorilor români s-a redus în mod simţitor, asigurîndu-se majoritatea maghiarilor, care, în genere, aveau o situaţie materială mai bună.

Aceste dispoziţii privind dizolvarea Dietei, ca şi condiţiile de participare la alegeri, au provocat multe discuţii între conducătorii românilor. Unii, între care şi mitropolitul Şaguna cu cercurile clericale şi laice sibiene ortodoxe, erau de părere ca românii să participe în continuare la viaţa politică a ţării; alţii, în frunte cu George Bariţiu şi Ioan Raţiu, erau de părere opusă şi anume ca românii să nu ia parte la alegeri şi la lucrările Dietei, căci prin acestea s-ar recunoaşte noua stare de lucruri, inclusiv unirea Transilvaniei cu Ungaria. Cei din urmă erau reprezentanţii tipici ai unei noi generaţii de conducători politici, în jurul cărora s-au grupat alţi avocaţi, profesori, dar şi oameni de afaceri şi negustori care voiau să pună bazele unei noi mişcări naţionale, cu excluderea reprezentanţilor Bisericii de la conducerea ei. Pînă atunci, Curtea din Viena recunoscuse pe episcopii români ca singurii reprezentanţi ai poporului, iar după 1848 Andrei Şaguna a devenit figura politică dominantă a Transilvaniei, acuzat însă de noua generaţie de intelectuali români de prea mult devotament faţă de Curtea din Viena. În felul acesta, se conturează încă de acum două curente în mişcarea naţională românească: „activişti" în frunte cu Şaguna, şi oponenţii lor, numiţi „pasivişti". În curînd, disensiunile dintre ei s-au accentuat şi au durat pînă în primul deceniu al secolului nostru. Firește, această lipsă de unitate a fost în detrimentul întregii lupte pe care o purtau românii transilvăneni pentru emanciparea lor politico-socială.

Cu toată campania dusă în presă, pasiviştii n-au putut împiedica cu totul pe români să participe la alegeri. Aşa se face că au fost aleşi 14 români, la care se adăuga un număr de 34 de „regalişti", numiţi de împărat (pe lîngă 130 de maghiari şi 25 de saşi). În ziua de 24 noiembrie/6 decembrie 1865, deputaţii maghiari şi secui au cerut recunoaşterea imediată a „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria; autonomia principatului era desfiinţată, urmînd ca problemele şi interesele acestui teritoriu — locuit în majoritate de români — să fie discutate şi hotărîte în Dieta din Pesta. În şedinţa din 2 decembrie 1865, mitropolitul Andrei Şaguna a denunţat Dieta, ca fiind neconstituţională, depunînd un memorandum prin care cerea convocarea unei Diete legale, constituţionale. În acelaşi sens a vorbit şi Ioan Raţiu, observînd că în 1848, cînd s-a votat uniunea, românii, ca naţiune, n-au fost reprezentaţi. Intervenţiile lor n-au avut nici un rezultat. La 9 ianuarie 1866 împăratul a prorogat Dieta Transilvaniei; ea n-a mai fost convocată niciodată. Aceasta însemna, practic, sfîrşitul existenţei Transilvaniei ca principat autonom.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Neînțelegerile dintre „activiști" și „pasiviști" s-au accentuat și cu prilejul alegerilor pentru Dieta ungară din Pesta, convocată pentru ziua de 14 decembrie 1865 (intraseră și cîțiva români din Banat). În Transilvania s-a primit aprobarea pentru alegeri mai tîrziu. Pasiviștii cereau boicotarea alegerilor, în semn de protest împotriva unirii și a legii electorale din 1848, cerînd convocarea unei diete transilvane, pe baza unei legi electorale liberale, care să hotărască soarta principatului. În schimb, activiștii cereau participarea la alegeri, în semn de lealitate față de împărat, dar fără să recunoască uniunea și legislația anului 1848. Au fost însă și unii pasiviști — între care și Ioan Rațiu — care au acceptat să candideze pentru locuri în Dieta ungară, numai în scopul evitării alegerii unor deputați maghiari în zone cu majoritate românească. Au fost aleși 14 români.

Puținii români din Transilvania, Banat și „părțile ungurești" care au intrat în Dietă au apărat cauza autonomiei Transilvaniei și drepturile naționalităților nemaghiare. Totuși, deputații Transilvaniei și-au alcătuit un program politic separat față de al colegilor lor din Banat și Ungaria. Între altele, ei cereau recunoașterea formală a egalității națiunii române cu celelalte națiuni din Transilvania, autonomie administrativă completă pentru Bisericile românești ortodoxă și unită, pentru școlile și fundațiile lor; au cerut ca să se înființeze în Transilvania o bancă de credit, o cameră industrială și comercială, o universitate. S-au purtat discuții în problema întocmirii unui proiect de lege al naționalităților de către o comisie specială. Deputații români au stăruit ca membrii acestei comisii să fie aleși proporțional cu populația diferitelor naționalități; s-a opus însă cunoscutul om politic Deák Ferencz (de origine macedo-română), care a motivat că acea comisie trebuie să reprezinte „țara" întreagă și nu naționalitățile luate separat, căci toți cetățenii erau membri ai unei „singure națiuni politice".

Dar în acest timp avea loc și războiul Austriei cu Prusia. Deși mii de soldați români își sacrificau viața pentru împăratul Austriei, atitudinea lui față de Transilvania n-a putut fi schimbată. Dimpotrivă, datorită înfrîngerilor suferite, atitudinea Curții față de unguri a devenit și mai favorabilă decît în 1865. Un memorandum cu 1493 de semnături, cu principalele revendicări românești, prezentat împăratului de Ioan Rațiu, la 31 decembrie 1866, n-a avut nici un rezultat. Deci românii n-au putut face nimic nici în Dieta ungară, nici în diferite adunări din comitate și orașe, nici prin memorandul prezentat împăratului.

La 5/17 februarie 1867, împăratul Francisc Iosif a semnat „rescriptul" prin care s-a restabilit constituția ungară și numirea contelui Andrássy Gyula în funcția de prim-ministru al Ungariei, urmînd ca el să facă propuneri pentru numirea unor titulari la celelalte ministere. În ziua următoare, rescriptul a fost citit în Dietă; la 23 februarie se anunța că noul Guvern este constituit și aprobat de împărat. Deputații români au încercat să reia lupta în Dieta ungară, să rezolve măcar parțial autonomia Transilvaniei. În ședința din 7 martie 1867, a luat cuvîntul Ilie

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Măcelariu, avocat în Miercurea Sibiului, care a încercat să vorbească românește, dar a fost împiedicat de președintele Camerei (Dietei), acesta reamintindu-i că legea prevedea ca dezbaterile să aibă loc în limba maghiară. A renunțat la cuvînt, dar a declarat: „Națiunea mea a luptat de secole pentru redobîndirea libertății patriei și va lupta întotdeauna, fiindcă știe că fără patrie nu există libertate. Dar fără întrebuințarea limbii materne, patria și libertatea sînt numai o iluzie".

La 27 mai/8 iunie 1867 a avut loc încoronarea lui Francisc Iosif I ca „rege apostolic" al Ungariei la Budapesta. În zilele următoare, a sancționat o serie de legi fundamentale, a dizolvat Dieta de la Cluj și a declarat „nule și neavenite" hotărîrile Dietei de la Sibiu.

Încă de la începutul lunii mai 1867, guvernatorul Folliot de Crenneville, ca șef al puterii executive, a fost înlocuit cu contele Pechy Imre, numit „comisar imperial pentru Transilvania". Funcția de „cancelar al Transilvaniei" a încetat.

Prin Articolul de lege XII din 1867 se stabileau noile raporturi dintre Ungaria și monarhia habsburgică. Ele vor avea în comun numai suveranul (care devenea „împărat al Austriei și rege apostolic al Ungariei"), armata, afacerile externe și finanțele; pentru acestea existau ministere comune la Viena, iar la Budapesta urmau să funcționeze ministere separate pentru toate celelalte sectoare ale vieții de stat.

La 6 decembrie 1868 a fost sancționată Legea pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria (sau Articolul de lege XLIII) votată de ambele Camere ale Parlamentului din Budapesta.[4] Din Ungaria făceau parte o serie de națiuni nemaghiare, ca românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, sașii din Transilvania, șvabii din Banat, sîrbii din părțile de sud ale Ungariei (azi nordul Iugoslaviei), slovacii în nordul Ungariei (azi sudul Cehoslovaciei) și rutenii din Ucraina subcarpatică (azi în U. R. S. S.). Bucovina românească rămînea în componența Austriei, un nou mijloc de sfărîmare a unității românești.

Acordul sau compromisul dualist era acum un fapt încheiat. După 326 de ani de inexistență a unui stat ungar, el era acum readus în istorie, dar sub coroana Habsburgilor. Începea o nouă perioadă și în istoria Transilvaniei, căreia i s-a anulat orice autonomie, din moment ce era încorporată Ungariei. Această situație a dăinuit pînă la destrămarea „imperiului dualist austro-ungar", în noiembrie 1918.

Adevăratul sens al dualismului a fost înțeles de la bun început de oameni politici clarvăzători. De pildă, profesorul Alexandru Roman

4 Textul legii la Eugen Brote, *op. cit.*, p. 110—113 (anexa 28). Amănunte la T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, p. 3 urm.; Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970, p. 59—115; (cap. „Românii din Transilvania și compromisul dualist, 1865—1869"); V. Maciu, *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois*, în *Revue roumaine d'histoire*, 1967, nr. 6, p. 907—938; Cornelia Bodea și Iosif Kovács, *Românii din monarhia Habsburgilor și compromisul din 1867*, în vol. *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p. 30—37.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

(1826—1897), de la Universitatea din Budapesta, numea dualismul, chiar în Camera Deputaților, drept „unio duarum nationum contra plures" (unirea a două națiuni împotriva mai multora), reliefînd prin aceste cuvinte caracterul silnic și nefiresc al sistemului. Tot el declara că dualismul reprezintă „întîiul pas spre federalizarea monarhiei, ori ultimul spre dezmembrarea ei" (ultima lui ipoteză se va adeveri peste o jumătate de veac). Un corespondent al ziarului *„Românul"* din București scria (numărul din 10 iunie 1867): „Patria lui Arpad plutește în bucurie, în timp ce Transilvania este aruncată în oceanul pierzării... Împăratul Austriei, primind coroana unui popor care în 1848 se răsculase și detronase dinastia, începe să-și reverse milostivirea asupra acestuia, iar românul, care nu și-a cruțat nici sîngele, nici viața pentru împărat și pentru tron, rămîne din nou condamnat". La începutul secolului nostru, istoricul englez Robert William Seton-Watson (1879—1950), mai tîrziu membru de onoare al Academiei Române scria că dualismul nu era altceva decît „înțelegerea făcută de două rase, germani și unguri, de a-și împărți în înțelesul exclusiv, puterea în monarhie".[5]

Obiectivele urmărite de conducătorii maghiari s-au văzut curînd. În 1868 Deák Ferencz (1803—1876), unul din promotorii ideii statului dualist, a prezentat Parlamentului ungar (cu sistem bicameral: Dieta sau Camera Deputaților și Casa Magnaților), faimoasa „Lege a naționalităților" (Articolul de lege XLIV). Chiar în partea introductivă se făcea precizarea că în Ungaria nu există decît o singură națiune, cea ungară „una și indivizibilă" și că toți cetățenii Ungariei (inclusiv ai Transilvaniei), indiferent de origine și limbă, sînt membri ai aceleiași națiuni. Limba oficială de stat era cea maghiară; limbile celorlalte naționalități puteau fi folosite numai în limitele permise de „unitatea statului și întrucît este necesară pentru posibilitățile practice ale guvernului și ale administrației și pentru ușurarea împărțirii justiției". Un proiect de lege al naționalităților, prezentat de deputații români și sîrbi, prin care se cerea egalitate de drepturi pentru toate națiunile din statul ungar, nici n-a fost pus în discuție.[6]

Noua situație politică a determinat pe români să întreprindă cîteva slabe acțiuni, deși curentul pasivist cîștigase teren în rîndul intelectualilor transilvăneni. Astfel, la 3/15 mai 1868, la aniversarea a două decenii de la întrunirea marii adunări de pe Cîmpia Libertății, a avut loc la Blaj o conferință a fruntașilor politici transilvăneni. Ei au adoptat acum un act de protest împotriva alipirii Transilvaniei la Ungaria, cunoscut sub numele de *„Pronunciamentul de la Blaj"*. Semnatarii declarau că națiunea română din Transilvania rămîne credincioasă principiilor și revendicărilor formulate, tot la Blaj, cu 20 de ani în urmă; cereau reconvocarea Dietei Transilvaniei, ca singurul for competent să decidă viitorul

5 Citat după Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1945, p. 229—230.

6 Amănunte asupra acestei legi la T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, p. 429—798.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

locuitorilor ei, recunoaşterea autonomiei Transilvaniei şi punerea în aplicare a legilor votate de Dieta de la Sibiu. Presa românească din Transilvania şi din vechea Românie au acordat o mare atenţie Pronunciamentului, fie publicîndu-l în întregime, fie comentîndu-l cu mult interes. S-au primit numeroase scrisori de adeziune, cu mii de semnături. Dar ministrul Justiţiei din Guvernul de la Budapesta a ordonat deschiderea unei acţiuni penale împotriva semnatarilor Pronunciamentului, prin Curtea superioară de Justiţie din Tîrgu Mureş, sub învinuirea de „agitaţie împotriva unităţii şi securităţii statului"; s-au făcut percheziţii amănunţite la redacţia *Gazetei Transilvaniei,* care publicase textul Pronunciamentului. Au fost acuzaţi Iacob Mureşianu, redactorul „Gazetei" şi o seamă de canonici şi profesori de la Blaj. Problema a fost ridicată şi în Dieta din Budapesta de către Ilie Măcelariu, apărînd Pronunciamentul; o seamă de ziare străine au început să se ocupe de români. Se pare că teama de unele „agitaţii în afara monarhiei" l-au determinat pe împăratul Francisc Iosif să dispună închiderea procesului, la 16 decembrie 1868.[7]

Aceste înfrîngeri au determinat pe români să caute noi căi pentru continuarea luptei pentru autonomia Transilvaniei, pentru drepturi social-politice. Din nefericire, românii au continuat politica greşită a divizării în două curente opuse în ce priveşte orientarea politică, pasivism şi activism. Într-o conferinţă a fruntaşilor politici din Banat şi părţile vestice, ţinută la Timişoara la 26 ianuarie/7 februarie 1869, s-au pus bazele „Partidului Naţional al românilor din Banat şi Ungaria", în frunte cu Alexandru Mocioni (1841—1909), proclamînd ca tactică politică „activismul", adică participarea la viaţa politică a Ungariei, urmînd să-şi trimită deputaţi în Dieta din Budapesta. Peste aproximativ o lună, la 23—24 februarie/7—8 martie 1869, fruntaşii românilor din Transilvania propriu-zisă au convocat o şedinţă similară la Miercurea Sibiului, cînd s-a creat „Partidul Naţional Român din Transilvania" — cu un comitet din 25 de persoane — în frunte cu Ilie Măcelariu (1822—1891). Ca tactică politică s-a proclamat „pasivismul", adică neparticiparea în alegeri şi, implicit, la lucrările Dietei. Adoptînd pasivitatea, s-a hotărît menţinerea programului autonomiei Transilvaniei, nerecunoaşterea acordului dualist şi hotărîrea de a trimite împăratului un memoriu, care să cuprindă toate revendicările politice româneşti şi să justifice atitudinea politică adoptată. Dar la 22 martie/3 aprilie 1869 a fost interzis de autorităţile din Budapesta, întrucît potrivit prevederilor „Legii naţionalităţilor", amintite mai sus, nici o naţionalitate nu avea dreptul să se constituie într-un „partid naţional". Îndrumaţi de George Barițiu şi Ioan Raţiu — principalii promotori ai „pasivismului" — românii ardeleni au refuzat să participe la alegerile din 1869, în foarte multe cercuri electorale. De-acum înainte, interesele româneşti au fost apărate în Dieta Ungariei — atît

7 *Telegraful Român,* an. XVI, nr. 43 din 30 mai/11 iunie 1868; T. V. Păcăţian, *op. cit.,* IV, p. 354—356; a se vedea şi studiul lui Simion Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj (1868),* în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj,* vol. IX (1966), p. 127—142; K. Hitchins, *op. cit.,* p. 96—99.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ît s-a putut — de deputații români din Banat și părțile Crișanei, iar în Casa Magnaților (Casa de sus), de mitropoliții și episcopii români — ortodocși și uniți — care erau socotiți membri de drept ai acesteia. În alegerile care au avut loc în 1872, 1875 și 1878, numărul deputaților români a redus simțitor, iar dintre cei aleși unii erau cu „program guvernamental".

În 1879 urmează o nouă etapă grea în istoria românilor transilvăneni. Lupta regimului de stat ungar se îndreaptă de data aceasta spre colile confesionale românești, ca unele care formau pe tinerele vlăstare omânești în conștiința dragostei de neam, de limbă și de credința strămoșească. În acest an, Parlamentul a votat o nouă lege școlară, cunoscută ub numele de „Legea Trefort", după numele ministrului Cultelor și nstrucțiunii de atunci, sau „Articolul de lege XVIII", care prevedea bligativitatea predării limbii maghiare în toate școlile poporale (elementare) din Ungaria, deci și în cele confesionale românești. Cuvîntul eputaților români, al mitropoliților Miron Romanul de la Sibiu și Ioan ancea de la Blaj, al episcopilor de la Arad și Lugoj, ca și audiențele cordate delegațiilor celor două Biserici românești, conduse de mitropoliți, a împăratul Francisc Iosif, au rămas fără urmări. În 1883, s-a votat o ouă lege școlară, privind obligativitatea studierii limbii maghiare și în imnaziile confesionale românești.[8]

Aceste permanente eșecuri au determinat pe conducătorii luptei olitice a românilor din Transilvania, Banat și părțile de vest să-și neească acțiunile într-un singur partid, sub aceeași conducere și cu aceași program. Și astfel, între 30 aprilie/12 mai și 2/14 mai 1881 s-a convocat la Sibiu Conferința cercurilor electorale românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Cei 141 de delegați au hotărît unificarea celor două partide politice românești într-unul singur, sub numele le Partidul Național Român din Ardeal, Banat și Ungaria, condus de un omitet de 11 persoane, în frunte cu Partenie Cosma (1837—1924), pe tunci directorul Băncii „Albina" din Sibiu. S-a admis, ca tactică politică, asivitatea în Transilvania propriu-zisă și activitatea în Banat, Crișana i Maramureș. Programul, în nouă puncte, formulat atunci, preconiza ecîștigarea autonomiei Transilvaniei, revizuirea Legii naționalităților din 868, introducerea prin lege a limbii române în administrație și justiție, umirea de funcționari români, respectarea autonomiei Bisericilor și colilor confesionale românești (grav afectate prin Legea Trefort), introducerea votului universal, lupta energică împotriva tendințelor de maghiarizare ș. a. Din încredințarea Conferinței generale a Partidului, George Barițiu a redactat un „Memorial" pe care l-a publicat în anul următor n limbile română (2000 exemplare), franceză (750), maghiară (700) și germană (600). Acest „Memorial" reprezenta cea mai amplă expunere asupra situației din Transilvania făcută de la proclamarea dualismului, iind un adevărat act de acuzare al poporului român împotriva sistemului

8 V. Netea, *op. cit.*, p. 351—401.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

dualist de stat. În partea finală a „Memorialului", Bariţiu declara categoric: „Naţiunea română niciodată şi în nici o împrejurare nu se va putea împăca cu sistema dualistă, ci va insista cu perseverenţă demnă pentru realizarea exactă, sinceră şi bine garantată a programei sale, cuprinsă în cele nouă puncte ale programului partidului".

Noul program al Partidului a produs o vie dezaprobare din partea Guvernului din Budapesta, mai ales în problema autonomiei Transilvaniei. Autorităţile locale de stat au lucrat în aşa fel încît la alegerile din 1881 a reuşit un singur deputat cu programul Partidului Naţional Român: generalul Traian Doda din Caransebeş (cîţiva au fost aleşi — ca şi în alte legislaturi — cu program guvernamental). În 1883 Parlamentul a votat a doua lege şcolară Trefort, potrivit căreia s-a introdus un număr mare de ore de limba maghiară în şcolile medii confesionale româneşti (deci în gimnaziile din Blaj, Beiuş, Braşov, Năsăud), prin diminuarea orelor dedicate limbii şi culturii române. În urma acestei legi au avut loc numeroase adunări de protest în diferite localităţi din Transilvania. În 1883, cu prilejul unei vizite la Seghedin, împăratul Francisc Iosif a adresat cuvinte destul de aspre celor doi mitropoliţi — veniţi întru întîmpinare — cerîndu-le să lucreze în aşa fel încît păstoriţii lor să se arate cetăţeni loiali ai statului ungar. Cuvintele împăratului au produs o puternică reacţie şi nemulţumiri în opinia publică românească.

În 1884 din iniţiativa cercurilor guvernamentale a luat fiinţă în Transilvania societatea culturală EMKE (Erdélyrészi magyar Közművelödési Egyesület — Societatea transilvană de cultură maghiară), care trebuia să dirijeze o largă acţiune de maghiarizare în Transilvania.

Mişcarea naţională românească a intrat într-o fază nouă după anul 1884, cînd apare ziarul *„Tribuna"* la Sibiu, un nou organ de luptă pentru apărarea drepturilor româneşti. Redactorul ei, Ioan Slavici, a pus acum în circulaţie cunoscuta deviză: „Soarele pentru toţi românii de la Bucureşti răsare", un adevărat program de luptă pentru realizarea unităţii naţionale româneşti. În jurul noului ziar s-au grupat elementele mai tinere ale Partidului Naţional Român („tribuniştii"), care urmăreau să imprime luptei poporului român un pronunţat caracter combativ. Gruparea „tribunistă" îşi fixa ca prim punct al programului lupta împotriva ideii de stat unitar ungar, aşa cum o concepea politica oficială de stat, precum şi lupta împotriva măsurilor arbitrare ale Guvernului din Budapesta împotriva românilor.

La 7 martie 1887 a avut loc o nouă Conferinţă a Partidului Naţional Român la Sibiu, în care s-a hotărît ca pe viitor tactica „pasivismului" să fie adoptată de întreg Partidul Naţional Român, deci şi în Banat şi „părţile ungurene". Acum a fost ales ca preşedinte al Partidului George Bariţiu, iar Ioan Slavici ca secretar, fapt care consfinţea victoria liniei politice a „tribuniştilor".[9]

9 Eugen Brote, *op. cit.*, p. 114—151; I. Moga, *op. cit.*, p. 423—443; Vol. *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 231—259.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În decembrie 1890 a luat ființă la București „Liga pentru unitatea culturală a românilor", cunoscută îndeobște sub numele de „Liga culturală", care și-a început oficial activitatea la 24 ianuarie 1891. Liga urmărea ca prin activitatea ei să sprijine lupta poporului român de pe ambele versante ale Carpaților în vederea realizării unității sale culturale și politice. Pînă în 1914, ea și-a creat numeroase filiale sau secțiuni în majoritatea orașelor din vechea Românie, dar și în unele centre universitare din Apusul Europei (Paris, Roma, Londra, Berlin, Bruxelles ș. a.). Prima manifestare a Ligii de la București a fost „Memoriul studenților universitari români privitor la situațiunea românilor din Transilvania și Ungaria", din 1891, tradus în patru limbi și difuzat în 1300 de exemplare. Prin el se urmărea informarea opiniei publice europene de tristele stări de lucruri din Transilvania. A fost primit și comentat cu simpatie în numeroase periodice din țările apusene, care au început să manifeste interes pentru cauza românilor transilvăneni.

La acest memoriu, studențimea ungară a răspuns printr-un alt memoriu, invocînd pretinsa constituție „liberală" din Ungaria, primit însă cu răceală de opinia publică europeană. Un comitet de studenți români, în frunte cu bănățeanul Aurel C. Popovici (1863—1917) — pe atunci student la Graz — a redactat o *Replică*, în cinci limbi (română, franceză, germană, engleză și italiană) și difuzată în 12.000 de exemplare. În 180 de pagini, de o „rară obiectivitate și documentare", era expusă pe larg toată problema românilor din Transilvania. Replica a avut un ecou neobișnuit în Apusul Europei. Personalități politice, istorici, ziariști au luat apărarea cauzei românești, în urma publicării acestei Replici. Aurel C. Popovici a fost condamnat, însă, la 4 ani închisoare și 5000 florini amendă, iar ceilalți autori la cîte un an de închisoare.[10]

În Conferințele Partidului Național Român din 1881 și 1887 se hotărîse redactarea unui Memorandum către împărat, în care să fie înfățișate revendicările fundamentale ale românilor transilvăneni. Dar, cu excepția Memorialului din 1882, publicat de George Barițiu, nu s-a lucrat nimic. Lucrurile nu mai puteau fi amînate. În 1891 se votase o lege nouă, care prevedea introducerea limbii maghiare și în grădinițele de copii (3—6 ani). Astfel, în Conferința extraordinară a Partidului, care a avut loc la Sibiu în 8/20 și 9/21 ianuarie 1892, s-a hotărît să se redacteze un „Memorandum" către împăratul-rege Francisc Iosif I, cu expunerea principalelor revendicări ale românilor transilvăneni, precum și a politicii intolerante a Guvernului ungar față de ei. Președinte al Partidului a fost ales Dr. Ioan Rațiu (1828—1902), legat de cercurile tribuniștilor. Tot acum a fost ales un comitet de 25 de membri, — avocați, profesori, preoți, ziariști — care să redacteze Memorandul. Într-o nouă conferință, ținută la Sibiu în zilele de 25 și 26 martie 1892, i s-a dat o formă definitivă (proiectul întocmit de avocatul Iuliu Coroianu), fiind semnat de

10 Șt. Pascu, *Transilvania în lumina datelor geopolitice, istorice și statistice*, Blaj, 1944, p. 251—252; A se vedea — pentru perioada 1867—1894 și E. Brote, *op. cit.*, p. 110—444 (anexe).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Dr. Ioan Raţiu, ca preşedinte al Partidului, George Pop de Băseşti şi Eugen Brote — vicepreşedinţi, Dr. Vasile Lucaciu, secretar general şi Septimiu Albini, secretar. Memorandul a fost tipărit apoi la Sibiu, — în româneşte şi în cîteva limbi de circulaţie —, spre a fi cunoscut în cercuri cît mai largi. În el se analiza, rînd pe rînd, legea electorală, legea naţionalităţilor, legile şcolare, municipale, de presă şi agrare din Ungaria. Între altele, se protesta împotriva nerecunoaşterii poporului român ca „naţiune" politică şi împotriva impunerii limbii maghiare în şcolile poporale şi gimnaziile confesionale româneşti, se cerea înlăturarea tuturor discriminărilor naţionale şi sociale faţă de români.[11]

O impunătoare delegaţie, formată din 300 de români (avocaţi, profesori, protopopi, preoţi, învăţători, meseriaşi, ţărani ş. a.) a plecat la Viena, unde, la 28 mai 1892, urma să prezinte Memorandul împăratului Francisc Iosif I. După cum se şi prevedea, împăratul, fiind prevenit de primul ministru al Ungariei Szapáry Gyula, a refuzat primirea delegaţiei şi chiar a unor membri marcanţi ai ei, pe motivul că n-ar reprezenta poporul român şi ca atare n-are nici mandat să vorbească în numele lui. În această situaţie, textul caligrafiat al Memorandului, semnat de cei cinci pomeniţi mai sus şi Iuliu Coroianu ca „referent", purtînd data de 25 martie 1892, a fost înmînat în plic sigilat, la 1 iunie 1892, şefului cancelariei personale a împăratului, baronul Adolf Braun. Împăratul a refuzat pînă şi citirea lui, încît a fost trimis nedesfăcut ministrului de interne al Ungariei. La rîndul lui, acesta l-a trimis la Turda, pe adresa lui Ioan Raţiu, preşedintele Partidului Naţional Român. La reîntoarcere, numeroşi delegaţi au fost insultaţi şi brutalizaţi prin diferite gări, iar casa lui Ioan Raţiu a fost atacată cu pietre, iar el abia a scăpat cu viaţă. În ziua următoare, a fost nevoit să se mute cu întreaga familie la Sibiu, unde a rămas pînă la sfîrşitul vieţii († 1902).

Dacă Memorandul n-a fost citit de împărat, a fost citit, în schimb, de alte persoane, căci el s-a tipărit la Sibiu, în formă de broşură, începînd cu data de 13 mai 1892, într-un tiraj de 7500 de exemplare în limba română, 500 în limba maghiară, 700 în limba franceză şi 700 în limba italiană (o altă ediţie în limba maghiară a apărut şi la Viena, în mai-iunie 1892).

La scurt timp, Guvernul ungar, fără să ţină seama de doleanţele româneşti, ordonă să se deschidă o acţiune judiciară împotriva lui Eugen Brote, editorul Memorandului. Din cauza conjuncturii politice externe şi interne nefavorabile, nu s-a intentat proces întregului Comitet Central decît abia după un an. La 13 mai 1893, Vita Sándor, procurorul general din Cluj, extinde urmărirea penală şi asupra acestora. Acestei măsuri i-au răspuns şi românii, prin organizarea unei impunătoare Conferinţe extraordinare a Partidului Naţional Român, la 23—24 mai 1893, care a

11 Publicat de E. Brote, *op. cit.*, p. 240—269 (anexa 43); T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 513—546; Vasile Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania şi Banat* (Bucureşti, 1947), p. 99—143; vol. *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p. 239—276.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

aprobat activitatea Comitetului Central și s-a identificat cu ea, socotindu-l ca reprezentant legitim al unui popor de peste trei milioane de locuitori. Ca urmare a anchetei, la 6 decembrie 1893, procurorul general a redactat actul de acuzare împotriva tuturor membrilor Comitetului Central. Procesul s-a judecat la Cluj, — președintele instanței fiind baronul Szentkereszty Zsigmond; ceilalți membri ai completului — judecători, procurori, grefieri și juriști — erau toți maghiari. Dezbaterile au avut loc în zilele de 7—25 mai 1894, într-o atmosferă de teroare și lipsă totală de obiectivitate din partea completului de judecată. Toți acuzații au refuzat să răspundă la interogatoriul în limba maghiară, iar apărarea lui Ioan Rațiu s-a transformat într-un aspru rechizitoriu la adresa acuzatorilor, respectiv a Guvernului din Budapesta. „Ceea ce se discută aici — spunea I. Rațiu — este însăși existența poporului român. Existența unui popor nu se discută, se afirmă!... Nu ne rămîne decît să demonstrăm în fața lumii civilizate sistemul de opresiune care tinde să ne răpească ceea ce are un popor mai prețios: limba și naționalitatea sa. Iată de ce nu mai sîntem aici acuzați, ci acuzatori. Ca particulari, n-avem ce căuta în fața acestei Curți, căci n-am acționat decît ca mandatari ai poporului român și un popor întreg nu poate fi tîrît înaintea justiției. Sînteți stăpîni pe persoana noastră fizică, dar ceea ce vă scapă este conștiința națională a poporului român. Nu sînteți competenți pentru a ne judeca; este însă un tribunal mai mare, mai luminat și de bună seamă, imparțial, tribunalul lumii civilizate, care vă va condamna odată mai mult, cu mai multă severitate decît pînă acum".[12]

Cu acest prilej, au avut loc impresionante manifestări de solidaritate românească. Drumul memorandiștilor de la Sibiu — sediul Partidului Național — la Cluj, a fost un adevărat „marș triumfal". În toate gările erau așteptați de mulțimi nesfîrșite de țărani români, cu urale și flori. În gara Copșa, de pildă, i-au întîmpinat vreo 10.000 de români, în frunte cu 40—50 de preoți, dar jandarmii nu le-au permis să intre în gară. În două rînduri, au fost rugați să coboare din tren în mijlocul acestei mulțimi entuziaste. Aceeași primire li s-a rezervat și la Blaj, dar mai ales în Cluj. Ziarele scriau că în ziua deschiderii procesului erau în Cluj 30—40.000 de români, cifră comparabilă cu cea de pe Cîmpia Libertății de la Blaj din 1848. Ziaristul italian Roberto Fava, prezent la dezbateri, scria: „Cine n-a văzut în acea dimineață mulțimea imensă care însoțea de la hotelul «Ungaria» la localul Tribunalului (sala Reduta), pe membrii Comitetului Național, cu strigăte de «să trăiască», cine n-a văzut mai tîrziu, — după prima ședință —, în grădina Bánffy, o mulțime de 20.000 de români, veniți printre toate armatele și rigorile polițienești, din toate părțile acelui ținut, aclamînd îmbătați de entuziasm pe doctorul Lucaciu; cine n-a văzut femeile îngenunchind și cerînd de la Dumnezeu cu mîinile împreunate redarea patriei oprimate, acela nu știe ce înseamnă entuziasmul unui popor".

12 G. Moroianu, *Les luttes des Roumains Transylvains pour la liberté et l'opinion européenne*, Paris, 1933, passim; D. Braharu, *Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului*, Sibiu, 1942, p. 26; Marina Lupaș-Vlasiu, *op. cit.*, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Această măreaţă adunare lansează un apel „către poporul român" şi hotărăşte să trimită la Viena o delegaţie de trei ţărani (Nicolae Herlea din Vinerea-Hunedoara, Teodor Onişor din Blaj, Gavrilă Trifu din Chiuzbaia — lîngă Baia Mare), pentru a cere împăratului „scut împotriva acestui fapt silnic al guvernului unguresc". Delegaţia n-a fost primită.

Dintre conducătorii acţiunii memorandiste, 14 au fost condamnaţi la ani grei de închisoare pentru „delict de agitaţie": Dr. Ioan Raţiu 2 ani, Dr. Vasile Lucaciu 5 ani, Dimitrie Comşa 3 ani, Iuliu Coroianu 2 ani şi opt luni, Dr. Daniil Popovici Barcianu 2 ani şi 6 luni, Dr. Teodor Mihali 2 ani şi 6 luni, Gherasim Domide 2 ani şi 6 luni, Rubin Patiţia 2 ani şi 6 luni, Mihai Veliciu 2 ani, Aurel Suciu 1 an şi 6 luni, Gheorghe Pop de Băseşti 1 an, Nicolae Cristea 8 luni, Dionisie Roman 8 luni, Patriciu Barbu 2 luni. Numeroşi alţi patrioţi români au fost anchetaţi de judecătorii de instrucţie. Cei condamnaţi şi-au executat pedeapsa în închisorile de stat din Vaţ şi Seghedin pînă la 15 septembrie 1895, cînd, sub presiunea opiniei publice mondiale, împăratul a fost nevoit să-i graţieze.

Procesul a avut un larg răsunet aproape în toate ţările Europei, dar mai ales în vechea Românie, unde s-au ţinut zeci de adunări de protest, s-au scris articole vehemente în presa vremii, s-au trimis telegrame şi scrisori de solidaritate, s-au deschis liste de subscripţii în favorul memorandiştilor. Cele mai multe acţiuni de acest gen au fost organizate de „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor" de la Bucureşti. Academia Română a adresat un „Apel către corpurile învăţate din lume privitor la persecuţiunile românilor din Transilvania şi Ungaria", în urma căruia numeroşi oameni politici şi scriitori de renume mondial şi-au exprimat în scris solidaritatea cu lupta poporului român oprimat (William Gladstone, Georges Clemenceau, Thomas Carlyle, Emile Zola, Frederic Mistral, Giosuè Carducci, Lecomte de Lisle ş. a.). S-au organizat mitinguri de solidaritate la Paris (Sorbona), Oxford, Roma ş. a. Un număr de 277 deputaţi din Parlamentul italian trimit o moţiune de simpatie şi încurajare pentru cauza românească. Avocatul Attilio Begey scria un articol intitulat „Pro Transilvania", care se încheia prin cuvintele: „Salutăm cu simpatie pe fraţii noştri din Transilvania, salutăm pe condamnaţii de astăzi de la Cluj, cu urarea ca să fie biruitorii de mîine la Alba Iulia." Prin toate aceste acţiuni, opinia publică europeană a fost cîştigată pentru cauza românilor transilvăneni, sprijinind-o din spirit de dreptate şi în dorinţa emancipării sociale şi naţionale a popoarelor oprimate din acel timp.[13]

13 Amănunte la Ştefan Pascu şi C. Gh. Marinescu, *Răsunetul internaţional al luptei românilor pentru unitate naţională*, Cluj-Napoca, 1980, p. 78—131; Pentru procesul Memorandului, în afară de lucrarea citată a lui Vasile Netea, a se vedea şi Ioan P. Papp, *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte şi date*, 2 vol., Cluj (1932—1933), 532+499 p.; Şerban Polverejan şi Nicolae Cordoş, *Mişcarea memorandistă în documente (1885—1897)*, Cluj, 1973, 367 p.; Mihai Stoian, *Procesul unui proces*, Bucureşti, 1978, 688 p.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Soarta Memorandului ca și reprimarea conducătorilor mișcării memorandiste au demonstrat că românii nu-și puteau soluționa marile lor probleme naționale, sociale și spirituale prin bunăvoința împăratului, ci doar prin lupta deschisă împotriva regimului dualist oprimant. Această concluzie fundamentală se va concretiza în întreaga luptă ulterioară a românilor din Ungaria și Transilvania pentru drepturile lor naționale.

La numai o lună după proces, la 16 iunie 1894, Guvernul ungar a interzis activitatea Partidului Național Român, sub pretext că nu are o bază legală și nu are „statute". Cu toate acestea, a fost convocată o adunare națională românească la Sibiu pentru ziua de 28 noiembrie 1894, în cadrul căreia s-a protestat din nou împotriva măsurii anticonstituționale de dizolvare a Partidului, împotriva măsurilor represive luate față de români.

După întemnițarea conducătorilor și dizolvarea Partidului Național Român, s-a constituit totuși un „comitet provizoriu", condus de ieromonahul Vasile Mangra de la Arad, pe atunci unul din cei mai de seamă militanți ai mișcării naționale românești, care a avut un rol însemnat în convocarea adunării de la Sibiu, din 28 noiembrie 1894.

La 10 august 1895 s-a convocat la Budapesta un Congres al naționalităților oprimate din Ungaria, la care au participat cîteva sute de reprezentanți ai românilor, slovacilor și sîrbilor. Congresul — care a constituit o nouă mărturie a unității acestora — a avut un ecou puternic și în opinia publică europeană.[14]

La 11 iulie 1896, în cadrul unei mari adunări a studenților români, sîrbi, cehi și slovaci, la Paris, — sub președinția lui Emile Flourens, fost ministru de externe al Franței, acesta sublinia faptul că din 40 de milioane de locuitori ai imperiului austro-ungar, numai 13 beneficiază de drepturi și privilegii, pe cînd 27 de milioane de români, sîrbi, sloveni, cehi, slovaci și ruteni n-au nici măcar dreptul să ceară satisfacerea unor revendicări.[15]

În 1897 Parlamentul votează Legea numirilor de localități, potrivit căreia toate localitățile naționalităților conlocuitoare erau trecute în actele oficiale numai în limba maghiară.

În pofida acestor insuccese, conducătorii mișcării de eliberare național-politică a românilor transilvăneni au reluat lupta abia după un deceniu, deși mulți dintre ei — în frunte cu avocatul Ioan Mihu — nu vedeau altă soluție decît reluarea activității parlamentare. Ziarul *Libertatea* din Orăștie începe o vie propagandă în favoarea activismului. În 1903 intră în Parlamentul din Budapesta tînărul avocat Dr. Aurel Vlad din Orăștie. În același an, *Tribuna*, organul pasiviștilor, a fost suspendată de Guvernul ungar. În astfel de condiții, la 10/23 ianuarie 1905 s-a întrunit Conferința Partidului Național Român, la Sibiu. Cu acest prilej, s-a ales

14 Asupra lui vezi Keith Hitchins, *Românii din Transilvania și Congresul naționalităților*, în vol. *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, p. 73—94.

15 Ștefan Pascu, *Un meeting roumain, serbe et slovaque en 1896*, în *Revue de Transylvanie*, an. V, nr. 1, 1939, p. 230 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

un nou Comitet Executiv și *s-a hotărît reluarea politicii activiste,* menținînd neschimbat programul Partidului, potrivit hotărîrii din 1881: recunoașterea poporului român ca națiune alcătuitoare în stat, respectarea legii despre egala îndreptățire a naționalităților, garantarea prin lege a dreptului de întrunire și de organizare, introducerea votului universal, egal și secret, libertatea presei ș. a. Comentînd această schimbare, un publicist american scria mai tîrziu: „După 35 de ani de experiențe dezastruoase pentru cauza românismului ardelean se revenea, în cele din urmă, la principiile atît de sănătoase formulate odinioară de marele patriot Șaguna." [16]

În sesiunea parlamentară din 1906 au intrat în Camera Deputaților din Budapesta 14 deputați numiți „naționaliști", între care: Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Teodor Mihali, Aurel Vlad, Alexandru Vaida, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu, Coriolan Brediceanu, protopopii Vasile Damian și Gheorghe Popovici, iar în 1907 Vasile Lucaciu, cu toate că numărul lor trebuia să fie mult mai mare, raportat la locuitorii români din „regatul apostolic" al Ungariei. Slovacii au reușit să aleagă 7 deputați, iar sîrbii 4. Ei s-au unit într-un „grup parlamentar național", cu Teodor Mihali președinte și slovacul Milan Hodja, secretar.[17]

La alegerile din 1910, datorită metodelor electorale practicate, românii au izbutit să aleagă numai 5 deputați, iar slovacii abia 3. Însuși contele Andrássy Gyula, fost prim-ministru al Ungariei, a mărturisit, în 1914, că „în Ungaria hegemonia maghiară s-a susținut numai prin teroare și corupție", arătînd că, după sistemul electoral de atunci, existau numai 229 circumscripții electorale cu majoritate de voturi maghiară și 184 cu majoritate nemaghiară.[18]

În primăvara anului 1907, Parlamentul ungar a votat cunoscutele legi școlare ale ministrului Cultelor și Instrucțiunii Apponyi Albert — de care ne vom ocupa în alt capitol — vizînd desființarea școlilor confesionale românești, sîrbești și slovace, în vederea întăririi procesului de maghiarizare forțată a naționalităților. Au luat cuvîntul împotriva lor toți deputații români, iar în Casa Magnaților cei doi mitropoliți, cu episcopii lor sufragani, s-au ținut adunări de protest, dar totul a fost zadarnic. În urma acestor legi, sute de școli românești au fost puse în situația de a nu mai putea exista. În 1917, deci în plin război, același Apponyi a luat măsuri și mai drastice împotriva școlilor românești.

Izbucnirea primului război mondial, în iulie-august 1914, a precipitat mersul evenimentelor, a dat noi impulsuri viitorului act al unificării statale, care reprezenta primul obiectiv al românilor de pretutindeni. După doi ani de neutralitate, la 4/17 august 1916 s-a semnat la București tratatul de alianță dintre România de o parte și Franța, Marea Britanie, Rusia și Italia pe de altă parte, care recunoșteau dreptul istoric

16 Milton G. Lehrer, *Ardealul, pămînt românesc (problema Ardealului văzută de un american),* București, 1944, p. 129.

17 T. V. Păcățian, *op. cit.,* vol. VIII, p. 223 urm.

18 Ioan Lupaș, *Paralelism istoric,* București, 1937, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

al României asupra teritoriilor românești aflate sub dominația imperiului austro-ungar. România se angaja să intre în război alături de puterile Antantei cerînd, în schimb, unirea cu România a teritoriilor românești aparținătoare pînă atunci acestui imperiu. La 14/27 august 1916, România declară război Austro-Ungariei. Trebuie precizat că prin aceasta România nu urmărea altceva decît înfăptuirea țelurilor legitime de eliberare a românilor din provinciile subjugate. Acest lucru s-a vădit chiar de la început, prin entuziasmul nestăvilit cu care românii transilvăneni au întîmpinat pe ostașii de același neam, care trecuseră Carpații în perioada întîi a campaniei din 1916. În schimb, acțiunile opresive ale autorităților ungare asupra românilor ardeleni — pe care le vom înfățișa în alt capitol — au cunoscut o amploare fără precedent în toată istoria Transilvaniei. După ce armatele române au fost silite să se retragă, simțămintele de libertate și unitate românească s-au manifestat mai ales prin victorioasele lupte purtate la Mărășești, Mărăști, Oituz și în alte părți. Acestea au constituit un simbol viu al spiritului de jertfă al poporului român pentru apărarea ființei sale naționale, au făcut dovadă în fața Europei întregi că poporul nostru știe să lupte pentru drepturile sale, pentru independența și unitatea patriei sale.

La aceste biruințe au contribuit și corpurile de voluntari transilvăneni și bucovineni, formate din ostași români dezertați din armata austro-ungară și refugiați în România sau din prizonierii români aflați în Rusia. La 13/26 aprilie 1917, prizonierii aflați în lagărul de la Darnița, în Ucraina, adresează un apel Guvernului român, precum și tuturor reprezentanților diplomatici aflați în Rusia, prin care declarau că se vor înrola ca voluntari în armata română, cerînd unirea Transilvaniei cu România. Alți 12.000 de voluntari s-au recrutat din transilvănenii veniți în „țară" înainte de anul 1914 și care, în vederea recrutării lor în armata română, au renunțat la cetățenia austro-ungară.

În același timp, după intrarea în război a Statelor Unite (6 aprilie 1917), Guvernul român a hotărît trimiterea unei delegații de trei români ardeleni în America, pentru a face cunoscute opiniei publice și Guvernului american poziția politică și militară a României și toate revendicările ei. Membrii misiunii au avut importante contacte cu principalele personalități politice americane, au organizat întruniri politice în marile orașe de acolo, au editat publicații periodice românești și au tipărit felurite studii asupra poporului român și a doleanțelor sale. La 15 septembrie 1918, a avut loc la New York un congres al românilor, cehilor, slovacilor, polonezilor, sîrbilor, croaților și rutenilor aflați în Statele Unite, votînd o moțiune, prin care cereau dezmembrarea Austro-Ungariei și eliberarea tuturor popoarelor subjugate de ea. La 4 noiembrie 1918 cabinetul american a examinat revendicările românești, iar în ziua următoare a anunțat oficial că va oferi tot sprijinul României la Conferința de pace, ca „să-și cîștige justele sale drepturi politice și teritoriale".

O activitate mult mai bogată s-a desfășurat în capitala Franței, pe atunci principalul centru diplomatic și militar al Antantei. La sfîrșitul

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

anului 1917 se aflau acolo peste 30 de profesori universitari români, printre care Simion Mîndrescu, Ioan Ursu, Traian Lalescu, G. G. Mironescu, Orest Tafrali ş. a., 40 de deputaţi şi senatori, o serie de publicişti, la care s-au adăugat ulterior Take Ionescu, Octavian Goga, Vasile Lucaciu ş. a. „Misiunea universitară română" şi ceilalţi membri ai emigraţiei au desfăşurat o intensă activitate publicistică, cu peste 40 de broşuri şi volume privind aspiraţiile poporului român, prin numeroase conferinţe şi în publicaţiile periodice *La Roumanie, La Transylvanie,* înfiinţată de inventatorul Traian Vuia, *Le Courrier franco-roumain,* condus de Cincinat Pavelescu.

În aprilie 1918, s-a înfiinţat Comitetul naţional al românilor din Transilvania şi Bucovina, cu sediul la Paris, condus de Traian Vuia, iar la 3 octombrie 1918 s-a constituit Consiliul naţional al unităţii române, în frunte cu Take Ionescu, recunoscut oficial de guvernele Franţei, Statelor Unite, Angliei şi Italiei.

O activitate diplomatică şi propagandistă asemănătoare au desfăşurat în capitala Angliei Take Ionescu, Nicolae Titulescu, Octavian Goga, George Moroianu ş. a.

Cu aceeaşi însufleţire s-a desfăşurat activitatea emigraţiei româneşti din Italia, ţară care intrase în război în 1915, tot pentru desăvîrşirea unităţii sale statale. La 8/11 aprilie 1918 a avut loc la Roma un Congres al naţionalităţilor asuprite din Austro-Ungaria, la care a participat şi o delegaţie de profesori universitari români, veniţi de la Paris. După Congres, profesorul Simion Mîndrescu a rămas la Roma, pentru a forma o legiune din prizonierii români proveniţi din armata austro-ungară, care să se înroleze în armata italiană, acţiune sprijinită şi de primul ministru Orlando, care a dat dispoziţii ca prizonierii români să fie concentraţi în lagărul de la Cittaducale. În oraşele Roma, Milano, Genova, Torino, Ferrara şi Neapole s-au format comitete pentru sprijinirea României. La 19 iunie s-a înfiinţat Comitetul de acţiune al românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina, cu sediul la Roma, avînd în frunte pe Simion Mîndrescu.

La 25 august s-a organizat, în forul lui Traian, o impunătoare adunare populară româno-italiană, la care, alături de populaţia Romei, au participat delegaţi din partea a două sute de oraşe italiene şi a 600 de asociaţii patriotice. Au luat cuvîntul Prospero Colono, primarul Romei, senatorul Ruffini, Maria Rygier, reprezentată a femeilor şi profesorul Mîndrescu, subliniind cu toţii solidaritatea italo-română şi lupta comună a ambelor popoare pentru realizarea deplinei lor unităţi politice. O altă manifestare de acelaşi gen a avut loc la Torino, la 6 octombrie 1918. La 15 octombrie Guvernul italian a dat un decret pentru constituirea Legiunii române, formată din trei regimente, numite simbolic Horea, Cloşca şi Crişan. Unităţi din regimentul Horea au luat parte la ultimele lupte purtate de armata italiană împotriva celei habsburgice. Numeroşi voluntari români au fost decoraţi de Guvernul italian cu ordinele Medalia de Argint, Medalia de Bronz şi Crucea Meritului de Război.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Cu toate că România — rămasă izolată după ocuparea Ucrainei de armatele Puterilor Centrale și retragerea Rusiei din război prin pacea de la Brest-Litovsk — a fost nevoită să accepte oneroasele condiții de pace impuse prin Tratatul de la București, din 7 mai 1918, prin care ni se răpeau părți importante de teritoriu, totuși entuziasmul și spiritul revoluționar al maselor au putut schimba mersul evenimentelor.

În toamna anului 1918, atît Germania cît și Austro-Ungaria s-au văzut puse în imposibilitatea de a mai continua războiul, prăbușirea fiind iminentă. În aceste împrejurări tragice, împăratul Carol IV al Austriei face o ultimă încercare disperată de a-și salva imperiul, căutînd să ofere popoarelor împilate timp de sute de ani un sistem de autoguvernare federativă. Și astfel, la 3/16 octombrie 1918 adresează un „Manifest către popoarele sale credincioase", în care preconiza reorganizarea Austro-Ungariei într-o federație de șase state „independente" (austriac, ungar, ceh, iugoslav, polonez și ucrainian). Transilvania urma să rămînă și pe mai departe în componența Ungariei.

Manifestul n-a mai convins pe nimeni, încît la 28 octombrie 1918, Comitetul Național Cehoslovac proclamă independența Cehoslovaciei, la 2 noiembrie însăși Ungaria își proclamă independența de stat față de Austria, la 3 noiembrie Republica independentă Polonia, la 12 noiembrie Republica Austria, la 24 noiembrie se proclamă crearea statului sîrbilor, croaților și slovenilor (la care se alipește și Muntenegrul). Destrămarea fostei monarhii bicefale era un fapt împlinit.

Printre cei dintîi care și-au afirmat categoric și în mod oficial hotărîrea de a dispune singuri de soarta lor s-au numărat și românii din Transilvania și Bucovina. Încă din 14/27 martie 1917, „Sfatul țării" din Chișinău hotărîse unirea Moldovei între Prut și Nistru (Basarabia) cu România. Iar în 15/28 noiembrie 1918, Congresul reprezentanților populației din Bucovina, întrunit în palatul mitropolitan din Cernăuți, a hotărît „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei cu România".

Într-un strîns paralelism se desfășurau și evenimentele din Transilvania. Astfel, la 12 octombrie 1918 s-a întrunit la Oradea Conferința Comitetului Executiv al Partidului Național Român, sub conducerea lui Ștefan Cicio Pop, care a redactat *Declarația de autodeterminare,* care urma să fie citită în Parlamentul din Budapesta și prin care se contesta acestuia, ca și Guvernului ungar, dreptul de a mai reprezenta Transilvania, acest drept revenind în exclusivitate reprezentanților aleși de poporul român. Din încredințarea Comitetului, la 18 octombrie 1918 deputatul Alexandru Vaida Voievod a citit această Declarație în Parlamentul din Budapesta, rostind tot atunci și un înflăcărat discurs, în care amintea de asuprirea de veacuri la care a fost supus poporul român din Transilvania.

La sfîrșitul lunii octombrie, s-a constituit Consiliul Național din Transilvania, „ca unicul for care reprezintă voința întregului popor român", format din 6 reprezentanți ai Partidului Național Român și 6 social-democrați, cu sediul la Arad. Peste cîteva zile, acest Consiliu a preluat „puterea deplină de guvernare asupra teritoriilor locuite de

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

români". Pe întreg cuprinsul Transilvniei s-au format consilii naţionale regionale sau locale şi gărzi naţionale, cu caracter militar, pentru menţinerea ordinei, care activau sub conducerea Consiliului Naţional Român, numit şi Marele Sfat al naţiunii române, care a fost recunoscut ca organ de conducere de masele largi româneşti ale Transilvaniei.

La 7/20 noiembrie 1918, Consiliul Naţional Român a luat hotărîrea de a convoca la Alba Iulia, pentru ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, o Mare Adunare Naţională a românilor transilvăneni, care să exprime dreptul de autoguvernare şi de autodeterminare a poporului român din Transilvania în faţa întregii lumi. La această adunare urmau să fie reprezentate toate păturile sociale, toate instituţiile bisericeşti, şcolare, culturale şi economice, reuniunile de femei, de meseriaşi, de învăţători, gărzile naţionale, organizaţiile muncitoreşti, asociaţiile studenţeşti.

Alegerea oraşului Alba Iulia ca loc al întîlnirii nu era întîmplătoare, ci avea valoarea unui simbol, căci aici înfăptuise Mihai Viteazul unirea de la 1600 şi tot aici au fost ucişi în chip barbar doi dintre conducătorii răscoalei româneşti din 1784, Horea şi Cloşca, iar în 1852 a fost întemniţat Avram Iancu, conducătorul revoluţiei din 1848. Oraş al gloriei de altădată, dar şi al marilor dureri, Alba Iulia avea să devină, după 1 Decembrie 1918, oraşul realizării celui mai de seamă act din istoria poporului român. Pe lîngă convocarea redactată de Vasile Goldiş, dar semnată de Ştefan Cicio Pop, în calitate de preşedinte al Marelui Sfat al naţiunii române, au fost lansate apeluri şi chemări de către consiliile judeţene şi comunale pentru a se asigura o participare cît mai largă, care să reprezinte întreg poporul român. Organizarea Adunării a fost încredinţată Consiliului Naţional Român şi gărzilor din Alba Iulia. Încă cu cîteva zile înaintea marii sărbători, s-au îndreptat spre acest oraş-simbol zeci de mii de români din cele mai îndepărtate colţuri ale Transilvaniei, Banatului, Bihorului şi Maramureşului, în trenuri, în căruţe, dar mai ales pe jos, călătorind în condiţii grele, numai pentru a fi de faţă la acest strălucit eveniment din istoria neamului lor. Peste tot se auzeau numai uralele: „Trăiască România Mare!", „Trăiască Unirea!", ca şi cîntecele naţionale: „Deşteaptă-te române" şi „Pe-al nostru steag" şi se vedeau numai steaguri tricolore.

În ziua de Duminică, 1 Decembrie 1918, după ce au participat la un scurt Te-Deum oficiat în cele două biserici româneşti din oraş, cei 1228 de deputaţi oficiali, aleşi pentru Marea Adunare Constituantă s-au întîlnit în sala Cazinoului, pentru a adopta hotărîrile istorice pentru care au fost aleşi şi convocaţi. Şedinţa a fost deschisă de Ştefan Cicio Pop, după care a luat cuvîntul octogenarul George Pop de Băseşti, unul din foştii memorandişti, ales preşedinte al Biroului Adunării, alături de episcopii Ioan Papp de la Arad şi Dimitrie Radu de la Oradea. A luat apoi cuvîntul Vasile Goldiş, om de vastă cultură şi de înaintate concepţii, care a rostit un impresionant discurs, asemănător cu al lui Simion Bărnuţiu de la Blaj din 1848, în care făcea istoricul luptelor pentru libertate ale poporului român din Transilvania. Apoi a dat citire istoricei Declaraţii

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

potrivit căreia „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918 decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dînșii cu România" ...

Alte puncte ale hotărîrii priveau egala îndreptățire națională, socială și confesională a naționalităților conlocuitoare, vot obștesc, direct, egal și secret, reformă agrară radicală, drepturi pe seama muncitorilor, eliminarea războiului ca mijloc de rezolvare a neînțelegerilor internaționale. În aceeași ședință, a fost ales Marele Sfat Național Român, cu 250 de membri, un fel de Parlament, căruia i s-au fixat atribuții administrative și legislative.

Hotărîrile delegaților oficiali au fost apoi „ratificate" de cei peste 100.000 de participanți de pe „cîmpul lui Horea" din Alba Iulia. Sute de alte adunări s-au organizat în aceeași zi aproape în toate localitățile din Transilvania, în cadrul cărora, cei ce n-au putut să ia drumul istoricei cetăți și-au mărturisit adeziunea prin declarații, scrisori și telegrame. În dimineața zilei de 2 decembrie 1918, Marele Sfat Național a ales Consiliul Dirigent, ca guvern provizoriu al Transilvaniei, pînă la întrunirea Constituantei întregii Românii, precum și delegația care urma să prezinte actul Unirii la București: Vasile Goldiș, Alexandru Vaida Voievod, episcopii Miron Cristea de la Caransebeș și Iuliu Hossu de la Gherla, cărora li s-au adăugat ulterior bănățenii Caius Brediceanu și Mihai Popovici. În felul acesta, s-a constituit statul național unitar sau „România Mare", așa cum era numită pe atunci.

În ianuarie 1919, naționalitatea germană din Transilvania, prin reprezentanții ei trimiși la Mediaș, ca și șvabii din Banat în august 1919, precum și populația evreiască din Transilvania, au aderat la hotărîrile luate la Alba Iulia.

Tratatul de pace de la Versailles, semnat la 28 iunie 1919, căruia i-a urmat tratatul separat încheiat cu Ungaria la Trianon, la 4 iunie 1920, n-au făcut altceva decît să consfințească o realitate istorică, adică voința exprimată de poporul român însuși la Alba Iulia, care primea acum o recunoaștere din partea unui for internațional.[19]

*

Visul milenar al unității naționale românești era înfăptuit. Lupta purtată de vrednicii noștri înaintași — mai ales în cei 51 de ani de dominație ungară (1867—1918) — era încununată cu făurirea statului național român unitar. Opera săvîrșită de ei la 1 Decembrie 1918 a constituit o puternică sursă de încredere a poporului român în forțele sale de nebiruit, o pildă luminoasă de muncă, de jertfă și de iubire a limbii, a neamului și pămîntului strămoșesc pentru generațiile viitoare.

19 Amănunte la Acad. Ștefan Pascu, *Marea Adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, 510 p.; Același, *Făurirea statului național unitar român*, 2 vol., București, 1983, 432+404 p.; Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, 726 p. și altele.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Capitolul I

ÎNCERCĂRI DE MAGHIARIZARE A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI

În cursul celor 51 de ani de existență a statului dualist austro-ungar, românii transilvăneni, ca și celelalte popoare care intrau în componența Ungariei — au fost supuși unor permanente presiuni în vederea maghiarizării lor. Lucrul era explicabil, căci românii au constituit întotdeauna peste 50% din populația Transilvaniei, pe cînd maghiarii — chiar în statisticile oficiale, întocmite de autoritățile ungare — n-au depășit niciodată 30%. Maghiarizarea se făcea pe diferite căi: prin legiuiri de stat, prin școli, prin societăți culturale, prin colonizări; în anumite regiuni ale Transilvaniei s-a încercat să se facă acest lucru chiar prin mijlocirea Bisericii. Deznaționalizarea forțată ajunge o doctrină de stat, o adevărată „dogmă politică", așa cum sperăm să rezulte din paginile care urmează.

Legea naționalităților. În pofida realității că Ungaria era un stat multinațional avînd, sub acest aspect, aceeași configurație ca și întreg imperiul habsburgic, Parlamentul ungar, după realizarea acordului dualist, a votat „Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților", numită și „articolul de lege sau legea XLIV". Scopurile urmărite de această lege se observă chiar în partea ei introductivă, în care se declara că „toți cetățenii Ungariei formează ... o singură națiune, națiunea ungară, una și indivizibilă, indiferent cărei naționalități i-ar aparține aceștia". Cu alte cuvinte se declara prin lege un *stat național,* toate popoarele lui fiind înglobate în națiunea ungară, care nu forma nici măcar majoritatea populației. Avînd în vedere „unitatea politică a națiunii", primul paragraf preciza că „limba de stat a Ungariei este limba maghiară; dezbaterile parlamentare vor avea loc exclusiv în limba maghiară. Legile vor fi redactate în limba maghiară (se făcea însă precizarea că ele trebuie să fie traduse și în limbile celorlalte naționalități care locuiesc în țară). „Limba oficială a guvernului țării este și pe viitor, în toate ramurile administrației, cea maghiară". În paragraful al doilea se preciza că procesele verbale ale tuturor organelor de stat „vor fi redactate în limba oficială a statului", dar și în limbile celorlalte naționalități, dacă acest lucru va fi cerut de cel puțin o cincime din membrii forului de stat respectiv. Limba oficială a tuturor judecătoriilor era cea maghiară (art. 13).

În învățămîntul de stat — mediu, superior și universitar — se prevedea ca limbă de predare maghiara, urmînd să se înființeze, — la fiecare instituție școlară — și cîte o catedră de limba și literatura naționalității care locuia în regiunea respectivă (art. 18—19).

Comunitățile bisericești puteau să-și aleagă singure limba care o voiau pentru întocmirea registrelor și de predare în școlile pe care le

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

patronau (art. 14—15) .Autorităţile superioare bisericeşti erau însă obligate ca în actele adresate guvernului să folosească limba maghiară sau să le redacteze pe două coloane: limba proprie şi cea oficială (art. 16). Se prevedea, de asemenea, pentru toţi cetăţenii ţării, că puteau folosi limba lor maternă în raporturile cu autorităţile de stat. La rîndul lor acestea puteau folosi şi limba regiunii respective. Dar tot în introducerea sau preambulul legii (aliniat 2) se preciza că se puteau folosi alte limbi numai în limitele îngăduite de „unitatea statului şi întrucît e necesar pentru posibilitatea practică a guvernării şi a administraţiei şi pentru exercitarea punctuală a justiţiei".[1]

Rezultă limpede că titlul legii nu reflectă conţinutul ei, de aceea putea fi numită mai corect „legea pentru neîndreptăţirea naţionalităţilor" sau „pentru desfiinţarea lor". În adevăr, nu există nici un articol care să dea cetăţenilor *dreptul* de a-şi folosi limba proprie, ci se preciza doar că autorităţile *puteau* folosi şi limba altor naţionalităţi, pe lîngă folosirea obligatorie a limbii maghiare. Ori, organele administrative de stat erau formate aproape exclusiv din maghiari, care, în majoritatea lor, nu cunoşteau limbile celorlalte naţionalităţi. Viitorul a dovedit că dispoziţiile concesive în folosirea limbii materne în raporturile cu autorităţile n-au fost respectate; împotriva unei asemenea abateri de la lege nu s-a prevăzut nici o sancţiune.

Guvernele ungare au pus mereu accentul pe ideea unităţii naţionale a statului şi a naţiunii ungare, încurajînd organele locale de stat să folosească exclusiv limba oficială de stat.[2]

Să revenim însă la Legea naţionalităţilor. Proiectul legii respective a fost pus în dezbatere de cunoscutul om politic Deák Ferencz, în şedinţa din 24 noiembrie 1868. Discuţiile au durat pînă la 1 decembrie 1868.

Ca răspuns la acest proiect, deputaţii români din Transilvania — prin reprezentantul lor Anton Mocioni, de comun acord cu sîrbii, al căror exponent era Svetozar Miletici —, au prezentat Dietei un proiect propriu. Acesta punea la baza legii principiul recunoaşterii ca naţiuni egale, din punct de vedere politic, a ungurilor, românilor, germanilor, sîrbilor, slovacilor şi rutenilor. În regiunile în care naţiunea respectivă forma majoritatea, limba fiecăreia din ele urma să devină limbă oficială, alături de cea maghiară. În Parlament se preconiza ca deputaţii să-şi poată folosi şi limba proprie. Se prevedea, de asemenea, dreptul larg al folosirii limbii materne în învăţămînt, precum şi înfiinţarea unor catedre de limba şi literatura fiecărei naţiuni la universităţile de stat.[3]

1 Textul legii la Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1895, p. 113—121 (anexa 29); la Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 790—796.

2 O prezentare detaliată a legii şi cu numeroase exemple de încălcare flagrantă a ei, vezi la Zenovie Pâclişanu, *Politica minoritară a guvernelor ungureşti (1867—1914)*, Bucureşti, 1943, p. 15—34.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Asupra celor două proiecte, „guvernamental" și cel al reprezentanților naționalităților oprimate, au luat cuvîntul numeroși deputați. Dintre deputații români au luat cuvîntul: Alexandru Mocioni, care protesta împotriva „supremației naționale ungare", Sigismund Borlea, care sublinia faptul că românii sînt nemulțumiți din cauză că „își văd periclitată cea mai mare avere, cea mai temută comoară, naționalitatea și limba", Iosif Hodoș, Aloisiu Vlad, Petru Mihali, profesorul Alexandru Roman, Florian Varga — care prezenta proiectul drept „moartea popoarelor nemaghiare" —, Vincențiu Babeș, Alexandru Bohățel, Simion Pop, Sigismund Papp, Ioan Popovici Desseanu, Aurel Maniu, Andrei Medan, Ilie Măcelariu, sîrbul Svetozar Miletici și alții.

Prin discursuri de o deosebită frumusețe literară, cu incursiuni în istoria poporului român, cu referiri la legislația altor state, toți deputoții români s-au ridicat cu hotărîre împotriva dizolvării tuturor popoarelor din Ungaria în conceptul de „națiune ungară". Deputații români și sîrbi au fost însă combătuți de cei mai de seamă reprezentanți ai vieții politice ungare: Deák Ferencz, Hunfalvy Pál (considera proiectul româno-sîrb o „întoarcere în evul mediu"), Tisza Kálmán și alții; mulți dintre ei au făcut aluzii la simpatiile românilor transilvăneni față de România și la speranța unui eventual sprijin în rezolvarea problemei naționale din Transilvania. Cu toată opoziția făcută de români și de sîrbi, proiectul guvernamental a fost votat fără modificări esențiale, în ședința din 1 decembrie 1868.[4]

Dezbaterile Dietei asupra Legii naționalităților au dovedit clar tendința de maghiarizare forțată care se urmărea. Cîteva legi școlare votate după un deceniu au confirmat acest lucru. Prin Legea școlară Trefort din 1879 (Legea XVIII) s-a introdus studierea obligatorie a limbii maghiare în toate școlile poporale nemaghiare, în 1883 s-a introdus în școlile medii (Legea XXX), iar în 1891 în grădinițele de copii (Legea XV). Toate aceste legiuiri școlare vor forma obiectul unui capitol aparte din lucrarea noastră.

În anii care au urmat, guvernele din Budapesta au dus o luptă statornică mai ales împotriva organizării politice a popoarelor nemaghiare. Din cuprinsul Legii naționalităților din 1868 s-a putut ușor constata că românii, slovacii, germanii, sîrbii și rutenii erau declarați unguri, recunoscîndu-li-se dreptul de a folosi limba maternă în fața autorităților administrative și judecătorești locale numai din motive practice și în măsura în care putea fi compatibilă cu caracterul național ungar al țării. Pe baza acestor prevederi, guvernele din Budapesta au ajuns la concluzia că în Ungaria nu pot exista alte organizații politice decît cele ungare, permițînd cetățenilor nemaghiari doar asocierea în vederea promovării culturii lor naționale. Este semnificativă, în această privință, o ordonanță

3 T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, p. 432—453; proiectele „oficiale" la p. 453—462.
4 Dezbaterile asupra proiectului legii naționalităților în *Ibidem*, vol. IV, p. 462—790.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a Ministerului de Interne (nr. 1508 din 1875) care prevedea că „asociaţii minoritare se pot înfiinţa numai ca asociaţii literare şi culturale".[5]

Regimul întrunirilor nu era garantat prin lege, ci reglementat prin ordonanţe ministeriale (nr. 128 Pres. din 17 ianuarie 1868 şi nr. 1179 Pres. din 22 martie 1893 ale Ministerului de Interne). Cea din urmă prevedea că orice întrunire trebuie comunicată prin adresă semnată de cel puţin cinci persoane, fie subprefectului — în oraşe —, fie primarului — în comune —, cu cel puţin 48 de ore înainte de termenul fixat pentru întrunire. Dar în acelaşi timp s-a trimis un ordin secret prefecţilor (nr. 178/1893 Min. Interne), ca să fie supravegheate cu cea mai mare atenţie întrunirile cetăţenilor de limbă nemaghiară, iar întrunirile convocate de luptători naţionalişti să nu fie permise.[6]

Maghiarizarea satelor şi oraşelor. După cucerirea treptată a Transilvaniei, regii Ungariei au adus aici şi locuitori de alte neamuri. Pentru apărarea teritoriilor cucerite, s-au folosit de secui, care — deşi vorbesc limba maghiară — au o origine foarte discutată (fie descendenţi ai avarilor, ai unor populaţii turce, ai unor triburi kabare — desprinse din statul hazarilor — fie un amestec de elemente etnice diferite: hunice, orientale sau maghiare). Luptînd în avangarda trupelor maghiare, erau aşezaţi de obicei la hotare: la început în Bihor, apoi pe Mureş şi pe Tîrnave, iar la începutul secolului al XIII-lea în locurile în care trăiesc şi azi, în estul Transilvaniei.

Pe la mijlocul secolului al XII-lea şi începutul celui următor au fost aduşi în Transilvania colonişti saşi — din părţile Flandrei, Rinului de mijloc şi Saxoniei — care să contribuie la dezvoltarea agriculturii, meşteşugurilor şi comerţului.

După transformarea Ungariei în paşalîc turcesc (1541), o serie de familii nobile maghiare, unele cu slujitorii lor, s-au aşezat în principatul autonom al Transilvaniei. Mai multe familii româneşti, obligate să îmbrăţişeze calvinismul, cu timpul s-au maghiarizat (mai ales în judeţul Hunedoara).

În secolul al XVIII-lea, după trecerea Transilvaniei şi Banatului în stăpînirea Habsburgilor au avut loc colonizări, mai ales în Banat şi Arad, în vederea consolidării acestei stăpîniri. De pildă, în 1690 — în faţa expansiunii otomane — s-au aşezat în Banat, Srem (Sirmiu) şi sudul Ungariei de azi, ca la 30—40.000 de familii de sîrbi, sub conducerea patriarhului Arsenie III Cernoievici; unii din ei au pătruns apoi în spre Arad şi Timişoara. În 1737 are loc o nouă emigrare sîrbească în districtele bănăţene sudice (Panciova, Becicherec şi Biserica Albă), sub conducerea patriarhului Arsenie IV Ioanovici Şacabent.

În tot cursul secolului al XVIII-lea a avut loc în Banat o masivă colonizare cu elemente etnice germane, cunoscute sub numele de „şvabi".

5 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 39.
6 *Ibidem*, p. 40—41.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

De pildă, în 1718—1722 au fost aduse primele grupuri de coloniști de origine germană, în 14 localități din districtul Palanca Nouă; în 1724—1727 au fost populate cu elemente germane 53 de localități din Banat. Colonizări masive s-au făcut sub Maria Tereza (numai între 1768—1771 au fost aduși 16.859 coloniști); sub Iosif al II-lea au fost aduși alți 38.000. Colonizările s-au făcut în general în străvechi vetre de locuire românească.

Pe lîngă șvabi, au mai fost aduși coloniști de alte neamuri: francezi, italieni, spanioli, dar aceștia, fiind în număr foarte redus, au fost deznaționalizați de șvabi; au fost colonizate și grupuri de unguri și bulgari.

În cîmpia Aradului și Bihorului au fost aduși coloniști slovaci (spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Nădlacul devine cel mai însemnat centru slovac de la noi). Unii dintre aceștia slovaci (Mocrea-Arad și Bicaciu-Bihor) au fost maghiarizați. În cîteva sate ale județului Arad 'de asemenea au fost aduși coloniști de origine germană; chiar și în părțile Careilor și Sătmarului se înregistrează colonizări de germani, dar majoritatea au fost maghiarizați.[7]

În ce privește colonizările de unguri, ele încep abia din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în județul Timiș. De pildă, episcopul catolic maghiar din Alba Iulia, Ignațiu Bathyányi, a colonizat unguri în Beba Veche — în 1782. Alții au fost aduși în Mănăștiur, Jamul Mare, Darova ș. a. În județul Arad au fost aduși coloniști unguri, fie pe moșiile nobililor, fie pe domeniile statului: Ghioroc (1743), iar în Șiria, Galșa, Pîncota, Adea, Vărșand, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea.[8]

În secolul al XIX-lea — mai ales după 1867 — se înregistrează noi colonizări, dar de data aceasta numai cu elemente etnice ungare, în județele de apus. Încă de la începutul secolului se fac colonizări sistematice cu unguri în actualul județ Timiș: Dejani și Zerindu Mare (1800), Sânmartinu Maghiar (1806), Mailat (1819, azi în jud. Arad), Nadăș (1822), Topolovățu Mic (1822), Pordeanu (1835), Gătaia (1835), Sînmihai (1840), Ghilad (1850), Bethausen (1883), Izgar și Ersig (1883, azi în jud. Caraș-Severin), Recaș (1899), Făget (1900—1903), Balinț și Mănăștiur (1903—1909), Moșnița și Babșa (1903), Ghizela (1907), Tîrgoviște (1908), Nevrincea (1910) ș. a.

În județul Arad s-a procedat la fel. Așa au apărut locuitori maghiari în satele: Fachert, Zimandcuz și Zimandu Nou (1842—1852), Cermei (1828—1838), Satu Mic (1866), Satu Nou (1883 și 1892), Țipar (1883).

După crearea statului dualist austro-ungar, s-a procedat la colonizări chiar și în Transilvania propriu-zisă, cu scopul vădit al maghiarizării și pauperizării românilor. Colonizările erau făcute după un plan bine studiat și cu o metodă sigură de deznaționalizare. S-au scris lucrări speciale care tratau această problemă, cum a fost a lui Beksics G., apărută la Budapesta în 1896, cu indicarea unor măsuri precise de colonizare, prin

7 Amănunte la Ștefan Manciulea, *Granița de vest*, Blaj, 1936, p. 60—86.
8 *Ibidem*, p. 76 și 82.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

care „să se poată înfăptui deznaționalizarea satelor și orașelor.[9] La începutul secolului nostru au fost colonizați maghiari în satele românești din cîmpia Transilvaniei: Sărmașu Mare (azi jud. Mureș), Cara (azi jud. Cluj), Luduș (azi jud. Mureș) ș. a.[10]

Aceste colonizări au provocat nemulțumiri în rîndul românilor localnici ducînd, nu de puține ori, chiar la ciocniri între ei și noii veniți. De multe ori interveneau jandarmii pentru aplanarea conflictelor, firește în defavoarea românilor. Pentru ca această acțiune să progreseze, în 1904 Parlamentul a votat o *Lege a colonizărilor*, fiind pusă la dispoziția Ministerului Agriculturii suma de 9.160.000 coroane aur. Statul dădea coloniștilor unguri pe prețuri derizorii sau chiar gratuit: biserică, școală, casă parohială, drumuri, căi ferate, case cu tot utilajul necesar, grajduri cu animalele de care aveau nevoie, pămînt, teren de pășunat ș. a. De multe ori, pădurile și pășunea erau luate de la români și date noilor veniți. Nu este de mirare că românii își părăseau locurile natale și plecau în America.

Locuitorii unor sate românești erau maghiarizați și cu ocazia recensămînturilor oficiale de stat. În 1880 s-a votat în Parlament *Legea recensămîntului*. Cu efectuarea lui au fost încredințați funcționarii de stat. Aceștia primeau „instrucțiuni confidențiale", de a trece cît mai mulți unguri. În județele de graniță și în alte zone ale Transilvaniei unde românii trăiau amestecați cu ungurii și vorbeau ungurește, erau trecuți ca cetățeni „de limbă maghiară". În unele locuri, sate întregi slovace au fost trecute ca maghiare. Cu prilejul recensămîntului din 1880 românii au pierdut 50.177 suflete numai în trei județe (27.376 în Satu Mare, 14.959 în Bihor și 7842 în Trei Scaune). Cam la aceeași cifră se ridicau pierderile din celelalte județe. Cîteva exemple socotim că sînt concludente. De pildă, înainte de recensămîntul din 1880 trăiau în comuna Belini (Trei Scaune, azi jud. Covasna) peste 700 de români ortodocși. Dar în statistica din acel an figurau 231 de români și 491 de maghiari „ortodocși" (!); în statistica din 1890 erau 658 de ortodocși, din care numai 26 erau români, iar restul maghiari! La recensămîntul din 1900 apar, totuși, 167 de români ortodocși!

În comuna Bicfalău (azi jud. Covasna) erau, înainte de 1880, peste 150 de români ortodocși; statistica din acel an înregistra 100 de ortodocși, din care 6 români, iar 94 maghiari (!). În 1890, erau trecuți toți ca maghiari, iar la 1900 apar, totuși, 9 români.

În județele Bihor, Sălaj și Sătmar, recenzorii operau cu aceeași grijă în satele mixte — româno-maghiare — reducînd numărul românilor uneori chiar pînă la jumătate. În comuna Jac (azi j. Sălaj), se aflau 650 de români ortodocși, din care recenzorii înscriau numai 533 de români, iar

9 *Ibidem*, p. 87—96.

10 Cf. Titus Podea, *Transilvania*, București, 1936, p. 52—54. Pentru numărul locuitorilor din comunele menționate se poate consulta C. Martinovici și N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj 1921, sub voce.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

la recensămîntul din 1900 numai 22; în comuna Konadin erau în — 1880 — 237 de români, dar recenzenţii treceau numai 170, iar în 1900 doar 48. Acelaşi procedeu s-a urmat şi în alte sate din judeţele de graniţă. La recensămîntul din 1910 erau trecuţi ca maghiari 24.062 de români, iar în judeţul Satu Mare 50.588 de români. Protestele românilor împotriva acestor falsificări făţişe n-au avut nici un rezultat. Înşişi conducătorii oficiilor ungare de statistică recunoşteau falsurile săvîrşite în vederea maghiarizării. De pildă, în şedinţa Camerei Deputaţilor din 10 ianuarie 1890, unul din deputaţi, Beksics Gusztáv, făcea acest elogiu Guvernului condus de Tisza Kálmán: „Tendinţa de a transforma statul istoric într-un stat naţional exista de mult în politica ungară. În cursul guvernării lui Tisza această tendinţă s-a impus, nu numai prin acţiuni excelente, ci şi prin rezultate excelente. Aceia care se îndoiesc de acest lucru n-au decît să citească rezultatele recensămîntului din 1880, care dovedesc marele progres al maghiarizării şi mai ales să urmărească rezultatele recensămîntului ce se va face în curînd.“ [11]

După 1867 se înregistrează o operă de maghiarizare deosebit de rodnică şi în mediul urban. După calculele sociologului maghiar Jászi Oszkár, populaţia urbană a Ungariei a crescut — în perioada 1787—1914 — cu 302%, iar celelalte naţionalităţi cu 104,4%, ca urmare a unei politici de deplasare forţată a populaţiei maghiare în mediile urbane, în detrimentul celei româneşti şi a altor populaţii nemaghiare. Acest spor, artificial, a avut loc mai ales după 1867, căci guvernele din Budapesta şi-au dat seama de importanţa oraşelor şi de influenţa pe care o pot avea asupra mediului rural înconjurător. Chiar şi în oraşele săseşti din Transilvania maghiarizarea a luat proporţii neobişnuite. După realizarea statului dualist, în Transilvania sporul populaţiei urbane se prezenta astfel: 94,3% maghiari, 57,7% români, 7,8% saşi. În orice caz, un lucru este cert: că se lucra tacit la realizarea acestui spor maghiar, mai ales în oraşele vechi româneşti sau săseşti, deşi în jurul lor nu existau sate maghiare din care să migreze populaţie spre oraş. De pildă, în Alba Iulia numărul maghiarilor a crescut de la 2591, în 1880, la 5226, în 1910; în Bistriţa de la 574 la 2824; în Năsăud, de la 108 la 778; în Braşov de la 9827 la 17.831; în Făgăraş, de la 1734 la 3357; în Deva, de la 1480 la 5827; în Gherla, de la 1804 la 4630.[12] Ca să ne dăm seama de felul în care se lucra, menţionăm doar faptul că în 1910 întreg judeţul Făgăraş, cu 84.436 de români, avea un număr de 6466 maghiari, din care 3357 numai în oraşul Făgăraş. Acest spor nenatural al elementului maghiar reiese dintr-o simplă comparaţie cu oraşele din Secuime, în care Guvernele nu aveau nici un interes în vederea maghiarizării, din moment ce majoritatea o constituiau secuii. De pildă, în Tg. Secuiesc numărul locuitorilor a sporit — din 1880 pînă în 1910 — doar cu 17,1%.[13]

11 Cit. după Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 115. Amănunte deosebit de interesante asupra falsificării recensămînturilor la T. Podea, *op. cit.*, p. 77—91.

12 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 121—122.

13 *Ibidem*, p. 122—123.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

De regulă, se stabileau în orașe profesori și învățători la școlile maghiare, medici, notari publici, avocați, judecători, funcționari în organele administrative de stat (județene, municipale, judecătorești), comercianți, meseriași. În schimb, intelectualii români, angajați în funcții de stat, erau trimiși în orașele din Ungaria.

Însuși Guvernul ungar a prezentat Conferinței de pace de la Paris o statistică a tuturor funcționarilor de stat (inclusiv profesori, medici, judecători) din vechea Ungarie. Dăm cîteva extrase deosebit de grăitoare.[14]

Numele funcției	Numărul	Unguri	Români	Slovaci	Germani	Sîrbi	Ruteni	Alții
Funcționari ad-tivi de stat	15.252	14.529	185	48	289	80	2	119
Funcționari județeni	5.202	4.769	170	38	181	34	1	9
Funcționari ad-tivi în municipii	5.294	4.728	41	4	178	—	122	221
Funcționari în comune rurale	12.207	10.245	914	119	587	308	8	30
Notari publici	300	285	7	1	5	1	—	1
Magistrați	2.646	2.560	41	1	30	6	1	7
Medici oficiali	2.190	1.935	80	16	125	30	—	4
Învățători la școlile de stat	7.687	7.351	121	21	118	39	5	32
Profesori la școlile de toate gradele	2.994	2.862	23	6	63	6	1	33

Maghiarizarea numirilor de localități. Pînă în 1867, cea mai mare parte a numirilor de localități erau nemaghiare, adică românești, slave sau germane, date din vremuri îndepărtate, poate chiar de întemeietorii lor.

Desigur, autorităților nu le convenea acest lucru, căci ele dădeau Ungariei un aspect nemaghiar. Pentru a înlătura aceste numiri, autoritățile au început să înlocuiască treptat vechile denumiri, cu altele, ma-

14 *Ibidem*, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ghiare. Iar în 1897, cînd această acțiune „patriotică" a fost terminată, Guvernul ungar prezidat de baronul Bánffy Dezső, prezintă Camerei Deputaților un proiect de lege privitor la maghiarizarea tuturor numirilor de localități din Ungaria și Transilvania. Dîndu-și seama de adevăratele scopuri urmărite, din încredințarea conducerii Partidului Național Român s-au convocat adunări de protest la Sibiu (pentru 14 decembrie st. v. 1897) și Arad (pentru 23 decembrie), dar au fost interzise de autorități La Sibiu, s-a alcătuit și publicat un protest, iar la Arad s-a făcut o „procesiune impunătoare" la Episcopie, unde a vorbit Vasile Lucaciu, rugînd pe episcopul Ioan Mețianu să se facă interpretul doleanțelor românești în Casa Magnaților.

Împotriva proiectului s-au pronunțat și femeile de naționalitate săsească din Transilvania, care au strîns mii de semnături pe un Memorandum, pe care intenționau să-l prezinte împăratului Francisc Iosif; delegația încredințată cu aceasta nici n-a fost primită. În contra aceluiași proiect de lege și-a spus cuvîntul și Comitetul Executiv al Congresului naționalităților, întrunit la Budapesta la 10 august 1895 (format din reprezentanți ai românilor, slovacilor și sîrbilor). Protestul acestui Comitet atrăgea atenția opiniei publice din Europa, că cele trei milioane de slovaci din nordul Ungariei de multă vreme nu aveau „măcar un singur deputat în Dieta ungară", iar în actuala legislatură, practic nu mai aveau deputați nici sîrbii și nici românii, pentru că puținii deputați slovaci, sîrbi și români au fost aleși cu „un program guvernamental", deci „sînt renegați cunoscuți, care se identifică cu rasa dominantă și sînt de ajutor în procedura violentă contra naționalităților". În felul acesta, cele zece milioane de nemaghiari nu au nici un singur reprezentant în Dieta Ungariei, încît „parlamentarismul ungar este un neadevăr... pentru că nu există exemplu în viața parlamentară a Europei, ca majoritatea populațiunii dintr-o țară — cum sînt naționalitățile din Ungaria, care numără zece milioane — să fie excluse din reprezentanță în parlament". Aduceau apoi o serie de exemple din care rezulta că aceste naționalități nu se puteau dezvolta nici sub raport cultural.

După cum era de așteptat, în Camera Deputaților proiectul n-a fost combătut decît de cîțiva deputați sași, iar în Casa Magnaților (Casa de sus) — în ședința din 17 decembrie 1897, — a luat cuvîntul mitropolitul Miron Romanul, cerînd ca discuția să fie amînată pînă vor fi prezenți și ierarhii Bisericii românești unite, ca împreună cu ortodocșii să poată studia proiectul și să-și expună opiniile asupra lui. Propunerea n-a fost admisă și astfel proiectul a fost discutat și primit în aceeași zi.[15]

În felul acesta, de-acum înainte, pînă în 1918, toate numirile de localități românești au fost trecute în actele oficiale în formă maghiarizată Același lucru s-a întîmplat cu toate stațiile de cale ferată, chiar în zone locuite exclusiv de români. Chiar și în „Șematismele" bisericești — publicate anual de eparhiile ortodoxe și ocazional de cele unite — din

15 Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 37 (textul protestului la p. 31—37).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

dispoziţia autorităţilor numele parohiilor au fost trecute în româneşte şi apoi în ungureşte. Dăm cîteva exemple din judeţul Hunedoara: Brad—Brád, Lunca—Lunka, Mesteacăn—Mesztákon, Peştera—Pestyere, Şesuri—Szeszur, Trestia—Tresztia, Rovine—Rovina; din jurul Sibiului: Alămor—Alamor, Gura Rîului—Guráró, Săcel—Szeczel, Sălişte—Szelistye, Sibiel—Szibiel, Tilişca—Tiliska, Vale—Válé.

Dacă aceste denumiri n-au putut fi complet maghiarizate, în alte judeţe situaţia a fost diferită. Iată cîteva localităţi cu rezonanţă istorică din Munţii Apuseni: Albac, devine Fehérvölgy, Cîmpeni—Topánfalva, Baia de Arieş—Aranyosbánya, Ponor—Nagyponor, Sălciua de Sus—Felsöszolcsva, Valea Geoagiului—Kis Gyögy Patak, Mărişel—Havasnagyfalu; în jurul Sibiului: Sibiul—Nagy Szeben, Cornăţel—Hortobágyfalva, Cristian—Kereszténysziget, Nucet—Szent Jánoshegy, Şelimbăr—Sellemberk, Şura Mare—Nagy Csür, Tălmăcel—Kis Talmács; pe Tîrnave: Cetatea de Baltă—Kükülóvár, Crăciunelu de Sus—Felsökarácsonyifalva, Laslea—Szász Szent László şi altele.[16]

Societăţi culturale de maghiarizare. Paralel cu legislaţia şcolară, îndreptată îndeosebi asupra şcolilor nemaghiare cu scopul precis al maghiarizării lor, „naţionaliştii" maghiari au lansat o veritabilă ofensivă de maghiarizare prin aşa-numitele „societăţi culturale". Ele erau temeinic susţinute de stat şi se bucurau de sprijinul autorităţilor, cîtă vreme activitatea asociaţiilor culturale ale „naţionalităţilor" erau interzise.

Prima societate de acest fel s-a înfiinţat la Budapesta, urmărind maghiarizarea propriei populaţii; a întemeiat grădiniţe de copii, şcoli şi biblioteci, fundaţii. De pildă, fundaţia contelui Andrássy Gyula, din care se acordau premii anuale de 50 şi 100 florini la cîte 6 învăţători care se distingeau în predarea limbii maghiare în şcolile la care funcţionau. În 1892 societatea avea un buget anual de 11.000 florini şi o avere de 90.392 de florini.

Pentru maghiarizarea slovacilor s-a înfiinţat Reuniunea culturală din Ungaria de sus. În 1892 avea aproape 5000 de membri, un buget anual de 55.569 florini şi o avere de 91.911 de florini. A înfiinţat grădiniţe de copii în comunele slovace şi germane; mulţi copii slovaci erau luaţi de la familiile lor şi duşi în casele unor ţărani unguri, în regiunile locuite numai de ei, pentru a învăţa limba maghiară şi eventual, pentru a rămîne pentru totdeauna acolo. Reuniunea culturală transdanubiană îşi îndrepta atenţia spre sud-vestul ţării, în zone locuite de sîrbi. În 1894 s-au mai înfiinţat două astfel de societăţi: Reuniunea naţională ungară — pentru toată Ungaria —, la Budapesta şi Reuniunea culturală nord-vestică, pentru comitatele slovace-rutene (Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Ugocea, Bereg, Saroş şi Maramureş), cu sediul în Eperjes.

16 Vezi la Dr. Remus Roşca, *Lexiconul comunelor bisericeşti din Arhidieceza gr. or. română a Transilvaniei*, Sibiu, 1894, passim. Amănunte asupra maghiarizării numelor de localităţi la Vasile M. Theodorescu, *Transilvania sub maghiari şi români*, Bucureşti, 1941, p. 72—82.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În 1885 a luat ființă, la Cluj, „Reuniunea sau Societatea transilvană pentru cultura maghiară" sau FEMKE=*Felvidéki Magyar Közmüvelödősi Egyesület.*

Programul acestei societăți era: „cucerirea de teritorii lingvistice în zone locuite de naționalități." În 1892 avea 20.000 de membri și un venit anual de 70.000 de florini. Susținea peste o sută de școli maghiare în satele românești. În unele comitate (județe) din Transilvania s-a impus chiar o taxă anuală pentru toți cetățenii, care era destinată acestei Reuniuni culturale, al cărei țel nu era altul decît maghiarizarea românilor.[17] În schimb, multe societăți culturale sau „case de citire" (cursuri de analfabeți) ale naționalităților nemaghiare erau interzise.[18]

Maghiarizarea numelor de persoane. Acest fenomen este întîlnit încă din perioada „voievodatului" și „principatului". Numeroși cneji români ortodocși, din dorința de a-și păstra proprietățile, precum și titlurile nobiliare pe care le-au primit din partea regilor unguri pentru faptele repurtate de ei în luptele împotriva turcilor, au început să îmbrățișeze confesiunea catolică și să-și schimbe numele, întărind apoi rîndurile nobilimii maghiare. Vom cita doar cîteva nume. Unul din nepoții cneazului român Ștefan a fost vestitul apărător al Europei (deci și al Ungariei!) Iancu de Hunedoara (numit de unguri Huniady János), voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei; fiul său a fost regele Ungariei Matei Corvin. Un strănepot al aceluiași cneaz a fost umanistul Nicolae Olahus (1493—1568), a cărui origine românească i-o arată chiar numele, fost arhiepiscop-primat al Ungariei și regent al coroanei ungare. În Maramureș, descendenții voievodului Dragoș, cel plecat în Moldova, au trecut la catolicism; din ei se trage familia nobilă catolică Drágfy. Urmașii cneazului Vladislav Românul — care primea în 1362 satul Zlești de lîngă Hunedoara, — au fost nobilii maghiari Zalásdi; urmașii lui Ștefan și Ladislau, bani de Losonz, au fost conții maghiari Bánffy. Tot de origine românească era și familia cancelarului Transilvaniei Teleky Mihály, lucru pe care-l confirmă și cronicarul maghiar Mihail Cserey în secolul XVIII. La fel și familia de conți Csáky din Bihor, căreia se pare că îi aparține și un episcop catolic de Oradea în secolul XVIII. În părțile Hațegului și Hunedoarei, numeroase familii de cneji, atestate documentar în secolele XIII—XV, schimbîndu-și numele și credința, s-au maghiarizat: Kendeffy din Cîndea, Zeyk din Zeicu, Naláczy, Pogány, Pui, Ponory, Kristory, Ribiczay, Tordásy, după numele satelor de origine, Bornemisa, Nopcea ș. a[19]

După 1541 această acțiune a încetat. Abia în 1848, revoluționarii maghiari au impus schimbarea numelui de familie al cetățenilor nemaghiari; dar după înfrîngerea revoluției, guvernatorul Transilvaniei Wohlgemuth a

17 Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 105—107. Vol. *Les faux hongrois. La multiplication artificielle d'un peuple*, Milano, 1977, p. 23.

18 Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 86—98.

19 Cf. Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 77—80 și 88—89.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

declarat „nule şi neavenite" aceste măsuri, dînd ordin autorităţilor să le înlocuiască cu vechile şi „adevăratele nume".

După 1867, s-a început o adevărată mişcare pentru schimbarea numelor de familie, care constituia o adevărată primejdie de deznaţionalizare pentru români, slovaci, sîrbi şi ruteni. S-a constituit o Asociaţie (sau Societate) centrală pentru schimbarea numelui (Központi névmagyarosito társaság), cu aprobarea Ministerului de Interne, care a schimbat, pînă în 1896, peste 14.000 de nume. O nouă etapă în această acţiune de maghiarizare a început după anul milenar 1896. În 1898 a apărut la Budapesta — în a doua ediţie — cartea intitulată: *Hogy magyarositsuk a vezeték neveket?* (= Cum să maghiarizăm numele de familie?), semnată de Telkes Simon, preşedintele Asociaţiei amintite. Cuprindea indicaţii precise asupra modului în care numele româneşti puteau fi schimbate în nume maghiare. Încă din prima pagină făcea precizarea că „numele maghiar este un fel de *crez politic* pentru orice maghiar" „... Maghiarizarea numelui este un jurămînt de fidelitate, un legămînt patriotic".

Între altele, preconiza adăugarea unui „i" la locul naşterii: Aradi—Arădeanul, Szilágy—Sălăjanul, Monori—Monoranul, Szilvasi—Silvăşanul, Zágori—Zăgreanul. „În privinţa aceasta toponimia Ungariei (citeşte: şi Transilvaniei!) oferă un număr considerabil de nume de o frumoasă şi autentică rezonanţă maghiară, pe care o recomandăm călduros." Meseriaşii şi comercianţii îşi puteau lua numele după profesia lor: Asztalos (Tîmplaru), Juhász (Ciobanu), Mészáros (Măcelaru), Puskás (Puşcaşu), Takács (Ţesătoru) ş. a. Acelaşi lucru îl puteau face intelectualii: Pap (Preotu, Popa), Kántor (Cantor), Katona (Soldatu). Cei care voiau să-şi amintească de originea ancestrală, puteau folosi nume ca: Bolgár (Bulgaru), Görög (Grecu), Kún (Cumanu), Német (Neamţu), Oláh (Românu), Örmény (Armeanu), Orosz (Rusu), Szász (Sasu), Székely (Secuiu), Tóth (Slovacu). Simpla traducere a unui nume nemaghiar în limba maghiară — dacă era cazul — era de asemenea recomandată. (Lupu—Farkas, Albu—Fehér ş. a.). Se adăugau o serie de alte recomandări, iar în partea doua se explicau formalităţile care trebuiau îndeplinite în vederea adoptării de nume cu „rezonanţă maghiară".[20]

Asociaţia pentru maghiarizarea numelor — condusă de Telkes Simon — a găsit alte mijloace pentru atingerea obiectivelor propuse. De pildă, Szendre Béla, ministru al Apărării, a promis tot sprijinul, dînd dispoziţii ca toate publicaţiile orientate în această direcţie, să fie anexate la Buletinul oficial al Ministerului pe care-l conducea. Secretarul de stat al Ministerului Agriculturii, Bedő, a lucrat, prin cuvînt şi prin scris, la maghiarizarea numelor în cercul său de activitate.

---

20 Cartea lui Telkes Simon a fost reeditată — însoţită de traducere în limba franceză şi studiu introductiv — sub titlul: *Les faux hongrois.. La multiplication artificielle d'un peuple*, Milano (Editrice Nagard), 1977. Concepţii asemănătoare întîlnim şi în lucrarea deputatului Beksics Gusztáv privind maghiarizarea românilor transilvăneni, în lucrarea sa *Magyarosodás és magyarositás*, Budapest, 1883. Cf. Vasile M. Theodorescu, *op. cit.*, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Tot în 1896, s-au tipărit în mai multe mii de exemplare, „Instrucțiunile privitoare la maghiarizarea numelor", însoțite de un apel în același sens, adresat la o serie de ziare, directori de școli și un număr de întreprinderi industriale și financiare.

Un memoriu special a fost înaintat Ministerelor de Interne, de Finanțe, al Cultelor, al Comerțului, Consiliului municipal al Capitalei, Direcției Căilor Ferate, Birourilor de Poștă și Telegraf, Serviciului de Statistică, Poliției, profesorilor de la școlile de stat, arhiepiscopului-primat al Ungariei, episcopilor romano-catolici și protestanți, dar și greco-catolici (români și ruteni!). Cu alte cuvinte, se începuse o acțiune de masă în vederea realizării acestui deziderat „patriotic". Urmările s-au putut constata în foarte scurt timp. Între alții, ministrul Comerțului, baronul Ernö Dániel, a adresat un apel Direcțiunii generale a Căilor ferate din Ungaria, prin care invita pe toți angajații acesteia care purtau nume „cu rezonanță străină", să și le maghiarizeze, ca dovadă a patriotismului lor. Ministrul Finanțelor Lukács László a făcut același serviciu „patriotic" în sectorul său de activitate, cerînd personalului în subordine să-și maghiarizeze numele. Wlassics Gyula, ministrul Cultelor și Instrucțiunii, printr-o circulară, cu data de 28 august 1896, recomanda directorilor generali ai circumscripțiilor școlare să acorde tot sprijinul filialelor Asociației centrale pentru maghiarizarea numelor. Ministrul Justiției Erdély Sándor și-a manifestat interesul față de această acțiune, publicînd „Instrucțiunea" în „Buletinul Justiției" (nr. 11, 1986, p. 378—380).[21]

Rezultatele s-au văzut la scurt timp. Un preot romano-catolic din județul Borsod a determinat 52, apoi 27 de familii din parohia lui să-și schimbe numele în amintirea „mileniului". Societatea de Căi Ferate Arad-Cenad a izbutit să obțină schimbarea numelui a 62 familii de feroviari (cei mai mulți vor fi fost români). Péch Dezső, directorul școlii de pădurari din Gheorghieni-Harghita a făcut bune servicii „patriei ungare" prin maghiarizarea numelor elevilor „de limbă străină" din școala sa (aceștia nu puteau fi decît români), și a 45 de familii din satul Glăjărie — j. Mureș, între care 7 erau familii de români (probabil și ceilalți vor fi fost tot români, maghiarizați mai de mult). Șeful plasei Deta — j. Timiș, Prepeliczay Ödön (la origine nu putea fi decît Prepeliță!) — ca orice renegat — a vrut să-și cîștige „merite patriotice" prin schimbarea numerelor multor familii din distinctul administrativ pe care-l conducea.[22]

Același lucru îl făceau și ofițerii de stare civilă, mai ales după anul 1894, cînd s-a introdus căsătoria civilă obligatorie, iar registrele de stare civilă au fost luate de la preoți și trecute în sarcina primăriilor.[23] În felul acesta, avînd registrele de stare civilă (naștere, cununie, deces), autoritățile locale puteau modifica numele — fără consimțămîntul persoanei res-

21 S. Telkes, *op. cit.*, p. 77—78.

22 *Ibidem*, p. 80.

23 Cf. T. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 636—656.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pective — lucru uşor de realizat într-o vreme cînd o bună parte dintre românii transilvăneni erau neştiutori de carte.

Maghiarizarea numelor se făcea mai ales elevilor români care frecventau cursurile unor gimnazii maghiare: Sibiu, Cluj, Aiud, Deva, Tg. Mureş, Făgăraş, Bistriţa ş. a. În registrele şcolare ale Gimnaziului maghiar din Sibiu (actualul Liceu „Gheorghe Lazăr") apare un Petru Dályai, adică Dăianu, fiu de preot unit, dar de naţionalitate ungur(!); un Stoika Iosephus, de confesiune romano-catolică, dar ungur (!), avînd însă un frate Antoniu, de confesiune romano-catolică, dar de naţionalitate... valah; un elev Mihok, era trecut ca ortodox, dar de neam ungur.[24]

În orice caz, numărul maghiarilor a crescut destul de mult şi pe această cale. Primeau nume maghiare mai ales germanii şi evreii. Cu timpul, crescînd numărul acestora, s-au născut resentimente chiar şi în rîndul maghiarilor veritabili, care au început să-i numească pe aceşti neofiţi „maghiari de o coroană" (Koronas magyar), deoarece pentru schimbarea numelui se plătea o simplă taxă de o coroană.[25]

Intelectualii români — îndeosebi preoţii — au sesizat de la început primejdia, fapt pentru care au sfătuit tacit pe credincioşii lor — ei premergînd cu exemplul — să dea copiilor lor nume latineşti greu de transpus în grafie maghiară. Aşa s-au înmulţit în Transilvania nume ca: Romulus, Remus, Traian, Aurelian, Titus, Caius, Liviu, Cornel, Octavian, Coriolan, Lucian sau Doina, Minerva, Corina, Letiţia ş. a. Este semnificativă, în acest sens, onomastica familiei preotului Isidor Blaga din Lancrăm: Letiţia, Lionel, Longin, Liviu, Liciniu şi Lucian sau familia notarului Moise Branişte: Valeriu, Victor, Victoria, Veturia şi Virgilia. Maghiarizarea era exclusă! Alţii au dat copiilor nume din calendarul Bisericii ortodoxe — de origină greacă — greu traductibile, ca Nicodim, Sofron, Spiridon, Isidor, Asachie, Isihie ş. a.

Statistici. Politica de maghiarizare se poate uşor verifica cu ajutorul diferitelor statistici întocmite de autorităţile de stat sau bisericeşti. Trecînd peste statisticile bisericeşti întocmite — cu ajutorul preoţilor — din dispoziţia episcopilor Inochentie Micu, Petru Pavel Aron, ne oprim la statistica întocmită în 1761—1762 din dispoziţia generalului Nicolae Adolf von Bukow, trimisul împărătesei Maria Tereza în Transilvania. Potrivit acesteia, existau în Transilvania propriu-zisă (deci excludem Banatul şi aşa-zisul „Partium") 151.816 familii de credincioşi ortodocşi şi uniţi, cu 3618 familii de preoţi, în total 155.434 familii de români. Înmulţind cu 5, avem un total — aproximativ — de 777.170 locuitori români.[26]

O primă statistică oficială a tuturor locuitorilor Transilvaniei — fără precizarea naţionalităţii şi a confesiunii, — s-a făcut în 1786, din dispo-

24 Dr. Ioan Stanciu, *Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu, 1692—1942*, Sibiu, 1943, p. 92—95.

25 Dr. Titus Podea, *op. cit.*, p. 47—48.

26 Cf. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal făcută de administraţia austriacă la anul 1761—1762*, Cluj, 1926, 87 p. (extras din *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj*, III, 1924—1925).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ziția împăratului Iosif II. S-a constatat că existau atunci 1.577.515 locuitori. Cu 20 de ani în urmă, se făcuse o statistică a celorlalte confesiuni din Transilvania, cînd s-au aflat: 93.135 catolici, 140. 043 reformați, 28.647 unitarieni, 130.365 luterani. Ținînd seama de faptul că cei trecuți catolici, reformați și unitarieni erau maghiari, iar luterani erau sașii, vom avea următoarea statistică pe naționalități:

români	777.170
maghiari	261.825
sași	130.365
Total	1.169.360 locuitori

Proporția era deci aceasta: 66,46% români, 21,62% maghiari și 11,72% sași.[27]

Cu toată migrația românilor peste munți în secolul al XVIII-lea, din cauza întreitei opresiuni la care erau supuși — națională, socială și religioasă [28] — numărul lor a rămas același și din secolul următor.

În 1837, după o statistică întocmită de I. H. Benigni *(Handbuch der Statistik und Geographie Siebenbürgens,* 2 vol., Sibiu, 1837), situația etnică a Transilvaniei se prezenta astfel:

romano-catolici	187.081
reformați	250.000
unitarieni	50.000
luterani (sași)	250.000
ortodocși	800.000
uniți	551.989
Total	2.089.070
După naționalități:	
români	1.351.989
maghiari și secui	487.081
sași și germani	250.000
Total	2.089.070

27 Cf. Zenovie Pâclișanu, *Statistique des Roumains de Transylvanie au XVIII-e siècle,* în *Revue de Transylvanie,* t. I, nr. 2, 1934, p. 208—210.

28 Despre acestea, vezi: David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea,* Sibiu, 1944, cu prezentarea mai multor statistici, la p. 15—57.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În procente, românii reprezentau 64,71% din populaţia Transilvaniei.[29]

Almanahul de la Gotha prezenta următoarea situaţie pentru anul 1894:

români	1.290.000
maghiari şi secui	556.500
saşi	250.000
alţii	30.448
Total	2.126.948 locuitori, din care 60% români.[30]

Cifrele de mai sus se referă însă numai la Transilvania propriu-zisă, fără Banat şi „Partium".

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, avem statistici deosebit de interesante care aruncă o lumină puternică nu numai asupra situaţiei demografice a populaţiei, ci şi asupra maghiarizării.[31]

	1869	1880	1890	1900	1910
maghiari	6.156.421	6.445.487	7.426.730	8.679.014	10.050.575
români	3.470.069	2.405.085	2.591.905	2.785.265	2.949.032
germani	1.820.922	1.953.911	2.107.577	2.114.423	2.037.435
slovaci	1.817.228	1.864.529	1.910.279	2.008.744	1.967.970
croaţi	206.651	2.352.339	1.554.000	1.670.905	1.833.162
sîrbi	267.344		1.057.264	1.042.022	1.106.471
ruteni	469.420	356.062	383.392	427.825	472.587
evrei	—	624.826	707.961	826.222	932.458
alţii	11.295	264.689	318.251	394.142	469.255
total	13.229.350	15.642.102	17.349.398	19.122.340	21.718.945
Dintre aceştia erau:					
maghiari	6.156.421	6.445.487	7.426.730	8.679.014	10.050.575
nemaghiari	7.072.929	9.196.615	9.922.668	10.443.326	11.668.370

29 Z. Pâclişanu, *Statistique*, p. 210—211 şi Ştefan Pascu, *Transilvania în lumina datelor geopolitice, istorice şi statistice*, Blaj, 1944, p. 302—303.

30 *Ibidem*, p. 303.

31 Datele după Romulus Seişanu, *România. Atlas istoric, geopolitic, etnografic şi economic*, Bucureşti, 1936, p. 120—121, cu rectificarea unor date tipărite greşit în limbile română, franceză, engleză. Statistici, cu diferenţe neînsemnate, pentru anii 1880, 1890, 1900 şi 1910 la Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 315—316 şi la Z. Pâclişanu, *Politica minoritară*, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Aceste simple cifre grăiesc de la sine. Sporul demografic pentru nemaghiari era minim. La români se înregistrează chiar o descreştere din 1869 pînă în 1880, explicabilă nu prin emigrări în America sau în vechea Românie, ci prin faptul că mulţi români din zona „Secuimii" sau din părţile Bihorului şi Sătmarului, erau trecuţi în statistici ca „maghiari", din moment ce vorbeau numai ungureşte. În schimb, sporul populaţiei maghiare este considerabil. De la 6 milioane în 1869 s-a ajuns la 10 milioane în 1910, deci populaţia aproape că s-a dublat.

În privinţa Transilvaniei, numărul românilor a trecut întotdeauna de două milioane. Astfel,

în 1840 (după Fényes)	2.202.542
în 1848 (după Britisch Estimate)	2.600.000
în 1856 (după von Czőrnig)	2.641.000
în 1869 (după dr. Ficker)	2.895.700 [32]

În ce priveşte statistica maghiară din 1910, pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, ea se prezenta astfel: 2.830.040 (53%) români, 1.664.296 (31,6%) maghiari, 565.116 (10,7%) germani, 204.150 (3,9%) alţii (evrei, slovaci, ruteni, ţigani) — în total 5.263.602 locuitori.

Pe judeţe (după împărţirea de după 1918), lucrurile se prezentau, în procente astfel: [33]

Judeţul	români %	maghiari %	germani %	alţii %
Alba	77,4	17,6	3,3	1,7
Arad	59,1	29,0	1,6	4,3
Bihor	52,4	44,5	0,7	2,4
Braşov	34,7	34,9	29,2	1,2
Caraş-Severin	72,2	7,2	12,0	8,6
Ciuc	12,4	86,4	0,7	0,5
Cluj	56,3	38,9	2,9	1,9
Făgăraş	88,7	6,9	3,4	1,1
Hunedoara	79,9	15,5	2,4	2,2
Maramureş	50,4	19,5	18,4	11,0

32 *Ibidem*, p. 98.

33 După Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, în vol. *La Transylvanie*, Bucarest, 1938, p. 824—825; Silviu Dragomir, *Transilvania înainte şi după arbitrajul de la Viena*, Sibiu, 1943, p. 4; Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 316; R. Seişanu, *op. cit.*, p. 108 (aici după vechea împărţire administrativă a judeţelor).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Județul	români %	maghiari %	germani %	alții %
Mureș	32,7	61,1	3,8	2,4
Năsăud	68,5	8,4	20,0	3,0
Odorhei	2,3	95,4	1,8	0,5
Satu Mare	41,8	55,2	2,3	0,7
Sălaj	59,1	37,9	0,4	2,6
Sibiu	64,3	5,7	28,1	1,9
Someș	75,2	20,7	2,7	1,4
Tîrnava Mare	40,6	12,4	41,8	5,2
Tîrnava Mică	47,9	30,0	17,5	4,6
Timiș Torontal	34,1	16,6	38,8	10,0
Trei Scaune	15,5	83,4	0,4	0,7
Turda	71,1	25,6	0,3	2,0

Totuși, cifrele statisticii oficiale nu erau exacte, căci după statisticile bisericești ale românilor, în 1910 erau 3.708.874 credincioși uniți și ortodocși români și nu 2.939.789 cîți apar în statistica organelor de stat.

Nu este lipsit de interes să arătăm care era situația statistică a naționalităților din întreg imperiul habsburgic în 1914, la izbucnirea primului război mondial:

În Austria:

germani	— germani	9.950.000
cehi	6.440.000	
polonezi	4.970.000	
ruteni	3.520.000	— slavi
sloveni	1.260.000	
sîrbo-croați	790.000	
italieni	770.000	
români (în Bucovina)	280.000	— latini

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În Ungaria:

unguri	10.050.000	— unguri
români	2.950.000	— latini
sîrbo-croaţi şi slovaci	2.940.000	— slavi
ruteni	480.000	— slavi
germani	2.040.000	— germani

În Bosnia şi Herţegovina:

sîrbo-croaţi (inclusiv musulmani de origine sîrbă)	2.000.000	— slavi

Deci în tot imperiul erau:

slavi	24 milioane
germani	12 milioane
unguri	10 milioane
latini	4 milioane
Total	50 milioane

(se mai adăugau, la aceştia, evrei, ţigani ş. a.).[34]

Politica de deznaţionalizare din Ungaria nu mai era un secret pentru nimeni. O recunoşteau chiar şi oamenii politici unguri. De pildă, baronul Bánffy Dezső declara în 1906: „Interesele Ungariei cer ca *statul naţional să fie întemeiat pe şovinismul cel mai neînduplecat*". Iar scriitorul Kostensky Géza scria: „Să lăsăm la o parte minciuna convenţională că nu am voi distrugerea naţionalităţilor nemaghiare. Da, vrem să le distrugem şi trebuie să voim asta".[35]

Politica maghiarizării îşi atinge apogeul în timp ce se afla în fruntea guvernului baronul Bánffy Dezső (1895—1899), supranumit „paşa din Dobîca". Acţiunile sale şovine şi antipopulare au fost înfierate de cunoscutul sociolog maghiar Jászi Oszkár care scria: „Popoarele nemaghiare au să sufere la fel ca şi poporul maghiar întreaga asuprire a feudalismului agrar: o administraţie barbară, impozite nedrepte şi o exploatare pe plan economic. Dar asuprirea popoarelor nemaghiare e şi mai grea decît a maghiarilor. Orbit de ură naţională, junkerul maghiar de-abia consideră pe nemaghiari ca oameni; administraţia şi justiţia într-o limbă străină agravează năpăstuirea poporului; şcoala, care are drept scop maghiarizarea, menţine naţionalităţile pe o treaptă inferioară. Nu numai ţăranii nemaghiari sînt asupriţi, ci şi intelectualii, dacă persistă în a rămîne ataşaţi aspiraţiilor culturale şi politice ale poporului lor. Inte-

34 *Ibidem*, p. 131—132.

35 *Ibidem*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lectualul nemaghiar nu poate deveni funcţionar superior, — el este mereu boicotat de societatea maghiară. Este socotit „daco-roman" fiecare cetăţean care vorbeşte româneşte şi apără drepturile poporului faţă de abuzurile funcţionarilor... legea naţionalităţilor din 1868 n-a fost niciodată aplicată, ea a avut doar menirea ca biroul de presă ungar, invocînd-o, să se poată mîndri cu liberalismul maghiar".[36]

Mocsáry Lajos, omul politic care a avut curajul să apere naţionalităţile nemaghiare scria: „O frică excesivă ne împinge să comitem acţiuni într-adevăr exagerate. Mă refer la tendinţa generală de maghiarizare. Ştim foarte bine că ici-colo se neagă acest adevăr. Dar atunci pentru ce se aplaudă în mod frenetic în cele patru colţuri ale ţării, ori de cîte ori marele şovin Bánffy Dezső repetă că patria noastră nu va fi fericită pînă cînd ultimul individ aparţinînd rasei româneşti sau slovace nu va fi transformat într-un maghiar veritabil"?[37]

Iar scriitorul norvegian Björnsterne Björnson (1832—1910), refuzînd invitaţia de a participa la Congresul interparlamentar de la Budapesta din 1907, scria: „În tinereţea mea am iubit şi am admirat mult poporul maghiar, atunci cînd el a fost oprimat şi vărsa lacrimi amare. Dar mai tîrziu, cînd l-am studiat mai îndeaproape şi cînd m-am convins de nedreptăţile pe care le comite faţă de celelalte naţionalităţi care locuiesc cu el în Ungaria, am început să detest şovinismul lui. Sînt convins că în afara Ungariei nu mai există nimeni care să aibă aceleaşi simţăminte şi credeţi-mă că aceste injustiţii mai devreme sau mai tîrziu vor duce Ungaria la pieire".[38]

Un plan secret de maghiarizare totală a românilor din anul 1907. Din paginile anterioare rezultă că după serbările „mileniului" din 1896, s-a inaugurat o politică şi mai dură de maghiarizare forţată a naţionalităţilor asuprite, în special a românilor şi slovacilor. Promotorii acestei politici au fost contele Tisza István (1861—1918), fost prim-ministru în două rînduri (1903—1905 şi 1913—1917), întemeietorul Partidului Naţional al Muncii, apoi contele Apponyi Albert (1846—1933), fostul ministru al Cultelor şi Instrucţiunii (1906—1910 şi 1917—1918), ministrul de interne Andrássy Gyula. Din îndemnul şi la indicaţiile acestora, a apărut în 1907 la Budapesta o carte masivă scrisă de Huszár Antal, care cuprindea o serie de iniţiative cu privire la desfiinţarea românilor ca naţiune. Cartea poartă titlul: *A Magyarország Románok.* — Bizalmas Használatára. — Munkatársak közremüködésével, irta Huszár Antal. M. Kir. Belügyminiszteri Forditó, Budapest, 1907, 953+XXIV p. (în traducere: „Românii din Ungaria. Pentru întrebuinţare confidenţială.

36 Citat din vol. *Din istoria Transilvaniei*, II, Bucureşti, 1961, p. 250 (după Jászi Oszkár, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* = Formarea statelor naţionale şi problema naţionalităţilor, Budapesta, 1912, p. 478.

37 *Chestiunea naţionalităţilor*, în ziarul *Egyetértés*, nr. 306 din 25 decembrie 1907 după R. Seişanu, *op. cit.*, p. 125; Milton Lehrer, *Ardealul, pămînt românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, Bucureşti, 1944, p. 148.

38 R. Seişanu, *op. cit.*, p. 125; Z. Pâclişanu, *Politica minoritară*, p. 64; M. Lehrer, *op. cit.*, p. 131—132.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Scris cu concursul mai multor colaboratori de Huszár Antal, translator în Ministerul de Interne, Budapesta, 1907. Tiparul tipografiei regeşti maghiare de stat"). A fost tipărită numai în 25 de exemplare. Din fericire, două sînt în România, unul în Biblioteca universitară din Cluj-Napoca, altul în Biblioteca Academiei R. S. R. în Bucureşti. Cartea a apărut la scurt timp după reluarea activismului politic în Transilvania (1905) şi după marea expoziţie organizată de Asociaţia transilvană şi deschiderea Muzeului ei etnografic în 1905, care s-a transformat într-o strălucită manifestare a unităţii româneşti. Marea expoziţie jubiliară de la Bucureşti din 1906 — cînd se împlineau şi 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către romani — a atras mii de români transilvăneni, primiţi cu o mare bucurie. Guvernul din Budapesta a intuit marea primejdie pe care o constituiau românii de pretutindeni, de aceea a considerat că este momentul să vină cu noi măsuri represive.

Existenţa şi conţinutul acestei cărţi au fost semnalate în cîteva rînduri. Primul a fost episcopul Roman Ciorogariu de la Oradea, în cartea sa intitulată sugestiv: *„Zile trăite"*. Iată ce spunea venerabilul episcop şi militant pentru drepturile româneşti, sufletul „Tribunei" arădene de altădată: „O întîmplare mi-a dat pe mînă . . . o carte mare, (cu) peste 900 pagini, scrisă de Huszár A., funcţionarul secţiei politice din Minister (Interne n. n.) şi tipărită înaintea războiului în număr restrîns, numai pentru uzul rezervat al şefilor din ministerele budapestane. De cartea aceasta, ţinută sub lacăte, nu ştia nimenea, afară de cei iniţiaţi din Minister. Ea conţinea planurile strategice pentru desfiinţarea neamului românesc.

Cînd am citit-o, m-au cuprins fiori de laţurile care ni s-au aruncat din Budapesta. În această carte am aflat izvorul de unde au emanat toate legile şi ordonanţele ministeriale care dădeau concentric asaltul contra instituţiilor noastre bisericeşti, şcolare, economice, peste tot contra întregii noastre fiinţe naţionale. Aşa se explică acea admirabilă unitate de acţiune îndreptată împotriva noastră pe toate terenele vieţii publice şi particulare.

Obiectivul acestui plan strategic al unei politici bine definite era maghiarizarea cerului şi pămîntului unguresc, cu toate cîte se află întrînsul şi prin toate mijloacele corupţiei şi a forţei brutale.

Cartea se prezintă mai înainte cu un inventar material şi personal al tuturor instituţiilor noastre bisericeşti, şcolare, economice etc., alcătuit pe baza unei statistici, căreia nu i-a scăpat nici o slovă din organizaţia noastră scrisă, nici un cui din avutul nostru şi nici o funcţiune a organismului nostru naţional. O statistică a noastră cum nu avem nici noi pentru noi; va să zică ne cunoşteau mai bine ei, în ministerele lor, decît ne cunoşteam noi în comitetul nostru naţional, lipsit de serviciu statistic.

Fiecare tratat într-un complex propriu. De pildă, băncile româneşti, fiecare cu capitalul societar, consiliile de administraţie, statutele lor, operaţiile, rolul lor în finanţarea cumpărărilor de pămînt ţărănesc, cu cît

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pămînt s-a îmbogăţit poporul prin bănci etc. După expunerea situaţiei, urmează programul de imunizare a băncilor româneşti prin detragerea creditelor, restricţii şi aducerea în imposibilitate a unei expansiuni economice. Aşa se stabilesc la biserică, şcoală, asociaţii culturale etc., programe de guvernămînt pe cari trebuia să le execute ministerele din toate vremurile ce vor urma pînă la definitiva desfiinţare a naţiunii române şi transfuziunea ei în naţiunea dominantă maghiară.

Programul acesta — care avea să fie completat în un nou volum, dacă nu se năruia monarhia austro-ungară, — e opera lui Apponyi şi legiuirile — ori mai bine zis nelegiuirile sale — din 1907 şi 1917, sînt numai etape în aplicarea acelui program de desfiinţare a unui neam, iar nu dispoziţiile temporare de război, cum vrea să prezinte Apponyi legile sale lumii pe care vrea să o seducă".[39]

În 1933, a prezentat-o rezumativ profesorul şi diplomatul George Moroianu într-o lucrare destinată străinătăţii.[40]

Cel care s-a ocupat pe larg de această carte a fost profesorul Dr. Onisifor Ghibu (1883—1972) de la Universitatea din Cluj, cunoscut prin lucrările sale de pedagogie, dar mai ales prin cele privitoare la acţiunile politice ale diferitelor ordine şi congregaţii romano-catolice maghiare în România.[41] După lucrările lui, redăm cîteva idei din cartea lui Huszár Antal.

În introducere autorul pleacă de la constatarea că în ultimul timp românii transilvăneni se manifestă deschis împotriva politicii naţionale a statului ungar. Sînt prezentate probleme de ordin demografic. Se propunea o nouă arondare a judeţelor şi a circumscripţiilor electorale (70 cu majoritate românească), în vederea distrugerii unităţii demografice a românilor transilvăneni. Autorul este însă nevoit să recunoască faptul că în 12 judeţe din Transilvania majoritatea absolută a populaţiei este românească, variind între 50,8% şi 90,2%.

Autorul se ocupa apoi de situaţia Bisericii româneşti unite şi de necesitatea încadrării ei în Biserica romano-catolică. După ce prezenta istoricul unirii unei părţi a românilor transilvăneni cu Roma, afirma că aceasta s-a făcut spre marele folos al ideii de stat ungar, întrucît a împărţit pe români în două tabere învrăjbite, aruncînd sămînţa neînţelegerii între cei ce trăiau altădată într-o unitate perfectă de limbă, credinţă şi obiceiuri. Constatînd că Biserica unită este integrată în politica naţională românească din Transilvania, propunea ca ea să fie cuprinsă în cadrele autonomiei Bisericii romano-catolice, pentru a se împiedica pe viitor orice manifestări cu caracter naţional românesc. În cazul cînd conducătorii

39 Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 92—93.

40 George Moroianu, *La lutte des Roumains pour la liberté et l'opinion européenne. Episodes et souvenirs.* Préface de W. Steed, Paris, 1933, j. 25—26 (la p. 1 un facsimil).

41 Onisifor Ghibu, *Un livre secret du gouvernement hongrois: les Roumains de Hongrie et la nécessité de les magyariser*, în *Revue de Transylvanie*, tome I, nr. 1, 1934, p. 61—72 şi *Un plan secret al guvernului unguresc din 1907 privitor la maghiarizarea românilor din Transilvania*, Cluj, 1940.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

acestei Biserici s-ar opune, propunea sistarea oricăror ajutoare ce-i erau acordate, mai ales din „Fondul religionar catolic".

Lucrarea se referă apoi la Biserica Ortodoxă românească din Transilvania. Autorul era conştient de faptul că există o unitate a românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor prin Biserică. Propunea ca Guvernul din Budapesta să intervină la Bucureşti pentru înlăturarea numelui de „Ungrovlahia", care apărea în titulatura mitropolitului primat al României. În continuare, autorul prezenta Biserica Ortodoxă drept exponentul principal al aspiraţiilor românilor transilvăneni, preoţii, profesorii şi învăţătorii confesionali fiind cei mai de seamă „agenţi" ai Partidului Naţional Român. Drept aceea, propunea desfiinţarea autonomiei Bisericii Ortodoxe Române şi abrogarea Statutului Organic (ambele recunoscute de statul ungar), pentru ca „să dispară această cangrenă politică ce roade trupul naţiunii şi al ţării" (p. 221). Propunea o serie de măsuri privitoare la instrucţia şi educaţia viitorilor preoţi şi învăţători, precum şi dreptul — pentru Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii — de a sista „congrua" (întregirea de salar) de la stat, în cazul unor preoţi „nepatrioţi". „Din punct de vedere politic — scria Huszár Antal — seminariile preoţeşti ortodoxe sînt cu mult mai importante decît şcolile secundare... Cînd vorbim despre seminariile ortodoxe româneşti, în realitate vorbim despre educaţia politică a poporului român, al cărui suflet şi centru este preotul... Din acest punct de vedere, nu este indiferent să se ştie cine sînt directorii şi profesorii acestor seminarii, ce pregătire ştiinţifică au, unde au cîştigat această pregătire, în ce direcţie şi în ce spirit politic cresc şi conduc pe tinerii seminarişti... Manualele de învăţămînt... şi în special manualul de istorie bisericească, trebuie trimise spre aprobare Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii, deoarece, în cadrele istoriei bisericeşti se predă istoria naţională română, care este în strînsă legătură cu istoria Bisericii ortodoxe române..." Pentru profesorii seminariilor teologice propunea să li se pretindă frecventarea la Universitate a cursurilor de limba şi literatura maghiară, în cel puţin doi ani, cu susţinerea examenelor corespunzătoare.

Pentru ca viitorii preoţi ortodocşi să poată dobîndi „o educaţie şi instrucţie patriotică", propunea să se înfiinţeze o Facultate de Teologie ortodoxă în cadrul Universităţilor maghiare din Budapesta sau Cluj, cu un internat, „care ar asigura nu numai patriotismul preoţilor, ci şi al credincioşilor, care astăzi lasă mult de dorit". Înfiinţarea unei facultăţi ar aduce cu sine şi suprimarea tuturor seminariilor existente (Sibiu, Arad, Caransebeş).

Propunea să se desfiinţeze „Reuniunile învăţătorilor ortodocşi", ale căror adunări — împreunate cu conferinţe, concerte, excursii, — contribuie la trezirea „conştiinţei naţionale". În şcolile pedagogice româneşti este necesar să se predea nu numai limba maghiară, ci şi o serie de materii tot în ungureşte: Constituţia, Istoria, Geografia şi toate disciplinele pedagogice.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Alte propuneri vizau fundațiile Bisericii. Autorul recomanda ca autoritățile bisericești care dețin astfel de fundații și acordă burse unor tineri, să fie obligate să trimită Ministerului — la începutul fiecărui an școlar, — lista bursierilor, acesta avînd dreptul să înlăture pe cei care ar manifesta sentimente potrivnice națiunii și statului ungar.

Lucrarea tratează și problema școlilor medii (secundare) românești, subliniind că „este timpul suprem" ca Ministerul Cultelor și Instrucțiunii să dea noi legi și dispoziții, încît „aceste cuiburi calde ale politicii ultranaționale române, care pun în primejdie integritatea națională", să poată fi controlate. Întrucît „cea mai puternică armă de care se folosesc românii împotriva maghiarizării este limba română", ca limbă de predare, autorul propune ca Articolul de lege XXX din 1883 privitor la școlile medii să fie modificat, în sensul de a impune maghiara ca limbă de predare, pe lîngă respectarea riguroasă a legislației școlare. În continuare, propune să nu mai fie primiți cu atîta ușurință elevi români din vechea Românie, întrucît aceștia au o influență dăunătoare asupra colegilor lor „din punctul de vedere al politicii de stat ungare, trezind în sufletul acestora conștiința de unitate și de solidaritate națională, precum și idealul de Dacoromania mare".

În cazul Astrei autorul arată că întrucît n-ar putea fi imediat dizolvată, ea să fie pusă sub controlul riguros al statului. Mai întîi trebuie să i se schimbe statutele. Însuși numele ei trebuie schimbat în „Asociația literară și culturală a românilor din Ungaria". Trebuie să i se interzică să mai organizeze, fără aprobarea autorităților, școli, biblioteci, muzee, internate, expoziții, conferințe publice, să ofere burse, căci toate acestea constituie „arme politice" pentru români. Adunările ei generale vor putea fi ținute numai la Sibiu, în prezența unui „comisar" al Guvernului. În concluzie, autorul scria: „Dat fiind că toate societățile românești pretinse „culturale", în realitate sînt focare de agitații antimaghiare, ele trebuie puse sub cel mai riguros control al statului. În viitor, nu trebuie să se mai permită înființarea nici unei societăți de acest fel pe baze naționale" (p. 673).

Presa românească de asemenea era considerată ca un factor puternic al politicii naționale românești. Și în cazul acesteia, propunea o serie de soluții: „Interesul statului ungar este de a se îngreuna apariția ziarelor politice românești prin sporirea cît mai considerabilă a cauțiunii cerute pentru apariția unor astfel de ziare . . ." O altă măsură este condamnarea gazetarilor români la temniță ordinară, în locul celei de stat. Apoi, anularea carnetelor gratuite pe căile ferate pentru gazetarii români. Și, în sfîrșit, publicarea din partea statului a unei gazete bilingve — maghiară-română —, sub direcția Ministerului de Interne.

Alte propuneri priveau institutele de credit românești, care exercitau o influență puternică asupra societății românești. Pentru a împiedica înființarea de bănci noi, propunea să se modifice legea comercială în vigoare atunci, și anume să se pretindă, la înființare, un capital de cel

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

puțin 400.000 coroane, iar membrii din Direcțiunea Băncii să dispună de un capital de cel puțin 10.000 de coroane. În zonele locuite de români, propunea să se înființeze „Bănci populare județene", care să servească, în primul rînd, interesele locuitorilor maghiari; ele ar trebui să ajute „întreprinderile industriale" din jur, încît muncitorii angajați acolo să fie cîștigați ușor pentru maghiarizare.

O altă recomandare a lui Huszár Antal privea organizația politică a românilor transilvăneni, cerînd ca Partidul Național Român să fie dizolvat, — măsură prin care „ar înceta să mai existe factorul cel mai primejdios pentru ideea de stat ungar".

Lucrarea se încheie cu o recomandare de-a dreptul diabolică. Arătam chiar la început că ea avea un „caracter confidențial", fiind scrisă „exclusiv pe seama Guvernului". Dar ea cuprindea o serie de date istorice și statistice privitoare la românii transilvăneni, la instituțiile lor bisericești, școlare, culturale și economice care meritau să fie cunoscute. Drept aceea, la sugestia lui Huszár Antal, în 1908 Guvernul a tipărit numai aceste părți din lucrare, — fără recomandările de viitor —, deci un fel de „extras", cu 492 pagini, într-un tiraj considerabil, fiind semnată cu pseudonimul „Veritas". Difuzată în țară, dar mai ales în străinătate, lucrarea s-a epuizat imediat, încît în anul următor a apărut a doua ediție, cu 90 de pagini mai puțin. În felul acesta, opinia publică europeană a putut afla „de cîtă libertate se bucurau românii din regatul ungar", prin prezentarea denaturată a unei cărți a cărei menire era tocmai înăbușirea oricăror manifestări naționale românești, maghiarizarea românilor, desființarea lor ca neam. Un prim pas se și făcuse prin „legile școlare ale lui Apponyi, din 1907 și 1917. Dreptatea divină a făcut să nu mai poată pune în aplicare propunerile lui Huzsár, dimpotrivă să iasă la lumină dreptatea și adevărul, exprimate la Alba Iulia la 1 decembrie 1918 și prin tratatul de pace de la Trianon din 4 iunie 1920.[42]

Un ultim plan al maghiarizării: proiectele contelui Bethlen. În cursul primului război mondial, dar mai ales după intrarea României în război, măsurile represive ale Guvernului din Budapesta și ale autorităților locale din Transilvania împotriva românilor de aici și-au atins apogeul. Între cei mai înverșunați dușmani ai românilor se număra Tisza István, fost prim-ministru și conducător al Partidului Național al Muncii. Într-un discurs pronunțat în Camera Deputaților la 19 ianuarie 1917, cerea să se ia măsuri de o „severitate draconică" împotriva românilor din Transilvania și a slovacilor din Ungaria de nord, pe plan politic, economic și cultural.

Înainte de a demisiona din funcția de prim-ministru, a încredințat pe contele Bethlen István, cunoscut om politic șovin, să-i prezinte un program de acțiune în politica pe care va trebui s-o adopte statul ungar față de românii transilvăneni. Bethlen și-a îndeplinit mandatul încre-

42 Rezumativ acest plan este prezentat și de Milton G. Lehrer, *op. cit.*, p. 130—131.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

dințat, dar programul de distrugere a elementului românesc n-a putut fi dus la îndeplinire decît parțial de către guvernele care au urmat după Tisza.

Într-un discurs rostit la 3 martie 1917, contele Bethlen își anunța intențiile de a stabili un program concret în problema transilvană. Între altele, acuza guvernele ungare de după 1867 de o serie de „neglijențe", care nu mai puteau fi înlăturate decît printr-o politică sistematică și energică. Măsurile preconizate de el erau expuse în două memorii tipărite la Budapesta (unul amplificat în iunie și iulie 1917). Se preciza că sînt mai mulți autori, dar memoriile reproduc întocmai ideile lui Bethlen expuse în diverse împrejurări.

Considerînd problema transilvană de importanță capitală pentru apărarea statului, autorii cereau să se acționeze de urgență în vederea asigurării preponderenței elementului maghiar în Transilvania.

În acest scop, se preconiza, pe de o parte slăbirea populației românești, care s-a dovedit lipsită de orice „fidelitate" (desigur, față de statul austro-ungar) în cursul războiului, iar pe de alta, întărirea elementului maghiar din Transilvania. Acest lucru se putea realiza pe mai multe căi: colonizarea de elemente noi, maghiare, favorizarea creșterii naturale a populației, sprijinirea asimilării românilor de unguri, apărarea maghiarilor de pericolul deznaționalizării (?), favorizarea sistematică a emigrării românilor transilvăneni în vechea Românie. Deci este vorba de un adevărat program de spoliere și de distrugere a elementului românesc din Transilvania. Colonizarea urma să se facă în special în regiunea de cîmpie și în Podișul Transilvaniei, în așa fel încît să se stabilească o legătură organică între ungurii din pustă și secui.

În continuare, se propunea să fie aduși din Ungaria toți invalizii de război maghiari, ca și emigranții din America și din România sau ciangăii din Moldova și Bucovina. Toți urmau să fie împroprietăriți în Transilvania. În vederea finanțării acestei politici agrare, propuneau organizarea unui „credit financiar", care să paralizeze întreaga activitate a Băncii Albina din Sibiu și a altor 117 bănci românești, printr-o mare bancă economică și culturală pentru Transilvania (aceste idei fuseseră expuse de Bethlen și într-o conferință rostită la Cluj în 1913). Programul său economic viza apoi dezvoltarea și întărirea orașelor din Transilvania, prin exploatarea gazului metan, extinderea rețelei de căi ferate, canalizarea Mureșului pentru a deveni navigabil ș. a. În chip deosebit atrăgea atenția ca pe viitor să nu se mai permită crearea de noi institute financiare, societăți industriale, comerciale și agrare cu caracter național.

Un alt capitol se ocupa de probleme administrative: o nouă împărțire administrativ-teritorială, în așa fel încît în cele mai multe județe să se asigure majoritatea pentru maghiari și sași; o reorganizare a politicii de stat și de frontiere. În privința românilor, se preconiza ca ei să fie folosiți în funcții publice numai în regiuni exclusiv maghiare, de preferință în pusta Ungariei, dincolo de Dunăre. În privința justiției, se preconiza

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

unificarea completă a dreptului transilvan cu al Ungariei și înăsprirea legilor penale cu privire la „agitațiile" împotriva statului prin presă și cuvînt.

Din punct de vedere social, memoriul cerea ca statul să asigure prin lege, protecția noilor născuți, a copiilor și a mamelor; azilele de copii trebuiau să fie îndrumate exclusiv de unguri, educația orfanilor de război trebuia făcută în spirit maghiar.

Din punct de vedere militar, se recomanda reorganizarea armatei, urmărind ca în toate regimentele majoritatea să o constituie soldații unguri, iar în instrucția militară să fie folosită exclusiv limba maghiară.

În chip deosebit ne interesează însă măsurile preconizate în privința învățămîntului și a vieții bisericești. În problema aceasta, guvernanții de la Budapesta aveau o experiență bogată, pentru că Biserica și școala au fost cele dintîi victime spre care s-a îndreptat atenția autorităților, în vederea maghiarizării. Programul cultural cuprindea 13 puncte, între care: transformarea tuturor școlilor confesionale românești în școli de stat, cu precizarea că elevii vor învăța să scrie și să citească și în limba lor maternă, în care li se va preda și Religia; școlile pedagogice îndrumate de Biserică vor deveni școli de stat, cu limba de predare maghiară; va fi întărit controlul statului asupra școlilor medii „valahe", iar Ministerul va avea dreptul să numească o parte din profesori sau să-i suspende din serviciu. În toată Transilvania se vor înființa grădinițe de stat pentru copii (deci cu limba de predare maghiară) și frecvență obligatorie. Un alt punct prevedea un control de stat mai strict asupra asociațiilor culturale și studențești ale românilor; înființarea de societăți filantropice era interzisă.

În privința Bisericii, se prevedea un control mai riguros din partea statului asupra întregii ei activități. Se preconiza fie încadrarea institutelor teologice existente în Universitățile ungurești, fie numirea cîte unui decan la fiecare din ele, din partea Ministerului (desigur dintre teologii „renegați"). Salarizarea preoților prin „congruă" urma să fie revizuită, iar toate fondurile și fundațiunile bisericești puse sub un control mai riguros din partea statului. Uniții maghiari (! avea în vedere pe credincioșii români uniți deznaționalizați) urmau să fie scoși de sub jurisdicția Bisericii românești unite și să se constituie parohii ungurești separate. În cel mai scurt timp, urma să se înființeze o episcopie ortodoxă maghiară. Autoritățile vor da tot sprijinul credincioșilor români care ar dori să treacă la una din confesiunile maghiare (reformată, calvină, unitariană, sinodo-presbiteriană). În sfîrșit, se prevedea introducerea calendarului gregorian în ambele Biserici românești.

Pentru executarea acestui program, autorii memoriului cereau crearea unui minister special, numit „al reconstrucției Transilvaniei", — cu o serie de secții detașate din alte Ministere sau unele noi —, care să se ocupe de absolut toate problemele legate de Transilvania. După cum se poate constata cu ușurință, era un plan diabolic de înăbușire a oricăror

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

manifestări românești cu caracter național și, în final, lichidarea totală a românilor din Transilvania. Deși Tisza István a fost cîștigat pentru planurile lui Bethlen, totuși nici el și nici succesorii săi n-au putut să-i ofere lui Bethlen portofoliul de ministru al Transilvaniei (doar Wekerle Sándor i l-a oferit în septembrie 1917, dar extrabugetar, fapt pentru care l-a refuzat). În schimb, a instigat diferiți demnitari de stat împotriva românilor, iar la 30 septembrie 1917 a organizat o manifestație publică la Cluj, în cadrul căreia s-a votat o moțiune cu principalele revendicări expuse aici pe scurt, o dovadă în plus că el era autorul celor două memorii. Între alții, a luat cuvîntul și contele Apponyi Albert, pe atunci ministrul Cultelor și Instrucțiunii.[43]

În cuvîntarea rostită de Bethlen în ziua de 3 martie 1917, de care aminteam la început, el cerea imperativ: „După război, totul trebuie schimbat în Transilvania, absolut totul!". Așa a și fost, dar nu precum a gîndit înfumuratul conte, ci precum au hotărît cei o sută de mii de români prezenți la istorica Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918!

43 După Silviu Dragomir, *La Hongrie et le problème de la Transylvania*, în *Revue de Transylvanie*, t. I, nr. 3, 1934, p. 334—354.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Capitolul II

STATUL UNGAR ŞI BISERICA ROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA DUALISMULUI (1867—1918)

Pentru a înţelege mai bine problemele de care ne ocupăm în această lucrare, se impune şi o succintă prezentare a vieţii bisericeşti a românilor transilvăneni în perioada dualismului austro-ungar. Se ştie că în 1698—1701, datorită misionarilor iezuiţi unguri, bucurîndu-se de sprijinul Curţii din Viena şi al arhiepiscopului romano-catolic din Esztergom, o parte infimă a clerului şi credincioşilor români din Transilvania, în frunte cu mitropolitul Atanasie Anghel, au acceptat unirea cu Biserica Romei. „Diploma a doua leopoldină" din 19/30 martie 1701, semnată de împăratul Leopold I, era un adevărat act de întemeiere a Bisericii unite din Transilvania. Noua Biserică avea în frunte un episcop (numit de împărat, dintr-o listă de trei persoane, propuse de un „sinod electoral"), dar acest episcop era pus sub dependenţa canonică a arhiepiscopului romano-catolic de Esztergom; în plus el era controlat (pînă în 1773) şi de un „teolog iezuit", de regulă maghiar. Împăratul devenea „patron suprem" al noii Biserici unite din Transilvania. Scaunul Episcopiei unite a fost mutat din Alba Iulia la Făgăraş (1723), apoi la Blaj (1737). În 1777 s-a creat o nouă Episcopie unită la Oradea.

Biserica Ortodoxă a românilor transilvăneni a rămas fără un cîrmuitor bisericesc pînă în 1761, păstrînd însă legături — nepermise de Curtea din Viena — cu Ţara Românească şi Moldova. Abia în 1761, împărăteasa Maria Tereza, în urma numeroaselor memorii, nemulţumiri şi chiar răzvrătiri ale preoţilor şi credincioşilor ortodocşi — într-o conjunctură politică externă defavorabilă imperiului — a acceptat numirea unor episcopi ortodocşi pentru Biserica Transilvaniei, dar de neam sîrb. Aşa se face că timp de aproape patru decenii (1761—1796), Biserica Ortodoxă românească din Transilvania a fost condusă de patru episcopi sîrbi, unul cu reşedinţa în Răşinari, iar ceilalţi în Sibiu. În 1783—1786, această Biserică a fost pusă sub dependenţa canonică a Mitropoliei ortodoxe sîrbe din Carlovit, aflată pe atunci tot între graniţele imperiului habsburgic. Biserica românească a rămas în această dependenţă de Biserica sîrbă pînă în anul 1864.

După o vacanţă de 14 ani a scaunului episcopesc de la Sibiu, abia în toamna anului 1810, Curtea din Viena a acceptat să fie ales un episcop de neam român, în persoana lui Vasile Moga (1810—1845), cu alte cuvinte se refăcea „ierarhia naţională".

Acelaşi lucru s-a petrecut în părţile de vest ale României de azi. După ocuparea acestor teritorii de către imperiul habsburgic, scaunul

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

episcopal de la Arad (adus aici de la Ineu, în 1706), a fost ocupat numai de ierarhi sîrbi, pînă în 1829, iar cele din Banat — Timişoara şi Vîrşeţ — pînă în 1864, deşi majoritatea zdrobitoare a credincioşilor erau români. În 1792—1793 s-a creat un „Consistoriu ortodox român" la Oradea, dependent — în probleme administrative — de Episcopia Aradului, care a dăinuit pînă în 1920.

Mai trebuie să amintim că Biserica ortodoxă din imperiul habsburgic a fost considerată doar ca „tolerată". Abia în 1848, prin Articolul de lege XX, s-a proclamat „principiul egalei îndreptăţiri" a tuturor confesiunilor din Ungaria, cu prevederea ca statul să contribuie la întreţinerea bisericilor şi şcolilor tuturor confesiunilor. Pentru români, însă, ultima prevedere s-a aplicat mai greu, cum vom constata pe parcursul lucrării.

Organizarea Bisericii Ortodoxe. În 1846 a fost numit „vicar general" al Episcopiei ortodoxe române din Sibiu tînărul arhimandrit Andrei Şaguna (1808—1873), pînă atunci „asesor" la Mitropolia ortodoxă sîrbă din Carlovit şi egumen al unei mănăstiri sîrbeşti. La 2 decembrie 1847, un sinod electoral întrunit la Turda — alcătuit din protopopii eparhiei — a propus împăratului trei candidaţi pentru scaunul vacant de episcop al Transilvaniei. Curtea din Viena l-a numit pe Andrei Şaguna, care obţinuse cele mai puţine voturi. Hirotonit arhiereu la Carlovit, în aprilie 1848, şi-a început activitatea în împrejurări deosebit de critice, cînd izbucnise revoluţia din Transilvania şi Ungaria. El însuşi a avut un rol însemnat în evenimentele anului 1848, ca preşedinte al marii adunări naţionale de la Blaj din 3/15 mai, al „comitetului permanent" al românilor, cu sediul la Sibiu şi al unei delegaţii care a prezentat împăratului Ferdinand V al Austriei hotărîrile adoptate de români la Blaj. În decada „absolutistă" (1849—1860), atenţia lui s-a îndreptat îndeosebi spre probleme culturale: organizarea Institutului teologic-pedagogic din Sibiu, fondarea ziarului *Telegraful Român* (1853), ca organ politic, bisericesc şi cultural, înfiinţarea gimnaziului confesional din Braşov şi a unor şcoli poporale confesionale ş. a.; paralel cu acestea a încercat să obţină şi separarea ierarhică de Biserica Ortodoxă sîrbă, prin reactivarea vechii Mitropolii ortodoxe a Transilvaniei, dar acum cu sediul la Sibiu.

În perioada numită „liberală" (1860—1867), a izbutit să realizeze alte lucrări de ordin cultural şi organizatoric-bisericesc. În 1861, prin străduaniile sale a luat fiinţă Asociaţia transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român (Astra), cu sediul la Sibiu, care, timp de opt decenii, a desfăşurat o prodigioasă activitate de ordin cultural între românii transilvăneni. În decembrie 1864, a izbutit să restaureze vechea Mitropolie ortodoxă românească a Transilvaniei şi separarea ierarhică a Bisericii noastre de cea sîrbă. Noua Mitropolie avea două eparhii sufragane: cea de la Arad, existentă din 1706 şi cea din Caransebeş, creată în 1865. Pentru ca să asigure autonomia Bisericii sale şi în cadrul statului ungar — după încheierea acordului dualist — a depus toate eforturile pentru recunoaşterea noii Mitropolii printr-o lege specială votată de Dieta (Camera Deputaţilor) şi Casa Magnaţilor din Budapesta

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

(Articolul de Lege IX din 1868), ministru al Cultelor fiind baronul Iosif Eötvös József, fost coleg de școală cu Șaguna.

Tot în 1868 — în septembrie-octombrie — a convocat primul Congres Național Bisericesc al românilor ortodocși din Mitropolia Transilvaniei, cu cîte 10 preoți și 20 de mireni de fiecare eparhie, deci cu 90 de deputați, un adevărat „parlament românesc". Congresul a dezbătut un proiect de organizare bisericească prezentat de mitropolit, care — cu unele modificări neînsemnate — a fost acceptat sub denumirea de *Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania,* sancționat de împăratul Francisc Iosif I la 28 mai 1869. Principiile de bază ale Statutului erau: autonomia și sinodalitatea sau „sistemul constituțional reprezentativ". Prin autonomie se înțelegea conducerea de sine, independența față de stat, Biserica fiind astfel apărată împotriva oricărui amestec sau aserviri din partea împăratului, a guvernului sau a oricărui organ administrativ-politic de stat. Prin sinodalitate, se înțelegea colaborarea între clerici (1/3) și mireni (2/3) la conducerea Bisericii, în toate cele trei unități ale administrației bisericești (parohie, protopopiat și eparhie), în probleme bisericești, culturale (școlare) și economice. Treburile unei eparhii erau conduse de sinodul parohial, format din toți membrii majori ai parohiei, care alegea comitetul parohial (ca organ executiv), pe preotul paroh și pe învățătorul școlii confesionale. Mai multe parohii formau un protopopiat, condus de un protopop, ajutat de sinodul protopopesc și de comitetul acestui sinod, amîndouă formate din 1/3 clerici și 2/3 mireni. Eparhia (dieceza) era condusă de episcop (la Sibiu arhiepiscop) și de sinodul eparhial (organ deliberativ), format din 20 clerici și 40 de mireni (aleși în „cercuri electorale" de preoți și credincioși), avînd ca organ permanent de conducere (executiv) Consistoriul eparhial (numit azi Consiliu eparhial), cu trei secțiuni: bisericească, școlară și epitropească (economică).

Conducerea întregii Mitropolii era încredințată Congresului Național Bisericesc, format din 90 de membri, cîte 10 clerici și 20 de mireni din fiecare eparhie, convocat o dată la trei ani. Alegerea unui episcop sufragan o făcea sinodul eparhiei vacante, iar alegerea mitropolitului un Congres Național Bisericesc extraordinar, format din 120 de deputați — 60 din Arhiepiscopia Sibiului și cîte 30 din celelalte două eparhii —, în aceeași proporție de clerici și mireni. Alegerea fiecărui nou ierarh trebuia să fie „întărită" sau recunoscută de împărat. În noua situație politică de după 1867, propunerea pentru recunoaștere o făcea ministrul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta.

Prin Statutul Organic s-a legiferat și organizarea școlilor, care rămîneau sub îndrumarea Bisericii. Învățătorul școlii poporale confesionale era ales de sinodul parohial, preotul paroh era directorul școlii respective, protopopul era „inspector" al școlilor confesionale din protopopiatul său, iar episcopul (sau arhiepiscopul) „inspector suprem" al tuturor școlilor din eparhie; fiecare Consistoriu avea o „secție școlară", condusă de un „asesor școlar" care se ocupa numai de problemele acestor școli. În felul acesta, Andrei Șaguna a dat Bisericii o organizare corespunză-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

toare, necunoscută în alte Biserici. În condiţiile de viaţă create după 1867, prin autonomia acceptată în 1868 şi prin Statutul Organic, Biserica a rămas singura instituţie românească recunoscută, devenind o adevărată îndrumătoare a poporului nu numai în probleme bisericeşti, ci şi culturale şi sociale.

Andrei Şaguna a îndeplinit un însemnat rol politic, nu numai în 1848, ci şi mai tîrziu, ca membru în Senatul imperial din Viena (după 1860), ca membru în Dieta Transilvaniei de la Sibiu (1863—1865), iar după 1867 ca membru în Casa Magnaţilor din Budapesta (de fapt, toţi prelaţii din Ungaria dualistă, indiferent de confesiune, au fost membri ai acestei Case pînă în 1918, reprezentînd Bisericile şi popoarele lor). Pînă la crearea statului dualist, Şaguna a fost considerat ca un adevărat conducător politic al românilor transilvăneni, de ambele confesiuni. Abia după scindarea militanţilor politici ai românilor în cele două fracţiuni, „activişti" şi „pasivişti", rolul său politic încetează. În 1869, conferinţa de la Miercurea a adoptat o „politică pasivistă", în dezacord cu cea promovată de Andrei Şaguna şi adepţii săi — mai ales din Sibiu şi Braşov — care militau pentru o politică „activă", deci continuarea luptei românilor pentru obţinerea de drepturi chiar şi în noile condiţii politice create după 1867. Viitorul a confirmat punctul de vedere al mitropolitului Andrei, căci în 1905 conducătorii Partidului Naţional Român au reluat politica „activistă", după 36 de ani de „pasivitate".[1]

După moartea mitropolitului Andrei (16/28 iunie 1873), deşi cei mai indicaţi pentru ocuparea scaunului vacant erau colaboratorii săi apropiaţi Ioan Popasu, episcopul Caransebeşului şi arhimandritul Nicolae Popea, vicarul Arhiepiscopiei, totuşi, partida adversă, condusă de cunoscutul om politic Vincenţiu Babeş şi de protopopul Ioan Meţianu din Zărneşti (viitorul mitropolit) a aranjat în aşa fel lucrurile, încît Congresul electoral a ales pe bătrînul episcop Procopie Ivaşcovici de la Arad (Nicolae Popea şi-a retras candidatura). Trebuie remarcat faptul că se făcea vădită influenţa militanţilor politici români în alegerea mitropolitului, căci susţinătorii lui Procopie erau din gruparea „pasivistă", pe cînd „activiştii" ar fi dorit ca mitropolit pe unul din cei doi colaboratori ai lui Şaguna.

Mitropolitul Procopie a fost înscăunat în ziua de 16/28 septembrie 1873, dar n-a mai rămas mult timp la Sibiu, căci la 19/31 iulie 1874, Congresul Naţional Bisericesc sîrb de la Carloviţ l-a ales patriarh al Bisericii ortodoxe sîrbe (după moartea patriarhului Samuil Maşirevici). Alegerea lui ca patriarh se datora tot unei conjuncturi de natură politică. Fiindcă scaunul de la Carloviţ se afla pe atunci în Ungaria, Guvernul din Budapesta voia să impună ca patriarh pe episcopul Anghelici, după ce primul ales, episcopul Arsenie Stoicovici, n-a fost recunoscut. În această

1. Despre A. Şaguna să se vadă monografia „clasică" a lui Ioan Lupaş, *Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografie istorică*, ed. II, Sibiu, 1911, 388 p. şi lucrările istoricului american Keith Hitchins *Orthodox and Nationality: Andrei Şaguna and the Romanians of Transylvania 1846—1873*, Cambridge — London, 1977, X+334 p. ş. a.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

situație, sîrbii au preferat să-l aleagă pe Procopie, cunoscut lor prin faptul că studiase teologia la Vîrșeț, a fost călugărit și apoi egumen în mănăstiri sîrbești, profesor la seminarul din Vîrșeț, iar ca episcop la Arad (din 1852), a fost sub jurisdicția Mitropoliei de Carlovițpînă în 1864, la reînființarea Mitropoliei Ardealului. Alegerea lui Procopie ca patriarh a produs adînci nemulțumiri, frămîntări și îngrijorări în Transilvania, căci mulți se temeau că urmărește repunerea Bisericii românești sub jurisdicția Carlovițului. Dar la 1/13 august 1874, Procopie a înștiințat Consistoriul mitropolitan din Sibiu că „renunță" la scaunul de arhiepiscop și mitropolit al Ardealului. Consistoriul și Sinodul arhidiecezan și-au exprimat în scris dezaprobarea pentru că român fiind, a preferat să se pună în slujba Bisericii sîrbești. Dar la Carlovițn-a avut parte de o păstorire liniștită, fiind mereu persecutat de ministrul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, Trefort Ágoston, pînă în 1880, cînd l-a silit să-și prezinte demisia. S-a retras în localitatea Biserica Albă, unde a și murit nu peste mult timp (18 mai 1881).[2]

Congresul Național Bisericesc electoral, convocat la Sibiu, în ziua de 20 octombrie/1 noiembrie 1874, pentru alegerea unui nou mitropolit al Ardealului, a ales pe episcopul Ioan Popasu de la Caransebeș (cu 64 de voturi, față de 40 date vicarului Nicolae Popea, și un vot lui Miron Romanul). Dar împăratul Francisc Iosif I, la propunerea Guvernului ungar, prin același ministru Trefort Ágoston, dușman învederat al românilor, — n-a recunoscut pe cel ales.[3]

Din aceste motive, Congresul Național Bisericesc electoral a fost convocat a doua oară. La alegerea care a avut loc la 21 noiembrie/3 decembrie 1874 a fost ales Miron Romanul, episcopul Aradului (cu 51 voturi, față de 31 date lui N. Popea, iar 6 albe). A fost recunoscut la scurt timp, în 12 decembrie 1874 și înscăunat la 15/27 decembrie 1874. Miron Romanul era susținut atît de „pasiviști", cît și de Guvern, întrucît fusese deputat în Parlamentul din Budapesta, ales cu „program guvernamental" și „inspector regesc de școale".

Păstoria lui Miron Romanul s-a desfășurat în condiții grele pentru el, căci întreg Consistoriul era format din ucenici ai mitropolitului Șaguna și — în același timp — devotați vicarului Nicolae Popea. În afară de aceasta, o bună parte din asesori și profesorii Institutului teologic-pedagogic făceau parte din gruparea „activistă" a Partidului Național Român. Nemulțumirea clerului și credincioșilor față de mitropolitul Miron era determinată și de atitudinea sa politică oportunistă. În 1881 a redactat programul „partidei constituționale române", care a servit ca

2 Despre alegere vezi: Dr. Eusebiu R. Roșca, *Monografia Mitropoliei ortodoxe române a Ardealului. Contribuții istorice*, Sibiu, 1937, p. 15—21; I. D. Suciu, *Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808—1881)*, în rev. *Mitropolia Banatului*, an. XXXI, nr. 4—6, 1981, p. 342—358.

3 Adresa Ministerului Nr. 1688 din 22 noiembrie 1874, în *Protocolul Congresului Național Bisericesc extraordinar*, ... din 15/27 oct. 1874, Sibiu, 1876, p. 110—113 și *Telegraful Român*, an. XXII, nr. 91 din 17/29 noiembrie 1874, p. 360.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

îndreptar „Partidului Moderat Român", care a luat ființă în 1884, sub conducerea sa, în urma presiunilor exercitate de cercurile guvernamentale din Budapesta. Noul partid avea un număr redus de membri, recrutați mai ales dintre românii aflați în aparatul administrativ al statului. Și-a încetat activitatea după cîțiva ani de existență.

Cu toate acestea, în anii următori, atitudinea politică a mitropolitului Miron a fost cu totul alta. De pildă, în 1879, cînd a apărut proiectul de lege al ministrului Trefort, care preconiza studiul obligatoriu al limbii maghiare în toate școlile confesionale românești, a condus o impunătoare delegație de ierarhi și membri ai Congresului Național Bisericesc la Viena, prezentînd împăratului un documentat memoriu-protest. A luat cuvîntul în Casa Magnaților, atît în 1879, în legătură cu acest proiect, cît și în 1883, cînd a fost pus în discuție un nou proiect privind introducerea limbii maghiare în gimnaziile confesionale românești, dar fără rezultat.

Atitudinea intransigentă a mitropolitului Miron — ca și a colegului său Ioan Vancea de la Blaj — au nemulțumit cercurile guvernamentale din Budapesta, dar și pe împăratul Francisc Iosif I. De aceea, la 14 octombrie st. n. 1883, cu prilejul unei vizite a împăratului la Seghedin, pentru a sărbători orașul reconstruit după inundațiile din 1879, a fost întîmpinat și de cei doi mitropoliți, cărora le-a dat îndrumări, în termeni destul de aspri, în privința educației cetățenești pe care erau datori să o insufle credincioșilor lor. Astfel, mitropolitului unit îi cerea să formeze nu numai „adepți zeloși ai religiunii și naționalității lor, ci totodată și cetățeni credincioși ai statului unguresc". Iar lui Miron Romanul îi cerea să-și îndemne păstoriții, „nu numai la alipirea credincioasă către religiunea și naționalitatea lor, ci și la adevărata iubire de patrie (ungară, n. n.) și la respect către legi".

Cuvîntul nemeritat al împăratului-rege, desigur inspirat de Guvernul din Budapesta, a nemulțumit opinia publică românească. Mitropolitul Miron a fost întîmpinat în Arad de mii de credincioși, cu cuvîntări, în care își exprimau indignarea pentru gestul împăratului.[4]

În *Telegraful Român*, redactorul Nicolae Cristea (1834—1902), asesor consistorial și fost profesor de teologie, a publicat un articol de fond — scris de Ioan Slavici, dar nesemnat — cu titlul *„Răsplata"*,[5] în care, pornind de la cuvintele împăratului, nu se sfia să critice întreaga politică a guvernului ungar față de români. Articolul era adresat îndeosebi primului ministru Tisza Kálmán — care ar fi sfătuit pe împărat să mustre pe români pentru lipsa lor de loialitate și nerespectarea legilor — avertizîndu-l că românii nu se vor lăsa intimidați niciodată și că aceia care urmează o politică antinațională își pregătesc, de fapt, propria lor distrugere. De teama unor eventuale măsuri din partea Guvernului, mitropolitul Miron a retractat, în numărul următor al ziarului, cele publicate de

4 *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 118 din 11/23 oct. 1883, p. 427—473; Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele naționale politice ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 134—135.

5 *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 116 din 6/18 oct. 1883, p. 463.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Nicolae Cristea și a dat chiar o „Circulară", prin care își informa credincioșii asupra celor petrecute la Seghedin, înfierînd, într-un fel, activitatea naționalistă desfășurată în presa bisericească. Într-o ședință a comitetului de conducere al tipografiei arhidiecezane, mitropolitul a cerut concedierea lui Cristea, dar majoritatea celor prezenți au refuzat; în cele din urmă, pentru a nu periclita existența ziarului, însuși asesorul Nicolae Cristea a demisionat. Rezultatul a fost că majoritatea membrilor tineri din redacția Telegrafului Român s-au retras, iar după șase luni au fondat ziarul *„Tribuna"*, sub redacția lui Ioan Slavici, care va fi, mai bine de un deceniu, organul conducător al mișcării naționale românești din Transilvania.[6] În schimb, înceta și „perioada de glorie" a Telegrafului Român, care, pe viitor, va fi foarte rezervat față de măsurile luate de Guvernul din Budapesta.

În mai 1894, asesorul Nicolae Cristea, ca și profesorii Dimitrie Comșa și Daniil Popovici-Barcianu de la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu au fost judecați și condamnați la închisoare, în procesul intentat memorandiștilor de la Cluj. Situația mitropolitului față de autorități nu era dintre cele mai fericite. În același an, toți ierarhii români au fost chemați la o consfătuire confidențială cu primul ministru Wekerle Sándor și ministrul Cultelor și Instrucțiunii, Csáky Albin, care au promis că vor satisface revendicările românilor ardeleni. În schimb, au cerut ierarhilor să adreseze pastorale credincioșilor, prin care să-i îndemne la supunere față de legi și autorități. Reîntorși acasă, toți au comunicat Guvernului că nu se pot angaja la întocmirea unor astfel de pastorale. Mai mult chiar, cîțiva din ei au înaintat Guvernului un memoriu — cu rugămintea de-a fi înaintat împăratului — pentru grațierea memorandiștilor închiși; memoriul n-a fost însă prezentat lui Francisc Iosif.[7]

În 1896 mitropolitul Miron a avut din nou prilejul să arate cercurilor conducătoare adevăratele sale sentimente. Cu prilejul festivităților „mileniului", adică la o mie de ani de la așezarea ungurilor în Cîmpia Panonică (896—1896), s-a cerut și ierarhilor români să trimită pastorale credincioșilor, în care să le explice importanța acestor sărbători. În pastorala mitropolitului Miron, din 10/22 aprilie 1896, el scria tocmai împotrivă, arătînd că românii transilvăneni nu pot lua parte la această sărbătoare, dată fiind situația nedreaptă în care erau ținuți.[8] Comitetul executiv al Congresului naționalităților, ales la 10 august 1895, format din români, slovaci și sîrbi, a publicat un protest împotriva serbărilor milenare, în care declarau că acestea nu sînt altceva decît „atentate noi asupra existenței noastre naționale, preamărirea subjugării noastre".[9] În octombrie 1897, mitropolitul Miron Romanul a dat cea din urmă luptă parlamentară, protestînd împotriva Legii de maghiarizare a numirilor de locali-

6 T. V. Păcățian, *op. cit.*, VII, p. 135—136; Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970, p. 151—152.

7 T. V. Păcățian, *op. cit.*, VII, p. 671—672.

8 Pastorala publicată în *Telegraful Român*, an. XLIV, nr. 12 din 16/28 aprilie 1896, p. 165.

9 Publicat de T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 787.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tăți. Mai consemnăm aici și faptul că în timpul păstoririi mitropolitului Miron — de la 1 octombrie 1895 — s-au introdus căsătoria civilă obligatorie, precum și registrele de stare civilă la primării (Articolele de lege XXXI și XXXII din 1894). Pînă atunci erau lăsate în seama preoților diferitelor confesiuni.[10] Tot sub el s-a introdus și completarea de salarii a preoților de către stat, așa numita „congruă", dar tot cu un substrat politic; ne vom ocupa de ea în paginile următoare.[11]

Urmașul său Ioan Mețianu (1899—1916), fost episcop de Arad, a primit o grea moștenire, mai ales că era atunci în vîrstă de 70 de ani. Diplomat abil, nu s-a amestecat în politica națională militantă, dar totuși, și-a ridicat glasul în Casa Magnaților, oricînd erau periclitate interesele neamului și limbii românești. Ca mitropolit, de asemenea, a luat cuvîntul, în mai multe rînduri, împotriva noilor legiuiri școlare ale ministrului Apponyi Albert, în 1907, și s-a străduit să mențină școlile existente amenințate mereu cu desființarea.[12]

Mitropolitul Vasile Mangra. După moartea lui Ioan Mețianu (21 ianuarie/3 februarie 1916, la 88 de ani), se punea problema alegerii unui succesor. Problema era deosebit de grea, atît pentru Guvernul din Budapesta, cît și pentru clerul și credincioșii Bisericii ortodoxe. Era în plin război mondial; la 14/27 august 1916 România va declara război Austro-Ungariei. În aceste împrejurări excepționale, Guvernul de la Budapesta condus de Tisza István, înverșunat dușman al „naționalităților", avea nevoie de un om de încredere în fruntea Bisericii ortodoxe din Transilvania. Pînă în 1916, miniștrii Cultelor și Instrucțiunii se mulțumeau să nu recunoască pe ierarhul ales de reprezentanții legitimi ai clerului și credincioșilor eparhiilor ortodoxe din Transilvania și Banat (cazurile de la Sibiu 1874, Arad 1902 și Caransebeș 1908—1909). De data aceasta, Tisza István a schimbat tactica de luptă. Deși Statutul Organic prevedea ca alegerea unui nou ierarh să se facă în cel mult trei luni de la vacantare, acest termen s-a prelungit la o jumătate de an, pînă în august 1916. Dar în acest timp, s-au făcut alegeri pentru Congresul Național Bisericesc electoral; cu acest prilej, notarii, pretorii și prefecții au intervenit deschis și brutal în alegerea de deputați — mai ales mireni, recrutați dintre funcționarii de stat care nu cunoșteau problemele bisericești. Episcopul Miron Cristea de la Caransebeș a cerut să fie convocat Consistoriul mitropolitan, pentru a protesta împotriva acestei încălcări flagrante a Statutului Organic; alte proteste au fost înaintate direct pe adresa Congresului electoral.[13] Totul a fost zadarnic: la 24 iulie/6 august

10 *Ibidem*, VII, p. 636—656.

11 A se vedea despre el: Ilie Dinurseni (=Ilie Miron Cristea), *Arhiepiscopul și mitropolitul Miron Romanul*, Sibiu, 1898, 66 p.; Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 318—329.

12 Vasile Coman, *Mitropolitul Ioan Mețianu. La 50 de ani de la moarte*, în *Mitropolia Ardealului*, an. XI, nr. 1—3, 1966, p. 23—37.

13 Amănunte asupra silniciilor făcute cu ocazia alegerilor de deputați congresuali, la Romulus Cândea, *Biserica ardeleană în anul 1916—1918*, Cernăuți, 1926, p. 9—13.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1916 a fost ales ca mitropolit arhimandritul Vasile Mangra, vicarul (președintele) Consistoriului de la Oradea. La scurt timp după alegere, trupele românești au intrat în Transilvania sudică, încît o seamă de instituții au fost evacuate. Întreg Consitoriul și Institutul teologic din Sibiu, ca și „Capitlul mitropolitan" din Blaj, s-au refugiat la Oradea, din septembrie 1916 pînă în iunie 1917. Hirotonia și înscăunarea noului mitropolit au avut loc la Oradea, la 16/29 octombrie 1916.

Cine era Vasile Mangra? Originar dintr-o familie de preot din Bihor (n. 1850), a făcut studii teologice la Arad, apoi a fost profesor la Institutul teologic din Arad (1875—1893), redactor la unele publicații bisericești de acolo, vicar și președinte al Consistoriului din Oradea (1900—1916). A scris o seamă de lucrări de istorie bisericească *(Cercetări literar-istorice, Mitropolitul Sava Brancovici, Ierarhia și Mitropolia Bisericii Române din Transilvania, Contribuții la istoria Bisericii române,* studii despre vechile manuscrise din Bihor, ș. a.), pe baza cărora a fost ales membru activ al Academiei Române.

Atitudinea lui politică este ceva cu totul aparte. În tinerețe a fost unul dintre cei mai de seamă militanți pentru drepturi național-politice pe seama românilor transilvăneni. În 1892 a făcut parte din delegația care a prezentat Memorandul la Viena, în anii următori a organizat felurite manifestații cu caracter național românesc fie în Transilvania, fie în vechea Românie, unde avea multe legături cu fruntașii politici de acolo. De pildă, a organizat marea adunare populară de la Sibiu din 1894, care a protestat împotriva hotărîrilor Guvernului ungar de a desființa Partidul Național Român; în 1895 a fost unul din organizatorii Congresului naționalităților din Budapesta. Din cauza numeroaselor sale acțiuni cu caracter național-românesc, Guvernul din Budapesta a cerut să fie înlăturat de la catedră în 1893 (nu a avut nici un salariu pînă în 1900!), iar în 1902 a refuzat să recunoască alegerea sa ca episcop la Arad.

Dar în ultima parte a vieții sale a devenit unul dintre adepții primului ministru Tisza István; în 1910 a fost ales deputat guvernamental în Ceica-Bihor. Cu sprijinul aceluiași Tisza, a fost ales mitropolit. Unii au explicat această atitudine din dorința lui de a fi ales arhiereu, deci ar fi fost la mijloc satisfacerea unui orgoliu personal. Alții, se pare, cu mai multă dreptate, susțin că schimbarea atitudinii sale i-ar fi fost cerută de Dimitrie A. Sturdza (1833—1914), în mai multe rînduri prim-ministru, președinte al Partidului Național Liberal (1892—1908), secretar, apoi președinte al Academiei Române, ca în felul acesta să ajungă la o înțelegere cu autoritățile ungare, spre a scuti poporul român de multele abuzuri și umilințe din partea acestora.

A păstorit numai doi ani, pînă spre sfîrșitul primului război mondial, privit cu neîncredere de cler și credincioși tocmai pentru schimbarea atitudinii sale politice. Sute din preoții lui erau în închisori, deportați în județul Șopron, din Ungaria vestică, ori refugiați în vechea Românie. Școlii românești i se pregăteau noi lovituri din partea ministrului Cultelor și Instrucțiunii, Apponyi Albert, împotriva cărora a încercat, — dar

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cu prea puţină energie —, să se opună. Şi-a sfîrşit zilele la Budapesta, la 1/14 octombrie 1918.[14]

Episcopia Aradului a fost păstorită, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de trei ierarhi care au fost ridicaţi apoi în scaunul mitropolitan de la Sibiu: Procopie Ivaşcovici (1853—1873), Miron Romanul (1874) şi Ioan Meţianu (1875—1898), toţi preocupaţi mai ales de şcolile confesionale. În 1899 a fost ales şi recunoscut Iosif Goldiş, fost profesor la Liceul de stat din Arad, apoi preşedinte-vicar al Consistoriului din Oradea, un timp deputat în Parlamentul din Budapesta.

După moartea lui (23 martie/5 aprilie 1902), Sinodul electoral al eparhiei a ales ca episcop pe Vasile Mangra, care se număra pe atunci printre luptătorii pentru cauza naţională românească. La propunerea Guvernului din Budapesta, împăratul Francisc Iosif I n-a recunoscut alegerea.[15] La o nouă alegere, în 1903, a dobîndit cele mai multe voturi protosinghelul Ioan Papp, asesor consistorial la Arad, faţă de care Guvernul n-a avut obiecţiuni, întrucît nu s-a amestecat în politica naţionalistă militantă. A acordat o grijă constantă şcolilor confesionale româneşti, luînd cuvîntul în Parlamentul din Budapesta, cînd s-au pus în discuţie legile şcolare ale ministrului Apponyi. În 1918—1920 a fost locţiitor de mitropolit şi copreşedinte al Marii Adunări Naţionale româneşti de la Alba Iulia.[16]

Episcopia Caransebeşului s-a înfiinţat în 1865. Primul ei cîrmuitor a fost Ioan Popasu (1865—1889), pînă atunci protopop al Braşovului şi unul dintre cei mai devotaţi colaboratori ai mitropolitului Andrei Şaguna în probleme cultural-bisericeşti şi politico-naţionale. El a fost acela care a organizat noua eparhie, a întemeiat un Institut teologic-pedagogic, a trimis mai mulţi tineri teologi la studii în diferite centre universitare, a fondat un organ de publicitate al eparhiei, *Foaia Diecezană* (1886).[17]

După moartea sa, cel mai îndreptăţit să fie ales în scaunul vacant era arhimandritul Filaret Musta, vicarul Episcopiei, dorit şi de clerul şi credincioşii din Banat. A intervenit însă mitropolitul Miron Romanul, ca să-şi retragă candidatura, spre a fi ales vicarul său Nicolae Popea. Deosebirile de vederi dintre ei, în probleme naţional-politice, erau prea adînci şi chiar păgubitoare pentru bunul mers al treburilor Arhiepiscopiei Sibiului, de aceea a ales această soluţie a „promovării" vicarului său. Tot Miron Romanul a intervenit la autorităţile de stat să fie recunoscut în scaunul de la Caransebeş, deşi numai cu cîteva luni înainte, aceleaşi autorităţi n-au recunoscut alegerea lui Popea ca vicepreşedinte al Astrei

14 Despre el: Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 59—137; T. Neş, *op. cit.*, p. 469—493.

15 Cf. *Telegraful Român*, an. L, nr. 139 din 12/25 decembrie 1902, p. 363.

16 Vezi despre el: Gheorghe Liţiu, *Episcopul Ioan Ignatie Papp* în *Mitropolia Banatului*, an. XIX, nr. 1—3, 1969, p. 85—100.

17 Cornel Corneanu, *Episcopul Ioan Popasu*, în rev. *Altarul Banatului*, Caransebeş, an. I (1944), nr. 11—12; an. II (1945), nr. 1, 3—4, 5—7; an. III (1946), nr. 7—8.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

(act nr. 70171/VII din 24 oct. 1888 al Min. de Interne). Nicolae Popea fusese profesor de teologie, secretar, asesor și vicar arhiepiscopesc la Sibiu, unul din cei mai de seamă militanți pentru drepturile națiunii române, ca adept al direcției „activiste", — îndrumată de mitropolitul Andrei Șaguna — un timp președinte al Comitetului Național Român (1878—1881), dar și un cărturar de seamă, autor de lucrări istorice, pe baza cărora a fost ales membru corespondent (1877), iar mai tîrziu membru activ al Academiei Române (1899).

Ca episcop de Caransebeș, a continuat munca înaintașului său, interesîndu-se mai cu seamă de probleme cultural-școlare. În ultimii ani de viață i-a făcut multe neajunsuri ministrul Cultelor și Instrucțiunii, Apponyi Albert, care i-a cerut, în cîteva rînduri, să înlăture de la catedră pe profesorii Dr. Petru Barbu și Iosif Bălan, sub pretext că „instigă" pe elevi împotriva statului ungar. Episcopul a rezistat în fața tuturor ordinelor, încît Petru Barbu a fost înlăturat de la catedră abia după moartea lui ((26 iulie/8 august 1908).[18]

În vederea ocupării scaunului episcopal vacant, mitropolitul Ioan Mețianu a convocat Sinodul eparhial electoral pentru ziua de 21 septembrie/4 octombrie 1908, delegînd cu conducerea lui pe episcopul Ioan Papp de la Arad. Arhimandritul-vicar Filaret Mucta (1839—1930) a întrunit 41 de voturi (din 57), fiind proclamat ales. Potrivit rînduielilor canonice — prevăzute și în Statutul Organic — la 23 septembrie/9 octombrie 1908, „Sinodul episcopesc" al Mitropoliei a făcut „examinarea canonică" a noului ales și a înaintat actul pentru „întărire" sau „confirmare" din partea împăratului. Ministrul Apponyi n-avea însă nici o grabă, dar mai ales nici un interes ca să fie promovat în scaunul de la Caransebeș un ierarh cu aceleași vederi în problema națională ca și Nicolae Popea. Drept aceea, după o amînare de șase luni, la 26 martie/8 aprilie 1909 s-a primit o „notificare" sau „rescript" din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii (nr. 38443 din 18 martie 1909), prin care mitropolitul a fost înștiințat că „Maiestatea Sa nu s-a îndurat a întări alegerea".

Din aceste pricini, la 29 iunie/12 iulie 1909 s-a întrunit din nou Sinodul eparhial electoral la Caransebeș, de data aceasta sub conducerea lui Filaret Musta. Sinodul a acordat 32 de voturi (din 55), protosinghelului Dr. Iosif Traian Bădescu (1856—1933), asesor consistorial, cu doctoratul la Facultatea de Teologie din Cernăuți, fost un timp profesor la Institutul teologic-pedagogic. Din motive neprevăzute, „Sinodul epispesc" i-a făcut „examinarea canonică" abia în 18/31 august 1909, înaintînd actul alegerii pentru confirmarea imperială. Dar la 6 octombrie st. n. 1909 s-a înaintat mitropolitului o nouă „notificare" a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii (nr. 116235), prin care i se aduce la cunoștință că „Maies-

18 Dr. Gheorghe Cotoșman, *Profesorul Dr. Petru Barbu*, în *Anuarul Academiei teologice din Caransebeș, pe anul 1940—1941*, p. XVIII—XXI. Vezi despre Popea: Ioan Lupaș, *Nicolae Popea și Ioan Micu Moldovan. Discurs de recepție*, București, 1920, 53 p. (și în vol. *Studii istorice*, V, Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 429—486.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tatea Sa nu s-a îndurat a întări nici alegerea protosinghelului Dr. Iosif Bădescu". S-a dispus ca la cea de a treia alegere, cei aleşi dar neconfirmaţi să nu mai poată candida (va fi ales episcop la Caransebeş abia la 8/20 martie 1920, păstorind pînă la moarte).[19]

La 21 noiembrie/3 decembrie 1909 s-a întrunit al treilea Sinod electoral, tot sub conducerea lui Filaret Musta, care a ales episcop pe asesorul consistorial Dr. Miron Cristea de la Sibiu (1868—1939), viitorul patriarh al României. Confirmarea noului ales s-a primit abia după patru luni de la alegere, la 10 aprilie st. n. 1910 (în aceeaşi lună a fost hirotonit şi înscăunat). Presa românească — în special cea bisericească — s-a ocupat mereu de această problemă, neîntîlnită pînă atunci în analele Bisericii româneşti! Era „opera" ministrului Apponyi, al cărui nume — de tristă amintire — îl vom mai întîlni în paginile acestei lucrări.

Biserica unită. Este bine cunoscut faptul că la 19/30 martie 1701, în urma acţiunii unor iezuiţi unguri, împăratul Leopold I al Austriei a dat „a doua diplomă leopoldină", privind înfiinţarea noii Biserici româneşti unite cu Roma (mai tîrziu numită şi „greco-catolică") din Transilvania. Cu un număr redus de preoţi şi credincioşi, ea a fost organizată ca Episcopie, întîi cu sediul la Alba Iulia, apoi la Făgăraş (1723) şi la Blaj (1737). Vechea mitropolie românească ortodoxă din Alba Iulia a fost suprimată. Preoţii şi credincioşii ortodocşi au rămas fără un cîrmuitor bisericesc pînă în 1761. Cu timpul, cu ajutorul organelor de stat catolice habsburgice, prin falsuri şi abuzuri, numărul credincioşilor uniţi a crescut, în detrimentul celor ortodocşi.

Prin hotărîrile Marii Adunări Naţionale dela Blaj din 3/15 mai 1848, se preconiza o singură Biserică românească şi reactivarea vechii Mitropolii ortodoxe a Transilvaniei. Ideea refacerii unităţii de credinţă a poporului român a alarmat pe cei doi episcopi uniţi de atunci: Ioan Lemeni de la Blaj şi Vasile Erdeli de la Oradea. În faţa pericolului de refacere a Ortodoxiei, Capitlul blăjean (în absenţa lui Lemeni, care a fost suspendat de autorităţile habsburgice) şi Vasile Erdeli au solicitat sprijinul arhiepiscopului Scitovsky János de Esztergom, primatul Ungariei. Într-o conferinţă a tuturor episcopilor romano şi greco-catolici din Ungaria, ţinută la Esztergom, în august 1850, Erdeli s-a plîns celor prezenţi că mai multe parohii din Transilvania „au părăsit unirea", fiindcă Adunarea Naţională românească de la Blaj îndrumată de Andrei Şaguna, pe atunci episcop la Sibiu, ar fi decretat revenirea uniţilor la Biserica Ortodoxă, sub conducerea unui singur mitropolit român. În vederea menţinerii unirii, el propunea să se înfiinţeze încă două episcopii româneşti unite în Transilvania, iar scaunul episcopal de la Blaj să devină Mitropolie. Conferinţa şi-a însuşit propunerea, fiind înaintată Curţii de la Viena spre aprobare.

19 *Protocolul Congresului Naţional Bisericesc ordinar al Mitropoliei românilor ortodocşi din Ungaria şi Transilvania*, 1909. Sibiu 1909, p. 126—127; *Telegraful Român*, an. LVII, nr. 36 din 2/14 aprilie 1909, p. 147 şi nr. 103 din 1/13 octombrie 1909, p. 439.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

La 30 septembrie 1850, Sinodul electoral întrunit la Blaj pentru a propune trei candidați de episcop pentru acel scaun (din care împăratul avea să aleagă și să numească pe unul din ei) a înaintat un memoriu Curții din Viena în același sens. În urma acestor propuneri, la 18 noiembrie 1850 împăratul Francisc Iosif I a convocat o conferință la Viena, la care au luat parte arhiepiscopul de Esztergom, episcopul de la Oradea și cîțiva membri ai Guvernului. Conferința a hotărît să se înființeze două noi dieceze unite, iar Episcopia Blajului să fie ridicată la treapta de Mitropolie. Împăratul a aprobat propunerea la data de 12 decembrie 1850, iar la 26 noiembrie 1853 s-a dat și bula papală cunoscută sub numele „Ecclesiam Christi". Potrivit acesteia, dieceza Blajului devenea „arhiepiscopie și mitropolie", cu titlul de „Alba Iulia și Făgăraș" (dar cu reședință în Blaj), avînd trei dieceze sufragane: Oradea (înființată în 1777, pînă atunci aflată sub jurisdicția Esztergomului), Gherla și Lugoj, care erau create acum. Noua „provincie mitropolitană" era scoasă de sub dependența canonică a Arhiepiscopiei romano-catolice ungare din Esztergom și pusă sub ascultarea directă a papei, dar prin aceasta își pierdea și puțina autonomie pe care o mai avea. Episcopul Alexandru Sterca Șuluțiu (numit în 1850) a fost ridicat la demnitatea de arhiepiscop și mitropolit. A păstorit pînă la moarte (7 septembrie 1867).[20]

După moartea lui, s-a întrunit Sinodul electoral, format numai din reprezentanți ai clerului, care a propus trei candidați. Potrivit prevederilor diplomei leopoldine, împăratul urma să numească pe unul din ei. Dar acum, lucrurile erau schimbate, căci după crearea statului dualist recomandarea pentru numire o făcea ministrul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta. Așa se face că a fost recomandat pentru numire episcopul Ioan Vancea de la Gherla, deși, între cei propuși se găsea și marele cărturar canonicul Timotei Cipariu (1805—1887); dar acesta se număra și printre cei mai de seamă reprezentanți ai vieții național-politice românești, deci nu putea să obțină acordul autorităților de stat ungare. Noul mitropolit nu a luat parte la mișcările naționale ale românilor, dar cu toate acestea s-a interesat de școlile din eparhia sa, ridicîndu-și glasul în Casa Magnaților din Budapesta, atunci cînd s-au propus legile școlare ale ministrului Trefort, care vizau desființarea treptată a învățămîntului românesc. Arătam mai sus incidentul petrecut la Seghedin în 1883.[21]

Mitropolitul Ioan Vancea a trecut la cele veșnice la 31 iulie 1892. Noul titular al scaunului mitropolitant a fost instalat abia după trei ani. Sinodul electoral — ținut în prezența baronului Josika, reprezentantul Guvernului —, s-a întrunit la Blaj, la 4/16 aprilie 1893, propunînd împăratului trei candidați: episcopul Victor Mihali de la Lugoj (82 voturi),

20 Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, București, 1981, p. 209—210.

21 Ioan Georgescu, *Mitropolitul Ioan Vancea. La 50 de ani de la moartea lui*, Oradea, 1942, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

vicarul Ioan Micu Moldovan (49 de voturi) și protopopul Sibiului Ioan V. Rusu (36 de voturi).[22] Guvernul ungar nu agrea pe nici unul, căci Ioan Micu Moldovan era președinte al Astrei (1894—1901), membru al Academiei Române (1894, ales în locul lui George Barițiu), membru fondator al Partidului Național Român (1869), unul din autorii Pronunciamentului de la Blaj (1868) și autor de lucrări de istorie românească; Ioan Rusu (1826—1905) fusese secretar II al Astrei la Sibiu, apoi vicepreședinte (1875—1877) și membru în comitetul de conducere, autor de lucrări de istoria românilor transilvăneni. Maramureșanul Victor Mihali (1841—1918), deși nu era atît de activ în viața națională și culturală a românilor transilvăneni, totuși nu era bine văzut de Guvernul din Budapesta (în 1879 s-a opus și el, in Casa Magnaților, proiectului de lege școlară al ministrului Trefort). Guvernul intenționa să numească mitropolit pe episcopul maghiarofil Ioan Szabó de la Gherla, dar acesta nu întrunise decît 20 de voturi. Chemat la Budapesta de către ministrul Cultelor și Instrucțiuniii, baronul Eötvös Loránd, vicarul mitropolitan Ioan Micu Moldovan a declarat categoric că dacă nu va fi numit unul din cei trei propuși, el și canonicii săi se vor așeza în fața catedralei din Blaj, încît un mitropolit numit de Guvern nu va putea trece decît peste cadavrele lor. În ședința Camerei Deputaților din 7 noiembrie 1894, deputatul Nicolae Șerban a interpelat pe ministrul Cultelor asupra motivelor pentru care scaunul vacant de la Blaj n-a fost completat, deși trecuse un an și jumătate de la alegere. I s-a răspuns abia la 15 decembrie 1895, motivînd că „la ocuparea acestor posturi de mare însemnătate se cere precumpănire mai serioasă".[23] În fața acestei atitudini pline de demnitate, — de teama unor nemulțumiri românești, mai ales că tocmai atunci se judeca și procesul Memorandului la Cluj — împăratul, la propunerea ministrului Cultelor, a numit pe Victor Mihali, abia la 9 noiembrie 1894. Instalarea i s-a făcut la 26 mai 1895. Guvernul i-a cerut să semneze o declarație că se va abține de la orice activitate politică. A luat cuvîntul de mai multe ori în Casa Magnaților, întru apărarea școlilor confesionale românești și împotriva creării Episcopiei greco-catolice ungare de Hajdudorog, cum vom constata în alte capitole. În toamna anului 1916 a fost mutat — cu întreg „capitlul mitropolitan" la Oradea, de unde li s-a permis să se reîntoarcă la Blaj abia după 10 luni, la 17 iulie 1917. A păstorit pînă la moarte, la 21 ianuarie st. n. 1918.

Diecezele sufragane. Episcopia Oradiei a fost înființată în anul 1777 de de împărăteasa Maria Tereza și recunoscută prin bula papală „Indefessum personarum", din 16 iunie 1777. Spre deosebire de eparhia Blajului, al cărei Sinod electoral avea dreptul să propună Curții trei candidați, dintre care era numit unul, la Oradea s-a prevăzut, pentru împărăteasa Maria Tereza și urmașii săi, în calitate de „patroni" ai diecezei, dreptul

22 Augustin Bunea, *Discursuri. Autonomia bisericească. Diverse*, Blaj, 1903, p. 419—423.

23 Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 704—705.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

de a numi episcopii de aici (după 1867, erau numiți la recomandarea Guvernului din Budapesta). Încă de la înființare, papa a subordonat-o Arhiepiscopiei romano-catolice ungare din Esztergom, rămînînd în această situație pînă în 1853, cînd a devenit sufragană a noii Mitropolii de la Blaj. Pentru că în Oradea se afla și scaunul unei Episcopii romano-catolice maghiare, titularii acesteia au supravegheat și urmărit în permanență pe episcopii români, uneori chiar prin dispoziții date de autoritățile de stat.

Lucrurile s-au schimbat o dată cu numirea episcopului Mihail Pavel (1879—1902), fost la Gherla, unul din marii sprijinitori ai școlilor românești din eparhia sa.[24] Urmașul său Dimitrie Radu (1903—1920), fost la Lugoj, a continuat strădaniile înaintașului său, luptînd pentru menținerea școlilor românești, grav amenințate de legile școlare din 1907 ale ministrului Culelor și Instrucțiunii Apponyi Albert. La 1 decembrie 1918 a fost unul din copreședinții Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia; a fost ucis de o bombă, aruncată de un evreu anarhist în clădirea Senatului din București, la 8 decembrie 1920.[25]

Episcopia Gherlei a fost înființată prin bula papală „Ad Apostolicam Sedem" din 26 noiembrie 1853 (cu 773 parohii și filiale, din care 629 luate de la Blaj, plus 144 parohii și filii românești care aparținuseră pînă atunci de Episcopia ruteană unită de Muncaci). Ca și la Oradea și Lugoj, titularii Episcopiei de Gherla erau numiți direct de împărat; după 1867, numirea se făcea la recomandarea Guvernului din Budapesta. Eparhia a fost cîrmuită de următorii episcopi: Ioan Alexi (numit 1854, instalat 1856, † 1863), Ioan Vancea (1866—1868), Mihail Pavel (1872—1879), Ioan Szabó (1879—1911), Vasile Hossu (1912—1916) și Iuliu Hossu (din 1917). Mihail Pavel a fost recomandat și numit după multe amînări din partea Guvernului, încît scaunul episcopal a rămas vacant aproape patru ani. Toți s-au străduit să apere școlile românești din eparhia lor în fața neîncetatelor încercări ale Guvernului ungar de a le desființa sau maghiariza.[26]

Episcopia Lugojului a fost înființată prin bula papală „Ad Apostolicum Ministerium" din 26 noiembrie 1853, avînd doar 113 parohii în Banat și județele Hunedoara și o parte din Arad și Alba, cu 38.982 credincioși.

Titularii ei erau numiți direct de împărat, după 1867 la recomandarea Guvernului din Budapesta, firește din aceia care nu se manifestaseră în viața național-politică a românilor transilvăneni. Așa au fost: Alexandru Dobra (1856—1870), Ioan Oltean (1870—1873), — numit foarte tînăr, abia la 31 de ani, întrucît a sprijinit în alegerile parlamentare un deputat maghiar, împotriva luptătorului român Alexandru Mocioni, —

24 Ioan Georgescu, *Episcopul Mihail Pavel. Viața și faptele lui (1827—1902)*, Oradea, 1927, 83 p.

25 Constantin Pavel, *Episcopul Dimitrie Radu (1861—1920)*, Beiuș, 1932, 40 p.

26 Victor Bojor, *Episcopii diecezei greco-catolice din Gherla, acum Cluj-Gherla (1856—1939)*, Tg. Mureș, 1939, VI+596 p.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Victor Mihali (1875—1895), Dimitrie Radu (1896—1903), numit abia la doi ani după ce Victor Mihali fusese recunoscut la Blaj, Vasile Hossu (1903—1911), Valeriu Traian Frenţiu (1913—1922).[27] Se observă, la toate cele trei episcopii, lungi sedis-vacanţe, necesare Guvernului pentru a strînge informaţii asupra persoanelor luate în combinaţie în vederea numirii ca episcop.

În încheierea acestor pagini, consemnăm şi faptul că anumite parohii unite — îndeosebi în Banat şi Bihor — erau „patronate", adică subvenţionate de felurite instituţii politice şi bisericeşti ungare. De pildă, la începutul secolului nostru, din 624 de parohii ale Arhidiecezei Blajului erau patronate 20 (2,8%) şi anume: 12 de Ministerul Agriculturii şi 8 de Ministerul de Finanţe. În dieceza Gherlei, din 477 parohii (fără filiale), erau patronate 13 (2,7%), şi anume 12 de Ministerul de Finanţe, iar una de comuna (primăria) respectivă. În schimb, în dieceza Lugojului, din 163 de parohii cîte avea atunci, erau patronate 70, deci aproape jumătate (42,9%) şi anume: 10 de Ministerul Agriculturii, 3 de Ministerul de Finanţe, 46 de Fondul religionar catolic ungar, 8 de Căile Ferate Maghiare, 3 de comunele (primăriile) respective. Un număr mult mai mare de parohii patronate se găseau în dieceza Oradiei. Din totalul celor 168 de parohii pe care le avea, erau patronate 105, deci 62,5% şi anume: 77 de Fondul religionar catolic ungar, 24 de instituţii bisericeşti romano-catolice ungare (Episcopia romano-catolică din Oradea, unele mănăstiri catolice), una de Ministerul de Finanţe, una de comuna respectivă, două de particulari.

Din cercetarea acestor date statistice, se poate întrevedea uşor ce se urmărea prin „patronarea" acestor parohii româneşti. Observăm că Fondul religionar catolic patrona 123 parohii în eparhiile Lugojului şi Oradiei, deci tocmai la „graniţa de vest", acolo unde se putea uşor trece la catolicizarea completă a românilor şi apoi la maghiarizarea lor. Deci, „patronatul" nu era altceva decît un mijloc de dezbinare a românilor transilvăneni, de înstrăinare a lor de credinţa strămoşească şi de poporul din care făceau parte.[28]

Statul şi preoţimea. Salarizarea preoţilor. Pînă în ultimii ani ai secolului al XIX-lea preoţimea românească din Transilvania n-a beneficiat de salarii din partea statului, ci s-a întreţinut din resurse proprii, adică sesii parohiale şi mai cu seamă din daniile credincioşilor. Învăţătorii confesionali — cum vom constata în alt capitol — erau plătiţi tot de parohiile în care funcţionau.

Din 1861 statul acorda Bisericilor Ortodoxe română şi sîrbă cîte o subvenţie anuală pentru ajutorarea preoţilor rurali (ordinul imperial nr. 3093 din 29 mai 1861). De regulă, Arhiepiscopia Sibiului primea 42.000 flo-

27 *Şematismul istoric al diecezei Lugojului*, Lugoj, 1913, 686 p.

28 A se vedea Prot. Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Patronatul eclesiastic ungar în raport cu drepturile statului român. Studiu istoric-statistic şi politic-bisericesc*, Arad, 1928, p. 89—131.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

rini, Aradul 15.000 iar Caransebeșul numai 10.000 florini. Pînă în 1883 fiecare ierarh primea sumele respective și le împărțea după cum credea el și Consistoriul eparhial. Dar din acest an, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii — condus de Trefort Ágoston — a început să împartă singur ajutoarele, numai celor „recomandați de autoritățile publice".[29]

Abia în 1898 s-a introdus completarea sau întregirea veniturilor preoțești pînă la o anumită sumă, potrivit pregătirii școlare a fiecărui preot (Articolul de lege XIV). Biserica românească era pe deplin îndreptățită la primirea unui ajutor din partea statului, din moment ce îl primeau toate confesiunile din Austro-Ungaria și era din bugetul statului, la susținerea căruia contribuiau toți cetățenii lui, indiferent de naționalitate sau de confesiune, deci și românii.

Dar așa-numita „întregire de salar" sau „congruă" introdusă în 1898 pentru clerul confesiunilor necatolice din Ungaria, avea și un substrat politic, așa cum vom constata în cele ce urmează. Biserica romano-catolică nu beneficia de un asemenea ajutor, date fiind imensele ei resurse materiale (Fondul religionar catolic).

Un proiect de lege în acest sens a fost pus în discuție Camerei Deputaților în ședința din 15 aprilie 1898, fiind acceptat. A urmat discuția în Casa Magnaților, la 26 mai 1898. Din partea Bisericii românești au luat cuvîntul mitropolitul Victor Mihali de la Blaj și episcopul Ioan Mețianu de la Arad. Mitropolitul Miron Romanul, care era bolnav, n-a participat la ședință (după cîteva luni a și murit), dar a înaintat un protest. Episcopul Ioan Mețianu, de pildă, acuza direct Guvernul că n-a permis Bisericii Ortodoxe românești — cu peste un milion și jumătate de credincioși — să-și deschidă măcar un gimnaziu cu 8 clase. Intervențiile lor au fost zadarnice, căci proiectul a fost admis și apoi sancționat, în forma în care l-a prezentat Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, sub numele de „Articolul de lege XIV din 1898".

Scopul nemărturisit urmărit prin această lege era însă evident pentru oricine: statul oferea această completare (mai precis — obliga Biserica să o accepte), dar cu anumite condiții, care lezau autonomia Bisericii. După multe tratative s-a admis — abia în 1901 — ca subvențiile de stat să fie puse la dispoziția autorităților bisericești (centrelor eparhiale), ele avînd dreptul să plătească preoților sumele care le reveneau, reținînd numai o taxă pentru fondul de pensii și pentru indemnizația protopopilor. O serie de articole ale legii expuneau pe preoții români la arbitrarul oricăror funcționari de stat cu resentimente față de români. De pildă, se preciza că orice preot acuzat pentru fapte imorale sau potrivnice statului, chiar dacă autoritatea bisericească ar fi constatat nevinovăția lui, își pierdea dreptul de ajutor din partea statului dacă hotărîrea instanței disciplinare a Bisericii nu era acceptată de Minister. Cu alte cuvinte, orice denunț trebuia să fie luat în considerare și preotul judecat, iar Ministerul se considera un fel de „instanță de apel", cu dreptul de a sista

29 T. V. Păcățian, *op. cit.*, VII, p. 277—283.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

oricînd „congrua". Se înțelege că astfel de prevederi vizau mai ales pe cei ce nutreau „sentimente nepatriotice". Prin alt articol al legii, se prevedea că nu se mai pot înființa parohii noi fără acordul Ministerului.

Chiar modul în care se făcea completarea salariilor era nedrept, disproporționat. Un preot absolvent de 8 clase gimnaziale, cu maturitate și 3 ani de studii teologice, avea dreptul la un salar anual de 800 fl. valută austriacă (echivalentul a 1600 coroane ungare). Cei cu pregătire mai puțină (6 sau 7 clase gimnaziale și 3 ani de teologie) aveau dreptul la o completare a dotației lor pînă la 300—400 florini (respectiv 600—800 coroane), exact cam același salar ca și un învățător, care avea o pregătire mult inferioară. Unii preoți, care aveau numai 7 clase gimnaziale și teologia, au făcut clasa a 8-a ca „particulari", pentru a putea să beneficieze de întregirea de salar, dar li s-au pus felurite piedici din partea Ministerului. Noul mitropolit Ioan Mețianu a fost nevoit să accepte legea aprobată în Parlament și sancționată de împărat.[30]

Această lege a avut totuși și urmări pozitive, dacă ne gîndim la situația materială precară a preoților români de acum aproape un veac. Îndată după intrarea în vigoare a legii respective, în Institutele teologice de la Sibiu, Arad și Caransebeș nu s-au mai primit decît absolvenți de 8 clase de gimnaziu (pînă atunci se primeau și cu 7 clase, chiar cu 6, pentru parohiile de categoria a treia). Se înregistrează chiar o creștere a numărului elevilor. Noua „primejdie" pentru bugetul statului ungar a fost sesizată la timpul oportun de cunoscutul dușman al școlii românești, contele Apponyi Albert, ministru al Cultelor și Instrucțiunii între anii 1906—1910.

În 1909, el prezintă Parlamentului un nou proiect de lege, prin care se extindea „întregirea de salariu" sau „congrua" și pentru clerul romano-catolic. A fost momentul potrivit să se dea o lovitură Bisericii românești și să restrîngă, într-un fel, drepturile cîștigate prin Articolul de lege XIV din 1898. Prin § 3 al Articolului de lege XIII din 1909, se prevedea ca toți preoții și capelanii îndreptățiți să primească „întregiri superioare" (800 fl.), puteau beneficia de ea numai dovedind că îndeplinesc prevederile Articolului de lege XVII din 1840 (care n-a fost însă niciodată aplicată), care cerea de la preoții tuturor confesiunilor cunoașterea limbii maghiare. Aceeași condiție trebuia să o îndeplinească și preoții care, avînd întregirea inferioară, își completau studiile, în vederea dobîndirii salariului maxim. Contele Apponyi știa că o bună parte din preoții români frecventaseră cursurile gimnaziilor românești din Brașov și Blaj, în care studiul limbii maghiare nu înregistrase succese mulțumitoare pentru autoritățile de stat, deci prevedea ce urmări

30 *Ibidem*, vol. VIII, p. 42—49 și Vasile Negură, *Apponyi și Biserica românească*, în *Revista Teologică*, Sibiu, an. XX, nr. 9—10, 1930, p. 353—354; secretarul consistorial Ilie (mai tîrziu Miron) Cristea de la Sibiu — viitor patriarh — a lucrat vreo șapte luni în Ministerul Cultelor pentru repartizarea ajutoarelor respective preoților din Arhiepiscopia Sibiului. Vezi și lucrarea lui, semnată Ilie Dinurseni, *Dotațiunea clerului*, Sibiu, 1898, 147 p.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

va avea această condiționare a salariilor de cunoașterea limbii maghiare. Pentru ca totuși să nu lase pe preoții români în neștiință, le-a dat posibilitatea să-și completeze cunoștințele de limbă maghiară în 5 ani, timp în care nu beneficiau de întregire. Se putea dovedi acest lucru, nu numai cu certificate de absolvire a liceului și Institutului teologic, ci mai ales cu avizul prefectului județului, care ordonanța plata salariului.

În aceeași lege s-au prevăzut și alte îngrădiri. De pildă, se preciza că parohiile care pînă la 1 ianuarie 1908 au fost ocupate de preoți cu pregătire inferioară, dacă în viitor vor fi ocupate de preoți cu pregătire completă, se cerea ca numărul credincioșilor să fie de cel puțin 800, iar parohia să contribuie cu cel puțin jumătate din diferența de la întregirea inferioară la cea superioară, adică 400 coroane (200 fl.). Prin aceasta se urmărea pe de o parte, ușurarea bugetului statului, iar pe de alta, să se producă neînțelegeri între preot și credincioși pe tema salarizării.

O altă lovitură dată tot acum Bisericii privea predarea Religiei în școlile poporale. Prin Statutul Organic din 1868, sancționat și de împăratul Francisc Iosif I în 1869, se acorda Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania dreptul de a se folosi de limba română în toate sectoarele sale de activitate. Prin Articolul de lege XXXVIII din 1868, predarea Religiei în toate școlile era lăsată în grija Bisericii, urmînd să se facă în limba maternă a copiilor. Astfel de dispoziții nu puteau fi pe placul marelui șovin care a fost contele Apponyi Albert. De aceea, printr-o ordonanță (instrucție) ministerială (nr. 106267 din 29 octombrie 1908) a dispus ca în clasele superioare ale școlilor primare de stat, Religia să se predea în limba maghiară. Dispoziția a provocat numeroase proteste, întîmpinînd rezistența Bisericii în sinoadele ei eparhiale (Sibiu, Arad și Caransebeș), în Consistoriul mitropolitan din Sibiu și în Congresul Național Bisericesc, adoptîndu-se note de protest. Mitropolitul Ioan Mețianu a adresat o notă ministrului Apponyi, la 2 septembrie 1909, în care declara categoric că „nici un fel de putere lumească nu este îndreptățită a hotărnici acest drept al folosirii nemărginite a limbii noastre liturgice în instrucția religiunii." Apponyi a mers atît de departe, încît a cerut împăratului să anuleze hotărîrea Congresului Național Bisericesc de la Sibiu din anul 1909, de a se preda Religia tot în românește, ceea ce s-a și făcut. Era unicul caz în istoria Bisericii ortodoxe românești din Transilvania, ca o hotărîre a Congresului ei să fie anulată de împărat. Abia urmașul său la conducerea Ministerului, Jankovich Béla, a revocat această măsură abuzivă, în anul 1914.[31]

Tot prin Articolul de lege XIII din 1909 s-au revizuit și unele prevederi ale legii din 1898, referitor la disciplina clerului. Potrivit primei legi, Ministerul putea reține întregirea de salar a preotului care prin sentință judecătorească era condamnat pentru ținută antipatriotică sau

31. Cf. *Protocolul Congresului Național Bisericesc ordinar al Metropoliei românilor greco-orientali din Ungaria și Transilvania întrunit în Sibiu la 1/14 octombrie 1909*, Sibiu, 1909, p. 315—337; T. V. Păcățian, *op. cit.*, VIII, p. 839—843 și 847—850.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

imorală. Legea nouă venea cu o completare şi anume ca salariul unui preot să poată fi reţinut şi în cazul cînd nu executa ordonanţele ministeriale prin care erau apărate interesele statului. În acelaşi paragraf se preciza că în cazul cînd Ministerul era informat că însăşi autoritatea bisericească ar fi cerut organelor şcolare în subordine să nu execute anumite dispoziţii ministeriale, — dacă nu erau revocate în trei luni, — se putea reţine — cu avizul Consiliului de Miniştri — salariul tuturor preoţilor din eparhia respectivă.[32]

Se cunosc mai multe cazuri cînd s-au pus în aplicare aceste prevederi. De pildă, prin anii 1910—1912, preoţii Pavel Borzea din Viştea de Jos, Solomon Făgărăşanu din Avrig, Ioan Banciu din Viştea de Sus, Trandafir Dragomir din Arpaşul de Jos, Pavel Monea din Streza-Cîrţişoara, Ilie Mînecuţă din Ucea de Jos (toţi în protopopiatul Avrig) au fost pedepsiţi cu reţinerea salariului de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii pentru atitudinea lor românească.[33]

În decembrie 1909, Apponyi pregătise o nouă lovitură şi anume ca subvenţiile acordate Bisericii ortodoxe româneşti „să nu se mai pună la dispoziţia autorităţii bisericeşti, ci să se plătească direct preoţilor prin oficiile de dare (secţiile financiare de azi, n.n.) pe lîngă chitanţe, vizate de protopopii competenţi, cum se practică şi în Biserica ortodoxă sîrbă". Această nouă încercare a lui Apponyi de a scoate clerul de sub controlul canonic al ierarhiei bisericeşti n-a putut fi realizată, căci, cu puţin înainte de a fi prezentat împăratului actul pentru semnare, s-a schimbat Guvernul din care făcea parte.[34]

În 1913, Parlamentul a votat Articolul de Lege XXXVIII, prin care s-a acordat preoţilor dreptul la gradaţii, o nouă ocazie de nedreptăţire a Bisericii ortodoxe, căci se impuneau o serie de restricţii numai pentru preoţii ei, încît mulţi din cei cu studii superioare n-au primit gradaţiile care li se cuveneau, iar cei cu studii inferioare nici nu aveau dreptul la ele.

În 1917 s-a admis aşa-numitul „ajutor de familie" pentru preoţi (cîte 400 coroane anual pentru soţie şi pentru fiecare copil). Cei cu studii inferioare, ca şi cei cu studii superioare dar fără gradaţii, nu primeau ajutor decît pentru doi membri de familie.[35]

În 1917/1918 survin schimbări însemnate în privinţa acestui ajutor acordat Bisericii româneşti, tot ca urmare a atitudinii politice a României faţă de Austro-Ungaria, după ce marele inchizitor Apponyi revine la conducerea Ministerului.

La 21 decembrie 1917, ministrul Apponyi Albert prezintă Camerei Deputaţilor un proiect de lege privind „executarea succesivă a Articolului XX din Legea din 1848". Mai precis, s-a pus atunci în discuţie un

32 Amănunte la V. Negură, *op. cit.*, p. 355—359.

33 Pr. Grigore N. Popescu, *Preoţimea română şi întregirea neamului*, vol. II, *Temniţe şi lagăre*, Bucureşti, 1940, p. 120.

34 V. Negură, *op. cit.*, p. 359—360.

35 *Ibidem*, p. 360—361.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

proiect privitor la ajutorarea Bisericilor necatolice, întrucît pentru Biserica romano-catolică se pregătise un proiect special, care îi asigura un fel de „supremație" sau de „întîietate" față de celelalte, ea fiind, totodată, și cea mai înstărită Biserică din Ungaria (Habsburgii fiind catolici, ea era într-un fel considerată ca o „religie de stat"). Potrivit acestui proiect, Biserica reformată maghiară urma să primească o dată pentru totdeauna suma de 126.600.000 coroane, cea evanghelică-luterană din Ungaria 54.600.000 coroane, cea evanghelică-luterană din Transilvania (a sașilor) 12.000.000 coroane, cea unitariană 6.800.000 coroane, confesiunea israelită 25.000.000 coroane. Despre Bisericile ortodoxe din imperiu (română și sîrbă) sau despre cea românească unită, nu se făcea nici o mențiune, deși românii aveau aproximativ 2 milioane de ortodocși și un milion de uniți. Unii încercau și acum să contopească Biserica unită în „autonomia" Bisericii romano-catolice, dar „episcopatul român" a înaintat un nou protest. Este adevărat că în expunerea de motive asupra proiectului se amintea de Bisericile „greco-orientale" (română și sîrbă), cu precizarea că fiind „autonome", n-au nevoie de ajutoare, iar credincioșii lor n-ar avea atît de mari obligații materiale față de stat ca protestanții (!). Dar în aceeași expunere de motive a contelui Apponyi se arăta că confesiunea „unitariană" — mult răspîndită printre secui — a lucrat în chip deosebit de satisfăcător „pentru rasa ungară" și pentru ideea de stat ungar". Deci, dacă se pornea de la astfel de considerente, era firesc ca Biserica românească să nu fie ajutată. „Ideea de stat ungar" presupunea că în Ungaria nu sînt decît unguri, iar dacă mai trăiau și alte naționalități, acestea trebuiau prefăcute în unguri. Românii însă, tocmai acest lucru nu-l acceptau. De altfel, chiar și ziarele maghiare și oamenii politici unguri au făcut declarații categorice, din care rezultă că adevăratul motiv al înlăturării Bisericii românești de la „ajutorul de stat" nu era starea materială bună a credincioșilor ei — cum pretexta proiectul — ci cu totul altul. Cele mai multe ziare își exprimau satisfacția că „Biserica valahilor" n-a fost sprijinită. Secretarul de stat de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Tóth János, într-o declarație făcută presei, spunea că prin proiect s-a urmărit „pedepsirea" Bisericii românești pentru atitudinea de simpatie pe care a manifestat-o față de România cu ocazia intrării ei în război. În schimb, cînd era vorba de impozite în tezaurul Budapestei sau soldați pe fronturile Austro-Ungariei, tot românii erau „pedepsiți", dar în altă formă! Același Tóth János declara că „opinia publică maghiară este încă atît de înverșunată împotriva românilor din pricina invaziei românilor din Regat, încît eventuala ajutorare a Bisericii românești ar fi primejduit votarea proiectului".[36]

Proiectul a și fost votat. Protestul Bisericii ortodoxe românești — cu data de 6 februarie 1918 — n-a primit nici un răspuns din partea Ministerului.

36 *Telegraful Român*, an. LXV, nr. 112 din 30 dec. 1917/12 ian. 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Care era însă situaţia reală a bugetului diferitelor eparhii româneşti? Erau chiar atît de bogate încît n-aveau nevoie de ajutoare din bugetul statului, format din impozitele plătite de români? În bugetul statului figura, pînă în 1917, suma de 320.000 coroane ca ajutor anual pentru Biserica ortodoxă română. În realitate, Bisericii noastre ori nu i se acorda nimic, ori îi era reţinută o parte din această sumă, în alte scopuri, fapt pentru care conducerea bisericească a fost nevoită să adreseze numeroase memorii (1906, 1907 şi 1912, cînd s-a prezentat şi o delegaţie la Guvern). De pildă, în 1917, Arhiepiscopia Sibiului a cheltuit cu susţinerea bisericilor şi a şcolilor sale 1.662.088 coroane; statul i-a acordat 62.680 cor., restul fiind acoperit de credincioşi. În eparhia Caransebeşului, Biserica avea nevoie de 63.950.000 coroane pentru susţinerea instituţiilor sale bisericeşti şi şcolare. Dispunea însă numai de 3.753.500 coroane (statul contribuia cu 40.000 coroane anual). Aceeaşi situaţie disperată era atunci şi în Episcopia Aradului precum şi în Vicariatul Oradiei.

Şi cu toate acestea, Biserica românească din Transilvania care ar fi avut dreptul — proporţional cu numărul credincioşilor — să primească zeci de milioane — nu primea nimic, ci era „pedepsită" pentru atitudinea ei „nepatriotică" faţă de statul ungar.[37]

Atitudinea autorităţilor de stat faţă de preoţii români „nepatrioţi". Arătam în partea introductivă că la 3/15 mai 1868 un grup de preoţi şi profesori blăjeni au redactat un act de protest împotriva anexării Transilvaniei la Ungaria, cunoscut sub numele de *Pronunciamentul de la Blaj*, publicat în principalele ziare politice româneşti. Semnatarii cereau autonomia Transilvaniei, recunoaşterea şi aplicarea hotărîrilor Dietei de la Sibiu din 1863—1864, redeschiderea Dietei „pe baza unei adevărate reprezentări populare". Guvernul a ordonat ca Tribunalul din Tg. Mureş să facă cercetări în vederea trimiterii în judecată a românilor Iacob Mureşianu, redactorul „Gazetei Transilvaniei" pentru publicarea lui, canonicii Basiliu Raţiu, Elie Vlassa, Grigorie Mihali, apoi profesorii Ioan Micu Moldovan, cunoscutul istoric, Gavril Pop, Alexandru Micu şi Dimitrie Farago, toţi din Blaj, acuzaţi de „conturbare a păcii publice". Probabil de teama unor consecinţe neplăcute pentru statul austro-ungar, împăratul — la propunerea ministrului Justiţiei — a dispus ca procedura judiciară să fie sistată.[38]

Proclamarea Independenţei de Stat a României, la 9 mai 1877, ca şi războiul care a urmat, au avut un puternic ecou şi în rîndurile populaţiei româneşti din Transilvania, care vedeau conturată astfel posibilitatea unei viitoare desăvîrşiri a unităţii noastre naţionale. Cauza românilor de dincolo de Carpaţi a fost îmbrăţişată şi de fraţii lor din Transilvania sub diferite forme. Astfel, *Gazeta Transilvaniei* de la Braşov,

37 Amănunte la R. Cândea, *op. cit.*, p. 27—31.

38 T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. IV, p. 354—356; cf. şi Simion Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj (1868)*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, vol. IX (1966), p. 127—142.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Telegraful Român de la Sibiu, *Familia* de la Oradea, *Biserica și Școala* de la Arad, ca și celelalte ziare românești din Transilvania, își informau zi de zi cititorii despre eroicele lupte de la Griviţa, Plevna, Rahova și Smîrdan, polemizînd cu presa maghiară, care transmitea știri tendenţioase. Majoritatea articolelor erau reproduse după ziarele bucureștene *(Timpul, România Liberă), Monitorul Român, Telegraful)* sau după unele de peste hotare *(Der Osten* din Viena, *National Zeitung* din Berlin, *Politik* din Praga, *Le Temps* din Paris ș. a.).

Solidaritatea românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor s-a manifestat și prin înrolarea unor tineri din Transilvania și Banat în armata română, pînă la încheierea operaţiunilor militare; alţii s-au înrolat în serviciile sanitare ale armatei. Consemnăm între ei pe căpitanul Constantin Șaguna, nepot al mitropolitului Andrei, fost ofiţer în armata franceză, căpitanul Moise Groza din Obreja-Banat, demisionat din armata austro-ungară, ajuns mai tîrziu general în armata română, sublocotenentul Dumitru Stanciu din Viștea Făgărașului, apoi medicii Ioan Arseniu fiul preotului din Gura Rîului — Sibiu, Constantin Nica și Gheorghe Diamandi, ambii din Brașov, Nicolae Grancea din Făgăraș ș. a. Se cunosc apoi zeci de alţi voluntari care au luptat ca simpli soldaţi. Între aceștia ne interesează în chip deosebit Vincenţiu Grama din Rîușor-Făgăraș, absolvent din 1876 al Institutului teologic din Sibiu, care s-a înrolat și a luptat alături de alţi cinci tineri făgărășeni, primind trei medalii comemorative. Din 1878 pînă la moarte, în 1920, a fost preot în satul natal.[39]

Plecarea acestor tineri „în ţară" — cum numeau atunci transilvănenii vechea Românie — și înrolarea lor în armată română a produs, după cum era de așteptat, nemulţumirea sau, mai corect spus, îngrijorarea cercurilor conducătoare din Budapesta, problema fiind ridicată și în Camera Deputaţilor (Dietă). Deputatul Partenie Cosma (1837—1924), unul din fondatorii Băncii Albina, un timp președintele ei, a fost nevoit să răspundă și să justifice atitudinea românilor transilvăneni „în chestiunea orientală".[40] Ministrul de externe al Austro-Ungariei, contele Andrássy, a protestat energic pe lîngă Guvernul din București și a cerut extrădarea voluntarilor transilvăneni; în același timp, s-au luat măsuri pentru paza frontierelor.[41]

În întreagă Transilvania s-au organizat aproximativ trei sute de colecte în bani, îmbrăcăminte și pansamente pentru ostașii răniţi, văduve și orfanii de război. În fruntea acestor acţiuni se găseau intelectualii români de atunci: preoţi, avocaţi, învăţători, notari, unii ţărani, dar mai ales soţiile și fiicele lor. Inițiativa organizării a pornit de la Sibiu, unde s-a constituit un comitet de romînce la 5/17 mai 1877, sub conducerea Iuditei Măcelariu, soţia primului președinte al Partidului Naţional

39 Vezi despre acestea Mircea Păcurariu, *Războiul de Independenţă și românii transilvăneni*, în *Biserica Ortodoxă Română*, an. XCV, nr. 5, 1977, p. 471 urm.

40 T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VI, p. 615—620.

41 *Gazeta Transilvaniei*, an. XLI, din 26 mai/7 iunie 1877, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Român din Transilvania, Ilie Măcelariu. Din el făceau parte cîteva preotese, soţii ale profesorilor de teologie sau ale „asesorilor consistoriali" (consilieri): Maria Hannia, Caliopi Boiu, Eleftera Cristea, Elena Popescu, Maria Cunţan sau Maria Cosma, soţia lui Partenie pe care l-am pomenit mai sus, şi altele. Apelul lansat de comitetul sibienecelor a fost reprodus în mai multe periodice româneşti şi săseşti din Transilvania, avînd un larg ecou printre români. La 10/22 mai 1877 s-a constituit „Comitetul românilor din Braşov pentru ajutorarea soldaţilor răniţi din România", din care făceau parte mai mulţi preoţi şi profesori, sub conducerea negustorului Manole Diamandi.

Dar oficialităţile din Budapesta nu puteau admite aceste manifestări ale solidarităţii româneşti. Drept aceea, la 24 mai 1877, Ministerul de Interne a interzis cele două comitete de români alcătuite doar cu cîteva zile înainte. Ziarul *Kelet* scria că „nu se poate admite ajutorarea unei armate care poate pune în primejdie chiar existenţa Ungariei, a unor soldaţi care, vindecaţi, ar putea să ridice armele împotriva ei". Ambele comitete au înaintat cîte un memoriu-protest la Ministerul de Interne, în care arătau că s-au constituit şi comitete ungureşti, care colectau bani şi alimente pentru răniţii turci, fără ca prin aceasta să se încalce „principiul neutralităţii", cum pretextau autorităţile. După cum era de aşteptat, ambele proteste au fost respinse.[42] În astfel de împrejurări, s-au făcut colecte particulare, cu rezultate deosebite.[43]

În diferite părţi ale Transilvaniei se înregistrează o serie de neajunsuri făcute preoţilor şi altor intelectuali români din partea autorităţilor. De pildă, avocatului Desideriu Borbola din Oradea i s-a devastat locuinţa pentru că a trimis bani pe seama ostaşilor români. Tot la Oradea, dar şi la Cluj, s-au spart geamurile la casele românilor care n-au iluminat în cinstea victoriilor lui Osman Paşa asupra ruşilor în prima fază a războiului. Avocatului Francisc Hossu Longin din Deva i s-a intentat un „proces de agitaţie." La Gherla, preotului Nicolae Negruţiu i s-a intentat un proces pentru publicaţia sa *„Cărţile săteanului român"*, iar teologilor de acolo li s-au făcut percheziţii, confiscîndu-li-se arhiva şi cărţile din biblioteca Societăţii lor de lectură. Cărturarii români Visarion Roman şi Ioan Lapedatu, care au cerut atunci aprobarea pentru tipărirea unei foi cu titlul *Albina Daciei*, au fost refuzaţi, pe motiv că însuşi numele „Dacia" este potrivnic statului ungar.[44] Protopopul Romul Crainic din Dobra — j. Hunedoara, fiind reclamat de pretorul din Dobra, baronul

42 *Telegraful Român*, an. XXV, nr. 40 din 22 mai/3 iunie 1877, p. 160—161; nr. 43 din 2/14 iunie, p. 172; nr. 47 din 16/28 iunie, p. 187 şi nr. 49 din 23 iunie/5 iulie 1877, p. 197—198.

43 Vezi despre ele: Mircea Păcurariu, *Ecoul Războiului de Independenţă în „Telegraful Român" din Sibiu*, în rev. *Mitropolia Ardealului*, an. XII, nr. 4—5, 1967, p. 315—344; Paul Abrudan, *Ofrandele băneşti şi materiale ale românilor transilvăneni şi bănăţeni în sprijinul Războiului pentru Independenţă în 1877—1878*, în *Mitropolia Ardealului*, an. XXII, nr. 4—6, 1977, p. 365—390.

44 Sextil Puşcariu, *Răsunetul Războiului pentru Independenţă în Ardeal*, în vol. *Războiul neatîrnării*, Bucureşti, 1927, p. 206—207 şi 210.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Kemeny, că face colecte pentru armata română, a fost anchetat de pretorul G. Nandra (român maghiarizat) din Dobra.[45]

Deosebit de interesantă este o adresă a ministrului Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, Trefort Ágoston, cu data de 3 martie 1878, către mitropolitul Miron Romanul, în care-i relata că în Cîmpeni și în jurul comunei Sohodol (j. Alba), la 14—15 septembrie 1877, în urma căderii Plevnei, „s-au făcut demonstrații antistatale și cu acea ocazie, participanții, în stare de beție, au rostit toasturi împotriva țării, au spus cuvinte de laudă despre România, despre ruși, despre domnitorul Carol și despre anul 1848; aceleași persoane au organizat demonstrația în amîndouă localitățile, au tulburat liniștea cu detunături de treasc (tun mic, n. n.), cîntece, muzică și strigături și multe alte excese; tribunalul crăiesc din Alba Iulia este în curs de cercetare". În cadrul acestor cercetări, un rol însemnat a avut învățătorul confesional Ioan Palade (absolvent de teologie de la Sibiu din 1876, fost coleg cu Vincențiu Grama). I se cerea mitropolitului să ceară o anchetă și să înștiințeze Ministerul de măsurile luate. Din păcate, nu cunoaștem urmările.[46]

În închisorile din Seghedin și Vaț (Vác). În procesul memorandiștilor, printre cei 14 condamnați s-au numărat și cinci slujitori ai Bisericii: doi preoți, doi profesori de teologie și un asesor consistorial, acuzați că au participat la întocmirea și difuzarea Memorandului (membri în Comitetul de 25 încredințat cu redactarea lui). Primul era Dr. *Vasile Lucaciu* (1852—1922), fost profesor de Religie la Gimnaziul maghiar din Satu Mare, iar din 1885 preot-paroh în Șișești, lîngă Baia Mare, militant de seamă pentru realizarea statului național român unitar, trimis, în 1916—1918, în misiuni diplomatice în America, Anglia, Franța și Italia, iar după 1918 membru în Consiliul Dirigent. A primit cea mai grea condamnare, 5 ani închisoare, din care a executat o parte, pînă în septembrie 1895, la Seghedin. Preotul *Gherasim Domide* (1856—1909) din Rodna, mai tîrziu protopop la Bistrița, condamnat la 2 ani și jumătate, a executat-o parțial. *Dimitrie Comșa* (1846—1931), absolvent de teologie și inginer agronom, profesor pentru disciplinele economico-agricole la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, unul dintre întemeietorii și președinții „Reuniunii române de agricultură din județul Sibiu", autorul a două albume cu creațiile artistice ale poporului român, — a fost condamnat la trei ani închisoare. Colegul său *Dr. Daniil Popovici-Barcianu* (1847—1903), cu studii de Științe Naturale și Pedagogie la Viena, Bonn și Leipzig, profesor la același Institut, a fost condamnat la 2 ani și 6 luni închisoare. În sfîrșit, preotul *Nicolae Cristea* (1834—1902), asesor (consilier) la Arhiepiscopia Sibiului, fost o vreme profesor la Institutul teologic-pedagogic, întemeietorul și primul conducător al „Reuniunii

45 O scrisoare a protopopului în *Telegraful Român*, an. XXV, nr. 57 din 21 iulie/2 august 1877, p. 229—230.

46 Cf. Ilie Frăcea, *Un document inedit despre ecourile proclamării Independenței de stat a României în Transilvania*, în *Mitropolia Ardealului*, an. XXII, nr. 4—6, 1977, p. 361—364.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

meseriaşilor români" din Sibiu (1867—1897), redactor al ziarului „Telegaful Român" timp de 18 ani (1865—1883), a fost condamnat la 8 luni închisoare, executată integral. Cu excepţia lui Vasile Lucaciu, toţi ceilalţi şi-au ispăşit pedeapsa în închisoarea de stat din Vaţ.

În afară de aceştia, au mai fost anchetaţi o serie de alţi preoţi. Aşa au fost protopopul Gavriil Lazăr din Sanislău (azi — j. Satu Mare), protopopul-vicar Vasile Raţiu din Făgăraş, amîndoi în Comitetul de 25 care a redactat Memorandul. Alţii au fost acuzaţi de difuzarea lui, ca protopopul Romul Crainic din Dobra — j. Hunedoara, preoţii Ioan Duma din Săcalul de Pădure — j. Mureş, Ioan Todescu din Bucium Cerb — j. Alba, Ioan Maior din Roşia — j. Alba, Ioan Moldovan protopop în Mediaş, Ioan Fodoreanu din Păucea — j. Sibiu, sau învăţători confesionali, ca Filon Necşa şi Ioan Suciu din Mediaş. Dintre ei, Vasile Raţiu, Romul Crainic şi Ioan Duma au fost citaţi şi la proces, dar au fost achitaţi. Toţi cei amintiţi aici au refuzat să semneze procesele verbale redactate cu ocazia interogatoriilor care li s-au făcut în anul 1893, întrucît nu erau redactate în româneşte. Cei care au fost chemaţi în faţa instanţei au refuzat să facă depoziţi în limba maghiară, pretextînd că nu o cunosc şi pretinzînd ca numele de botez să le fie redat în grafie românească.[47]

Nu trebuie trecut sub tăcere nici faptul că în impunătoarea delegaţie de 300 de membri care a dus Memorandul la Viena se numărau zeci de preoţi şi protopopi români, ataşaţi de măreaţa cauză a neamului lor.

În legătură cu procesul „memorandiştilor", trebuie să consemnăm faptul că Vasile Lucaciu nu era la prima condamnare şi nici la prima detenţie. Chiar în 1892, anul redactării şi prezentării Memorandului la Viena, a atacat într-o scrisoare deschisă pe arhiepiscopul primat de Esztergom, Vaszary, pentru sprijinul dat societăţii maghiarizatoare EMKE. Pentru aceasta, a fost suspendat din slujba de preot de episcopul Ioan Szabó de la Gherla. A urmat un val de proteste în toate părţile Transilvaniei (în 1895 a fost repus în funcţie de papa).

La 1/13 noiembrie 1893 a fost judecat de Curtea cu juraţi din Debreţin pentru tipărirea unei convocări la o întrunire cu caracter naţional în Şişeşti, în care amintea şi de redactarea Memorandului, înfierînd „atentatele cele mai sălbatice în contra onoarei noastre" ale Guvernului de atunci. A fost condamnat la un an şi jumătate închisoare de stat. La 19/31 mai 1893, pe cînd era în închisoare, a fost judecat la Tribunalul din Satu Mare pentru „ofensă la adresa guvernului", fiind condamnat la 4 luni închisoare *ordinară*. Tribunalul a cumulat pedeapsa anterioară cu cea hotărîtă acum, condamnîndu-l la 13 luni de închisoare *ordinară*. A executat pedeapsa le Seghedin, începînd cu ziua de 7 ianua-

47 După Ioan P. Papp, *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte şi date*, 2 vol., Cluj, 1932—1933; amănunte asupra traiului din închisoarea de la Vaţ la Ioan Georgescu, *George Pop de Băseşti. 60 de ani din luptele naţionale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935, p. 82—97.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

rie 1893. Indignarea a cuprins toată suflarea românească. Vasile Lucaciu a primit telegrame din partea lui George Coșbuc și George Murnu, a cetățenilor din Brăila și alte orașe.[48]

La *Congresul naționalităților* ținut la Budapesta, în 10 august 1895 — la organizarea căruia a avut un rol hotărîtor Vasile Mangra — au participat și cîțiva protopopi și preoți români. Ministrul Cultelor și Instrucțiunii, Wlassics Gyula, a întocmit o listă a preoților care au participat ori au sprijinit într-un fel sau altul Congresul, informînd pe ierarhii lor. Întrucît astfel de acțiuni pun la îndoială loialitatea clerului, Wlassics cerea ierarhilor ca să interzică preoților lor participarea la acțiuni cu caracter politic. Din răspunsurile ierarhilor, se constată că au apărat pe preoți, arătînd că „ei au încercat pur și simplu să schimbe, prin mijloace legale, o lege pe care o socoteau ca dăunătoare binelui general."[49]

În noaptea de 8/9 august 1893, grupuri agresive din Oradea au distrus geamurile reședinței Episcopiei unite și ale Consistoriului ortodox, ale școlii pedagogice, ale internatului ortodox „Nicolae Jiga" (125 geamuri), dar și la casele unor preoți (canonicii Paul Vela, Augustin Lauran, prot. Toma Păcală, preotul Nicolae Mărcuș ș. a.) și intelectuali români (Dr. Ioan Buna — 64 geamuri, Coriolan Pop, Florian Duma, Nicolae Zigre, Iustin Ardeleanu ș. a.). Unele ziare maghiare au aprobat „manifestările patriotice", motivînd că „agitațiile daco-romane" au devenit primejdioase pentru stat; altele, în schimb (*Pester Lloyd, Magyar Hirlap* ș. a.), se temeau ca ele să nu aibă un ecou internațional, ca în cazul Memorandului. Cei care au suferit distrugeri au intentat proces celor bănuiți ca „instigatori", inclusiv unor ziariști, cerînd și Ministerului de Interne să ia măsuri împotriva poliției din Oradea care fusese înștiințată de pregătirea „demonstrației", dar n-a căutat să o împiedice. Procesul s-a amînat aproape trei ani (nu era grabă ca în cazul „memorandiștilor"), judecîndu-se la Oradea (27 mai 1896), apoi la Curtea de Apel din Budapesta (14 aprilie 1897). Ziariștii și vinovații principali au fost achitați, fiind pedepsiți doar cîțiva tineri care n-au avut un rol prea însemnat.[50]

Astfel de demonstrații au avut loc și la Arad; s-au spart geamurile Seminarului și ale locuinței fruntașilor români. Însuși împăratul Francisc Iosif, cu ocazia unei vizite în Sebiș-Arad, unde a fost întîmpinat de episcopii Ioan Mețianu și Mihail Pavel, a fost nevoit să înfiereze „frazele goale ale unui șovinism exagerat și demonstrațiunile condamnabile de stradă". Răspunsul împăratului-rege a nemulțumit o parte a presei ungare, ca și pe unii deputați din Parlamentul din Budapesta, — unde s-a discutat pe larg problema, între 5 și 10 septembrie 1893, mai ales pen-

48 Eugen Brote, *Chestiunea românilor în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 432—433; Ioan Lupaș, *Un tribun du peuple roumain: le prêtre Vasile Lucaciu*, în *Revue de Transylvanie*, t. III, nr. 2, 1937, p. 171—174.

49 Keith Hitchins, *Românii din Transilvania și Congresul naționalităților*, în vol. *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, p. 89—90.

50 Amănunte la Teodor Neș, *Oameni din Bihor, 1848—1918*, Oradea 1937, p. 172—177.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tru faptul că împăratul „a degradat naţiunea ungară la rangul de naţionalitate".[51]

Alţi preoţi în închisori. Pe lîngă aceşti luptători bine cunoscuţi pentru cauza românească, au mai fost şi alţi preoţi de la parohii rurale sau învăţători ai şcolilor poporale confesionale, care au suferit închisoare ori amenzi în bani pentru atitudinea lor românească sau pentru că au îndrăznit să apere şcolile româneşti în faţa legilor şcolare ungureşti. Consemnăm cîţiva din ei ca omagiu adus acestor „smeriţi" luptători pentru drepturile neamului şi ale culturii româneşti.

În şedinţa Camerei Deputaţilor din Budapesta, din 14 martie 1885. deputatul „naţionalist" Petru Truţia a adresat o interpelare ministrului de Interne arătînd că la 1 martie 1885, jandarmii — conduşi de sergentul major Mezei Dániel — au intrat înarmaţi — cu baionete la puşcă — în biserica din comuna Lupşa — j. Alba. Preotul şi credincioşii au fost scoşi din biserică, îndemnîndu-i să meargă la cîrciumă. A răspuns însuşi prim-ministrul Tisza Kálmán, — dar abia în şedinţa din 29 aprilie 1885 — arătînd că el însuşi a dat dispoziţii organelor de stat locale ca să împiedice orice pregătiri şi serbări pentru aniversarea a o sută de ani de la moartea lui Horea şi Cloşca. În Lupşa, jandarmii au bănuit că în biserică ar avea loc tocmai o manifestare de acest gen, fapt pentru care au interzis săvîrşirea slujbei, dar totul s-a petrecut . . ." simplu, frumos, în linişte, fără zgomot".[52]

Legile şcolare votate de Parlamentul din Budapeste în 1891, 1893 şi 1907 — de care ne vom ocupa în alt capitol — au dus la condamnarea unor preoţi şi învăţători români. De pildă, în 1890 tînărul învăţător Patriciu Pintea — mai tîrziu preot — a primit o amendă în bani pentru că îndemnase pe credincioşii din Văleni-Braşov să înfiinţeze o şcoală confesională în sat. În 1895 a fost acuzat din nou că face propagandă pentru înfiinţarea unei şcoli româneşti în Paloş — j. Braşov, periclitînd astfel existenţa şcolii de stat maghiare.[53]

În 1893 învăţătorii Gheorghe Crăciun şi Gheorghe Petrovici au pubicat în ziarul *Tribuna* (nr. 179), un apel către toţi colegii lor de la şcolile conduse de Biserică, îndemnîndu-i să nu primească „întregirea" sau completarea de salariu oferită de stat prin legea şcoală din acel an, întrucît prin aceasta se urmărea închiderea şcolilor româneşti şi înfiinţarea de şcoli comunale, cu limba de predare maghiară. Li s-a intentat un proces, judecat la Curtea cu juraţi din Cluj la 6/18 aprilie 1894. Gheorghe Petrovici a fost condamnat la patru luni închisoare şi 100 florini amendă, iar Gheorghe Crăciun la trei luni închisoare şi 50 florini amendă; au mai fost amendaţi doi redactori şi gazeta însăşi.[54]

51 T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 623—624.
52 *Ibidem*, vol. VII, p. 224—232.
53 Pr. Grigore N. Popescu, *Preoţimea română şi întregirea neamului*, vol. II, *Temniţe şi lagăre*, Bucureşti, 1940, p. 299.
54 Cf. Eugen Brote, *op. cit.*, p. 437.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

La începutul secolului nostru, preotul ajutor Gheorghe Ardeleanu din parohia Doba — j. Satu Mare, a interzis anumite cîntări catolice maghiare, introduse de unii credincioși români din inconștiență. Preotului i s-a intentat un „proces de agitație împotriva limbii statului". Judecătoria de ocol l-a condamnat la șase luni închisoare și o amendă de 200 coroane. La 12 martie 1902 s-a judecat recursul la Tribunalul din Sătmar (Satu Mare), preotul fiind apărat de cumnatul său, avocatul Dr. Ioan Ciordaș-Ciurdariu, care — printr-o strălucită pledoarie — izbutește să-i reducă pedeapsa la 7 zile închisoare și 20 coroane amendă.[55]

În 1906, cu prilejul „Expoziției generale române" de la București (1800 de ani de la cucerirea Daciei de către Traian, 40 de ani de domnie ai lui Carol I), protopopul Aurel Domșa din Blaj a condus un grup de 120 de persoane din Blaj și satele din jur. Pentru aceasta i s-a intentat un proces de „trădare de patrie", fiind condamnat la opt luni închisoare și 1200 coroane amendă. Și-a executat pedeapsa în închisoarea de stat din Cluj.[56]

În 1906, tot cu prilejul „Expoziției de la București", a participat și „Reuniunea de cîntări „Lyra" din Beiuș — sub președinția avocatului Dr. Ioan Ciordaș și sub diriguirea profesorului Ioan Busiță. Ziarele din Budapesta acuză pe coriștii beiușeni că au cîntat la București „imnul unirii tuturor românilor". Profesorul Busiță a fost chemat la ordine direct de ministrul de tristă amintire Apponyi Albert, fiind acuzat de „iredentism". A scăpat de pedeapsă cu un subterfugiu, în schimb, i s-a interzis să mai dirijeze corul Lyra, iar statutele Reuniunii n-au fost aprobate. În anul următor, se face o nouă încercare de a obține aprobarea acestora, dar fără rezultat. La 26 iunie 1907, coriștii încearcă, totuși, să dea un concert dar pretorul plasei Beiuș, Horváth, nu l-a acceptat, pretextînd că programul nu era tradus în ungurește. Firește, concertul n-a mai avut loc.

În aceste condiții, beiușenii s-au hotărît să înființeze un cor bisericesc, sub conducerea teologului Mihai Cosma, pe atunci prefect de studii la Internatul ortodox din Beiuș. Într-una din duminici, coriștii au dat răspunsurile la Liturghie în biserica din Mizieș. Nici acest lucru n-a fost pe placul pretorului din Beiuș, care a dat în judecată pe coriști și pe îndrumătorii lor. Mihai Cosma, Dr. Ioan Ciordaș și Gheorghe Meze au fost pedepsiți cu cîte 20 de coroane amendă și o zi de închisoare, iar cei 13 coriști și coriste cu cîte 10 coroane amendă și 12 ore închisoare. Sentința a fost aprobată de subprefectura județului Bihor, ca și de Ministerul de Interne din Budapesta. Cu alte cuvinte, nu se mai putea cînta în biserică fără aprobarea Guvernului! [57]

55 Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Beiuș, 1928, p. 53.

56 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, II, p. 308.

57 Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 53—57; T. Neș, *op. cit.*, p. 421—426.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În părțile Hunedoarei, menționăm pe preotul Iosif Stupineanu din Bîrcea Mare, condamnat la trei luni închisoare și 100 coroane amendă pentru că ceruse copiilor din sat să-l salute numai în românește.[58]

În 1906—1908, preotul Adam Lula din Folt a fost judecat de Tribunalul din Deva pentru că a apărat școala confesională din sat.[59]

În toamna anului 1908 — cînd a intrat în închisoarea din Seghedin, profesorul Ioan Lupaș a găsit acolo și pe preotul Petru Laslău din Vălișoara, în vîrstă de peste 70 de ani, care „a trebuit să cunoască temnița Seghedinului drept răsplată pentru curajul de a fi participat la alegerea de deputat din circumscripția Dobra, în fruntea credincioșilor săi, sprijinind pe candidatul român Aurel Vlad; jandarmii l-au luat la bătaie, rupîndu-i coastele și la urmă l-au încurcat într-un proces de agitație, învinuindu-l că ar fi îndemnat poporul să arunce cu pietre asupra lor".[60]

În 1907 era închis tot la Seghedin, pentru două luni, preotul bănățean Petru Mihuța din Beba Veche — j. Timiș, pentru că sprijinise candidatura unui român în alegerile parlamentare.[61] În anul următor preotul bihorean Cornel Popovici era condamnat la șase luni închisoare și 200 coroane amendă, acuzat că ar fi „instigat" pe credincioși împotriva jandarmilor.

În preajma izbucnirii primului război mondial, întîlnim alți preoți condamnați la închisoare. De pildă Gheorghe Vasu din Voila-Făgăraș (azi j. Brașov), a fost întemnițat o lună la Brașov, între 16 noiembrie și 16 decembrie 1911.[62]

În părțile de vest ale țării sînt semnificative cazurile a trei preoți. Între smeriții apărători ai școlilor și limbii românești din aceste zone, amenințate direct cu maghiarizarea, se număra și preotul septuagenar Mihai Ciurdariu din Doba — j. Satu Mare. Într-o predică, ținută în biserica parohială, a îndemnat pe credincioși să-și trimită copiii la școala confesională românească și să cumpere calendare (almanahuri) românești. S-a pornit de îndată o campanie vehementă împotriva preotului prin ziarele „*Szamos*" și „*Szatmárnémeti*" din Satu Mare, declarîndu-l „trădător de patrie". I s-a intentat un proces, care s-a judecat la 7 august 1911 în Satu Mare, fiind apărat de fiul său, avocatul Dr. Ioan Ciordaș-Ciurdariu, printr-o strălucită pledoarie, care a impresionat nu numai completul de judecată, ci și asistența, formată mai mult din maghiari. Inculpatul a fost achitat. Peste doi ani va ajunge din nou pe banca acuzaților, cum vom relata în alt capitol, în legătură cu Episcopia de Hajdudorog.[63]

58 Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1945, p. 259. În 1907, Anuța Vlad din Orăștie, soția lui Aurel Vlad, pe atunci deputat în Parlamentul din Budapesta, a fost condamnată la o lună închisoare, pentru că a sfătuit elevii să *vorbească* și să *scrie* numai în românește. *Ibidem*, p. 259.

59 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, II, p. 137.

60 I. Lupaș, *Paralelism istoric*, București, 1937, p. 29—30.

61 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, II, p. 315.

62 *Ibidem*, II, p. 122.

63 Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 108—110.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În 1910 și 1911, tînărul absolvent de teologie Vasile Groza din Dorgoș — j. Arad a fost dat în judecată pentru „agitație" împotriva statului ungar. Primul proces s-a judecat la Timișoara, iar al doilea la Arad. Prima oară a fost condamnat la 500 coroane amendă, a doua oară la 1000 coroane amendă și trei zile de închisoare. În recurs, pedeapsa i s-a redus — de fiecare dată — la 250, respectiv 750 de coroane. În 1913, fiind preot în Arăneag — j. Arad, a ajuns din nou pe banca acuzaților, învinuit că a dat un concert cu corul parohial avînd în program și cîntece „nepatriotice" ca: Deșteaptă-te române, Pe-al nostru steag, Trei culori, precum și piesa de teatru „O ședință comunală" de protopopul Traian Magieru din Buteni (tatăl viitorului episcop Andrei), în care era înfierată asuprirea țăranilor români de către administrația ungară. Tribunalul din Arad i-a aplicat o amendă de 1000 coroane, redusă de Curtea de Apel la 500; tot atunci i s-au făcut nenumărate percheziții pentru aflarea unor cărți românești.[64]

În Maramureș, preotul Ilarie Vlad din Sighet a fost arestat la 20 octombrie 1914, judecat și condamnat la moarte, sub învinuirea că la mobilizarea generală în toamna acelui an a îndemnat pe credincioși ca în cazul unui război cu România să nu lupte împotriva fraților lor, ci să se predea, ca prizonieri, pentru a scăpa astfel de opresiunea statului ungar. A fost salvat numai prin intervenția directă a episcopului Vasile Hossu de la Gherla pe lîngă primul ministru Tisza István și pe lîngă ministrul de război.[65]

Încheiem acest subcapitol cu un trist episod din viața unor tineri teologi români petrecut în februarie 1912, care pune în lumină adevăratele sentimente ale teologilor romano-catolici maghiari față de ei și față de tot ceea ce era românesc.

În lipsa unei școli speciale pentru pregătirea clerului din eparhia românească unită a Orăzii, viitorii ei preoți se pregăteau în Seminarul latin (romano-catolic) din Oradea, cu limba de predare și de conversație maghiară. În ziua de 12 februarie 1912, teologul român Gheorghe Bonea a intrat în infirmeria Seminarului ca să-și viziteze colegul bolnav, Aurel Coza. În urma unui schimb de cuvinte cu un teolog maghiar — privitor la conversația românească — a fost reclamat Direcțiunii că vorbesc în românește. Pentru acest motiv Gheorghe Bonea — ca și colegul său Ioan Pașca, ce-i luase apărarea — au fost eliminați din Seminar. În urma acestei hotărîri, s-au solidarizat cu ei și ceilalți 14 clerici români. Urmarea a fost că rectorul Dr. Iosif Lányi a dispus să fie eliminați și ei. La stăruințele conducerii Episcopiei române unite din Oradea, 10 clerici au fost iertați. Cu toate acestea, au declarat că se solidarizează cu cei eliminați, fapt pentru care s-a hotărît din nou să fie eliminați cu toții. Episcopul latin de Oradea, contele Széchenyi, aflat la Budapesta, a tele-

64 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, II, p. 322—323.
65 *Ibidem*, p. 185.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

grafiat, la 10 februarie, că aprobă hotărîrea de eliminare.[66] În seara aceleiași zile, cei 16 teologi români au fost scoși din Seminar. Cazul a fost amplu comentat în toată presa românească și maghiară.[67]

Preoți români în procese de presă. Pînă în 1918 existau două regimuri de presă, deosebite, unul pentru Ungaria propriu-zisă și altul special pentru Transilvania. Pentru Ungaria era în vigoare Legea XVIII, votată în 1848, în atmosfera revoluționară de atunci, iar în Transilvania regimul presei s-a stabilit printr-un decret imperial din 27 mai 1852, deci cînd ea nu era unită cu Ungaria. După 1867, guvernele maghiare au menținut acest decret, întrucît el reflecta concepția „absolutistă" a regimului în care a fost dat, cu alte cuvinte, constituia un mijloc de împiedicare a oricăror manifestări de conștiință națională românească.[68]

Deosebirile dintre cele două regimuri ale presei erau evidente. În Ungaria se prevedea libertatea presei (art. 1: „oricine își poate exprima și răspîndi liber ideile pe calea presei"). Decretul din 1852 pentru Transilvania prevedea o cauțiune, precum și responsabilitatea — pentru delicte de presă — atît pentru autor cît și pentru redactor; publicațiile puteau fi difuzate numai de comercianți care întruneau prevederile codului penal și numai în localul lor (vînzarea pe stradă sau în locaturi publice era interzisă). În afară de acestea, deosebirea esențială consta în modul în care erau aplicate legile față de presa maghiară și cea a ziarelor nemaghiare. În toată istoria Ungariei dualiste, presa a servit cauza statului național ungar, pe cînd ziarele naționalităților conlocuitoare au fost supuse unor adevărate persecuții din partea autorităților de stat.[69].

Se înregistrează zeci de procese de presă judecate în Transilvania de regulă la Curtea de Jurați din Cluj. Vom cita doar cîteva exemple pentru ilustrarea celor spuse.

În 1884—1885, s-au intentat procese de agitație împotriva a două ziare românești, ambele judecate de Curtea cu Jurați din Sibiu, format din membri sași. Primul acuzat era George Barițiu, care conducea pe atunci ziarul *Observatorul* de la Sibiu; printr-un articol își exprima nemulțumirea pentru faptul că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii oprise deschiderea Congresului Național Bisericesc din Sibiu, la 1/13 octombrie, pretextînd că data coincidea cu aniversarea centenarului revoluției lui Horea. În al doilea proces erau acuzați Dr. Cornel Pop Păcurariu, ca redactor al *Tribunei* din Sibiu și Ioan Slavici, ca autor al unui articol,

66 Au fost eliminați: Gh. Bonea, Ioan Pașca (mai tîrziu revenit la ortodoxie, profesor la Academia teologică ortodoxă din Cluj); Ignațiu Chirvai, Mihai Gherman, Iuliu Mărcuș, Vasile Popan, Gheorghe Pop, Iuliu Sabo (cursul III), Valer Burcuș, Sabin Goron, Ștefan Teodor (cursul II), Aurel Coza, Salvator Dan, Antoniu Pop, Teodor Raica și Ioan Șteer (cursul I).

67 Amănunte la T. Neș, *op. cit.*, p. 426—428.

68 Decretul imperial din 1852, redat integral în Eugen Brote, *op. cit.*, p. 122—135 (anexa 30).

69 A se vedea și Zenovie Pâclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867—1914)*, București, 1943, p. 99—101.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în care se plîngea de faptul că dezbaterile de la judecătoria Sibiu au loc în limba maghiară, în cazul unor acuzați sași care nu cunosc această limbă, vorbind cu multă simpatie despre sași. S-a pronunțat o sentință de achitare în ambele procese. În ziua următoare, ziarele maghiare au început o campanie violentă împotriva Curții din Sibiu, cerînd suprimarea ei. Același lucru l-a făcut deputatul Orbán Balázs în Parlament, la 24 februarie 1885. Urmarea a fost că, printr-o decizie ministerială cu data de 1 august 1885, Curtea cu Juați din Sibiu a fost desființată. De acum înainte, toate procesele de presă românești vor fi judecate la Cluj, centrul politic și cultural al maghiarilor transilvăneni.[70]

La 16/28 noiembrie 1885 a apărut în ziarul clujan *Kolozsvári Közlöny* un articol, cu caracter șovin, în care se scria că Ungaria trebuie să fie un stat exclusiv ungar, care „nu poate să aibă nici un fel de considerațiune față de naționalități". Cornel Pop Păcurariu, polemizînd cu autorul articolului, declara că pămîntul Transilvaniei nu este maghiar, ci românesc. Curtea cu Juați din Cluj n-a putut rămîne nepăsătoare în fața acestei atitudini. În ședințele din 12—13 mai 1886, Cornel Pop Păcurariu a fost osîndit la un an închisoare, iar Ioan Slavici, ca „director" al ziarului Tribuna, la 100 florini (200 franci aur) amendă.[71]

Peste trei ani, la 25 aprilie 1888, Ioan Slavici apare din nou pe banca acuzaților, în fața aceleiași instanțe. Ce se întîmplase? La alegerile parlamentare din 1887, din cauza amestecului organelor guvernamentale, n-a fost ales decît un singur deputat român pentru Camera Deputaților (Dieta) din Budapesta și anume generalul Traian Doda. În această situație, văzînd că e singurul chemat să reprezinte interesele unui popor de aproape trei milioane, a renunțat la mandat, încunoștințînd pe alegători printr-o scrisoare publicată în principalele ziare românești. Ioan Slavici, publicînd scrisoarea în *Tribuna* de la Sibiu (13/25 noiembrie 1887), a însoțit-o cu un comentar nu tocmai favorabil autorităților (între altele scria: „nemulțumirea tuturora e mare, toți nu mai putem suporta suferințele"). Curtea cu Juați din Cluj l-a condamnat la un an închisoare și 100 florini amendă. Și-a executat pedeapsa în închisoarea de stat de la Vaț.[72]

Dar nici generalul Traian Doda n-a scăpat de pedeapsă, căci în scrisoarea sa, de care pomeneam, se puteau citi și aceste cuvinte: „Astăzi este în joc onoarea națională a poporului român, a poporului care, prin uneltirile măiestriei și ale forței, a fost scos din toate pozițiile constituționale." Curtea cu Juați din Arad l-a condamnat — la 17 septembrie 1888 —, la doi ani închisoare și 1000 florini (2000 franci aur) amendă. A fost grațiat de împăratul Francisc Iosif I, ca unul care slujise în armata austriacă.[73]

70 E. Brote, *op. cit.*, p. 135 și 415—417 (anexe).

71 *Ibidem*, p. 417—418 (anexe).

72 *Ibidem*, p. 419—420. Ioan Slavici descrie anul de detenție în cunoscuta sa lucrare *Închisorile mele*, București, 1921.

73 E. Brote, *op. cit.*, p. 422 (anexe) și Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 104—105.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Tot Curtea cu Juraţi din Arad l-a condamnat pe Ştefan Albu în 1888 la un an închisoare de stat şi 500 florini amendă, pentru două articole publicate în *Romänische Revue*, în care sublinia „în toată trista ei realitate situaţia românilor din Ungaria şi Transilvania". Curtea de Apel din Budapesta i-a redus pedeapsa la 3 luni.[74]

Traian Horia Pop a fost condamnat în 1890, de Curtea cu Juraţi din Cluj, la un an închisoare de stat pentru două articole publicate în *Gazeta Transilvaniei* de la Braşov, iar Aurel Mureşianu, în calitate de redactor responsabil al ziarului, la 6 săptămîni închisoare ordinară. Între altele, Traian Pop a avut curajul să scrie: „Aci, adică în Ungaria, naţiunile care constituiesc acest stat, sunt împărţite — prin uzurpare şi volnicie, prin săvîrşirea celui mai nerușinat abuz de cuvîntul „libertate", — în două părţi: în o minoritate privilegiată, ai cărei conducători au libertatea de a-şi permite tot felul de nedreptăţiri, şi o majoritate aservită, despoiată aproape de orice drepturi; cu alte cuvinte, unii domnesc şi poruncesc, iar mulţimea serveşte ... domni şi poruncitori de o parte şi sclavi politici de altă parte".[75]

Pentru un articol publicat în *Tribuna (Repriviri politice*, în nr. din 3/15 decembrie 1892), au fost condamnaţi la închisoare de către Curtea cu Juraţi din Cluj mai mulţi redactori: Septimiu Albini, trei luni şi 100 florini amendă; Ioan Rusu Şirianu, două luni şi 30 florini amendă; Andrei Balteş, o lună şi 20 florini amendă; Dumitru Dordea 14 zile şi 20 florini amendă. Andrei Balteş a mai fost condamnat în 1894 la patru ani închisoare, apoi la 2 luni, în cîteva rînduri amendat, iar în 1901 la un an şi trei luni închisoare, pentru un articol din *Tribuna*, în care scria despre „obrăznicia şovinismului".[76] La 16/28 decembrie 1894, cunoscutul ziarist şi luptător pentru drepturile românilor Valeriu Branişte (1869—1928), redactor al ziarului *Dreptatea* din Timişoara, a fost condamnat de Curtea cu Juraţi din Timişoara la doi ani închisoare de stat şi 1300 florini amendă sau 130 zile închisoare ordinară. A făcut doi ani la Vaţ.[77]

Încheiem această expunere rezumativă, menţionînd doar că de la 1 ianuarie 1884 şi pînă la 31 decembrie 1894 au avut loc 47 procese de presă, în care au fost chemaţi în faţa instanţei 161 acuzaţi, dar s-au prezentat numai 147. Din aceştia, 17 au fost achitaţi, iar 107 condamnaţi la 59 ani şi 15 zile închisoare, plus 11.840 florini amendă.[78]

După o altă statistică, numai redactorii ziarului *Tribuna* din Sibiu au fost condamnaţi — în decurs de 10 ani, din 1893 pînă în 1902, — la 17 ani şi 3 luni închisoare, plus amenzi de 56.918 franci aur.[79]

74 E. Brote, *op. cit.*, p. 420 (anexe).
75 *Ibidem*, p. 423—424 (anexe).
76 *Ibidem*, p. 434—435 şi 442—443, (anexe) şi Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 106. Vezi despre A. Balteş — culegător tipograf apoi redactor — paginile comemorative scrise de Valeriu Branişte în *Drapelul* de la Lugoj nr. 5, din 10/23 ian. 1904 şi în vol. *Oameni, fapte, întîmplări*, Cluj-Napoca, 1980, p. 90—95.
77 E. Brote, *op. cit.*, p. 444 (anexe).
78 *Ibidem*, p. 445 (anexe).
79 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În primul deceniu al secolului nostru, consemnăm doar două personalități ale culturii românești, care au avut strînse legături cu Biserica. Primul este Teodor V. Păcățian (1852—1941), editorul cunoscutei colecții de documente *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară* (8 vol., Sibiu, 1902—1915), redactor responsabil al ziarului șagunian *Telegraful Român* din Sibiu (1900—1917), un timp la *Tribuna* și alte publicații periodice. În prima ediție din volumul I al *Cărții de aur*, apărută la Sibiu în 1902, publicase și celebrul discurs rostit de Simion Bărnuțiu la Blaj, la 2/4 mai 1848, socotit ca un „instrument de agitație împotriva ideii de stat unitar național ungar". Din dispoziția autorităților, toate exemplarele au fost confiscate din librării, biblioteci și chiar case particulare (a apărut o ediție nouă în 1904). Teodor Păcățian a fost dat în judecată și condamnat de Curtea cu Jurați din Cluj la opt luni închisoare de stat (redusă apoi la 6 luni) și o amendă de 500 coroane (aur). În rechizitoriu, procurorul maghiar spunea: „Admit că lucrarea acuzatului este de cuprins istoric ... Dar felul cum a editat acuzatul aceste documente, sublinierile suspecte făcute în textul lor, aprecierile și comentariile asupra unora din ele, arată clar că acuzatul urmărește o tendință, un anume scop cu publicația sa. Și scopul acesta nu poate fi altul decît *pregătirea terenului pentru unirea Transilvaniei cu România* ..." Și-a făcut pedeapsa în temnița de stat de la Seghedin.

Ca ziarist, i s-au intentat alte șase procese de presă: două pentru articole publicate în *Tribuna* și două pentru articole din *Telegraful Român*. Pentru un articol publicat aici de preotul Gavril Hango din Gherla, cu titlul *Agitatorii*, în care dădea un răspuns energic ministrului de Interne, contele Andrássy Gyula, a fost condamnat Păcățian la 10 luni închisoare de stat și o amendă în bani. Deși recursul a fost respins de Curia (Curtea de Casație) din Budapesta, a fost amnistiat în urma propunerii ministrului de Justiție Polonyi. În orice caz, din toate procesele menționate aici, s-a ales cu 18 luni închisoare de stat și 2000 coroane aur amenzi și cheltuieli de judecată.[80]

În preajma Crăciunului din anul 1907, a fost arestat, într-un hotel din Budapesta, tînărul poet Octavian Goga (1881—1938), fiu de preot din Rășinari, membru în Sinodul eparhial al Arhiepiscopiei Sibiului, căruia i se intentaseră procese de presă, pentru articole scrise în revista *Țara noastră*, pe care o redacta el însuși la Sibiu. După 8 zile, a fost eliberat în schimbul unei cauțiuni enorme. Au mai rămas pe rol cîteva procese, judecate în fața Curții cu Jurați din Cluj la 9/22 februarie 1911. A fost condamnat la o lună închisoare (făcută la Seghedin) și 600 coroane amendă. Sentința a provocat nu numai protestul multor scriitori, gazetari și studenți din Transilvania și din vechea Românie, ci chiar indignarea unor cărturari maghiari din Budapesta și Cluj, căci Goga a fost cel

80 Ioan Lupaș, *Teodor V. Păcățian*, în vol. *Scrisori alese*, I, ed. Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1977, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

care a tradus în românește din marii scriitori unguri Petőfi Sándor și Madách Imre.[81]

Ziarul „*Poporul român*" din Budapesta — în redacția căruia a lucrat în 1903—1905 și Sebastian Stanca, absolvent de teologie de la Sibiu și viitor consilier la Episcopia Clujului — a avut, în decursul celor zece ani de apariție (1901—1911), 18 procese, majoritatea terminate cu condamnări la închisoare sau amenzi. De pildă, Gheorghe Stoica a fost condamnat la un an și jumătate închisoare, iar Vasile Macrea la opt luni, apoi la doi ani și jumătate.[82]

Dar între cei condamnați în procese de presă se găseau și numeroși slujitori ai Bisericii. Se știe că Biserica românească din Transilvania își avea propriile ei organe de publicitate: *Telegraful Român* (1853) la Sibiu, cu apariție neîntreruptă pînă azi, *Biserica și Școala* de la Arad (1877), *Foaia Diecezană* de la Caransebeș (1886), *Foaia bisericească* (1887—1891), apoi *Unirea* de la Blaj (toate pînă după al doilea război mondial), *Revista Teologică* — Sibiu (1907—1947), *Vatra Școlară* (1907—1914) la Sibiu și altele cu mai puțini ani de apariție, redactate de preoți sau profesori de teologie. Mulți din ei s-au numărat printre colaboratorii *Gazetei Transilvaniei* de la Brașov (1838—1944), ai *Tribunei* de la Sibiu (1884—1903), ai *Tribunei poporului* (1897), devenită *Tribuna* (1903) de la Arad etc.

Multe din aceste ziare, care apăreau sub îndrumarea Bisericii, nu aveau un caracter bisericesc, ci politic-național și cultural-școlar. De pildă, *Telegraful Român* se intitula — chiar de la apariție — „gazetă politică, industrială, comercială și literară". Publicînd în paginile lor și articole cu caracter politic-național, era firesc ca redactorii sau autorii unor articole să aibă neplăceri din partea autorităților de stat.

Am amintit în alt loc de asesorul Nicolae Cristea, care în 1883 a fost nevoit să se retragă de la conducerea ziarului *Telegraful Român*, din cauza publicării articolului *Răsplata* (scris de Ioan Slavici), în urma vizitei împăratului Francisc Iosif I la Seghedin. De asemea, am consemnat și prigoana care s-a dezlănțuit asupra lui Vasile Lucaciu în ultimul deceniu al secolului trecut.

Un preot care a cunoscut o lungă perioadă de detenție a fost Ioan Macavei din Archiud — j. Bistrița-Năsăud. A fost judecat de Curtea cu Jurați din Cluj, la 11 septembrie 1890, pentru două articole publicate în ziarul *Tribuna (Tisza și Kossuth*, în nr. 50 și 51 din anul 1890 și *Ei sau noi*, în nr. 53 și 54 din anul 1890). Erau două articole foarte dure la adresa oamenilor politici unguri de după 1848, care nu înțelegeau să

81 Ion Dodu Bălan, *Octavian Goga*, București, 1971, p. 115—124. Este interesant un tabel — incomplet — al condamnărilor politice din Ungaria din 1885 pînă în 1908 publicat de O. Goga în broșura *Calvarul*. „Sînt cu totul, români și slovaci, 620 întemnițați, condamnați laolaltă la 206 ani, 8 luni, 9 zile, și 150.820 coroane, fără, bineînțeles, cîteva sute de mii de coroane cheltuieli de proces. Din aceștia, 483 sînt români, condamnați la 122 ani, 11 luni, 6 zile și 95.105 coroane". *Ibidem*, p. 116, nota.

82 Sebastian Stanca, *O gazetă românească în Budapesta*, în *Repere sibiene. Studii și referate*, II, Sibiu, 1982, p. 363—364.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

acorde drepturi și altor popoare din Ungaria de după 1867. Între altele, în primul articol scria: „Astăzi a sosit timpul să ne ridicăm vocea cu mai multă putere și să zicem: pe pămîntul acestei patrii voim să trăim și să murim ca români și numai ca români ... Am fost aruncați în temnițe, am fost trași înaintea judecătorilor și a juriului de presă; am fost judecați de oameni care nu ne înțelegeau nici limba, nici nu cunoșteau adevărul pentru care noi ne luptam. Cupa suferințelor noastre s-a umplut. Noi, cei chinuiți și desconsiderați, sîntem astăzi mîndri că am putut suporta cu bărbăție și pacientă și aceste multe nedreptăți, făcute nouă din partea compatrioților maghiari". Iar al doilea articol începea astfel: „Am ajuns la marginea îndelungii noastre răbdări și am ajuns nu numai noi românii, ci din contra, asemenea nouă, ajunse trebuie să fie toate naționalitățile nemaghiare. Abuzul de putere și zorul de deznaționalizare ce se manifestă nu numai din partea publiciștilor, dar chiar și din partea directă a organelor statului, sînt un memento pentru adevăratul patriot ... Ei, adică numai maghiarii, sau noi, toate celelalte naționalități, împreună cu maghiarii avem dreptul de a trăi, de a muri și de a ne lupta pentru drepturile acestei patrii? ... Dacă numai ei, maghiarii, au drepturi și viitor în această patrie, atunci primim teza pusă de „Nemzet" că noi sîntem străini în această patrie. Iar ca străini pretindem abrogarea legii despre naționalități. Să se facă mai întîi aceasta și atunci noi, românii, punîndu-ne pe baza și între marginile acestei teze, vom trebui să ne considerăm ca sudiți (cetățeni n. n.) ai unui alt stat ... Ce ar zice — punem cazul mult trîmbițatei Daco-Românii, — dacă nemernicii români s-ar folosi de dreptul celui mai tare în acel stat și ar începe a trimite pe maghiarul din Biharia în Dobrogea, pe cel din Marmația în Oltenia, pe cel din Secuime în Muntenia, iar pe maghiarul ardelean l-ar lăsa pradă nouă românilor ardeleni? Ar concede maghiarii de astăzi un atare drept statului daco-român? Oare nu ar alarma și dînșii lumea cu plînsetele și gemetele lor contra statului român?"

Articolele părintelui Macavei — adevărate pagini de antologie — au dus la condamnarea lui la un an și jumătate închisoare de stat; Septimiu Albini — în calitate de redactor responsabil — a fost condamnat la șase luni închisoare ordinară. Preotul Macavei s-a îmbolnăvit în închisoare și curînd după eliberare a murit. Un adevărat preot-martir, din păcate uitat azi cu totul.[83]

Pentru scrisori și telegrame de adeziune către cei condamnați în procesul „Replicei", Curtea cu Jurați din Cluj a osîndit la închisoare — în 1894 — mai mulți preoți și învățători sau alți intelectuali și țărani români: Ioan Munteanu și Aurel Lazăr, la 6 săptămîni închisoare ordinară, preotul Petru Băbuțiu, o lună închisoare ordinară, Gheorghe Lupu la 14 zile închisoare ordinară, Ioan Popa Necșa la 200 florini amendă sau 20 de zile închisoare ordinară, iar ziarul Tribuna 500 fl. amendă (procesul din 12/24 aprie 1894); protopopul Dimitrie Cuteanu la 300 fl.

83 E. Brote, *op. cit.*, p. 424—432 (anexe), unde sînt reproduse integral cele două articole.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

amendă, Andrei Balteş 200 fl. amendă, Tribuna 300 fl. (procesul din 5 iulie 1894); cîţiva preoţi au fost chemaţi în faţa instanţei, dar au fost achitaţi.[84]

Tot la Cluj, la 15 octombrie 1897, preotul Vasile Morar din Ciufud (azi Izvoarele), lîngă Blaj, a fost condamnat la un an şi jumătate închisoare şi 600 coroane amendă, învăţătorul Simion Crăciun la un an închisoare şi 400 amendă, iar teologul Ion Simu la 6 luni închisoare şi 200 coroane amendă, pentru că au cîntat Deşteaptă-te române! şi Doina lui Lucaciu.[85]

Preotul Petru Langa din Şercaia-Făgăraş (azi j. Braşov) a fost condamnat în cîteva rînduri pentru articole scrise în *Gazeta Transilvaniei* (în 1916 a fost deportat în judeţul Şopron, unde a şi murit, în anul următor").[86]

Un viitor academician în închisoarea de la Seghedin. În ianuarie 1907 apare un nou organ de luptă românească la Sibiu şi anume: *„Ţara noastră"*, foaie poporală a Asociaţiunii, pusă sub conducerea tînărului poet şi luptător Octavian Goga. Între cei mai de seamă colaboratori ai acestei publicaţii periodice s-a numărat şi Dr. Ioan Lupaş, pe atunci profesor la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu. Între altele, în numărul 14 din 1 aprilie 1907, a scris un articol de fond intitulat *„Toate plugurile umblă ..."*, frîntură dintr-o poezie populară, în care, pornind de la durerea celui ce-şi plînge ogorul nelucrat, ajunge la durerea ţăranilor din România ridicaţi la luptă împotriva asupritorilor în primăvara acelui an.

Articolul respectiv a constituit un pretext potrivit pentru autorităţile vremii ca să intenteze un proces de presă tînărului profesor sibian. Procesul s-a dezbătut la Tribunalul „regal" ungar din Cluj, la 15/23 noiembrie 1907, preşedintele completului fiind baronul Rudnyánszky Béla, asistat de judecătorii Kerekes János şi Emdes Miklós, acuzator fiind Szölössy Jenő, „procuror regal". Acuzatul se făcuse vinovat că „a instigat clasa plugarilor la ură împotriva clasei proprietarilor de pămînt", fapt pentru care „Tribunalul regal îl declară vinovat, conform al. 2 din art 172 al Codului penal, pentru crimă de instigaţie împotriva claselor sociale şi din acest motiv şi în temeiul aceluiaşi articol de lege îl condamnă la trei luni închisoare de stat, socotite de la pronunţarea sentinţei". Se adaugă o amendă de 200 de coroane, care trebuia plătită în 15 zile; în caz contrar, se transforma în 20 de zile închisoare de stat (de cele 10 coroane cheltueli de judecată a fost scutit, întrucît acuzatul „nu avea avere"!). Recursul făcut la Curtea de Casaţie din Budapesta a

84 *Ibidem*, p. 438—443 (anexe).

85 Cit. după Corneliu Vadim Tudor din *Almanah Luceafărul*, 1986, p. 44. Tot acolo numeroase condamnări — închisoare şi amendă — aplicate unor ţărani români pentru purtarea tricolorului (uneori la procesiuni religioase).

86 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, II, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

fost respins. Însăși foaia „*Țara noastră*" a fost condamnată la o amendă de 100 coroane.[87]

Adevăratul motiv pentru care fusese condamnat profesorul Ioan Lupaș nu era articolul din *Țara noastră*. El însuși scria mai tîrziu că tocmai în momentul apariției acestuia, mai publicase și o broșură în limba maghiară sub titlul *Paralelism istoric* (Történeti párhuzamok), în care combătea unele din afirmațiile tendențioase la adresa poporului român ale istoricului și publicistului ungur Jancsó Benedek, din ziarul *Budapesti Hirlap*.[88]

În ziua cînd a plecat spre Seghedin, a fost însoțit la gară de toată Săliștea. Întîmplător la această manifestație de simpatie, cu caracter românesc, a asistat și sociologul Dr. Jászi Oszkár, care a mărturisit spontan: „Și măgarii de la Budapesta cred că astfel pot să amuțească agitatorii? Eu văd că în loc de un singur agitator, care a fost Lupaș, statul unguresc a făcut sute. Căci toți aceștia care l-ați petrecut la gară și ați manifestat astfel pentru el, sînteți la fel de mari agitatori ca și el . . ." [89]

Profesorul Lupaș a executat pedeapsa în închisoarea de stat din Seghedin, o clădire cu 20 de încăperi, de la 1 septembrie pînă la 30 noiembrie 1908 (mai era acolo și închisoarea ordinară", care era o clădire în formă de stea numită „Csilagbörtön", cu încăperi pentru mai mult de 800 de condamnați). A întîlnit acolo numeroși alți patrioți români sau slovaci, care îndrăzniseră să-și manifeste sentimentele naționale: preotul Andrei Hlinka, mai tîrziu șef al Partidului Catolic din Slovacia, medicul Dr. Vavro Șrobar, ajuns, după război, ministru de Instrucție la Praga, ziariștii Ghiță Stoica de la ziarul „*Lupta*" din Budapesta, condamnat la un an și jumătate, Dr. Voicu Nițescu din Brașov la trei luni și mulți alții, fie români, fie sîrbi sau slovaci.

Numărul românilor care ajungeau în închisoarea de stat din Seghedin era foarte ridicat, după cum ne încredințează tot profesorul Lupaș: „Atmosfera în lăuntrul zidurilor formidabile, era atît de covîrșitor românească, încît și paznicii temniței — niște unguri veritabili din Cîmpia Tisei — începuseră a se deprinde cu limba română. Iar dintre slovaci, unii care fuseseră osîndiți să stea cîte un an sau doi în temnița aceasta,

87 Amănunte asupra procesului la D. Braharu, „*Toate plugurile umblă . . .*" *O pagină din istoria ziaristicei românești transilvane*, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1943, p. 120—121. Sentința publicată în *Țara noastră*, an. II, nr. 24 din 8/21 iunie 1908.

88 Publicat mai tîrziu — în traducere românească — în fruntea volumului cu același titlu, *Paralelism istoric*, p. 3—19, tot acolo: „Toate plugurile umblă . . ." (p. 20—25).

89 Onisifor Ghibu, *Amintiri despre Ioan Lupaș*, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș*, p. 281. Același, *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, Cluj-Napoca, 1981, p. 192—201.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

se deprinseseră atît de bine cu ea, încît vorbeau românește aproape fluent, ca părintele Andrei Hlinka." [90]

În închisoarea de la Seghedin profesorul Ioan Lupaș a redactat cunoscuta sa monografie *Mitropolitul Andrei Șaguna*, publicată în anul următor la Sibiu și premiată de Academia Română. În 1909 a trebuit să renunțe la catedra sa de la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, tot din cauza activității sale publicistice și de la catedră, fiind numit preot și apoi protopop la Sălișteː în 1914 era ales membru corespondent al Academiei Române, iar în 1916 membru activ. În august 1916 a fost deportat în Ruszt — j. Șopron, iar după două luni i s-a fixat domiciliu forțat în Budapesta pînă în aprilie 1917.

90 I. Lupaș, *Paralelism istoric*, p. 29—30 (cap. *Amintiri din temnița ungurească de la Seghedin)*. În 1907 a făcut opt luni de închisoare la Seghedin Cornel Jurca, redactorul ziarului *Drapelul* din Lugoj, pentru două articole publicate în acest ziar. Cf. *Telegraful Român*, an. LV, nr. 22 din 1907, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Capitolul III

ÎNCERCĂRI DE DEZNAȚIONALIZARE A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI PRIN BISERICA UNITĂ

În 1850 Conferința episcopilor romano-catolici și greco-catolici din Ungaria ținută la Esztergom, apoi o conferință mixtă — cu reprezentanți ai Guvernului imperial — întrunită la Viena, au propus împăratului Francisc Iosif I să ridice Episcopia unită de la Blaj la rangul de Mitropolie, cu trei dieceze sufragane. Împăratul a luat act de această propunere la 12 decembrie 1850. Peste trei ani, la 26 noiembrie 1853, s-a emis bula „Ecclesiam Christi" de înființare a noii „provincii mitropolitane de Alba Iulia și Făgăraș", cu reședința în Blaj. Episcopul de Blaj devenea arhiepiscop și mitropolit, cu trei dieceze sufragane: Oradea (înființată în 1777), Gherla și Lugoj, înființate acum. Noua provincie era scoasă de sub jurisdicția Esztergomului și pusă sub ascultarea directă a papei. În felul acesta, și-a pierdut și puțina autonomie care o mai avea. A fost condusă de mitropoliții Alexandru Sterca Șuluțiu (1853—1867), Ioan Vancea (1868—1893) și Victor Mihali (1895—1918).[1]

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru, s-au introdus o seamă de schimbări în doctrina, organizarea și cultul Bisericii românești unite din Transilvania, care au produs adînci nemulțumiri în rîndul clerului și credincioșilor pe care-i păstoreau. Vom consemna aici doar cîteva din ele, mai cu seamă pe cele în care erau implicate și cercurile catolice maghiare.

Lupta pentru sinodalitate. Problema reîntoarcerii la „sinodalitate" — adică la o conducere prin organe colective, formate din clerici și mireni — și a păstrării „autonomiei" sau independenței Bisericii Unite din Transilvania și a caracterului ei românesc, s-a pus în toate sinoadele care au avut misiunea de a propune noi titulari pentru ocuparea scaunului mitropolitan din Blaj (1850, 1868, 1893 și 1918). De pildă, în 1850, 13 reprezentanți ai studenților români din Transilvania, Banat și Bucovina, aflați la studii în Viena — uniți dar și ortodocși, între care Al. Papiu Ilarian, Ioan Rațiu, Ioan Maior ș. a. — au adresat un memoriu Sinodului convocat la Blaj în vederea alegerii noului episcop, în care își exprimau dorința de a se reveni la sinodalitate. Amintind de supremația „mitropolitului unguresc de la Strigoniu" (Esztergom, n. n.) asupra Bisericii românești unite, semnatarii scriau: „Prin legătura asta cu ungurii,

1 Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 539—559.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

inimile românilor, acum amărîte de unguri, astfel se vor scîrbi, încît peste puțin (timp) toți mirenii din Biserica unită din Blaj vor fi siliți a trece iarăși la vechea maică Biserică (ortodoxă, n. n.), care i-a apărat în timpurile cele barbare, dacă maica aceasta nouă, în loc de a-i apăra, într-adins îi aruncă în brațele dușmanilor".[2]

Sinodul din 1850 a cerut să fie invitați la ședințe și „inteligenții (intelectualii, n. n.) mireni uniți care se află aici în Blaj, spre a votiza în numele poporului", dar cererea n-a fost admisă de „comisarii împărătești". În memoriul adresat împăratului, s-a cerut revenirea la sinodalitate și păstrarea autonomiei Bisericii.[3]

Alexandru Sterca Șuluțiu n-a respectat dorințele sinodului întrunit în 1850. De aceea, sinodul convocat după moartea lui pentru alegerea unui nou mitropolit (Blaj, 10—11 august 1868) a reluat vechile postulate cu și mai multă vigoare. Vicarul Făgărașului, Ioan Antonelli, a prezentat un „Proiect relativ la restabilirea autonomiei și constituției sinodale a Bisericii greco-catolice", discutat și definitivat de cei 215 membri ai adunării. Noului mitropolit i s-au impus mai multe condiții, pe care să le respecte în cursul păstoririi sale: unirea cu Roma să se limiteze la cele patru puncte cunoscute („florentine"), să se respecte autonomia constituțională și sinodală a Bisericii unite, să nu se mai facă recursuri la arhiereii și consistoriile romano-catolice, sinoadele de alegere a vlădicilor români să fie formate din clerici și mireni ș. a.[4]

Mitropolitul Ioan Vancea nu numai că n-a respectat aceste hotărîri, ci, dimpotrivă, sfidînd dorințele legitime ale clerului și credincioșilor săi, în 1869—1870 a luat parte la cunoscutul Conciliu de la Vatican, în care s-a proclamat dogma infailibilității papale, iar în anii următori a făcut două încercări îndrăznețe pentru deplina catolicizare a Bisericii unite și pentru completa ei supunere față de papa și de Congregația „De Propaganda Fide". Astfel, în mai 1872, apoi în mai-iunie 1882, a convocat la Blaj două „concilii provinciale", cu participarea sufraganilor săi și a unor canonici, protopopi și profesori de teologie din cele patru dieceze, care au adoptat cîte o mărturisire de credință prin care se primea întreaga învățătură a Bisericii romano-catolice, făgăduind ascultare deplină papei. Urmașul său, Victor Mihali, a convocat cel de-al treilea Conciliu provincial, în 1900, cu aceleași obiective.[5]

2 *Carte către Sfînta Adunare a diecezei române unite din Transilvania*, Viena, 1850, p. 11.

3 Cf. Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodale ale Bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș*, I, Blaj, 1869, p. 61—103; Nicolae (Mladin), *Biserica Ortodoxă Română una și aceeași în toate timpurile*, Sibiu, 1968, p. 159—161.

4 I. M. Moldovan, *op. cit.*, I, p. 1—60 și 158—167; comentarii la Nicolae Mladin, *op. cit.*, p. 161—166.

5 *Conciliul provincial prim al provinciei bisericești gr. cat. de Alba Iulia și Făgăraș ținut la anul 1872*, Blaj, 1886; *Conciliul provincial al doilea ținut în anul 1882*, Blaj, 1886; *Conciliul provincial al treilea... ținut la anul 1900*, Blaj, 1906; comentarii asupra hotărîrilor la Nicolae Densușianu, *Independența bisericească a Mitropoliei române de Alba Iulia*, Brașov, 1893, p. 4—16; Pr. Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Dezbinarea religioasă a românilor ardeleni în sec. XVIII*, Arad, 1928, p. 24—39; Nicolae Mladin, *op. cit.*, p. 172—184.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Am stăruit asupra acestor lucruri, întrucît prin introducerea de către cele trei concilii a unor dogme noi, catolice, în Biserica românească unită din Transilvania, se grăbea procesul de încorporare a ei în Biserica romano-catolică ungară pe care o urmăreau unii.

„Autonomia Bisericii catolice din Ungaria". Tendințele de încorporare a Bisericii românești unite din Transilvania în cea romano-catolică, au cunoscut o etapă nouă după crearea monarhiei dualiste austro-ungare. Îndată după 1867, cercurile politice catolice ungare s-au gîndit la organizarea unei „autonomii" a Bisericii romano-catolice din Ungaria, adică la o „independență" față de statul dualist, în probleme bisericești, economice și școlare. Dar în această „autonomie catolică ungară" urma să fie inclusă și Biserica românească unită din Transilvania. Scopul urmărit era ușor de prevăzut: catolicizarea și maghiarizarea credincioșilor români.

În 1869, Simor János, arhiepiscop în Esztergom și primat al Ungariei, a convocat un Congres catolic care să pregătească un regulament de alegere a deputaților unui alt Congres, care să se ocupe de organizarea viitoarei autonomii. Primatul a invitat și pe mitropolitul Ioan Vancea, precum și pe ceilalți trei arhierei români uniți, ca să-și aleagă deputații pentru primul Congres. Mitropolitul Vancea a cerut clerului să se pronunțe dacă este cazul să-și trimită deputați la acel Congres. În Arhidieceza Blajului, s-au făcut alegeri numai în cinci protopopiate, pe cînd celelalte au protestat împotriva participării Bisericii unite la un Congres al catolicilor unguri. Distinsul cărturar și patriot George Barițiu, fiind ales deputat pentru acel Congres, a comunicat mitropolitului Vancea că nu poate participa la un congres de alt rit și de altă naționalitate. În urma refuzului său, n-au mai participat nici ceilalți deputați aleși. Așa se face că la 20 iunie 1869, s-au prezentat la Congresul de la Budapesta numai episcopii Iosif Papp Silaghi din Oradea și Alexandru Dobra din Lugoj, cunoscuți pentru sentimentele lor filocatolice, oameni de încredere ai Guvernului, însoțiți de doi deputați preoți (unul era Ioan Szabó, viitorul episop de Gherla și un mirean, Ioan Cucu, nepotul lui Silaghi). Congresul a pregătit regulamentul de alegere a deputaților — clerici și mireni — pentru viitorul Congres, care urma să se ocupe de autonomia Bisericii catolice din Ungaria.[6]

Arhidieceza Blajului, ca și diecezele Lugojului și Gherlei, n-au făcut alegeri pentru Congresul propriu-zis. Singură dieceza Oradiei, la stăruințele lui Iosif Papp Silaghi, a ales trei deputați, unul din cler și doi mireni, și anume: preotul Iustin Popfiu (1841—1882), scriitor și poet, Iosif Vulcan (1841—1907), fondatorul revistei *„Familia"* de la Oradea, mai tîrziu membru al Academiei Române și Iosif Roman (1829—1908), avocat în Oradea. Lucrările Congresului s-au deschis la 26 octombrie 1870. În urma înțelegerii celor trei deputați, în ședința din 3 noiembrie 1870, Iustin Popfiu a prezentat un „memorandum", prin care declarau că

6 Dr. Augustin Bunea, *Discursuri. Autonomia bisericească. Diverse*, Blaj, 1903, p. 386—387.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

românii uniți din Transilvania nu pot participa la un Congres care nesocotește drepturile Bisericii românești unite, cerînd, în același timp, aprobarea ca această Biserică să-și poată ține un Congres aparte, pentru organizarea propriei autonomii. Totodată, ei contestau episcopului Silaghi dreptul de a reprezenta Biserica unită la acel Congres. După citirea declarației, cei trei deputați au părăsit în mod ostentativ sala de ședințe. A fost un act de mare curaj, dar care punea și mai mult în lumină adevăratele sentimente ale românilor atît față de unirea cu Roma, cît și față de statul dualist austro-ungar care facilita autonomia catolică. În felul acesta, a rămas la lucrări numai episcopul Iosif Papp Silaghi. Peste cîteva zile, cei trei delegați au înmînat protestul lor și ministrului Cultelor, Eötvös József. Congresul a luat în discuție declarația lor abia la 30 martie 1871, adoptînd o hotărîre confuză, din care rezulta, totuși, că romano-catolicii nu voiau să recunoască autonomia Bisericii unite. Această hotărîre a produs multă frămîntare și dezamăgire în sufletele credincioșilor români.[7]

La 13 aprilie 1871, din inițiativa lui Vasile Ladislau Pop (1819—1875), cunoscut militant pentru drepturile poporului român din Transilvania, pe atunci președintele Astrei, s-a convocat o conferință la Alba Iulia, la care au participat vreo 50 de preoți și 85 de mireni. S-a întocmit și înaintat un memoriu către împăratul Francisc Iosif I, prin care rugau să nu aprobe „statutul autonomic" votat de Congresul din Budapesta, ci să accepte convocarea unui Congres românesc, în vederea organizării propriei autonomii a Bisericii românești unite din Transilvania. Participanții au înaintat un memoriu și către mitropolitul Ioan Vancea, în care aminteau de toate suferințele îndurate din partea Bisericii romano-catolice ungare (mai ales din cauza „teologilor iezuiți"), declarînd că nu vor recunoaște nici o hotărîre a Congresului catolicilor privitoare la Biserica românească unită.[8]

Congresul de la Budapesta a determinat pe mitropolitul Ioan Vancea să ceară în trei rînduri Ministerului Cultelor din Budapesta, permisiunea de a convoca un „congres mitropolitan mixt", dar nu s-a primit nici un răspuns.[9] Probabil acest eșec îl va fi determinat pe mitropolit să convoace cele două „concilii provinciale", de care am amintit mai sus, dar nu în forma preconizată de preoții și intelectualii uniți. Acestea n-au discutat însă problema autonomiei, ci dimpotrivă au facilitat încorporarea Bisericii unite în cea romano-catolică, în așa fel încît să facă imposibilă reunirea credincioșilor transilvăneni, dezbinați în uniți și ortodocși. Este adevărat că problema autonomiei catolice din Ungaria a rămas, pentru un timp, nesoluționată. Dar o conferință a fruntașilor catolici unguri, ținută la 11 decembrie 1890, din inițiativa ministrului Cultelor, apoi o altă conferință, din 18 februarie 1891, cu participarea a 100 de personalități cato-

7 *Ibidem*, p. 388—396 (textul protestului la p. 389—394).

8 *Ibidem*, p. 397—398.

9 *Ibidem*, p. 396—397.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lice ambele la Budapesta, au ridicat din nou problema autonomiei catolice din Ungaria. La 20 februarie 1891 a avut loc o mare adunare catolică la Budapesta, în acelaşi scop.

În faţa primejdiei care se contura din nou pentru Biserica românească unită, membrii sinodului electoral întrunit la 16 aprilie 1893, pentru alegerea urmaşului lui Ioan Vancea, şi-au însuşit un „manifest", îndreptat împotriva oricăror încercări de subjugare a Bisericii unite. Noului mitropolit i se cerea să împiedice cu orice preţ contopirea Bisericii unite „în organismul autonomic al Bisericii latine din Ungaria", să ceară de la forurile în drept ca pe viitor scaunele episcopale vacante să fie completate prin alegere (şi nu prin numire de către împărat, la propunerea Guvernului, ca pînă atunci), să lucreze pentru păstrarea caracterului românesc al şcolilor Bisericii unite.[10]

Dar în acest timp, s-a făcut o nouă propunere, şi anume ca „autonomia catolică" să se organizeze numai pe teritoriul Ungariei istorice, deci cu excluderea Transilvaniei propriu-zise. Primejdia era însă tot atît de mare pentru români, căci Episcopia unită de la Oradea era situată în aşa-numitele „părţi ungurene", anexate altădată, sub raport administrativ, Ungariei, deci ea urma să fie ruptă de la Arhidieceza Blajului şi inclusă în „autonomia catolică ungară". Iniţiatorii acestei acţiuni au obţinut aprobarea împăratului Francisc Iosif I de-a constitui o comisie de 30 de membri, sub preşedinţia primatului Ungariei, care să stabilească condiţiile convocării unui „congres autonomic" şi modul de organizare a viitoarei autonomii. La lucrările comisiei respective a fost invitat şi canonicul Paul Vela, din partea Episcopiei de la Oradea, care, în şedinţa din 24 februarie 1894, a declarat că nu poate participa la lucrările unei comisii care se ocupa cu autonomia Bisericii romano-catolice ungare. În acelaşi timp, declara că Episcopia Oradiei trebuie să fie considerată parte integrantă a Mitropoliei româneşti unite a Transilvaniei.[11]

Problema autonomiei catolice a fost reluată cu şi mai multă insistenţă în anul 1897. Pe baza aprobării împăratului din 14 mai 1897, s-a dispus ca începînd cu ziua de 24 iunie 1897, să fie înscrişi toţi credincioşii catolici şi greco-catolici care aveau dreptul să aleagă deputaţi pentru Congresul ce urma să se întrunească în Budapesta şi să ia în discuţie problema autonomiei. Potrivit hotărîrilor luate atunci, s-a cerut şi diecezelor unite din Transilvania să-şi trimită deputaţi la acel Congres.

Ierarhii români uniţi, întruniţi într-o conferinţă la Blaj, la 23 iunie 1897, sub preşedinţia lui Victor Mihali de Apşa, au decis să refuze categoric înscrierea credincioşilor lor pentru alegeri, şi nici ei înşişi să nu participe la Congres. Mitropolitul Victor a înaintat două memorii, unul împăratului, altul primatului catolic al Ungariei, protestînd împotriva oricăror încercări de contopire a Bisericii româneşti unite în organizarea autonomă catolică ungară.[12]

10 *Ibidem*, p. 419—423.
11 *Ibidem*, p. 423—424.
12 Memoriul către arhiepiscopul-primat în *Ibidem*, p. 426—435.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Peste cîteva zile, la 29 iunie 1897, s-a întrunit la Cluj o adunare a reprezentanţilor clerului şi credincioşilor uniţi (57 preoţi şi 131 intelectuali), care au adoptat o hotărîre în acelaşi sens. „Conferinţa declară solemn — se spunea în hotărîre — că stă ferm pe bazele de dezvoltare ale dreptului istoric al Bisericii române unite şi ţine neclintit la condiţiunile de existenţă ale acestei Biserici: independenţa, caracterul ei naţional românesc şi instituţiile sale răsăritene. În urmare, enunţă că credincioşii acestei Biserici nu pot lua parte la lucrările unui congres autonomic comun cu Biserica catolică de ritul latin şi deodată protestează împotriva încercărilor de a fi contopiţi în orice organism străin de dreptul său public, vină acele încercări din orişice parte".[13] O altă adunare s-a întrunit la Lugoj, cu adoptarea unor hotărîri asemănătoare.

În toamna anului 1897, s-a întrunit la Budapesta Conferinţa anuală a „episcopatului catolic al ambelor rituri" din Ungaria, la care au fost nevoiţi să participe şi vlădicii români uniţi. Cu acest prilej, mitropolitul Victor a arătat motivele pentru care Biserica românească nu poate participa la Congresul catolic, ci pretinde dreptul de a convoca propriul său Congres mitropolitan. Cu toate acestea, la 1 octombrie 1898, o comisie de 27 de membri, a Congresului catolic (cu o subcomisie de 9 membri) a fixat propuneri concrete privind încorporarea Bisericii româneşti unite în „organismul autonomic al Bisericii catolice". Mitropolitul Victor, în înţelegere cu sufraganii săi, a protestat din nou împotriva acestui abuz, printr-o scrisoare adresată arhiepiscopului primat al Ungariei la 4 mai 1899. Hotărîrea subcomisiei s-a pus apoi în discuţia comisiei de 27 (condusă de contele Szapáry Gyula), apoi a fost prezentată Conferinţei episcopilor catolici din 15 septembrie 1899. Mitropolitul Victor Mihali şi episcopul Mihail Pavel de la Oradea (1879—1902) — prezenţi acolo — au luat cuvîntul şi au protestat împotriva hotărîrii.

Presa românească a avut o atitudine demnă faţă de aceste noi măsuri abuzive ale oamenilor politici catolici unguri. De pildă, cunoscutul patriot român Alexandru Vaida Voievod făcea această declaraţie categorică: „Să strigăm în lumea largă că îndată ce contopirea noastră în autonomia Bisericii catolice ar fi un fapt săvîrşit, *cu toţii vom trece fără preget în sînul Bisericii Ortodoxe Române!* . . . Urmărind interese mai mult particulare decît obşteşti, s-au rupt antecesorii noştri din sînul Bisericii surori — română din fire, română din sînge, română din limbă, — care, ca un liman mîntuitor ne primeşte în momentul supremului pericol naţional în sînul său . . ." [14]

13 Hotărîrea în *Ibidem*, p. 436—438; Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 25—27.

14 Art. *Români ori catolici?*, în *Tribuna*, Sibiu, 25 septembrie 1899, cit. la Dr. Ioan Lupaş, *Chestiunea Concordatului*, Sibiu, 1921, p. 22. Tot pe atunci s-a ocupat de această problemă bihoreanul Lucian Bolcaş, în broşura *Chestiurea autonomiei Bisericii române unite în şirul luptelor noastre pentru existenţa naţională*, Bucureşti, 1900.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Sinodul Arhidiecezan întrunit la Blaj, la 22 noiembrie 1899, a dat publicității o lungă notă de protest „din cauza încercărilor ce s-au făcut din partea Congresului catolic de a contopi provincia mitropolitană greco-catolică română de Alba Iulia și Făgăraș în organismul autonomic al Bisericii catolice de rit latin din Ungaria". Din acest memoriu se desprinde faptul că, potrivit hotărîrii comisiei de 27, s-a instituit un „directoriu" sub președinția primatului catolic, căruia i s-a acordat dreptul „de a primi apelațiuni, de a controla, de a supraveghea și ține în evidență fondurile și fundațiunile Bisericii unite", ca și „dreptul de ingerință" (amestec, n. n.) în completarea scaunelor episcopești din Provincia noastră mitropolitană". Lucrurile erau deci destul de complicate, din moment ce se acorda acestui „directoriu" — format din catolici maghiari — dreptul de amestec în atîtea probleme ale Bisericii românești unite, amenințată cu încorporarea în Biserica „autonomă" catolică din Ungaria.[15]

Această notă de protest, ca și adresa episcopatului român unit din 23 iunie 1897, au fost prezentate de arhiepiscopul primat al Ungariei la o nouă sesiune a Congresului autonomiei catolice, care a avut loc tocmai la 10 martie 1902. Au luat cuvîntul, între alții, și președintele Congresului, contele Szapáry Gyula, apoi cunoscutul adversar al românilor, contele Apponyi Albert, ministrul Cultelor, Ugron Gábor, Ságri Gyula, Simony Sándor și alți deputați; nu s-a luat nici o hotărîre, ci protestele românilor au fost retrimise primatului.[16]

Cu toate acestea, memoriile românești au rămas fără rezultat, încît episcopii uniți au fost nevoiți mereu să ia parte la conferințele anuale ale episcopatului catolic din Ungaria. Memoriile au și încetat după un timp, căci la orizont se profila un nou pericol de deznaționalizare pentru Biserica românească: Episcopia greco-catolică ungară, despre care vom vorbi în paginile ce urmează și care s-a și realizat în 1912.

În orice caz, legea de organizare a autonomiei n-a fost pusă în discuția corpurilor legiuitoare din Budapesta. Acest lucru s-a făcut abia în timpul primului război mondial, cînd a ajuns din nou ministru al Cultelor și Instrucțiunii contele Apponyi Albert. În ședința Camerei Deputaților din 21 decembrie 1917, el a prezentat un proiect de lege privind autonomia Bisericii catolice din Ungaria. Este curios că în proiect se menționa doar faptul că „Statul romano-catolic ardelean formează o parte integrantă a autonomiei catolice regnicolare". Nici un cuvînt despre Biserica românească unită! În schimb, „motivarea" proiectului lăsa, totuși, deschisă posibilitatea includerii ei în autonomia proiectată. Comentînd acest fapt, redactorul revistei *Cultura Creștină* de la Blaj scria: „Și totuși nu ne putem suprima un sentiment de frică și îngrijorare. Ultimele dispoziții referitoare la Biserica noastră ale Ministerului... nu eschid (în-

15 Protestul publicat în A. Bunea, *op. cit.*, p. 447—454.

16 *Ibidem*, p. 455—460.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lătură, n. n.) total posibilitatea ca în cadrele proiectului de autonomie să se pregătească Bisericii noastre o nouă lovitură, mai puternică decît oricare de pînă acum".[17]

Pentru ultima oară s-a ridicat această problemă în „manifestul" sinodului electoral de la Blaj din 9 mai 1918, convocat în vederea alegerii unui nou mitropolit. Semnatarii cereau noului ales „să lucreze din toate puterile şi cu toate mijloacele legale pentru păstrarea intactă a autonomiei şi independenţei Bisericii noastre şi să lupte cu toată energia împotriva încercărilor oricărei autorităţi bisericeşti în afară de aceea a Sf. Scaun de a se amesteca în afacerile noastre bisericeşti". Cereau, de asemenea, congres separat, statut de organizare şi participarea elementului mirean la conducerea treburilor bisericeşti. Comisarul ministerial Ugron Gábor, fost ministru de Interne, n-a permis însă citirea lui.[18] La scurt timp însă, actul istoric de la 1 Decembrie 1918 a pus capăt oricăror încercări de înstrăinare a Bisericii româneşti.

Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog. Între numeroasele acţiuni de maghiarizare a românilor prin Biserică, întreprinse de clasele dominante ungare, s-a numărat şi înfiinţarea Episcopiei greco-catolice ungare de Hajdudorog. Ea reprezintă un alt episod dureros din lupta românilor transilvăneni în perioada dualismului pentru apărarea limbii şi a naţionalităţii lor împotriva tendinţelor de deznaţionalizare ale guvernelor ungureşti de altădată. Vom încerca, în cele ce urmează, să lămurim cine au fost credincioşii acestei Episcopii şi mai ales ce s-a urmărit prin crearea ei, ce urmări nefavorabile a avut ea pentru români.

Orăşelul Hajdudorog — centrul Episcopiei greco-catolice ungare de care ne ocupăm — este situat în nord-estul Ungariei de azi, la nord de Debreţin, locuit altădată de unguri, români şi ruteni. De altfel, înşişi istoricii unguri recunosc că elementul românesc este atestat documentar peste întreagă Cîmpia Tisei, răsfirat printre populaţia ungară, avînd ocupaţiile specifice românilor din evul mediu: agricultura şi păstoritul. Ei erau întîlniţi pe teritoriul judeţelor Hajdu, Szabolcs, Bihor şi Satu Mare, luînd parte activă chiar şi la unele mişcări cu caracter religios şi politic din secolele XVII—XVIII, cum a fost, între altele, răscoala antihabsburgică condusă de principele Francisc Rákoczy II, în primul deceniu al secolului al XVIII-lea.[19] Însuşi oraşul a purtat numele de „Ratz Dorog", adică Dorogul sîrbesc (rutean), pînă la începutul veacului al XIX-lea, ceea ce arată că era locuit mai mult de ruteni decît de

17 Alexandru Rusu, *Proiectul de lege despre autonomia catolică din Ungaria*, în *Cultura creştină*, Blaj, an. VII, nr. 1, 1918, p. 14; cf. Acelaşi, *Motivarea proiectului de autonomie şi Biserica noastră*, în *Cultura creştină*, an. VII, nr. 2, 1918, p. 50—52.

18 *Dorinţele clerului român unit*, în *Cultura Creştină*, an. VII, nr. 10, 1918, p. 199; cf. şi nr. 11—14, 1918, p. 248—249.

19 Szekfű Gyula, *A számuzött Rákoczy*, Budapest, 1913, p. 88 urm., apud Ştefan Manciulea, *Episcopia greco-catolică maghiară de Hajdudorog şi românii*, Blaj, 1942, p. 6 (retipărire din revista *Cultura Creştină*, an. XXII, nr. 7—9, 1942).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

unguri. Dintr-o anchetă efectuată în această localitate, în anul 1765, din dispoziția împărătesei Maria Tereza, s-a constatat că majoritatea locuitorilor o formau uniții ruteni și români: în sentința dată de comisie se stabilea ca și organele de conducere să fie alcătuite din reprezentanți ai acestor două neamuri.[20] Pe lîngă acest orășel, un *Lexicon geografic* publicat de Korabinszky în 1786 menționează o serie de sate românești pe teritoriul județelor Szabolcs, Hajdu și Bihor (partea rămasă după 1918 în Ungaria). Se înțelege că toate aceste sate românești erau — pînă în prima jumătate a veacului al XVIII-lea — ortodoxe și foloseau în bisericile lor limba română, precum și cărțile de slujbă tipărite la Alba Iulia sau chiar în Țara Românească și Moldova.

Datorită însă conviețuirii cu rutenii uniți, ca și apropierii nemijlocite de Episcopia ruteană unită de la Muncaci (Munkács, azi Mukacevo în R. S. S. Ucraineană), au ajuns sub ascultarea canonică a titularilor acestei eparhii. În același timp, trebuie să reținem și faptul că atît credincioșii români, cît și cei ruteni din județele amintite, prin forța împrejurărilor, locuind între unguri și izolați de masa compactă a românilor, — respectiv rutenilor — au fost nevoiți să învețe limba maghiară. În astfel de condiții, era firesc să se înceapă o acțiune de maghiarizare totală a acestor români și ruteni maghiarofoni. Dar maghiarizarea rutenilor uniți a luat proporții mai îngrijorătoare decît la români, încă din secolul al XVIII-lea. Inițiatorul acestei acțiuni a fost preotul Andrei Bacinski (sau Bacsinsky Endre) din Hajdudorog. Cu de la sine putere, el traduce în ungurește mai multe cărți de slujbă din limba slavonă pentru rutenii maghiarizați de acolo. Ajungînd episcop unit la Muncaci (1772—1809), Bacsinsky mută sediul Episcopiei la Ungvár (Ujgorod). Dar în același timp el îndeamnă pe profesorul Kricsfalusi György să traducă Liturghia Sfîntului Ioan Gură de Aur în ungurește, lucrare terminată în 1795. La început, limba maghiară s-a folosit numai la înmormîntări, botezuri și cununii. Dar după 1848, preotul Szabó György din Hajdudorog începe să săvîrșească și Liturghia în limba maghiară. Ajungînd protopop, luptă pentru folosirea exclusivă a acestei limbi în toate slujbele bisericești. Tot pe atunci, preotul rutean maghiarizat Ignațiu Roskovics din Böszörmény — îndemnat de episcopul Vasile Popovici — traduce și tipărește numeroase cărți de rugăciuni și de cîntări din slavonește în ungurește, care s-au răspîndit cu mare ușurință printre credincioșii ruteni maghiarizați. În 1850 cere Episcopiei rutene de la Ungvár permisiunea de a folosi limba maghiară în slujbe, cerere care a fost respinsă. În ciuda dispozițiilor date de însuși papa Pius IX (1846—1878), de-a nu se mai folosi limba maghiară în bisericile greco-catolice, totuși ea s-a întrebuințat și pe mai departe. Mai mult chiar: prin acești preoți ruteni greco-catolici maghiarizați, s-a început folosirea limbii maghiare în slujbă sau în predică și în bisericile românești din județele Hajdu și Szabolcs, ajunse — prin natura situației

20 *Ibidem*. p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

politico-geografice — sub jurisdicţia Episcopiei rutene din Muncaci.[21] Trebuie să precizăm că, pînă în 1824, o bună parte din parohiile româneşti din Sătmar erau sub jurisdicţia Muncaciului (abia atunci 72 din ele au fost lipite la eparhia Oradiei); parohiile româneşti din Maramureş au aparţinut de Muncaci pînă în 1853, cînd s-a înfiinţat Episcopia română de la Gherla.

Este interesant de menţionat că în *Şematismul diecezei greco-catolice de Muncaci* din anul 1816, se arăta că în oraşul Hajdudorog existau 2014 credincioşi români şi 4031 ruteni. În anul 1822, Şematismul preciza că în judeţul Satu Mare existau 132 comunităţi religioase formate exclusiv din români, 82 numai din ruteni, în 20 de localităţi românii erau amestecaţi cu rutenii, iar în 31 de localităţi populaţia era formată din români, unguri şi ruteni. Un Şematism din 1819 al diecezei greco-catolice din Oradea (cu puţine parohii) arată că în toate parohiile era folosită în slujbe limba română (linqua valachica), cu excepţia parohiei Macău (azi în R. P. Ungară), în care se foloseau limbile română, ruteană (recte slavă) şi maghiară.[22]

În zilele de 16 şi 17 februarie 1868, deci la scurt timp după crearea statului dualist austro-ungar, s-a întrunit în Hajdudorog un Congres al tuturor ungurilor greco-catolici, cu 220 deputaţi mireni şi 20 de preoţi, care reprezentau judeţele Szabolcs, Bihor, Zemplén, Bereg, Maramureş, Abaúj-Torna, Satu Mare şi Cenad. Preşedintele şi animatorul Congresului era un oarecare Farkas Lajos. Congresul adoptă hotărîrea de-a înainta memorii forurilor în drept, în vederea înfiinţării unei Episcopii greco-catolice ungare, cu limbă liturgică maghiară. S-a ales şi un Comitet de 30 de membri, cu sediul la Hajdudorog, care să se ocupe de realizarea acestor doleanţe. S-a adresat un memoriu către împăratul-rege Francisc Iosif I, care apoi a ajuns la contele Andrássy Gyula, preşedintele Consiliului de Miniştri, care a asigurat pe suplicanţi că le va da tot sprijinul, fiind vorba de „o chestiune naţională". Singur Tisza Kálmán, ajuns prim-ministru în 1875, a fost împotriva mişcării, dîndu-şi seama că prin crearea unei eparhii separate pentru unguri, se încurajează indirect acţiunile naţionale ale românilor şi rutenilor.

În 1873 se înregistrează un prim succes, prin crearea unui „Vicariat greco-catolic de Hajdudorog", cu 33 de parohii luate de la eparhia ruteană de Muncaci; primul vicar a fost numit, însă, abia în 1878, în persoana canonicului Dánilovics János. Datorită lui, s-au tipărit cîteva cărţi de slujbă în ungureşte: *Liturghierul* (1882), *Evangheliarul* (1882), *Apostolul* (1882) şi *Molitvelnicul* (1883).

După 1881 se înaintează o serie de noi memorii către împărat, guvern şi parlament, din iniţiativa aceluiaşi Farkas Lajos, cerîndu-se stărui-

21 Cf. Prot. Gheorghe Ciuhandu, *Rutenii unguri de odinioară şi sugrumarea lor de maghiari prin unirea cu Roma*, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, an. XLV (1927), nr. 2, p. 67—73; nr. 3, p. 143—146; nr. 5, p. 263—270; nr. 9, p. 522—527; nr. 11, p. 666—669 şi nr. 12, p. 719—722.

22 Şt. Manciulea, *op. cit.*, p. 8—9.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tor *episcopie* ungară. Lucrurile au stagnat, totuși, pînă în 1896, la aniversarea „Mileniului". Cu acest prilej, la 26 iunie 1896, greco-catolicii unguri organizează o mare manifestație „patriotică" la Budapesta, săvîrșind Liturghia în limba maghiară, în biserica Universității. Actul are însă urmări neașteptate. Din ordinul cardinalului Rampolla, secretarul de Stat al Vaticanului, însărcinatul cu afaceri al Nunțiaturii Apostolice din Viena cere lămuriri mitropolitului unit de la Blaj, Victor Mihali de Apșa. Informat de abuzurile făcute prin introducerea limbii maghiare în cult, papa Leon XIII condamnă aceste procedee, declarînd că traducerea cărților de cult „orientale" în limba maghiară constituie o „inovație periculoasă". Cu toate acestea, la 20 iunie 1898 se constituie la Budapesta „Consiliul maghiarilor catolici de rit grecesc, din Ungaria", în frunte cu senatorul Szabó Jenő, cu peste 40 de membri. Scopul urmărit de acest comitet nu era altul decît să obțină pentru limba maghiară dreptul de a fi întrebuințată ca limbă liturgică. Din inițiativa acestui comitet, în anul 1900, s-a organizat un mare pelerinaj la Roma, cu peste 400 de preoți și mireni, sub conducerea episcopilor ruteni maghiarizați din Eperjes și Muncaci. Cu acest prilej, ei au prezentat papei Leon XIII un memoriu, în care-și expuneau vechile doleanțe, semnate de 11.358 credincioși, reprezentînd 113 parohii, cu 134.527 locuitori. Memoriul — întocmit de profesorul Hodinka Antal de la Academia de Drept din Pojon (azi Bratislava), — era însoțit de două hărți, cu indicarea localităților în care trăiesc unguri greco-catolici. Între acestea figurau și 6 parohii unite, din eparhia românească a Orăzii (Macău, Niraciad, Careii Mari, Porcialma, Csegöld și Oradea — ruteană) și una din eparhia Gherlei (parohia Satu Mare). Din dieceza unită a Blajului nu era nici o parohie. De remarcat că nici între pelerini nu se găsea nici un român. Memoriul n-a avut nici un rezultat. Cu toate acestea, Szabó Jenő agită spiritele, reia problema în presă și în memorii; se schimbă tactica de luptă în sensul de-a obține întîi o episcopie greco-catolică ungară, urmînd ca limba liturgică să fie stabilită ulterior. În iunie 1911, problema înființării unei episcopii greco-catolice ungare a fost pusă în discuția Camerei Deputaților și a Casei Magnaților, cu aviz favorabil. În cele din urmă, Guvernul din Budapesta cere Vaticanului acordul pentru înființarea unei asemenea episcopii, angajîndu-se să-i acorde tot sprijinul material. Stăruie, în acest sens, mai ales reprezentantul Austro-Ungariei la Vatican (un conte ungur), care amenință cu denunțarea Concordatului, dacă nu se satisface cererea Guvernului.

În astfel de împrejurări, s-a cerut și părerea Conferinței episcopilor romano- și greco-catolici din Ungaria. Aceasta s-a întrunit în Budapesta — la 9 noiembrie 1911, — fiind prezenți și mitropolitul Victor Mihali de la Blaj cu sufraganii săi, Dimitrie Radu de la Oradea și Vasile Hossu de la Gherla. În principiu, Conferința episcopală își dă avizul pentru înființarea unei Episcopii greco-catolice la Hajdudorog, cu parohii ai căror credincioși vorbesc limba maghiară. Ierarhii români se declară de acord, dar cu precizarea ca să nu fie luate parohii din diecezele româ-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

nești. Abia după conferință au aflat că tocmai din diecezele Blajului, Oradiei și Gherlei urmau să fie anexate mai mult de jumătate din numărul total al parohiilor din noua dieceză. Cardinalul Vaszary, primatul Ungariei, înaintează în aceeași zi la Roma hotărîrea conferinței episcopale. În ziua următoare, mitropolitul de la Blaj cu sufraganii săi înaintează o notă către nunțiul apostolic din Viena și către prim-ministrul Ungariei, contele Károly, cerînd ca în cazul anexării unor parohii românești să li se ceară avizul. N-au fost învredniciți nici măcar cu un răspuns.[23]

În ianuarie 1912, Guvernul ungar a convocat o Conferință la Budapesta (cu reprezentanții Nunțiaturii din Viena, ai Guvernului, arhiepiscopului de Esztergom, episcopului rutean unit de Muncaci, episcopii români Dimitrie Radu de la Oradea și Vasile Hossu de la Gherla ș. a.), în care s-a discutat problema înființării Episcopiei de Hajdudorog. Protestele celor doi episcopi români — care erau de față și aflau abia acum de intențiile Guvernului — au rămas fără rezultat. Mai mult decît atît, reprezentantul Nunțiaturii, Rossi, a obligat pe mitropolitul de la Blaj și pe sufraganii săi să se pronunțe în problema înființării acelei noi dieceze în decurs de opt zile. Deși episcopatul greco-catolic român era pus în fața unui adevărat „dictat", totuși bătrînul mitropolit Victor Mihali a convocat o conferință la Blaj, pentru zilele de 17—19 februarie 1912, la care au participat cei doi episcopi sufragani de la Oradea și Gherla (scaunul de Lugoj era vacant), un număr însemnat de canonici, preoți și mireni. S-a redactat un memoriu, care a fost înaintat Guvernului din Budapesta și Nunțiaturii din Viena, în care se arăta „marea nedreptate ce se face Bisericii greco-catolice române, prin faptul că i se răpesc atîția credincioși", dar și primejdia de-a se alipi la noua Episcopie și alte parohii, așa cum precizase și Guvernul, ceea ce însemna că „cu timpul toți românii greco-catolici vor fi încorporați diecezei ungare".[24]

Pentru a evita formalitățile uzuale de tratare a problemei cu Congregația De Propaganda Fide, Guvernul ungar convinge pe regele „apostolic" Francisc Iosif I să o trateze direct cu papa Pius X. Oferindu-și înaltul patronaj asupra Congresului Euharistic de la Viena și diverse avantaje, împăratul-rege izbutește să obțină bula „Christifideles Graeci", de care ne vom ocupa îndată.

Dar pînă la semnarea bulei, se înregistrează o serie de proteste românești. În ianuarie 1912, canonicul Vasile Suciu de la Blaj — viitor mitropolit — pleacă la Roma unde are întrevederi cu mai mulți cardinali (Rampolla, fost secretar de stat sub Leon XIII, Mery del Val, secretarul de stat în funcție ș. a.), este primit în audiență de papa Pius X, informîndu-i pe toți de pericolul pe care îl prezenta noua dieceză pentru credincioșii români expuși maghiarizării. În martie, cer audiență la papa

23 Amănunte la Ioan Georgescu, *George Pop de Băsești. 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935, p. 256—265 (două capitole din această lucrare au apărut în broșură separată sub titlul: *La diocesa Magiara di Hajdu-Dorog*, Blaj, 1940, 63 p.).

24 Nicolae (Mladin), *op. cit.*, p. 188—189. A se vedea și revista *Cultura Creștină*, an. II, nr. 3, p. 116—120.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

episcopii Dimitrie Radu de la Oradea și Vasile Hossu de la Gherla. La 16/29 mai 1912 a avut loc o impresionantă adunare de protest la Alba Iulia, prezidată de marele patriot George Pop de Băsești, cu participarea a peste 20.000 de români, reprezentînd toate orașele și satele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Au luat cuvîntul mai mulți intelectuali uniți, care au subliniat primejdia ce-o va constitui noua Episcopie pentru poporul român și Biserica sa. Ștefan Cicio Pop spunea între altele: „Biserica e leagănul naționalității noastre ... Noi am învățat ungurește și ei cred că acum pot să ne ia și sufletul. Se înșeală, însă, pentru că Biserica noastră e cel mai puternic adăpost pentru sufletele noastre". Iar George Pop de Băsești spunea: „Maghiari greco-catolici nu au fost niciodată și nu sînt nici astăzi. Credincioșii Bisericii noastre, care vorbesc limba maghiară, sînt frați de ai noștri, sînt sînge din sîngele nostru, care în urma vitregiei împrejurărilor și-au pierdut limba maternă română. Afară de Sfînta Liturghie, toate slujbele și predicarea cuvîntului dumnezeiesc li se îndeplinesc acestor credincioși în limba vorbită de ei, așa încît, în privința aceasta, întru nimica nu sînt în situație mai nefavorabilă decît catolicii latini. Dar ei se mărturisesc de români și sînt mulțumiți în Biserica românească. Spre ce scop și pentru cine se făurește, așadar, Biserica cea nouă? Ea se plănuiește pentru noi toți, cu menirea de a servi politica de maghiarizare între români. Din punctul de vedere al mîntuirii sufletelor, Biserica aceasta, precum nu e reclamată astăzi din partea nimănui, astfel nu va fi reclamată nici în viitor. Ne vom afla față în față cu o instituție care — sub firma Bisericii greco-catolice maghiare și fiind împărtășită de toate bunătățile ce le poate da un Guvern, — va servi de refugiu pentru toți scăpătații, va aduna la sînul său toate sufletele slabe și cu ajutorul acestora se va vîrî pretutindenea printre șirurile noastre. Nimenea dintre noi să nu se amăgească și să nu creadă că e scutit de acest pericol, pentru că dacă nu astăzi, apoi în viitorul nu tocmai depărtat, în aceeași măsură va fi expusă cotropirei acesteia Țara Făgărașului, ca și Bihorul și Banatul, ca și Săcuimea ... Biserica greco-catolică maghiară este considerată — și cu drept cuvînt — ca un triumf al politicei de maghiarizare a Guvernului. Toată presa liberală — care altfel ar înregistra simplu înființarea unei episcopii, între noutățile zilei — scrie nesfîrșite imnuri de preamărire la adresa celor ce au știut să clădească un stîlp atît de puternic pentru statul național ungar. Opinia publică maghiară, chiar și aceea care nu este catolică, pînă și evreii, jubilează pentru acest succes patriotic al Guvernului".[25]

Între alții, a luat cuvîntul și Iuliu Maniu, pe atunci avocatul Mitropoliei din Blaj, care spunea: „Cînd au auzit românii uniți de noua Episcopie ungurească, întîi au fost cuprinși de o îngrijorare, pe urmă de o mîhnire adîncă. Dacă se întîmplă undeva o nenorocire și pier 100, 200 sau 1000 de oameni, toată lumea plînge cu lacrimi de durere. Ce să facem noi cînd vedem că din corpul națiunii noastre, printr-o trăsătură de

25 I. Georgescu, *op. cit.*, p. 275—276.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

condei a Guvernului, e plănuit să se șteargă din cartea vieții românești 73.000 de suflete românești?" Și tot el spunea: „Au dreptul domnitorul și papa să facă oricît de multe episcopii, dar n-au dreptul să bage în sufletul nostru suflet unguresc. Pentru că dacă ar încerca asta, noi am rupe pecețile documentului, așa cum a spus Atanasie (Anghel)".[26]

Participanții au votat în unanimitate o rezoluție, prin care „protestau cu tărie împotriva acestei episcopii, așa cum e proiectată ea de Guvernul ungar". S-a decis constituirea unei comisii de 50 de membri, sub conducerea aceluiași George Pop de Băsești, care să redacteze un memoriu-protest către Sf. Scaun și care să ia măsurile ce se impuneau, în vederea păstrării autonomiei Bisericii românești unite și a limbii liturgice românești. Memoriul, întocmit de canonicul Vasile Suciu, viitor mitropolit, scotea în evidență tendințele de maghiarizare ce se urmăreau prin crearea noii dieceze.[27]

Și cu toate acestea, ca răspuns la adunarea de protest a românilor de la Alba Iulia, la 8 iunie 1912, Guvernul ungar a publicat bula papală, *Christifideles Graeci*, privitoare la înființarea noii episcopii.[28] Această dieceză urma să fie subvenționată de statul ungar. Era pusă sub jurisdicția Arhiepiscopiei romano-catolice ungare din Esztergom, deși firesc ar fi fost să fie pusă sub ascultarea Mitropoliei românești unite de la Blaj, din moment ce era „unită" sau „greco-catolică". Titularii ei urmau să fie numiți de împărat și confirmați de papa (ca și la Episcopiile românești unite).

În ce privește limba liturgică, se preciza că ea va fi greaca veche. Dar avînd în vedere că această limbă nu era cunoscută preoților, urma să fie introdusă numai după trei ani, iar pînă atunci să se folosească „limbile liturgice cunoscute credincioșilor", adică slavona și româna, precizîndu-se în mod expres că era „cu totul oprită limba maghiară", ea nefiind „limbă liturgică". În predică, pastorație și administrație se puteau folosi limbile maghiară, ruteană și română. În legătură cu limba liturgică, merită să fie subliniată o scrisoare — cu data de 28 octombrie 1912 — trimisă de arhiepiscopul Rafael Scapinelli de Laodiceea, nunțiul apostolic din Viena, ierarhilor români uniți, prin care se atrăgea din nou atenția că deși „în cîteva parohii ale Ungariei s-a introdus abuzul de a se folosi în serviciile liturgice limba maghiară", totuși, „ea nefiind limbă liturgică, nici decum nu se poate întrebuința ca atare, mai ales că Scaunul apostolic a condamnat de multe ori această practică nepermisă și a dispus să fie înlăturată". Nunțiul cere să se facă cercetări în acest sens și dacă

26 *Ibidem*, p. 278 și Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Beiuș, 1928, p. 118 (ziarul *Românul* din Arad, nr. 108 din 1912).

27 I. Georgescu, *op. cit.*, p. 271—280.

28 Publicată în *Acta Apostolicae Sedis*, nr. 12 din 1 iulie 1912, reprodusă și în revista *Cultura Creștină*, an. II, nr. 13, 1912, p. 390—404 (text latin și traducere românească); comentarii la p. 405—415. Alte articole legate de această problemă în nr. 18, p. 545—554; an. III, nr. 7, 1913, p. 193—198; nr. 9, p. 259—261; nr. 12, 1913, p. 353—356 ș. a.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

se constată că se mai slujește în ungurește, această practică să fie total înlăturată".[29]

În pofida prevederilor precise ale bulei și ale scrisorii de mai sus, — care desigur au nemulțumit Guvernul, în multe parohii, Sf. Liturghie și celelalte slujbe au continuat să fie săvîrșite în ungurește. În 1913, s-a tipărit chiar un Îndreptar liturgic, sub titlul *Templomi Utasitás.*[30]

Episcopia de Hajdudorog era formată din 162 de parohii, cu sute de filii luate de la diecezele rutene din Eperjes și Munkács, de la cele românești de Oradea, Gherla și Blaj, de la cea romano-catolică de Esztergom (doar o parohie, din Budapesta). Pe noi ne interesează aici doar faptul că dintre acestea, 83 de parohii, 382 filii și 172 cătune erau luate de la eparhiile românești de Oradea (44 parohii, 111 filii, 170 cătune cu 44.839 suflete), Gherla (4 parohii și 5 filii cu 9.657 suflete) și Arhiepiscopia Blajului (35 de parohii și 269 filii și trei cătune cu 18.719 suflete). Toate parohiile luate de la Blaj erau situate în „Secuime" (protopopiatele Tîrgu-Mureș, Gurghiu, Odorhei și Trei Scaune). Fiind mult depărtate de Hajdudorog, ele s-au constituit într-o unitate administrativă aparte, în așa-numitul „Vicariat al Secuimii", cu sediul în Tg. Mureș.[31] Numărul total al credincioșilor trecuți de la eparhiile românești se ridica la 73.225, dintre care 35.417 vorbeau numai ungurește. Înseamnă că în noua dieceză au fost incluși și un număr de 37.808 credincioși români care vorbeau numai propria lor limbă. Deci, din aceste simple statistici se poate constata ușor ce se urmărea prin înființarea diecezei de Hajdudorog.

Nu este lipsit de interes să menționăm că și presa ungară sau unii oameni politici au declarat fățiș adevăratele scopuri urmărite de noua Episcopie. Între altele, într-un articol editorial din ziarul *Budapesti Hirlap* din 12 iulie 1912, dieceza maghiară era socotită „un tun zdrobitor de naționalități". Într-o cuvîntare rostită de contele Tisza István la un sinod calvinist din Pápa, în septembrie 1912, noua Episcopie era prezentată ca „o mare biruință națională ungară". În numărul din 10 septembrie 1913 al cunoscutului ziar *Pesti Hirlap,* se preciza că menirea Episcopiei de Hajdudorog era „să maghiarizeze cu toate mijloacele ce-i stau la îndemînă parohiile eparhiilor valahe vecine din Oradea, Gherla și Blaj". În sfîrșit, o declarație făcută ziarului *Budapesti Hirlap* de către noul vicar de Hajdudorog, Jaczkovics Mihály, al cărui nume îl vom mai întîlni, că „a rămas uluit auzind că copiii români se roagă românește". (!)[32] Socotim că orice comentarii sînt de prisos.

Publicarea bulei papale privitoare la înființarea Episcopiei, dar mai ales punerea ei în aplicare de către Nunțiatura din Viena, la 17 noiembrie 1912, a produs noi nemulțumiri și tulburări între credincioșii

29 Cf. rev. *Cultura Creștină,* an. II, nr. 17, 1912, p. 513—517.

30 Alexandru Rusu, *Încă o dată limba liturgică a vlădiciei de Hajdudorog,* în *Cultura Creștină,* an. IV, nr. 2, 1914, p. 36.

31 Lista parohiilor, filialelor și cătunelor în *Cultura Creștină,* an. III, nr. 1, 1913, p. 23—27. În textul bulei de asemenea apare și lista parohiilor.

32 *Ibidem,* p. 280—281.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

români.[33] Numeroase adunări de protest au avut loc mai ales în ţinuturile sătmărene, cu participarea unor membri marcanţi din conducerea Partidului Naţional Român (Iuliu Maniu, Alexandru Vaida Voievod, Ştefan Cicio Pop, Ioan Ciordaş, Teodor Mihali ş. a.). La 6 decembrie 1912 a avut loc o conferinţă a preoţilor români din parohiile încorporate diecezei; la 2 decembrie 1912 a avut loc o adunare, în cadrul căreia s-a redactat un memoriu către papa; s-au fixat avocaţi şi preoţi cu prestigiu care să redacteze memorii separate pentru fiecare parohie în parte. Preotul Vasile Lucaciu a făcut tot atunci o călătorie la Roma, ca să informeze factorii de răspundere ai Vaticanului de nedreptatea care se face românilor şi de adevăratele scopuri urmărite de Guvernul ungar.[34]

Şi cu toate acestea, la 6 mai 1913, Parlamentul din Budapesta a aprobat înfiinţarea Episcopiei („înarticularea" ei), iar în iunie s-a petrecut acelaşi lucru şi în Casa Magnaţilor. Cuvîntul episcopului Vasile Hossu de la Gherla, prin care apăra drepturile româneşti, a răsunat în zadar.

Pînă la numirea titularului noii dieceze, chiar prin bula Christifideles Graeci a fost numit ca „administrator apostolic", episcopul Papp Antal de Munkács (cu reşedinţa în Ungvár). La rîndul său, el a numit ca „vicar de Hajdudorog" şi inspector şcolar pe ruteanul renegat Jaczkovics Mihály, căruia i s-a stabilit sediul în Debreţin. Abia la 5 octombrie 1913 a fost hirotonit şi instalat primul titular al noii dieceze, Miklosy István. Presa ungară îl prezenta ca avînd „merite patriotice", întrucît a lucrat pentru maghiarizarea foştilor săi credincioşi din parohia Sátoraljaújhely.[35]

În ciuda protestelor româneşti, Episcopia greco-catolică ungară s-a înfiinţat. După cum bine sublinia un articol în presa vremii, ea „a produs ură şi nemulţumire în sufletele acelor care au cerut-o . . . dar a produs un adevărat chin sufletesc în aceia care au primit ce n-au cerut, ce n-au dorit şi de ce s-au îngrozit".[36] Cei din urmă, erau, firește, românii de ambele confesiuni din Transilvania şi de pe ambele versante ale Carpaţilor.

Dar şi ungurii care au cerut-o cu atîta stăruinţă n-au fost mulţumiţi, pe de-o parte din pricina limbii liturgice, iar pe de alta, din pricina numărului de parohii care i-au fost subordonate, socotit de ei ca „necorespunzător". Aşa de pildă, un abate cu numele Melles Emil, într-o conferinţă ţinută la 2 martie 1913 în cadrul Asociaţiei „Országos Magyar Szövetség" (tipărită şi în broşură), susţinea că noii dieceze mai trebuie să-i fie încorporate încă 54 parohii rurale şi 18 urbane, cu aproximativ 100.000 de credincioşi. Între acestea, 13 ar fi din eparhiile româneşti de la Blaj, Oradea şi Gherla; între altele, preconiza ca să-i fie încorporate parohiile din oraşele Arad, Cluj, Gherla, Dej, Tîrnăveni ş. a., susţinînd că în aceste

33 *Executarea bulei „Christifideles Graeci"*, în *Cultura Creştină*, an. II, nr. 18, 1912, p. 545—554.

34 Cf. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 282—287; Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 119—121.

35 Cf. *Cultura Creştină*, an. III, nr. 12, 1913, p. 380—381 şi nr. 15, 1913, p. 474—475.

36 *Nemulţumiţii de la Hajdudorog*, în *Cultura Creştină*, an. II, nr. 7, 1913, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

orașe ar fi credincioși uniți de limbă maghiară (!). Adevărul era că în Arad erau 413 uniți români, în Gherla 1350, în Dej 302, în Tîrnăveni 235![37]

Crearea noii episcopii a îmbrăcat curînd și un caracter politic. O parte a presei vieneze și chiar ungare a considerat această acțiune drept o greșeală politică gravă. De pildă, ziarul *Grossösterreich* din Viena scria că „noua episcopie greco-catolică ungară este pe de-a întregul o șarlatanie infamă. Ea va prejudicia interesele monarhiei habsburgice atît pe plan politic, — prin accentuarea mișcării de unire a românilor transilvăneni cu cei de dincolo de Carpați, — cît și pe plan religios, în sensul că românii uniți cu Roma vor putea începe o mișcare de reîntregire a Bisericii românești". În adevăr, ca de atîtea ori în decursul a două secole, românii din Transilvania au trecut cu vederea micile diferențe confesionale, atunci cînd au fost amenințate interesele lor vitale, ridicîndu-se la luptă unită, ca „români".[38]

Problema Hajdudorogului începe să intereseze însă și cercurile diplomatice apusene. De pildă, la începutul lunii ianuarie 1913, Ministerul Afacerilor Externe al Franței a trimis o notă mai multor ambasade ale Franței în Europa. Actul creării noii dieceze era considerat „de o mare importanță politică", el avînd „un resentiment considerabil în imperiul austro-ungar și în România". Vorbind de românii greco-catolici din Transilvania, — în număr de 1.200.000 — se menționa că ei folosesc la Liturghie limba națională. „Iată ceea ce Austria nu poate suporta — nota ministrul francez — și ea lucrează cu toate forțele sale pentru a maghiariza aceste regiuni. Ea crede, pe bună dreptate, că în ziua în care va fi suprimată limba română, această populație nu va privi mai mult de cealaltă parte a Carpaților. De aici, insistențele sale la Curtea de la Roma (ele durează de mai bine de 10 ani și poate mai mult), pentru a obține ca în Transilvania Liturghia să se facă în limba maghiară și nu în limba română . . .

Nu se va folosi limba maghiară (Roma refuzînd limba maghiară ca limbă liturgică) în Liturghie, ci greaca veche. Puțin interesează, limba română este exclusă și acest lucru este esențial, căci scopul urmărit cu atîta tenacitate de Austria este atins. Se va putea utiliza limba populară în ceremoniile extraliturgice.

Evident, este un precedent care va avea urmări și, puțin cîte puțin, în toate diecezele românești din imperiu, limba română va dispare din funcțiile liturgice, pentru a face loc limbii grecești vechi, pe care nimeni n-o vorbește și n-o înțelege în Ungaria.

Este un eșec serios pentru România, a cărei influență asupra acestor provincii va dispare cu totul. Tocmai aceasta explică resentimentul pe

37 *Ibidem*, p. 196—198.

38 Ziarul *Românul* din Arad, nr. 151 din 10/23 iulie 1912.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

care această măsură, atît de simplă, a avut-o de cealaltă parte a Carpaţilor".[39]

Rezultatele creării Episcopiei s-au văzut curînd. Încă în 1913, chiar înainte de instalarea primului episcop, vicarul Jaczkovics Mihály a decretat, cu de la sine putere, ca pe viitor „în toate şcolile confesionale de pe teritoriul acestei dieceze — deci şi în cele româneşti — limba de predare să fie cea maghiară".[40]

Cu alte cuvinte, nu se ţinea seama nici de prevederile bulei papale Christifideles Graeci, potrivit cărora limbile română şi ruteană urmau să fie folosite în predică, în catehizare şi în instruirea copiilor, dar nici de anumite legi de stat (Articolul de lege XXXVIII din 1868, Articolul XXVII din 1907 ş. a.), care prevedeau dreptul — pentru comunităţile bisericeşti care susţineau şcoli confesionale — de a stabili limba de predare în şcolile respective. Corespondenţa Episcopiei cu parohiile ei a început să se facă în limba maghiară, un nou prilej de nemulţumire.

Unii din preoţii români au avut de suferit din pricina Episcopiei de la Hajdudorog. Citǎm doar cazul preotului Alexandru Gligor din Şard-Mureş care declara că a fost „persecutat de episcopul de Hajdudorog pentru sentimentele sale româneşti". Din păcate, declaraţia este prea laconică.[41] Ni se pare vrednic de menţionat un ordin al primatului Ungariei, cardinalul Csernoch, din 1917, prin care dispunea ca toţi greco-catolicii din Budapesta — inclusiv românii care se vor stabili aici — trebuie să se considere ca aparţinători de parohia greco-catolică de aici, deci supuşi Hajdudorogului. Un caz tipic de încălcare a autonomiei Bisericii româneşti.[42]

Reacţia credincioşilor ţărani. Primele măsuri luate de conducerea Episcopiei greco-catolice ungare au fost introducerea limbii maghiare în şcolile confesionale româneşti din parohiile puse sub jurisdicţia ei, precum şi pedepsirea — prin suprimarea salariului — mai multor preoţi români care au avut curajul să protesteze împotriva faptului că ei — şi parohiile lor — au fost scoşi de sub ascultarea episcopilor români. Pentru a intimida pe credincioşii români, noul vicar general Jaczkovics Mihály a făcut mai multe vizite canonice în satele româneşti, însoţit de reprezentanţi ai autorităţilor civile şi de jandarmi unguri (unii călări), intrînd cu forţa în biserici şi provocînd un adevărat scandal prin atitudinea lui arogantă. Urmarea acestor vizite a fost arestarea şi condamnarea cîtorva preoţi şi a unui număr însemnat de credincioşi din parohiile respective.

---

39 Cit. după Vasile Vesa, *Ecoul creării Episcopiei de Hajdudorog în unele cercuri politice şi diplomatice europene*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, (Oradea), 1972, p. 392—393. În vechea Românie a scris mai multe articole în *Neamul Românesc* Nicolae Iorga. Ulterior a publicat broşura: *L'Evêché de Hajdudorog et les droits de l'Église roumaine de Hongrie*, Bucarest, 1913, 26 p.

40 *Cultura Creştină*, an. III, nr. 10, 1913, p. 316.

41 Cf. Dr. Sebastian Stanca, *Contribuţia preoţimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 73.

42 *Cultura Creştină*, an. VII, nr. 5—6, 1918, p. 125.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Un larg răsunet a avut procesul credincioșilor din Moftinul Mic — j. Satu Mare, în frunte cu preotul lor Gheorghe Mureșan. Vicarul Jaczkovics cercetează această parohie, însoțit de prim-pretorul din Mădăraș (j. Satu Mare), Kepessy, în caleașca prefectului de Satu Mare, la 10 aprilie 1913, într-o zi de joi, în postul Patimilor. Era tocmai la vremea împărtășirii credincioșilor, dar vicarul intră în altar cu pretenția de a face inspecție; cîțiva tineri îl scot afară din biserică, iar preotul își continuă nestingherit slujba. La cererea telefonică a vicarului și a prim-pretorului, sînt trimiși șapte jandarmi, cu misiunea de a face ordine. Rezultatul este tocmai opus celui urmărit de autorități, pentru că la glasul clopotelor bisericii se strîng aproape toți credincioșii satului. Jandarmii îi atacă și iovesc, primind însă și riposta credincioșilor moftineni.

O asemenea atitudine a „valahilor rebeli" trebuia pedepsită! De aceea, în cursul aceleiași zile, pînă tîrziu, după miezul nopții, au fost anchetați 45 de credincioși. Preotul Gheorghe Mureșan și 14 credincioși au fost arestați și duși de jandarmi în aceeași noapte la Satu Mare. Guvernul din Budapesta ordonă prim-procurorului din Satu Mare, Fabó Zoltán, să deschidă un proces împotriva celor răzvrătiți. Este al doilea mare proces al neamului românesc, după al memorandiștilor din 1894, după cum aprecia ziarul *„Românul"* din Arad, cu deosebirea că în cel dintîi acuzații erau figuri reprezentative ale mișcării naționale românești, pe cînd în cazul procesului moftinenilor era vorba de un preot de țară și de 14 credincioși ai săi, total necunoscuți pînă atunci de opinia publică. Preotul Mureșan era un dîrz apărător al limbii românești în slujbă, fapt dovedit și de telegrama trimisă nunțiului apostolic din Viena, Rafael Scapinelli, la 17 noiembrie 1912, cu următorul cuprins: „Pînă la cea din urmă picătură de sînge, vom păstra și vom apăra limba și credința strămoșilor noștri împotriva îndrăznelii necruțătoare a bulei papale Christifideles Graeci. Puneți la cale grozăvii; o să vedeți. Credincioșii și parohul din Moftinul Mic." [43]

La procesul care a avut loc la Satu Mare în 1913—1914, apărarea celor 15 inculpați au susținut-o șapte avocați români, fiecare avînd un rol bine stabilit; apărarea preotului Gheorghe Mureșan a avut-o Dr. Iuliu Pordea, iar prezentarea canonică a problemei a făcut-o, cu o rară competență, avocatul Dr. Ioan Ciordaș (Ciurdariu), fiul preotului din Doba. Între altele, acest distins patriot și viitor martir al unității naționale românești, spunea: „Organizarea maghiarilor greco-catolici în episcopie separată, lupta purtată decenii de-a rîndul pentru dobîndirea limbii liturgice maghiare, poate servi, în această privință, ca o pildă vie ... Întreb acum, oare acuzații, deși în altă formă, nu s-au luptat pentru drepturile limbii naționale? Nu tot aceleași izbucniri sufletești i-au pus și pe ei în mișcare ca pe ungurii din Hajdudorog? Ba da! Cu deosebirea că acuzații au trebuit să lupte pentru *păstrarea* drepturilor avute și de mult cîștigate, pentru acea comoară sufletească păzită cu scumpătate,

43 I. Georgescu, *op. cit.*, p. 300.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

care este limba română, limba maicii lor, prin care, înaintea lui Dumnezeu, ei și strămoșii lor, și-au deschis sufletul din anii copilăriei și și-au exprimat dorințele lor cele mai fierbinți . . .".[44]

Cu toate strălucitele pledoarii care au fost expuse, justiția maghiară a ținut să-și facă datoria și a pronunțat următoarele pedepse: preotul Gheorghe Mureșan, canonic onorar, un an și șase luni închisoare, trei ani pierderea drepturilor civile; Ioan Cerghi sen. 6 luni închisoare; Iacob Moldovan și Petru Tarța cîte 6 luni închisoare și 3 ani pierderea drepturilor civile; Ioan Cerghi jun., Ioan Variu, A. Botiș, Grigore Bontea, Augustin Cădar, Ștefan Șoncodi, Pavel Șoncodi, Vasile Pop și Vasile Tăutu, cîte 6 luni închisoare și un an pierderea drepturilor civile; Grigorie Borota, 3 luni închisoare și un an pierderea drepturilor civile; Maria Tarța, 15 zile închisoare și un an pierderea drepturilor; Maria Pintea, achitată pentru 2000 coroane aur cauție. Șapte dintre ei nici nu aveau vîrsta majoratului. În total, apăruseră în fața instanței 34 de inculpați, dar unii au fost achitați. De menționat că arestul preventiv a durat o jumătate de an, deși legea prevedea cel mult o lună. Sînt de admirat cîteva răspunsuri date de credincioși anchetatorilor. De pildă, Coriolan Cărbunaru, întrebat de ce nu accepta noua dieceză, a răspuns: „Toată lumea merge înainte, domnule judecător, numai noi să ne întoarcem la greaca veche?" Iar Maria Pintea, însărcinată, fiind întrebată dacă nu i-a fost teamă că va fi omorîtă, a răspuns: „O viață de om are fiecare și cu o moarte toți sîntem datori." Condamnații și-au ispășit pedeapsa în închisoarea din Satu Mare. În timp ce preotul Gheorghe Mureșan era închis, credincioșii au refuzat să participe la slujbele săvîrșite de preoți trimiși de Episcopia de Hajdudorog, chiar în postul Paștilor.[45]

După Moftinul Mic, un nou episod trist s-a petrecut în parohia Doba, lîngă Satu Mare. În ziua de vineri 14 aprilie 1913, vicarul Jaczkovics și-a făcut apariția aici, însoțit de 16 jandarmi. Bătrînul preot Mihail Ciurdariu era în biserică și mărturisea, iar cimitirul bisericii era plin de alți credincioși care-și așteptau rîndul pentru spovedanie. Prim-pretorul Kepessy încearcă să intre în biserică, dar e împiedicat de credincioși, care nu acceptă ca păstorul lor sufletesc să fie tulburat în asemenea momente. La ordinul prim-pretorului, jandarmii încep să lovească în credincioși, bărbați și femei. Șapte tineri dezarmează pe jandarmi și depun armele în fața prim-pretorului.

Urmează un nou proces, al credincioșilor din Doba, judecat tot la Satu Mare. Părintele Mihai Ciurdariu a fost condamnat la 3 luni închisoare. Din dispoziția procurorului regal din Satu Mare, bătrînul preot și-a început osînda la închisoarea de stat din Seghedin, tocmai în Vinerea

44 Pledoaria lui — un adevărat model al genului, expusă într-o maghiară „clasică" — a fost apreciată atît de presa românească și maghiară, cît și de completul de judecată. Publicată integral — în traducere românească — de Petru Papp, *op. cit.*, p. 124—161 (textul citat la p. 138, cu ușoare adaptări de stil).

45 Amănunte asupra procesului la Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 535—542; I. Georgescu, *op. cit.*, p. 288—293 și 298—302.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Patimilor în ziua de 25 aprilie 1913. A rămas acolo trei luni și cinci zile. Ca și în cazul moftinenilor, în timpul detenției preotului lor, credincioșii din Doba au refuzat slujbele altor preoți, mulțumindu-se cu vecerniile și utreniile cîntate de Vasile Olah, cîntărețul bisericii.[46]

În satele Sanislău și Resighea (j. Satu Mare), vicarul a fost întîmpinat cu aceeași ostilitate de preoții parohi și credincioși, adresîndu-i cuvinte jignitoare. În Resighea au aruncat în el cu noroi, în momentul în care intenționa să intre în școala confesională; jandarmii au întreprins o anchetă, cu audierea mai multor credincioși, dar fără nici un rezultat.[47] În astfel de situații, vicarul Jaczkovics a fost nevoit să-și încheie „vizitele canonice".

În Satu Mare încearcă o „misiune" asemănătoare Gönczy Antal, alt rutean renegat, numit protopop de către episcopul-locțiitor Papp Antal. În această calitate, încearcă să facă o inspecție la Culciu Mare, dar este huiduit de credincioși. A fost pedepsit preotul paroh Ioan Ternovan de către episcopul locțiitor din Ungvár (Ujgorod) cu o amendă de 85 coroane. Credincioșii de aici declară solemn că „vlădicia Hodorogului nu o vom primi în vecii vecilor".[48]

Abuzurile Episcopiei de Hajdudorog, dar mai ales comportamentul anticanonic al vicarului Jaczkovics au fost înfierate chiar și în Camera Deputaților din Budapesta de către cîțiva români. De pildă, Alexandru Vaida Voievod a luat cuvîntul la 29 noiembrie 1912, cu prilejul discutării bugetului de stat, prezentînd mai multe abuzuri săvîrșite în parohiile din „Secuime", încorporate în noua dieceză. În iunie 1913 a luat cuvîntul deputatul Ștefan Cicio Pop, înfierînd purtarea necanonică a lui Jaczkovics, ca și condamnarea moftinenilor, dar și măsurile abuzive ale locțiitorului de episcop Papp Antal, care a dispus, cu de la sine putere, ca în școlile confesionale românești din parohiile supuse Hajdudorogului, să se introducă ca limbă de predare, maghiara. Cere revizuirea bulei, întrucît și papa s-a convins de eroarea făcută. I-a răspuns ministrul Cultelor și Instrucțiunii Jánkovich Béla, acuzînd pe ierarhii români uniți că nu și-ar fi exprimat clar opiniile cînd s-a pus problema înființării Episcopiei de Hajdudorog. La 5 decembrie 1913, deputatul Ștefan Cicio Pop a luat din nou cuvîntul în Camera Deputaților, în legătură cu această Episcopie. De data aceasta i-a răspuns noul prim-ministru, contele Tisza István, susținînd că ar exista credincioși greco-catolici maghiari chiar în parohiile unite românești, iar Guvernul are datoria ca „maghiarismul acestor greco-catolici maghiari din episcopiile române să fie asigurat". Afirmația era exagerată, cum vom vedea în cele ce urmează. La discuția care a avut loc în Casa Magnaților asupra „înregistrării" noii dieceze. în iunie 1913, a luat cuvîntul și episcopul Vasile Hossu de la Gherla, dovedind cu fapte că ea va aduce numai nemulțumirea poporului român.[49]

46 *Ibidem*, p. 302—305.
47 *Ibidem*, p. 305—308.
48 *Ibidem*, p. 308.
49 *Ibidem*, p. 293—297.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În revista *Katholische Kirchenzeitung* din Salzburg a apărut un articol care se ocupa şi cu procesul moftinenilor, scriind: „Pentru ca vizitaţia canonică a numitului slujbaş bisericesc să nu ducă şi la incidente sîngeroase, ea trebuie deocamdată întreruptă şi amînată pentru vremea cînd, în comunele în chesiune, se va ajunge la linişte şi la acceptarea unei hotărîri a Vaticanului, cu alte mijloace decît cele ale unor baionete de jandarmi. Durere însă, că oricine ar pleda pentru acest mijloc este declarat *trădător al ideii de stat ungar* ..."[50]

În timp ce aveau loc aceste discuţii în Parlament ori se ţineau adunări de protest şi apăreau articole vehemente în presa românească de atunci, s-a produs un fapt neaşteptat. În ziua de 23 februarie 1914 s-a primit la reşedinţa vicarială din Debreţin un pachet din care a explodat o bqmbă („maşină infernală"). Vicarul Jaczkovics şi doi funcţionari au fost ucişi, iar alte şapte persoane au fost grav rănite. Autorul era un patriot român cu numele Ilie Cătărău. Era o nouă dovadă a nemulţumirii generale faţă de înfiinţarea acestei dieceze, care urmărea exclusiv maghiarizarea credincioşilor aflaţi sub ascultarea ei.[51]

În urma atîtor stăruinţe şi proteste ale clerului şi credincioşilor români, Vaticanul a cerut Nunţiaturii sale din Viena, încă din 1913, să ia măsurile necesare în vederea revizuirii bulei Christifideles Graeci. În 1914 Vaticanul a acceptat ca parohiile româneşti încorporate „fără voia lor" în dieceza de Hajdudorog să fie alipite la cele româneşti de care au aparţinut. Guvernul ungar a răspuns Nunţiaturii că acceptă să restituie eparhiilor româneşti 15 parohii, urmînd ca Hajdudorogul să primească „în schimb" alte 10 parohii. Episcopatul unit român a refuzat „schimbul".[52] Ea şi-a încetat practic existenţa, pentru români, după 1 decembrie 1918, cum vom constata mai jos.[53]

„Vicariatul Secuimii". Arătam în paginile anterioare că pînă în veacul al XVIII-lea nici nu s-a pus vreodată problema existenţei unor credincioşi maghiari „de rit grec", fie ortodocşi, fie greco-catolici. Inexistenţa unor asemenea credincioşi pe teritoriile stăpînite de imperiul habs-

50 Cf. revista *Cultura Creştină*, an. III, nr. 8, 1913, p. 250.

51 Nu e lipsit de interes să consemnăm aici şi faptul că în aceeaşi perioadă în Maramureşul învecinat se pornise o acţiune de revenire la Ortodoxie a credincioşilor ruteni, îndrumaţi de ieromonahul Alexandru Cabaliuc, originar din satul Frasin, călugărit la Athos, hirotonit preot ortodox şi rînduit paroh în Lucska de către protopopul ortodox Aurel Moţiu din Mişcolţ. În urma acestei acţiuni, i s-a înscenat un proces de „trădare de patrie", cu 188 de „complici", urmărindu-se formarea unor resentimente faţă de Rusia ţaristă în opinia publică ungară. Procesul s-a desfăşurat la Sighet (25 septembrie 1913—7 martie 1914), terminîndu-se cu condamnarea la închisoare a 32 de credincioşi, sentinţă care a provocat indignare nu numai între ruteni, ci în toate ţările Europei. Cf. Gheorghe I. Moisescu, Ştefan Lupşa şi Alexandru Filipaşcu, *Istoria Bisericii Române*, II, Bucureşti, 1958, p. 552—553. A se vedea şi V. Aradi, *A rutén szkizmapör (Procesul rutean schismatic)*, Budapest, 1914.

52 Cf. *Cultura Creştină*, an. III, nr. 12, 1913, p. 353 urm.; Nicolae Mladin, *op. cit.*, p. 193.

53 Asupra Episcopiei de Hajdudorog să se vadă şi Ştefan Manciulea, *Graniţa de vest*, Blaj, 1936, p. 96—108 şi Teodor Neş, *op. cit.*, p. 444—449.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

burgic, rezultă din diploma împăratului Leopold I din 19/30 martie 1701 (diploma a doua leopoldină), din bula papală din 23 februarie 1721, care se ocupa de înființarea și de organizarea Bisericii românești unite din Transilvania, din bula Ecclesiam Christi din 26 noiembrie 1853, privind organizarea noii „provincii mitropolitane de Alba Iulia și Făgăraș" pentru credincioșii români uniți. Pe de altă parte, în statul ungar de după dualism erau recunoscute numai două Biserici ortodoxe — română și sîrbă. Deci, în nici o lege de stat nu se face amintire de credincioși *maghiari* uniți sau ortodocși. Cu toate acestea, s-a ajuns la crearea acestei Episcopii greco-catolice ungare de care ne-am ocupat, cu credincioși ruteni maghiarizați și români. Dar în cadrul acestei Episcopii, se creează și un „Vicariat al Secuimii", cu sediul în Tîrgu-Mureș, deși în Congresul greco-catolicilor unguri de la Hajdudorog din 1868 nu s-a cerut Episcopie decît pentru credincioșii maghiarizați din părțile Tisei (zona Hajdudorog). Nu s-a cerut afilierea credincioșilor din „Secuime" la proiectata Episcopie nici mai tîrziu. Constituirea acestui Vicariat era o acțiune a Guvernului ungar din Budapesta din perioada premergătoare elaborării bulei Christifideles Graeci.

Românii din părțile secuiești, din actualele județe Covasna și Harghita, au avut o soartă asemănătoare celor din jurul Hajdudorogului, întrucît, locuind între secui și fiind nevoiți prin forța împrejurărilor să vorbească limba maghiară, cu timpul au fost secuizați. Nu intră în cadrul lucrării noastre problema originii secuilor și a timpului în care s-au așezat în Transilvania. Vom urmări pe scurt doar existența elementului românesc în părțile de sud-est ale Transilvaniei, în regiunea „secuilor". În orice caz, secuii, colonizați în secolele XI—XIII în depresiunile Mureșului și Oltului, au găsit aici o populație românească ce trăia dispersată în toată regiunea, sub conducerea unor cneji proprii, cu o religie pe care secuii o numesc pînă azi „religia valahă" sau a românilor. Vechimea românilor poate fi dovedită documentar încă din secolul al XIII-lea. De pildă, în 1231, românii și secuii au închis trecătorile Carpaților pentru a împiedica o eventuală invazie a tătarilor. În 1256 se vorbea de dijma care urma să fie strînsă din partea secuilor și românilor (Ex parte Siculorum et Valachorum) pe seama arhiepiscopului din Strigonium (Esztergom). În 1300 era pomenit satul românesc Vlăhița (Oláhfalu, azi în j. Harghita), care aparținea de cetatea Odorhei, condus de cneazul Ursu și magistrul Dominic. În 1367—1375 erau consemnați românii din Vașarhei (Tg. Mureș). În 1426 erau confirmate mai multe privilegii românilor din Bretcu (azi j. Covasna — villa valachalis Bereczk), conduși de cnejii Ioan și Radu, ajutați de cîțiva secui. În „Secuime" exista, în evul mediu, pe lîngă voievozi și cneji, o altă clasă, așa-numitul „boerinatus".

Trăind alături de români, secuii au împrumutat de la ei, în cursul secolelor, o serie de instituții și forme de viață publică, precum și o serie de noțiuni privitoare la viața agricolă și pastorală. Însăși organizarea administrativă a secuilor în „scaune" (adică reședințe), a fost împrumutată de la „scaunele" romane; organizarea respectivă era formată

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

din 12 membri, ca şi la români, o treime aleşi de bătrînii satului, iar restul de adunarea satului. Alături de „dreptul secuilor" (jus siculicale), se face mereu amintire, în această regiune, şi de „dreptul românilor" (jus valachicale sau olachicale).

Sub raport religios, pînă în secolul al XVI-lea secuii erau catolici. Reforma acestui veac pătrunde la ei sub forma calvinismului (pe văile Mureşului şi ale Tîrnavelor, de unde înaintează pe Olt pînă în Trei Scaune); în Odorhei şi în unele sate din jur s-a răspîndit unitarianismul. Totuşi, o bună parte din ei au menţinut catolicismul. Românii erau ortodocşi, dar după 1701, o parte din ei au fost trecuţi la Biserica unită.[54]

Istoricii, geografii şi etnografii germani şi unguri care s-au ocupat de problema populaţiei Transilvaniei în secolul al XIX-lea (Heufler, K. F. von Czörnig, A. Ficker, K. Keleti, P. Balogh, Orbán Balázs, I. Lenk von Treuenfeld ş. a.), recunosc, în studiile lor, că în fostele comitate — mai tîrziu judeţe — Mureş, Turda, Ciuc, Odorhei şi Trei Scaune, alături de populaţia secuiască, locuia şi un număr însemnat de români. De pildă, J. H. Benigni (*Handbuch der Statistik und Geographie Siebenbürgens*, vol. I, Sibiu, 1837, p. 11—12), scria că populaţia românească era cea mai numeroasă între locuitorii principatului Transilvaniei şi că românii populau şi însemnate regiuni din „scaunele secuieşti", formînd 3/5 din întreaga populaţie a Transilvaniei. Orbán Balázs, într-o lucrare publicată la Budapesta în 1867 *(A Székfely földleirása)*, în patru volume, prezintă date şi mai preţioase, dar aduce şi o serie de precizări cu privire la „secuizarea" unor români din părţile de sud-est ale Transilvaniei. Citărm numai cîteva exemple. Vorbind despre scaunul Odorheiului, făcea menţiunea că era locuit de 96.929 suflete, „toţi secui, căci pe cei de religie răsăriteană (ortodoxă n. n.) a căror număr se ridică numai la 3901 suflete, nu-i putem numi valahi, ci *secui de religie răsăriteană din Secuime*, după cum doresc ei înşişi" (vol. I, p. 15). Deci, ortodocşii români devin secui! În privinţa populaţiei din Trei Scaune, acelaşi Orbán Balázs scria: „Locuitorii Trei Scaunelor, cu puţine excepţii, sînt cu toţii secui, fiindcă şi cei de religie orientală (ortodoxă n. n.) din Trei Scaune, în înţeles mai restrîns, s-au secuizat şi-i putem considera drept secui de origine orientală" (vol. II, p. 6). În scaunul Mureşului autorul găseşte următoarea configuraţie confesională: reformaţi 48.034 suflete; romano-catolici 15.697; unitarieni 7.116; evrei 944; luterani 285; greco-catolici 12.641; ortodocşi 5.520; străini 771. Cu privire la naţionalitatea locuitorilor din scaunul Mureş, autorul face următoarele constatări: „Cea mai mare parte a acestei populaţii este secuiască, deoarece toţi reformaţii, catolicii, unitarienii, luteranii, evreii şi străinii colonizaţi, din punct de vedere al naţionalităţii, sînt unguri. O foarte mare parte a celor de religie orientală (ortodoxă, n. n.) s-au maghiarizat atît de mult, încît nu vorbesc altă limbă; din această cauză şi preoţii lor sînt nevoiţi să predice ungureşte" (vol. IV). În scaunul Ciucului, constată că „sînt şi cîteva mii de ortodocşi. Dintre aceştia, cei aduşi mai de mult (cu deosebire iobagi colonizaţi de

54 Amănunte la Şt. Manciulea, *Episcopia de Hajdudorog*, p. 9—15.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

către proprietari), s-au secuizat așa de mult, încît nu mai știu românește, nici nu vor să fie considerați ca români. Aceia care au venit mai tîrziu, îndeosebi din Moldova, și s-au așezat pe arăturile din apropierea trecătorilor, țin morțiș la naționalitatea lor și, deși au contact zilnic cu secuii și locuiesc pe pămîntul lor, totuși ne ignorează total limba" (vol. II, p. 9). „Dacă vrem să-i clasificăm după naționalitate, sau mai bine zis după limbă, sînt secui cu buze maghiare toți greco-catolicii — 6525. Dintre ortodocșii care locuiesc în vechile sate din Ciuc, atît de mult s-au maghiarizat, încît s-ar simți jigniți dacă cineva i-ar considera români (valahi). Între aceștia și secui nu observăm nici o deosebire în ce privește limba, portul și obiceiurile. Așadar, pot fi socotiți ca români numai acei locuitori din munți, colonizați mai nou, care și-au păstrat limba și portul; numărul acestora însă, după socoteala cea mai imparțială, nu trece de 6000. Prin urmare, cu siguranță restul, în număr de 7045 sînt secui ortodocși" (vol. II, p. 5, 6).

Orbán Balázs mărturisea că „în scaunele Odorhei, Ciuc, Trei Scaune și Mureș numărul acestui fel de *secui de religie răsăriteană*, se apropie de 30.000; din această cauză ar fi potrivit ca prin întemeierea unei episcopii maghiare de rit răsăritean, să fie scoși de sub autoritatea acelei Biserici care năzuiește să răspîndească vrajbă și ură între frați și prin instigații absurde voiește să-i înstrăineze de alte popoare, menite să trăiască împreună în dragoste frățească" (vol. IV, p. 72).[55]

Într-un studiu intitulat *Rasele din Ungaria* (A népfajok Magyarországon, Budapest, 1902), — elaborat pe baza recensămîntului oficial din 1902 — Balogh Pál, indică cu exactitate și aproape sat de sat, originea românească a pretinșilor greco-catolici secui, precum și procesul lor de deznaționalizare. Scriind despre populația județului Ciuc, arăta că existau locuitori care țineau „legea valahă" în cîteva sate pur maghiare: Tomești, Ciceu, Șoimeni (10—20%) și Lăzărești (30—40%), considerîndu-i „elemente maghiarizate de origine românească" (p. 639—641; azi nu mai sînt).

În județul Trei Scaune, în satele Ghelința și Lisnău, 10% din populație o constituiau românii. Ei erau semnalați, prin anii 1830—1840, în localitățile: Poian, Lemnia, Boroșneul Mare, Toria, Ilieni și Arcuș. Pînă azi, elementul românesc de altădată s-a contopit în masa secuiască. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, comuna Estelnic a avut o majoritate românească, dispărută pînă la sfîrșitul lui; în Poiana Sărată, elementul românesc reprezenta 30—40%. Deznaționalizarea românilor prin Biserică o recunoaște însuși autorul, cînd afirmă că în vechile statistici ale județului Trei Scaune existau 23 de localități — pe timpul lui complet secuiești — care aveau și „paternice minorități românești". La data apariției lucrării, mai existau români în Dobolii de Jos, Reci și Ariușd, în proporție de 30—40% (p. 654).

Chiar și românii moldoveni, așezați în această zonă, s-au maghiarizat în multe localități. În Nicolești (azi j. Harghita), cu populație maghiară,

55 Reproduse după *Ibidem*, p. 19—20.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Balogh Pál constată că majoritatea credincioşilor erau ortodocşi (azi nu mai sînt). Au fost maghiarizate „în parte" localităţile Bixad, Belani, Aita Mare, Aita Mică, Zălan şi Băţanii Mari, dar în toate existau un număr însemnat de ortodocşi şi greco-catolici (10—20—40—50%), deşi nu vorbeau limba română (p. 648).

Autorul constată prezenţa elementului românesc şi în fostul judeţ Odorhei: comunele Vlăhiţa şi Căpîlniţa (azi j. Harghita) erau la origine româneşti; azi nu mai există nici un român. Mai existau greco-catolici şi ortodocşi în Tăureni şi Aldea — azi în j. Harghita (20—30%), Mereşti (j. Harghita), Băţanii Mici şi Doboşeni — azi j. Covasna (10—20%). Situaţia de azi este cu totul alta.

Aceeaşi soartă au avut-o şi românii de pe văile Nirajului, Tîrnavei Mari şi Tîrnavei Mici (partea sudică a actualului judeţ Mureş). Bazîndu-se pe statistica mai veche a colonelului Lenk, Balogh afirmă că românii locuiau în 27 de localităţi secuieşti, dar recensămîntul din 1902 nu-i mai menţiona. Ilieni — j. Mureş era o localitate pur românească, dar recensămîntul din 1902 o da complet maghiară. În Sîngeorgiul de Pădure existau 40% români ortodocşi (p. 653—654). În Apalina şi Toldal existau 40—50% români greco-catolici, plus secui greco-catolici. În Sîncraiul de Mureş, Cristeşti şi Remetea (toate în j. Mureş) exista o majoritate etnică maghiară, dar o majoritate confesională ortodoxă, ceea ce arată că o parte din românii ortodocşi erau deznaţionalizaţi (p. 660). Cu timpul ei şi-au pierdut şi credinţa veche ortodoxă, aşa cum s-a întîmplat în multe alte sate din această zonă.[56]

Amănunte interesante asupra apartenenţei confesionale a românilor din Secuime prezintă Şematismele celor două eparhii, ale Blajului şi Sibiului. De pildă, Şematismul Episcopiei greco-catolice de Alba Iulia şi Făgăraş, apărut la Blaj în 1830, înregistrează 7257 români greco-catolici de limbă română şi maghiară în scaunele Gurghiului, Ciucului şi Casonului (Bilbor 425, Ghimeş 282, Lăzăreşti 115, Maioreşti 555, Casonu Mare 700, Sîndominic 121, Subcetate 755, Ditrău 68, Voşlobeni 605 ş. a.). În judeţul Trei Scaune erau 2787 români greco-catolici — vorbind româna şi maghiara (Turia 213, Arcuş 163, Ghelinţa 250, Ojdula 72, Lisnău 201, Boroşneu Mare 114, Poian 110). În scaunul Odorhei trăiau 3093 credincioşi greco-catolici români, vorbind ambele limbi (Mereşti 368, Mărtănuş 133, Bezidu Nou 202 etc.)[57]

Tot atît de interesantă este statistica Bisericii ortodoxe româneşti din Transilvania publicată la Buda în 1844 *(Universalis Schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri orientalis pro anno 1843/4)*. În scaunul Mureşului existau 1090 familii, cu 5450 suflete ortodoxe (Sîngeorgiul de Pădure cu 118 familii, Mureşeni 63, Morăreni 58, Band 156 etc). În Trei Scaune erau 7495 suflete ortodoxe (Mărtănuş 47 familii, Ojdula 27, Boroşneu Mic 38, Chichiş 38, Zagon 84, Păpăuţi 32, Dobolii de Jos 60, Lisnău 42,

56 Citate după *Ibidem*, p. 24—26.
57 *Ibidem*, p. 16—17.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Aita Mare 22, Aita Medie 53, Ozun 49 ș. a.). În scaunul Odorhei erau 343 familii, cu 1715 suflete.[58]

Merită să fie menționate aici și datele pe care le prezintă statistica întocmită din dispoziția generalului Nicolae Adolf von Bukow, trimisul împărătesei Maria Tereza în Transilvania, între anii 1761—1762. Potrivit acesteia, în scaunul Odorhei erau 459 familii unite și 395 familii ortodoxe (deci, cu aproximativ 4 300 suflete), răsfirați în 116 localități (Porumbeni 40 familii, Bodogaia 25, Merești 20+9 etc.). În Trei Scaune erau 19 preoți uniți, cu 407 suflete și 11 preoți ortodocși la 1 458 familii (aproximativ 7 300 suflete), în 91 localități; de pildă: 45 în Arcuș, 15 în Bodoc, 18 în Boroșneu Mare, 36 în Boroșneu Mic, 41 în Dobolii de Jos, 35 în Turia, 53 în Lemnia, 55 în Ghelința, 33 în Păpăuți, 32 în Poian, 32 în Mărtănuș, 13 în Belani, 13 în Estelnic, toate unite; 49 familii în Sf. Gheorghe, 38 în Sîntion-lunca, 12 în Măgheruș, 40 în Lisnău, 32 în Bicfalău, 42 în Dobîrlău, 40 în Ozun, 14 în Chichiș, 36 în Ilieni, 25 în Chilieni, 10 în Sîncrai, 13 în Comolău, 21 în Zălan, 13 în Malnaș, 32 în Baraolt, 79 în Belini, 34 în Aita Mare, 30 în Aita Medie, 25 în Zăbala, 23 în Brateș, 22 în Pava, 18 în Moacșa, 13 în Leț, 25 în Mărcușa, 14 în Mărtineni, 13 în Cătălina, 40 în Ojdula, 18 în Tîrgu Secuiesc, 41 în Cernatu de Jos, 17 în Cernatu de Sus, 31 în Dalnic, 26 în Mărtănuș, toate ortodoxe. Am stăruit asupra atîtor cifre, întrucît azi în foarte multe din aceste comune, Arhiepiscopia ortodoxă română a Sibiului nu mai are nici un credincios, iar în unele există în număr infim.

În scaunul Ciuc erau 760 de familii unite, cu 16 preoți (ortodocși nu existau), răspîndiți în 51 de localități. Cele cu număr mai mare erau repartizate astfel: 22 familii în Ciuc Sîngeorgiu, 19 în Lăzărești, 22 în Sîntimbru, 15 în Sîncrăieni, 30 în Plăiești de Sus, 31 în Imper, 36 în Sîndominic, 20 în Tomești, 19 în Mădăraș, 14 în Racul, 45 în Mihăileni, 58 în Gheorgheni, 38 în Ditrău, 17 în Subcetate, 50 în Joseni, 15 în Uifalău ș. a. Ca și în cazul celor de mai sus, astăzi în multe din parohiile menționate, Episcopia ortodoxă de Alba Iulia — de care aparține județul Harghita — nu mai are nici un credincios, iar în cîteva sînt foarte puțini.

În scaunul Mureș, românii apar în 119 localități, cu 575 familii unite și alte 1 549 ortodoxe (cu peste 10.600 suflete). Dintre cele cu un număr mare, menționăm: 15+32 familii în Bărdești, 56 în Medișa, 36 în Cristești, 31+36 în Ungheni, 16 în Crăciunești, 15 în Sînbenedic, 20 în Acățari, 55 în Sîngeorgiu de Pădure, 16+1 în Sîntandrei, 24 în Bolintineni, 17+2 în Iobăgeni (azi Valea), 3+20 în Lăureni, 7+27 în Păsăreni, 7+26 în Corunca, 16+45 în Sîngeorgiu de Mureș, 56+39 în Tg. Mureș, 15+39 în Voiniceni, 14+18 în Sîntana de Mureș, 26 în Morăreni, 10+29 în Porumbeni, 2+27 în Nazna, 6+18 în Sîncrai, 28 în Remetea, 25 în Sărata, 32 în Cinta ș. a.[59] Observația făcută pentru Scaunul Ciuc este valabilă și pentru Mureș.

58 *Ibidem*, p. 17—18.

59 Cf. Dr. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal, făcută de administrația austriacă la anul 1761—1762 ...*, Cluj, 1926, p. 63—74.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Am stăruit mai mult asupra acestei chestiuni pentru a arăta împrejurările în care a sporit numărul secuilor din fostele scaune Mureș, Ciuc, Odorhei și Trei Scaune prin secuizarea românilor băștinași. Paralel cu deznaționalizarea lor, a avut loc și trecerea lor la alte confesiuni. Una din căile prin care s-a realizat înstrăinarea lor și de credința strămoșească a fost tocmai Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog. Presupunem că trecerea unor români ortodocși la unirea cu Roma s-a făcut în anii 1761—1762, cînd s-a întocmit cunoscuta statistică a preoților și credincioșilor români din Transilvania, din ordinul generalului Nicolae Adolf von Bukow. În acele împrejurări, comisia încredințată cu întocmirea statisticii a trecut ca greco-catolici (uniți) o parte din credincioșii români din zonele amintite.

Pierzîndu-și limba, ei au început să fie considerați greco-catolici de limbă maghiară (ceilalți — ortodocși de limbă maghiară). Cerîndu-se cu atîta stăruință înființarea Episcopiei de Hajdudorog, Guvernul ungar a avut acum prilejul potrivit să-i treacă pe toți acești credincioși uniți sub jurisdicția noii Episcopii. Fiind însă prea îndepărtați de centrul ei, de orașul Hajdudorog, prin bula papală, Christifideles Graeci, s-a prevăzut și constituirea unui „Vicariat" cu 35 de parohii luate de la „Arhidieceza unită de Alba Iulia și Făgăraș" (Blaj). Iată ce spunea însăși bula respectivă: „În ce privește parohiile care se vor desprinde din Arhiepiscopia de Făgăraș, adică acelea care și sînt separate de noua dieceză, fiind departe de scaunul ei episcopal, permitem să fie cîrmuite de episcopul de Hajdudorog printr-un vicar, numit și constituit de el". Pentru noul vicar s-a prevăzut același salariu pe care-l aveau și ceilalți vicari „ai diecezelor de ritul grecesc din Ungaria", plătit din bugetul statului.[60] Prin înțelegerea cu Guvernul ungar, cele 35 de parohii românești, luate de la dieceza Blajului, s-au constituit într-un „Vicariat al Secuimii", cu sediul în orașul Tg. Mureș. În felul acesta, în ciuda protestelor ierarhilor, ale preoților și credincioșilor români, a presei românești, au ajuns sub jurisdicția Hajdudorogului (și a Arhiepiscopiei de Esztergom), atîtea suflete românești. Este limpede pentru oricine că, scoțîndu-le de sub autoritatea Arhidiecezei *românești* de la Blaj, se urmărea maghiarizarea lor totală (maghiarizare, apoi catolicizare).

Iată numele parohiilor din „Vicariatul Secuimii". I. Tractul (Protopopiatul) Mureș: Andreeni cu 17 filii; Bolintineni, cu 7 filii, Roteni cu 4 filii; Crăciunești cu 4 filii; Ivănești cu 5 filii; Tg. Mureș cu 3 filii; Șoard cu 5 filii; Troița cu 5 filii; Sînlorinț cu 1 filie; Tirimioara cu 1 filie (10 parohii, 52 filii, cu 3 085 credincioși, din care 1 374 vorbeau numai românește, iar 414 ambele limbi). II. Tractul Gurghiu: Frumoasa cu 21 filii; Sîndominic cu 6 filii; Ghimeș-Făget cu 4 filii; Voșlobeni cu 1 filie; Joseni cu 1 filie; Gheorgheni cu 3 filii (6 parohii, 36 filii, cu 7 077 credincioși, din care 2 753 vorbeau numai românește, iar 2 090 ambele limbi). III. Tractul Odorhei: Aldea cu 23 filii, Bodogaia de Jos cu 16 filii; Bezidu

60 Rev. *Cultura Creștină*, an. II, nr. 13, 1912, p. 394—396.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Nou cu 7 filii; Jacodu Român cu 9 filii și 2 cătune; Odorheiu Secuiesc cu 23 filii; Sovata cu 4 filii și 1 cătun; Aita Seacă cu 3 filii; Eliseni cu 7 filii (8 parohii, 92 filii și 3 cătune, cu 3 807 credincioși, din care numai 140 vorbeau românește). IV. Trei Scaune: Arcuș cu 11 filii; Borosneu Mare cu 18 filii; Casonu Mare cu 1 filie; Ciuc Sîngeorgiu cu 8 filii; Lăzărești cu 7 filii; Ghelința cu 10 filii; Ilieni cu 4 filii; Lemnia cu 9 filii; Lisnău cu 7 filii; Poian cu 7 filii; Turia de Jos cu 7 filii (11 parohii, 89 filii, cu 4 750 credincioși, care vorbeau numai ungurește).[61]

Proiectul unui Hajdudorog ortodox. Îndată după crearea noii dieceze, presa ungară a difuzat că se proiectează înființarea unei *Episcopii ortodoxe ungare.* Din ea urmau să facă parte 61 de parohii „grecești", dependente pînă atunci de Mitropolia de Carloviț. La proiectata Episcopie urmau să fie anexate și alte parohii ortodoxe-românești sau sîrbești — dacă 2/3 dintre credincioși se vor declara maghiari și vor cere să-i fie anexați. Limba liturgică urma să fie greaca veche, iar în administrație cea maghiară.[62]

Războiul a împiedicat punerea în practică a acestei idei. Dar în vara anului 1918, cînd unii mai credeau în victoria Puterilor Centrale, s-a dat publicității un comunicat „semioficial", din partea „Consiliului Culturii naționale", că există un proiect de organizare a unei asemenea Episcopii. Se arăta că existau ca la 50.000 de ortodocși unguri în Budapesta, Mișcolț, Szentes, Hódmezővásárhely, Komárom ș. a. Fiind sub ascultarea Bisericii ortodoxe românești, acești credincioși „unguri" erau expuși pericolului de-a se „româniza" (!). Ziarele respective subliniau faptul că pînă la data respectivă, peste 100.000 credincioși unguri au fost „românizați" prin Biserică, deci era timpul să se pună capăt „primejdiei". Proiectul de lege respectiv a și fost avizat de primul ministru Wekerle Sándor și de ministrul Cultelor Zichy János. În Parlament urma să fie prezentat de către deputatul Falussy Árpád.[63] Ideea „salvării" sufletelor ungurești amenințate cu românizarea n-a mai ajuns însă în discuția Parlamentului. Ziua de 1 Decembrie se apropia . . .

Epilogul Hajdudorogului. Deși Vaticanul a făcut propuneri în sensul revizuirii bulei Christifideles Graeci încă din 1913, totuși nu s-a realizat nimic. A izbucnit în curînd războiul din 1914 — urmat de intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei în 1916 — încît opinia publică românească nu mai avea posibilitatea de a se ocupa de „bula odioasă" din 1912. Credincioșii români, rupți împotriva voinței lor de la eparhiile românești de care aparțineau, au rămas sub jurisdicția Hajdudorogului pînă după 1 Decembrie 1918. După înfăptuirea memorabilului act din istoria poporului român, realizarea unității statale, majoritatea parohiilor românești afiliate Hajdudorogului au rămas pe teritoriul noului

61 *Ibidem*, an. III, nr. 1, 1913, p. 25—26.

62 Cf. (Nicolae Bălan), *Episcopie ortodoxă maghiară*, în *Revista Teologică*, Sibiu, an. VII, nr. 11—12, 1913, p. 379—380.

63 Cf. *Cultura Creștină*, an. VII, nr. 13—14, 1918, p. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

stat național român unitar. Chiar înainte de unirea Transilvaniei cu România, credincioșii și-au manifestat dorința de a ieși de sub ascultarea acelei dieceze străine. La 18 noiembrie 1918 a avut loc o mare adunare populară la Carei, în cadrul căreia s-a constituit un „Vicariat național român", pentru 46 parohii românești din nord-vestul Transilvaniei, afiliate cu șase ani în urmă la dieceza ungară. În fruntea lui a fost ales, ca vicar, protopopul Romul Marchiș din Carei.[64] În urma schimbărilor teritoriale survenite după 1918, la 10 mai 1919 Nunțiatura din Viena a dat un decret (confirmat de papa la 9 iunie), prin care 42 din acele parohii erau puse sub „administrația" episcopului Dimitrie Radu de la Oradea, dar numai ca „delegat apostolic"; celelalte 4 erau puse sub conducerea episcopului Iuliu Hossu de la Gherla.

La 13 martie 1919 s-a ținut o adunare la Tg. Mureș, la care au participat reprezentanți ai clerului și credincioșilor din „Vicariatul Secuimii", prin care cereau revenirea sub ascultarea Arhiepiscopiei Blajului. Dorința li s-a acceptat, căci la 29 iulie 1919 parohiile fostului Vicariat au fost trecute în „administrația Ordinariatului Arhiepiscopiei Blajului" (scaunul mitropolitan fiind vacant), dar tot ca „delegat al Sfîntului Scaun Apostolic". Lucrurile au revenit apoi la starea de dinainte de 1912.[65] În felul acesta, s-a încheiat un capitol dureros din istoria Bisericii românești unite.

*

În urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940, o parte însemnată din Transilvania de nord și de vest a fost atribuită Ungariei horthyste. Îndată după instituirea noii administrații, Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog (pînă atunci numai cu parohii din Ungaria trianonică) și-a reluat acțiunea de înstrăinare a credincioșilor români din parohiile care i-au aparținut pînă în 1918.[66] Guvernul horthyst intenționa chiar să înființeze o Mitropolie ortodoxă ungară pentru credincioșii români, sîrbi, cehi, și slovaci de pe teritoriul Ungariei, firește, cu limba maghiară în cult. A și fost numit ca șef al Bisericii ortodoxe ungare — cu reședința în Munkács — un oarecare Mihail Popoff, fost preot militar în armata rusă țaristă, sub ascultarea căruia au fost trecute și cîteva parohii românești din Ungaria trianonică, aparținătoare pînă atunci de Episcopia Aradului. Dar nici un ierarh ortodox n-a voit să-l hirotonisească, mai ales în urma intervențiilor și lămuririlor date de Patriarhia ortodoxă română. Ulterior s-au ivit și alți candidați pentru ocuparea acestui post. S-a înființat și o Facultate de teologie ortodoxă în Budapesta, cu limba de predare maghiară, tot în vederea maghiarizării celor de alt

64 *Cultura Creștină*, an. VII, nr. 17—20, 1918, p. 368—369.

65 După diferite informații din *Cultura Creștină*, an. VIII, 1919.

66 Amănunte la Dr. Antonie Plămădeală (azi Mitropolitul Ardealului), *Un episod important din lupta pentru limba română*, în *Ortodoxia*, an. XXX, nr. 3, 1978, p. 417—464 (și extras, 50 p., ulterior reprodus în vol. *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1981, p. 470—530).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

neam. Mulţi dintre credincioşii români rămaşi în Ungaria trianonică, iar în 1940—1944 dintre cei din „Secuime", au fost siliţi să treacă la alte culte: catolic, reformat, unitarian. Preoţii români au fost obligaţi să slujească în limba maghiară. Aproape în toate zonele cotropite de horthyşti, autorităţile au impus preoţilor români să cînte în biserică imnul maghiar.[67] Înfrîngerea Germaniei fasciste şi a Ungariei horthyste a pus însă capăt tuturor încercărilor de înstrăinare a românilor de neamul, limba şi credinţa lor.

67 Dr. Mihai Fătu, *Biserica românească din nord-vestul ţării sub ocupaţia horthystă*, Bucureşti, 1985, p. 137—147. A se vedea şi vol. *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940—octombrie 1944*, Bucureşti, 1985, îndeosebi p. 56—147.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Capitolul IV

GUVERNELE UNGARE ŞI ŞCOLILE CONFESIONALE ROMÂNEŞTI DIN TRANSILVANIA

Pînă către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, nu putem vorbi de un învăţămînt popular organizat la românii din Transilvania, datorită împrejurărilor vitrege de viaţă politico-socială în care trăiau. În ultimele trei decenii ale acestui secol, în urma difuzării ideilor iluministe în imperiul habsburgic, împărăteasa Maria Tereza (1740—1780), dar mai ales fiul ei împăratul Iosif II (1780—1790), adept al aşa-numitului „absolutism luminat", au fost preocupaţi tot mai mult de răspîndirea culturii în mase, de culturalizarea acestora. În fond, prin aceasta se urmărea tot consolidarea statului plurinaţional habsburgic şi transformarea mentalităţii societăţii de atunci. Fiindcă învăţămîntul mediu şi superior — accesibil fiilor de nobili şi de moşieri — era bine organizat, atenţia Curţii imperiale s-a îndreptat spre învăţămîntul elementar. Un apreciat pedagog al vremii, piaristul Johann Ignatz von Felbiger, a fost adus din Prusia la Viena, unde a elaborat legi şi regulamente şcolare (Allgemeine Schulordnung din 1774, Ratio Educations din 1777, Norma Regia din 1781), a scris metodici pentru îndrumarea învăţătorilor, a organizat cursuri pentru pregătirea acestora, a întocmit manuale şcolare, care au fost traduse şi adaptate pentru şcolile celorlalte naţionalităţi din imperiu.

Legislaţia şcolară austriacă a avut urmări şi asupra învăţămîntului românesc din Transilvania, îndrumat exclusiv de Biserică. Reprezentanţii „luminismului românesc" au formulat un adevărat „program" privind emanciparea politică şi socială a poporului lor. De aceea, paralel cu Supplexul din 1791, prin care se revendica dreptul de naţiune politică pentru poporul român, reprezentanţii „luminismului românesc" au militat şi pentru dezvoltarea învăţămîntului în limba maternă şi răspîndirea culturii în popor, urmărind prin aceasta, pregătirea lui pentru lupta politică, în vederea emancipării naţionale şi sociale. Un rol deosebit în această acţiune au avut cunoscuţii cărturari Gheorghe Şincai, Ioan Piuariu Molnar, Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea V. La memoriile unora dintre aceştia, se adaugă propunerile făcute chiar de unii reprezentanţi ai autorităţilor de stat habsburgice, care — după înăbuşirea răscoalei lui Horea (1785) — recomandau şi înfiinţarea de şcoli elementare („triviale") pe seama românilor. Rezultatul a fost că s-au instituit două posturi de „directori" pentru organizarea şi conducerea de şcoli româneşti în cadrul episcopiilor de la Blaj şi Sibiu. Primul director al şcolilor din

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

eparhia Blajului a fost Gheorghe Şincai (1782—1794), care a izbutit să înfiinţeze aproape 300 de şcoli; în eparhia Sibiului au fost conduse de Dimitrie Eustatievici (1786—1795) şi Radu Tempea V (1796—1808), mai tîrziu de Moise Fulea (1814—1838), care au înfiinţat aproape tot atîtea şcoli ortodoxe; alte şcoli româneşti au luat fiinţă în Banat şi „părţile ungurene" (Arad, Bihor, Sătmar, Maramureş). Pentru pregătirea viitorilor învăţători s-au deschis cursuri speciale la Blaj, Sibiu (1786), Arad (1812). Fiecare episcop era considerat şi îndrumătorul tuturor şcolilor din eparhia sa.

Deşi modeste, cu învăţători cu puţină pregătire, şcolile ortodoxe au început să prezinte o primejdie pentru stat, datorită caracterului lor prea „românesc". Aşa se explică faptul că în anul 1838, Guvernul transilvan de atunci a luat episcopului Vasile Moga din Sibiu, dreptul de „superinspecţie" asupra acestor şcoli, acordîndu-l episcopului romano-catolic maghiar de la Alba Iulia.[1]

În anul 1858 erau în toată Transilvania 2398 şcoli poporale, cu peste 90.000 de elevi. Dintre acestea, 460 erau germane, 957 maghiare şi 981 româneşti (din care, peste 600 ortodoxe, cu 33.229 elevi).[2]

Învăţămîntul elementar românesc îndrumat de Biserică a cunoscut o frumoasă dezvoltare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În eparhia Sibiului, de pildă, încă în primul sinod eparhial convocat de Andrei Şaguna la Sibiu, la 12 martie 1850, s-a hotărît ca preoţii-parohi să funcţioneze ca directori şcolari, protopopii ca inspectori ai şcolilor din protopopiatul lor, episcopul fiind „inspectorul suprem" al şcolilor poporale din întreaga eparhie.[3] Aceste prevederi s-au fixat apoi şi în noua lege de organizare a Bisericii Ortodoxe româneşti din Transilvania, Statutul Organic elaborat de mitropolitul Andrei Şaguna, discutat şi votat de primul Congres al Mitropoliei ortodoxe ardelene (16/28 septembrie—7/19 octombrie 1868), sancţionat de împăratul Francisc Iosif I la 28 mai 1869. Datorită stăruinţelor mitropolitului Andrei Şaguna, autonomia Bisericii Ortodoxe româneşti din Transilvania a fost recunoscută prin Articolul de lege IX din 1868, care da Bisericii dreptul de a-şi reglementa, administra şi conduce **s i n g u r ă**, — doar sub „suprema inspecţiune" a împăratului-rege, — toate problemele sale bisericeşti, şcolare şi fundaţionale.

Întreţinerea acestor şcoli se făcea din aşa-numita „dare culturală", recunoscută prin lege în 1868, care reprezenta 5% din impozitul către stat, plătit de fiecare cetăţean; ulterior s-a admis ca acest procent să poată fi sporit, în funcţie de nevoile şcolilor fiecărei confesiuni. Este de ajuns să subliniem că pînă la sfîrşitul păstoririi lui Şaguna existau — nu-

1 Cf. *Actele Sinodului Bisericii gr. răsăritene în Ardeal din anul 1864*, Sibiu, 1864, p. 203—207.

2 Cf. *Telegraful Român*, an. VI, nr. 17 din 24 aprilie 1858, p. 66.

3 *Actele soboarelor Bisericii greco-răsăritene din Ardeal din anii 1850 şi 1860*, Sibiu, 1860, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mai în Arhiepiscopia Sibiului — aproape 800 de școli poporale ortodoxe îndrumate de Biserică. Altele existau în eparhiile ortodoxe ale Aradului, Caransebeșului și în „vicariatul" de Oradea, ca și în eparhiile românești unite de Blaj, Oradea, Gherla și Lugoj. Dascălii acestora erau pregătiți în școlile pedagogice (preparandii), conduse tot de Biserică, de la Sibiu, Blaj, Arad, Caransebeș, Gherla. Manualele școlare erau tipărite în centrele eparhiale respective, lucrate de profesorii de la școlile lor pedagogice sau chiar de unii preoți și învățători cu pregătire deosebită și cu experiență didactică.

Deși modeste, cu clădiri de multe ori necorespunzătoare, cu salarii infime pentru dascăli, cu material didactic puțin, totuși, aceste școli și-au făcut datoria, pregătind plugari luminați, creștini buni, dar și „români adevărați" care țineau cu tărie la neamul și limba lor.[4]

După crearea statului dualist, învățămîntul poporal din Ungaria și Transilvania s-a organizat prin „Articolul de lege XXXVIII din 1868". Două erau principiile fundamentale ale acestei legi: obligativitatea și libertatea învățămîntului, adică părinții puteau să-și trimită copiii la orice școli doreau. Școlile primare (poporale) puteau fi înființate și susținute de stat, de confesiuni, de comunele politice și de societăți, respectiv particulari. Școala poporală avea două cicluri: cursul obișnuit, cu 6 clase (de la 6 la 12 ani) și „școala de repetiție" (de la 12 la 15 ani). Confesiunile aveau dreptul să înființeze și să susțină școli proprii, să le fixeze limba de predare și planul de învățămînt (programa analitică), să aleagă și să numească învățătorii, să le fixeze salariile, să exercite dreptul de control asupra școlii și învățătorilor ei. Paragraful 80 al legii prevedea ca și în școlile de stat limba de predare să fie limba maternă a elevilor din comuna respectivă. Același lucru îl stabilea și „Legea despre egala îndreptățire a naționalităților" din 1868, numită și „Articolul de lege XLIV" din 1868 (§ 17 și 18): „toți cetățenii patriei, de orice naționalitate, care locuiesc în mase mai mari, se pot cultiva — în apropierea ținutului locuit de ei — în limba maternă pînă la începerea unei culturi mai înalte, academice."

În deceniile care au urmat, se înregistrează însă cîteva aspecte negative privind întreaga organizare școlară a românilor transilvăneni. S-au introdus o seamă de schimbări în legislația școlară, în detrimentul celorlalte naționalități, cu tendința vădită de maghiarizare a lor prin școală. Acestea au fost: Articolul de lege XVIII din 1879 (Legea Trefort), Articolul de lege XXX din 1883, Articolul de lege XV din 1891, dar mai ales Articolul de lege XXVII din 1907 (Legea lui Apponyi), care au limitat treptat autonomia Bisericii, iar școlile poporale românești au fost supuse sistematic unor măsuri menite să ducă la slăbirea rezistenței naționale românești și în final la maghiarizarea lor.[5]

4 Vezi despre organizarea școlilor ortodoxe de atunci, Dr. Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna*, ed. II, Sibiu, 1911, p. 130—141.

5 Dr. Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Începuturile acțiunii de deznaționalizare prin școală. La 22 februarie 1873 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta adresează un ordin circular autorităților superioare ale tuturor confesiunilor din Ungaria și Transilvania, prin care le cerea să aducă la cunoștința credincioșilor lor că Guvernul ungar nu intenționează să transforme școlile confesionale în școli comunale, ci pretinde numai ca ele să întrunească prevederile Articolului de lege XXXVIII din 1868, ca organele bisericești să-și inspecteze școlile în subordine și să ia măsurile necesare atunci cînd constată că ele nu se încadrează în prevederile legii.[6]

În urma acestui ordin, Consistoriul (Consiliul eparhial) din Sibiu trimite o circulară protopopiatelor (considerate de Statutul Organic și ca „inspectorate școlare") — cu nr. 156 Școl. din 8 mai 1873, — prin care le îndruma să caute, prin toate mijloacele, ca școlile românești să facă față tuturor prevederilor legii amintite, explicînd poporului care este rostul școlii românești, în așa fel ca pînă în toamnă, nici o parohie să nu rămînă fără școală și învățător.[7]

În 1875 problema școlilor românești se discută în Camera Deputaților din Budapesta. În ședința din 3 decembrie 1875, în cadrul discuțiilor asupra bugetului Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, deputatul român Sigismund Borlea ridică mai multe probleme privitoare le școlile poporale românești. Din cuvîntarea lui rezultă că foarte multe manuale românești erau interzise și confiscate și că unul din deputați — Plachy — ceruse obligativitatea studiului limbii maghiare în școlile românești, instituirea unei comisii de cenzură pentru manualele folosite în aceste școli, precum și înlăturarea învățătorilor care nu întrunesc condițiile pentru instruirea copiilor în limba maghiară. Lucrurile aveau să se pună în practică după cîțiva ani, cum vom constata în paginile următoare.[8]

În anul următor, la 4 decembrie 1876, același Sigismund Borlea aducea la cunoștința Camerei Deputaților că în mai multe localități din Transilvania și Banat s-au înființat școli comunale din fondurile fostelor regimente românești de graniță, dar Guvernul își revendică dreptul de a numi învățători. Încercînd să le dea un caracter confesional, autoritățile locale n-au mai permis deschiderea lor. Mai mult decît atît: în foarte multe sate, credincioșii români au fost sfătuiți să renunțe la școlile lor confesionale, adică să accepte transformarea lor în școli de stat, și astfel să nu mai fie obligați la întreținerea învățătorului, urmînd ca el să fie salarizat de stat. Prezintă cazul mai multor sate românești din județul Hunedoara, în care au fost trimiși numai învățători maghiari, necunoscători ai limbii române. În satul Zeicani credincioșii au cerut înlocuirea învățătorului maghiar, bețiv, necunoscător al limbii, cu un român. Urmarea a fost că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii le-a intentat „proces penal pentru tulburare de pace". Își încheia discursul punînd

6 *Telegraful Român*, an. XXI, nr. 21 din 1873, p. 81.

7 E. Hodoș, *Cercetări. Probleme școlare confesionale*, Sibiu, 1944, p. 79—80.

8 Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 534—538.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în lumină faptul că pînă atunci comitatele Făgăraș și Zarand, locuite numai de români, aveau în fruntea lor prefecți (comiți) de neam român. Guvernului nu i-a convenit acest lucru, încît comitatul Zarand a fost desființat în 1876, iar în Făgăraș „administrația a fost luată din mîna românilor".[9]

Nu este lipsit de interes să consemnăm și discursul rostit de George Pop de Băsești, viitorul președinte al Partidului Național Român, în ședința din 24 noiembrie 1876, în care propunea ca în Institutele pedagogice de stat din Deva, Arad, Sighet și Zalău să se predea cursurile în limbile maghiară și română, întrucît erau situate în zone locuite de români. Amintea și faptul că la Institutul pedagogic din Deva, inițial s-au predat cîteva materii în românește, dar Ministerul le-a sistat. La Universitatea din Cluj, unde exista o catedră de Limba și literatura română (încredințată preotului Grigorie Silași, membru corespondent al Academiei Române), profesorul a fost atacat în presa maghiară pentru că preda această materie în limba română (!) și denunțat Guvernului. Amintea cazuri deplorabile în justiție, unde toți judecătorii români au fost trimiși în orașe din pusta Ungariei, iar în locul judecătorilor români pensionați au fost numiți numai maghiari, încît „dintre cei 50 de judecători de la Înalta Curte, doi sînt români, iar între 148 de judecători la ambele Table regești (Curți de apel n. n.), numai 7 sînt români". Își încheia expunerea cu aceste cuvinte neplăcute pentru deputații unguri: „Politica de maghiarizare se urmează de mult timp, de 60 ani, cu mai multă și mai puțină tenacitate, iar de 16 ani cu toată forța, cu întrebuințarea tuturor mijloacelor. Acestui scop i se jertfește tot ce avem. Și care este rezultatul? Nici unul! *Noi, românii, sîntem moștenitorii acestui pămînt de 2000 de ani aproape și de la început sîntem tot români pînă astăzi*".[10]

Manuale școlare interzise. Potrivit rînduielilor stabilite de marele arhiereu Andrei Șaguna, fixate în scris în Statutul Organic, în școlile confesionale ortodoxe se foloseau numai manuale scrise de preoți sau profesori care erau în slujba Bisericii, apărute în „tipografia diecezană" din Sibiu (celelalte eparhii — inclusiv cele unite — procedau la fel). Unele din ele au ajuns la mai multe ediții, mereu îmbunătățite, dovadă a aprecierii de care se bucurau (*Cartea întîia de lectură* a preotului profesor Ioan Popescu de la Sibiu la 18 ediții, *Abecedarul* preotului profesor Zaharia Boiu la 14 ediții ș. a.). Toate — dar mai ales cărțile de citire și de istorie — făceau și educație românească, imprimînd în sufletul copiilor ideea de unitate etnică, lingvistică și culturală a românilor de pretutindeni. Tocmai din aceste motive, manualele didactice românești — tipărite în Transilvania sau în vechea Românie — au ajuns în atenția autorităților de stat ungare.

9 *Telegraful Român*, an. XXIV, nr. 96 din 2/14 decembrie 1876; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, p. 603—606.

10 *Telegraful Român*, an. XXIV, nr. 93 din 21 noiembrie (3 decembrie) 1876; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, p. 596—602.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

La scurt timp după crearea statului dualist Austro-Ungaria şi mai ales în perioada cît Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii era condus de Trefort Ágoston, o serie de manuale pentru şcolile poporale au fost interzise. De pildă, au fost interzise *Cartea de citire*, *Elemente de geografie* şi *Elemente de istorie* de Zaharia Boiu, toate apărute la Sibiu în 1868.

În 1876, o nouă lege şcolară obliga pe inspectorii şcolari să controleze programele de învăţămînt, manualele şcolare şi materialul didactic, atît în şcolile de stat şi comunale, cît şi în cele confesionale.

La 6 iunie 1877, Ministerul (cu adresa nr. 14.011) trimite Consistoriului sibian o listă cu 47 de manuale şi atlase şcolare interzise, din care 14 erau româneşti (celelalte erau în limbile sîrbo-croată, slovacă, ruteană şi germană). O simplă înşirare a titlurilor este semnificativă:

1. *Elementariu* sau Abecedariu de Basiliu Petri, Sibiu, 1874;
2. *Lepturariul* lui Aron Pumnul, Viena, 1862—1865;
3. *Geografia* lui G. Vlădescu, ed. 13, Bucureşti, 1868;
4. *Geografia* lui M. Mihăescu, ed. 3, Bucureşti, 1873;
5. *Istoria românilor* a lui August Treboniu Laurian, Bucureşti, 1873;
6. *Atlante geografic* de acelaşi, Paris-Bucureşti, 1868;
7. *Istoria patriei* de canonicul Ioan Micu Moldovan, Blaj, 1875;
8. *Geografia* de Silviu Sălăgianu, Viena, 1871;
9. *Istoria Transilvaniei* de preotul Ioan V. Rusu, Sibiu, 1865;
10. *Istoria Ungariei* de protopopul Meletie Drăghici, Timişoara, 1874;
11. *Geografia (Ungariei)* de Dimitrie Varna, Sibiu, 1875;
12. *Carte de lectură românească* de Visarion Roman, Sibiu, 1873;
13. *Legendariu* de Ştefan Pop, Blaj, 1872;
14. *Istoria românilor* de I. Tuducescu, Arad, 1876 (tocmai atunci autorul era dat în judecată ca „agitator" împotriva statului).

Motivul interzicerii: „sînt cu totul contrare dreptului public şi stării de fapt a Ungariei, adică propagă idei împotriva statului ungar." Nici nu puteau fi altfel. *Lepturariul* lui Aron Pumnul şi *Istoria românilor* a lui A. T. Laurian sau *Istoria Transilvaniei* a cărturarului sibian Ioan V. Rusu prezentau originea românilor ardeleni şi continuitatea lor pe aceste plaiuri.[11]

Legea Trefort (Articolul de lege XVIII din 1879). În şedinţa din 18/30 ianuarie 1879, Consistoriul Arhiepiscopiei Sibiului a luat notă despre un proiect de lege care — potrivit comunicatelor din presă [12] — a fost întocmit de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, privind introducerea obligatorie a limbii maghiare în şcolile poporale româneşti. Era opera ministrului Trefort Ágoston (1817—1888), francez după tată, om politic şi de cultură, membru, apoi preşedinte al Academiei ungare de Ştiinţă.

11 E. Hodoş, *op. cit.*, p. 110 şi actul nr. 1912 din 1878 în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului.

12 *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 6 din 16 ianuarie, st. v. 1879, p. 21—22 (art. „Să maghiarizăm"); nr. 7 din 18 ianuarie st. v. 1879, p. 26—27; nr. 11 din 15 februarie 1879, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În urma înţelegerii survenite între Consiliile eparhiale din Sibiu, Arad şi Caransebeş, s-a constituit o delegaţie, în frunte cu mitropolitul Miron Romanul, formată din episcopii sufragani Ioan Meţianu de la Arad şi Ioan Popasu de la Caransebeş, cu 9 delegaţi consistoriali (3 din cler şi 6 mireni).[13] Ei au semnat o „reprezentaţiune", adică un memoriu-protest, — semnat de toţi —, pe care l-au prezentat împăratului Francisc Iosif I la 1/13 februarie 1879. În memoriul lor, reprezentanţii Bisericii ortodoxe româneşti insistau îndeosebi asupra unui articol din proiectul lui Trefort Ágoston şi anume acela care prevedea obligaţia impusă învăţătorilor în funcţiune de a-şi însuşi limba maghiară în decurs de şase ani. Semnatarii arătau că acest lucru era imposibil, dat fiind faptul că majoritatea învăţătorilor români activează la şcoli situate în zone compact româneşti, deci n-au posibilităţi de conversaţie şi de însuşire a acestei limbi, mai ales că ei nici nu o cunosc sau o cunoşteau într-un măsură foarte redusă.

La rugămintea făcută şi oral de mitropolit, în scurta cuvîntare rostită în faţa împăratului, de a nu sancţiona respectivul proiect de lege, acesta a răspuns — potrivit vechiului obicei de la Curtea imperială habsburgică — cu fraze evazive, prin care arăta că „este departe de intenţiunea sa de a aduce hotărîri care ar putea pricinui îngrijorări temeinice şi ar tulbura pacea şi armonia între diferitele naţionalităţi ale ţării".[14]

Delegaţia ortodoxă a fost aşteptată in gara Sibiu de o mulţime imensă de români, apoi, la reşedinţa mitropolitană s-a prezentat o delegaţie, în numele căreia a vorbit George Bariţiu, mulţumind mitropolitului pentru atitudinea demnă, românească, pe care a avut-o în această problemă vitală a poporului român. Seara s-a organizat un „conduct cu torţe" (700 persoane), vorbind în faţa mitropolitului avocatul Dr. Iosif Hodoş, care spunea, între altele: „Deviza noastră a fost, este şi va fi a ne conserva intactă limba şi religiunea, naţiunea şi Biserica noastră, în orice împrejurări . . . Nu vom pierde speranţa. Aici sîntem, aici stăm, ca stînca eternă a unui popor pus aici de Dumnezeu! Vom merge pe calea civilizaţiunii, vom cultiva limba noastră, vom propaga cultul religios, vom ţine sus şi tare la patria şi la pămîntul nostru, ne vom pune pe lucru ca elementul român să prindă rădăcină în toate privinţele de viaţă publică, socială, artistică, industrială, comercială . . ." [15]

La 10 februarie st. n. 1879 — au fost primiţi într-o audienţă la împărat mitropolitul Ioan Vancea de la Blaj, însoţit de episcopul Victor

13 Arhimandritul-vicar Nicolae Popea, Partenie Cosma şi Nicolae Strevoiu de la Sibiu, preot Ioan Ţieranu, cu Constantin Rădulescu şi Alexie Popovici de la Arad; preotul Nicolae Andreevici cu generalul Traian Doda şi avocatul Pavel Rotariu de la Caransebeş.

14 Textul românesc al memoriului a fost publicat sub titlul *„Reprezentaţiunea deputaţiunii române greco-orientale în cauza proiectului de lege privitor la introducerea limbii maghiare în şcoalele poporale"*, în *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 15 din 6 februarie, st. v. 1879, p. 58—59, apoi în *Protocolul Sinodului Arhidiecesci greco-orientale române din Transilvania ţinut la anul 1879*, Sibiu, 1879, p. 97—114 (text român şi maghiar).

15 *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 16 din 8 februarie, st. v. 1879, p. 61—62; T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 733—736.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Mihali de la Lugoj, prezentîndu-i un memoriu, care avea şi adeziunea episcopului Mihail Pavel de la Gherla şi a „Ordinariatului" din Oradea. „Pentru ierarhia noastră eclesiastică — se preciza în memoriu — limba română este chestiune de viaţă, *conditio sine qua non;* prin urmare tot ce ameninţă şi periclitează limba Bisericii noastre, limba română, ameninţă şi periclitează totodată ierarhia, Biserica noastră; dacă noi, faţă de pericolul acesta, am fi indiferenţi, atîta ar însemna cît a ne face trădătorii Bisericii noastre, ceea ce şi numai a presupune ar fi păcat cumplit, să nu zicem atentat sacrileg".[16]

A fost regretabil că delegaţia Bisericii unite s-a prezentat singură, deşi în prealabil se stabilise ca să se prezinte odată cu cea ortodoxă. Acest fapt a lăsat o impresie neplăcută în opinia publică românească din Transilvania. Aşa se face că delegaţia ortodoxă s-a prezentat numai după trei zile.

Pe adresa mitropoliţilor şi episcopilor români au sosit numeroase telegrame şi scrisori din partea clerului şi a credincioşilor, prin care îşi exprimau satisfacţia pentru prezentarea celor două memorii, dar şi îngrijorarea pentru soarta şcolilor româneşti.[17] În urma acestora, mitropolitul Miron adresează o pastorală clerului şi credincioşilor săi, cu data de 8/20 februarie 1879, prin care-i informa de toate demersurile deputaţiunii conduse de el şi îşi exprima speranţa că problema va fi rezolvată favorabil pentru români.[18]

Presa maghiară a comentat pe larg nu numai proiectul de lege, dar chiar şi primirea celor două delegaţii româneşti în audienţă la împăratul Francisc Iosif. De pildă, ziarul *Pester Lloyd* considera gestul arhiereilor români ca o „curată impertinenţă". Alte ziare făceau previziunea — care s-a şi adeverit — că „dorinţa ungurilor se va realiza oricum, în ciuda maşinaţiunilor episcopilor valahi". În schimb, ziarele germane au dat dreptate românilor. Aşa au făcut ziarele: *Deutsche Zeitung* şi *Der Osten* din Viena, în mai multe articole în care se atrăgea atenţia asupra pericolului care ameninţa nu numai pe români, ci şi pe germani, sîrbi, slovaci şi ruteni.[19] Ziarul slovac *Narodne Noviny* scria: „Naţionalităţile nemaghiare s-au declarat, în unanimitate, împotriva acestui atentat asupra drepturilor şi culturii lor. Ei, nemaghiarii, ştiu, din experienţele lor de pînă acum, că aici nu e vorba de limbă, ci de posibilitatea care li se oferă organelor şcolare de a se amesteca, după plac, în problemele şcoalelor confesionale nemaghiare, suprimînd dreptul de supraveghere a confesiu-

16 Publicat în *Foaia Scolastică* de la Blaj, din care a fost reprodus în *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 24 din 27 februarie, st. v. 1879, p. 94—95; Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VI, p. 708—713.

17 Vezi o parte din ele în *Ibidem*, vol. VII, p. 720—733.

18 *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 18 din 13 februarie 1879, p. 69.

19 Reproduse de T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 737—738. Un articol vehement din ziarul *Deutsche Zeitung* reprodus în *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 42 din 12 aprilie 1879, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

nilor asupra învăţămîntului lor. Ce scop are legea mult citată a naţionalităţilor, dacă împotriva literei legii, mai vor să ne maghiarizeze şi şcoala elementară?" [20]

Presa românească de asemenea a luat atitudine energică împotriva proiectului. De pildă, în *Telegraful Român* au apărut o serie de articole de fond, al căror autor era marele luptător pentru drepturile românilor, preotul asesor Nicolae Cristea, viitorul memorandist.[21]

Presa din vechea Românie, ca întotdeauna, a venit în sprijinul fraţilor lor asupriţi din Transilvania. O serie de articole au apărut în ziarul bucureştean *Timpul* (în redacţia căruia lucra pe atunci şi Mihai Eminescu), precum şi în alte periodice.[22]

Dar cu toate memoriile româneşti, proiectul a ajuns în discuţia Camerei Deputaţilor (Dieta) din Budapesta, începînd cu ziua de 29 aprilie pînă la 5 mai st. n. 1879. A fost prezentat de Boross Gábor, raportorul comisiunii şcolare, care, între altele, a făcut precizarea că proiectul — dacă va deveni lege — nu va afecta cu nimic autonomia vreunei confesiuni sau drepturile celorlalte naţionalităţi — în special ale românilor ortodocşi —, întrucît se urmărea numai o cunoaştere mai temeinică a limbii maghiare.

Proiectul a fost combătut de deputaţii naţiunilor conlocuitoare: Adolf Zay (sas), Dr. Mihail Polit, Miloş Dimitrievici, Nicolae Maximovici (sîrbi), I. Höffgräfft (german) şi alţii.

Dintre deputaţii unguri, singurul care s-a ridicat împotriva proiectului a fost Mocsáry Lajos (n. 1826), cunoscut pentru orientarea sa democratică, pentru atitudinea sa sinceră şi binevoitoare faţă de naţionalităţile asuprite, chiar împotriva părerilor conaţionalilor săi, autorul unor lucrări cu caracter politico-social. Atrăgea atenţia asupra faptului că proiectul în discuţie va duce numai la nemulţumiri în rîndul celorlalte naţionalităţi din Ungaria.

În schimb, deputatul Molnár Aladár, — combătînd pe deputaţii nemaghiari — s-a dovedit mult mai şovin, recomandînd ministrului Trefort să ia noi măsuri, încît „şi *preotul* să înţeleagă limba statului şi să cunoască literatura maghiară, spiritul şi cultura naţionalităţii celei mai numeroase din stat; în acest scop, să se ia măsuri ca în seminariile episcopale învăţămîntul să pregătească, în fiecare an, preoţi cunoscători ai limbii statului".[23]

Dintre deputaţii români au luat cuvîntul: Nicolae Strevoiu (din Făgăraş), Petru Mihali (maramureşan), Dr. Alexandru Roman, profesor

---

20 Citat după *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 29 din 10 martie 1879, p. 114.

21 *Noua asuprire a naţionalităţilor din Ungaria*, în *Telegraful Român*, an. XXIV, nr. 23 din 24 februarie, st. v. 1879, p. 89; *Şovinismul ziaristicei maghiare în creştere*, în nr. 59 din 24 mai st. v. 1879, p. 233—234.

22 *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 25 din 1 martie st. v. 1879, p. 97—98.

23 Textele redate după E. Hodoş, *op. cit.*, p. 91—101. Toate cuvîntările asupra proiectului sînt redate integral şi în *Telegraful Român*, nr. 46—68 din 1879.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

la Universitatea din Budapesta, membru al Academiei Române,[24] George Pop de Băseşti,[25] Partenie Cosma, pe atunci avocatul Băncii „Albina" din Sibiu, mai tîrziu directorul ei,[26] personalităţi cunoscute în viaţa politică naţională a românilor transilvăneni. Toţi au ţinut să evidenţieze faptul că prin proiectul de lege pus în discuţie nu se urmărea altceva decît maghiarizarea naţionalităţilor.

După încheierea discuţiilor —după cum era şi de aşteptat, — proiectul de lege privind introducerea obligatorie a limbii maghiare în toate şcolile poporale a fost primit ca bază pentru discuţii pe articole. După terminarea discuţiilor şi votarea tuturor articolelor, în ziua de 8 mai 1879, a fost trimis pentru discutare în Casa Magnaţilor.

Din Casa Magnaţilor (sau „Casa de sus") făceau parte de drept şi prelaţii tuturor confesiunilor din Ungaria şi Transilvania, deci şi românii de ambele rituri. Discuţiile au început la 13 mai st. n. 1879. Au vorbit împotriva proiectului: mitropolitul Dr. Ioan Vancea de la Blaj şi Miron Romanul de la Sibiu, cu episcopii Ioan Meţianu de la Arad şi Dr. Victor Mihali de la Lugoj. Pentru acceptarea proiectului au vorbit episcopii romano-catolici Császka şi Ipolyi, precum şi comitele suprem Újfalussy.

Din cuvîntarea mitropolitului Ioan Vancea reţinem mai cu seamă cîteva argumente de ordin pedagogic, prin care scotea în evidenţă greutatea învăţării unei limbi străine — atît de grea cum este cea maghiară — de către copii de 6—8 ani; arăta că potrivit legii, 2/5 din învăţătorii eparhiei pe care o conducea ar trebui să fie înlăturaţi din învăţămînt, căci nu cunoşteau limba maghiară şi în locul lor aduşi învăţători maghiari, dar aceştia nu cunoşteau limba română. Amîndoi mitropoliţii menţionau faptul că ţăranii români nu aveau nevoie de cunoaşterea limbii maghiare. Toţi subliniau greutatea — dar şi inutilitatea — învăţării acestei limbi, mai cu seamă în satele în care nu existau locuitori maghiari, ca şi faptul că era ştirbită autonomia Bisericilor româneşti.

Şi totuşi, proiectul a fost votat, apoi s-a trecut la discuţie pe articole. Modificările propuse de arhiereii români au fost respinse.[27] A fost sancţionată de împărat, — care făcea din nou jocul Budapestei, în detrimentul celorlalte naţionalităţi —, la 22 mai 1879.[28]

Care erau, în mare, prevederile legi? În primul articol se preciza ca în toate şcolile pedagogice, în care limba de predare nu era cea ma-

---

24 Textul cuvîntului său în T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 756—775; scurte comentarii pe marginea lui la E. Hodoş, *op. cit.*, p. 98—99 şi Teodor Neş, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 116—117.

25 T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 784 (întreg discursul la p. 775—786).

26 Reprodusă în T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 786—816; scurt comentar la T. Neş, *op. cit.*, p. 138—140.

27 Cuvîntările arhiereilor români rostite în Casa Magnaţilor în T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 816—842 (reproduse din *Telegraful Român*, nr. 55, 56, 60 şi 61 din 1879).

28 Vezi comentariile lui Nicolae Cristea în *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 53 din 8 mai st. v. 1879, p. 210—211.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ghiară, să se introducă un număr corespunzător de ore, încît fiecare absolvent să și-o poată însuși în vorbire și scriere. Începînd cu data de 30 iunie 1882, nimeni nu mai primea diplomă de învățător și nu putea fi numit într-un astfel de post, dacă nu putea dovedi că și-a însușit limba maghiară „în așa măsură încît să fie în stare a o preda în școlile primare". (art. 2). Absolvenții școlilor pedagogice din 1872—1881 erau obligați ca în decurs de 4 ani să învețe limba maghiară, dacă nu o cunoșteau, fiind îndatorați să se prezinte la un examen.

În comunele mixte, începînd cu anul 1883, urmau să fie numiți ca învățători la școlile poporale de toate categoriile, numai cei care puteau preda în limba maghiară (art. 3). De acum înainte ea devenea „obiect de studiu obligatoriu în toate școlile primare publice"; în cazul cînd nu s-ar găsi un număr corespunzător de învățători, introducerea acestei materii se va face treptat (art. 4). Ministerul își rezerva dreptul de control asupra modului de predare și de însușire a limbii în școlile pedagogice prin inspectorii școlari, care puteau asista la ore și la examenele anuale sau de diplomă. (art. 6).[29]

Urmările acestei legi asupra învățămîntului românesc s-au văzut curînd. Consistoriile diferitelor eparhii au fost nevoite să introducă limba maghiară ca obiect de studiu atît în școlile pedagogice, cît și în școlile poporale. La cele din urmă, limba s-a introdus începînd cu clasa a II-a și anume: 3½ ore săptămînal la școlile cu un învățător, 6 ore la cea cu doi învățători, 8 ore la cea cu trei învățători, 14 ore la cea cu 6 învățători. Mai mult au avut de suferit învățătorii, puși în situația grea de a-și însuși o limbă necunoscută — dificilă sub raport lexical și gramatical — pentru ca să-și mențină postul, pe baza unui examen dat în fața unui comisar ministerial. Chestiunea metodei de predare a limbii maghiare a fost obiect permanent de discuție în conferințele învățătorești — de regulă prezidate de protopopi.[30]

În 1882 în întreaga Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei (Arhiepiscopia Sibiului, cu Episcopiile Aradului și Caransebeșului și Vicariatul de Oradea) existau 1578 de școli poporale, cu 1722 de învățători. Tot pe atunci, în 1880, Arhiepiscopia Blajului avea 540 școli poporale; alte cîteva sute existau în Episcopiile Oradiei, Gherlei și Lugojului, fiecare avînd învățători formați în școlile pedagogice îndrumate de Biserică.

Gimnaziile românești. În 1850 credincioșii ortodocși din Brașov, îndrumați de protopopul Ioan Popasu (viitorul episcop al Caransebeșului) și de Andrei Șaguna, au înființat acolo primul gimnaziu confesional ortodox din Transilvania. Întreținerea gimnaziului se făcea din fondurile ce au fost puse la dispoziție de epitropiile bisericilor Sf. Nicolae din Șchei și Sf. Adormire din Brașov, din daniile unor credincioși și chiar din unele

29 Legea publicată de Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 203—205; anexa 34: T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, p. 843—845; E. Hodoș, *op. cit.*, p. 181—184.

30 Amănunte la Dr. Pavel Roșca, *Rolul școalei în pregătirea Unirii*, în vol. *Făuritorii transilvani ai Unirii*, Brașov, 1943, p. 35—36.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

subvenţii anuale oferite de Guvernul României. Probabil la stăruinţele mitropolitului Andrei Şaguna pe lîngă ministrul Cultelor şi Instrucţiunii, Eötvös József, fostul său coleg de şcoală, în 1868 s-a acordat şi din bugetul acestui Minister o subvenţie anuală pentru Gimnaziul din Braşov. Dar în 1871, Camera Deputaţilor a hotărît ca această subvenţie să se acorde numai condiţionat, dacă Guvernul din Budapesta „participă la numirea profesorilor în raport cu subvenţia acordată". În astfel de condiţii, Arhiepiscopia Sibiului — care îndruma Gimnaziul — şi mitropolitul Andrei Şaguna au refuzat oferta, încît subvenţia a fost scoasă din buget. În schimb, a venit în ajutorul Gimnaziului din Braşov Guvernul României, cu o subvenţie anuală de 15.000 lei (trimişi prin Ministerul de Externe al Austro-Ungariei); în 1875, chiar Parlamentul din Bucureşti a aprobat ajutorul. Presa maghiară a făcut mult caz de acest ajutor, s-a discutat în Camera Deputaţilor din Budapesta şi în cele din urmă, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii a interzis tuturor bisericilor şi şcolilor din Ungaria să mai primească ajutoare din partea altor state. Mîndria maghiară — dar şi interesele politice — nu puteau îngădui astfel de ajutoare! În 1875, deputatul Partenie Cosma cerea Camerei din Budapesta să acorde o subvenţie de 5000 florini Gimnaziului din Braşov, motivînd că aceeaşi sumă se acorda şi şcolii reale din Sibiu, condusă de Consistoriul evanghelic-luteran, dar fără nici un fel de condiţii. Totul a fost zadarnic, încît Gimnaziul braşovean şi-a continuat nobila misiune culturală pînă azi, fără ajutoare din partea statului ungar.[31]

Legea pentru instrucţia în şcolile medii din 1883 (Articolul de lege XXX). În acest an a intrat în vigoare o nouă lege care privea numai învăţămîntul mediu sau secundar (gimnazii şi şcoli reale), care a afectat gimnaziile româneşti din Blaj, Braşov, Beiuş şi Năsăud. Încă în timp ce era ministru Eötvös József, s-au purtat discuţii în legătură cu reorganizarea acestui învăţămînt, dar lucrurile au mers destul de încet. Abia în sesiunea parlamentară din 1882, ministrul Trefort Ágoston prezenta în „comisia şcoală" a Camerei Deputaţilor cel de al patrulea proiect în problema şcolilor, dar a fost respins. În 1883, comisia acceptă cel de al cincilea proiect, care a fost prezentat apoi Camerei pentru discuţii, la 5 martie 1883.

Vom stărui doar asupra prevederilor care priveau gimnaziile confesionale româneşti. Limba şi literatura maghiară devenea obiect de studiu obligatoriu (în clasele VII—VIII această materie se va preda numai ungureşte), va figura ca materie de examinare la maturitate; diplomele de maturitate urmau să fie eliberate în ungureşte; la cerere, se putea alătura o traducere în limba de predare a şcolii sau în limba latină; tot la examenul de maturitate trebuia să asiste un trimis al Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii. Reprezentanţii aceluiaşi Minister aveau drept de control oricînd în gimnaziile confesionale. Profesorii erau obligaţi să aibă „calificaţiune de stat", obţinută în faţa unei comisii instituită de Minis-

31 Cf. *Telegraful Român*, an. XXIII, nr. 94 din 27 noiembrie (9 decembrie) 1875; T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 538—544.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ter. Li se cerea, de asemenea, cunoaşterea temeinică a limbii maghiare. Se prevedea apoi ca în caz de nevoie, gimnaziul respectiv să poată solicita sprijinul material al Statului, dar acesta îşi rezerva atunci drepturi şi mai mari de amestec în procesul de învăţămînt. În chip expres se sublinia că „nu se pot cere şi primi în nici un caz subvenţiuni sau sprijin material de la state străine sau de la domnitorii şi guvernele lor" (măsură îndreptată împotriva Gimnaziului din Braşov, care primea subvenţii de la Bucureşti).[32]

Deci, rezulta limpede că prin această lege se încălca autonomia Bisericii româneşti şi se făcea un alt pas înainte pe drumul maghiarizării forţate a românilor prin şcoală.

Presa maghiară pregătea „opinia publică" prin ştiri tendenţioase şi atacuri directe. De pildă, în atacurile pe care le lansa cu vehemenţă împotriva românilor ziarul *„Pesti Napló"*, în numărul 79 din 21 martie 1883, se declara: „În Ungaria nu poate exista o altă şcoală secundară, decît cea ungară. Trebuie să o spunem pe faţă şi trebuie să o şi realizăm".[33]

În termeni duri, sub lozinca *„Ungaria este a ungurilor"*, ziarul *Magyar Polgár*, foaia oficioasă a Guvernului, chema la acţiuni agresive pentru înfăptuirea maghiarizării, declarînd: „Rolul de începători cade asupra proprietarilor. Proprietarii cei mari, chiar şi pe locurile locuite de naţionalităţi, sînt maghiari. *Dacă vor vrea serios, pot maghiariza foarte uşor întreaga comună*, căci existenţa materială a poporului, aşa-zicînd, atîrnă de ei. *N-au să facă altceva decît să maghiarizeze şcoala din sat.* Să nu sufere în sat preot sau învăţător inamic maghiarismului. Să atragă atenţiunea locurilor competente asupra acestor agitatori naţionali, ca să-i scoată din post ca pe nişte vrăjmaşi ai patriei".[34]

Deci, şcolii şi naţiunii române din Transilvania i se pregătea — pe toate căile şi cu toate mijloacele — o nouă lovitură, un viitor nespus de greu, plin de noi umilinţe şi împilări.

În faţa acestei noi primejdii, Consistoriul arhidiecezan din Sibiu se întruneşte în şedinţă plenară la 1 februarie 1882, întocmind un memoriu-protest, însuşit şi de Consistoriile ortodoxe de la Arad şi Caransebeş. Memoriul a fost publicat în *Telegraful Român* şi înaintat Dietei la 20 februarie 1882.[35] Ideea principală care-l străbate este aceea ca proiectul să ţină seama de autonomia cultelor şi de drepturile naţionalităţilor din Ungaria şi Transilvania. În anul următor, înainte de a se aduce proiectul în Cameră, mitropolitul Miron a înaintat un nou memoriu — mai scurt —

32 Textul legii în *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 65 şi 67, 68, 72, 75, 78, 79, 80, 81, 83 şi 84 din 1883 şi Andrei Bîrseanu, *Istoria şcoalelor centrale române gr.-or. din Braşov*, Braşov, 1902, p. 404—419.

33 Reprodus după *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 29 din 12/24 martie 1883, p. 113.

34 Reprodus după *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 84 din 23 iulie/4 august 1883, p. 335.

35 *Telegraful Român*, an. XXX, nr. 24 din 27 februarie/11 martie 1882, p. 93—94; T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 76—85.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cu data de 3 martie 1883.[36] Mitropolia Blajului a întocmit un alt protest, prezentat Camerei la 9 februarie 1882, de către deputatul Alexandru Roman.[37] S-au convocat adunări de protest la Sibiu (sub conducerea lui George Bariţiu), în cadrul căreia a făcut o lungă expunere asesorul consistorial Nicolae Cristea, la Blaj, Braşov, Deva şi în alte părţi.[38] Adunările respective au alarmat Guvernul ungar, încît a rugat pe cinci deputaţi guvernamentali români să adreseze un apel poporului român, cu rugămintea de a nu mai participa la astfel de adunări de protest. Arhiereii au fost rugaţi să adreseze pastorale credincioşilor, ceea ce unii au şi făcut, fiind reprobaţi, însă, de opinia publică. În orice caz, Ministerul a fost pus în situaţia de a face anumite modificări în proiect, în favorul şcolilor confesionale.[39]

La 5 martie 1883 proiectul a fost pus în discuţia Camerei; a făcut o lungă pledoarie însuşi ministrul Trefort Ágoston, cerînd acceptarea lui. L-au combătut în special deputaţii saşi, sîrbul Mihail Polit şi profesorul Alexandru Roman. Acesta nu uita să sublinieze faptul că în „comisia şcolară" care a făcut ultima redactare a proiectului, toţi membrii erau unguri (preşedinte fiind un slovac maghiarizat). Menţiona şi faptul că în manualele şcolare se face educaţie şovină, prin cultivarea urii împotriva naţionalităţilor nemaghiare, în special a românilor transilvăneni, a căror viaţă „de o mie de ani încoace este un adevărat martirologiu". Prezenta apoi cazuri concrete de şcoli confesionale româneşti închise sub diferite pretexte ori transformate în şcoli de stat: în Valendorf-Tîrnava Mare şcoala a fost închisă, preotul şi învăţătorul pedepsiţi cu cîte 10 zile închisoare şi 50 florini amendă, iar comuna cu o amendă de 300 florini; în comitatul Solnoc-Dobîca, vicecomitele a ordonat pretorilor (solgăbirăilor) şi notarilor ca toate numele de botez româneşti să fie trecute în actele oficiale numai în forma maghiară. Amintea apoi de presa şovinistă maghiară, de atacurile ei împotriva românilor şi saşilor, pe care-i prezintă drept „trădători de patrie", de aşa-numitele „reuniuni de maghiarizare" create în diferite părţi ale Transilvaniei, în scopul pe care îl arată chiar denumirea lor.[40]

La discuţia în Casa Magnaţilor — 1 mai st. n. 1883 — a luat cuvîntul — de 28 de ori — mitropolitul Miron Romanul de la Sibiu, dar numai două din propunerile sale au fost acceptate. Între altele, a cerut ca în şcolile maghiare din zonele locuite de nemaghiari (români ş. a.) să fie introdusă limba română ca obiect de studiu, în locul limbii greceşti. Propunerea a fost respinsă categoric de ministrul Trefort, dar şi de Cameră.

36 *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 21 din 22 februarie/6 martie 1883, p. 81; T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 85—87.

37 *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 30—31 din 13/25 martie—16/28 martie 1882, p. 118—119 şi 123—124.

38 *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 23 din 26 februarie/10 martie 1883, p. 89 şi nr. 29 din 12/24 martie 1883, p. 114—115; T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 94—97.

39 *Ibidem*, vol. VII, p. 97.

40 T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 99—115.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Toată strădania mitropolitului a fost zadarnică.[41] Presa maghiară avea tot dreptul să jubileze!

Deosebit de tristă a fost soarta Gimnaziului românesc din Beiuş, înfiinţat de episcopul Samuil Vulcan de la Oradea în 1829. În iunie 1888, s-a pregătit în Beiuş o primire grandioasă pentru episcopul romano-catolic L. Schlauch din Oradea. Pe toate clădirile publice a fost arborat drapelul maghiar — inclusiv pe clădirea Gimnaziului. Dar soţia unui preot-profesor, cu complicitatea unui om de serviciu, l-a înlăturat, iar elevul Aurel Borgovan l-a ascuns şi în locul lui a arborat tricolorul românesc. A urmat o anchetă din partea autorităţilor şcolare, terminată cu înlăturarea a trei profesori şi eliminarea şi arestarea elevului respectiv (ulterior a trecut Carpaţii). Guvernul a avut acum un prilej potrivit să se amestece în problemele şcolii, sub pretext că nu se face „educaţie patriotică", adică maghiară. S-a pus chiar problema închiderii Gimnaziului, de către ziarele maghiare *(Budapesti Hirlap, Nagyvárad* ş. a.). Pînă la urmă, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii, Csáki Albin, a admis o soluţie de compromis: în cursul superior al Gimnaziului toate materiile (cu excepţia Limbii române şi a Religiei) să se predea în ungureşte.[42] Această situaţie nefirească a dăinuit pînă în 1918, cînd au încetat orice tentative de înstrăinare a şcolii româneşti.

Noi discuţii în legătură cu şcolile. La discuţia din Cameră asupra bugetului Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii, în şedinţa din 4 decembrie 1884 a luat cuvîntul deputatul Vincenţiu Babeş (1821—1907), cunoscut luptător pentru drepturile naţionale ale poporului român, membru al Academiei Române. El s-a ridicat împotriva maghiarizării forţate prin şcoală, înfierînd faptul că nu se rezolva cererea românilor din Caransebeş, care doreau să-şi înfiinţeze un gimnaziu şi că 99 de şcoli naţionale ortodoxe din fosta graniţă militară din Banat au fost transformate în şcoli comunale. Cerea Guvernului „să nu declare război" şcolii confesionale româneşti.[43]

Probleme asemănătoare s-au ridicat la discuţia bugetului aceluiaşi Minister, la 5 februarie 1886. Deputatul Constantin Gurban considera că din moment ce sînt ajutate din bugetul statului numai şcolile ungureşti — deşi la susţinerea bugetului contribuie toţi cetăţenii, indiferent de naţionalitate — ar fi corect să fie ajutate şi şcolile nemaghiare. A răspuns contele Apponyi Albert, precizînd că „limba maghiară este nu numai limba oficială a statului ungar, ci şi organul unităţii sale culturale, în care trebuie să se contopească toţi cetăţenii Ungariei, dacă vrem să punem pe temelii sigure existenţa naţiunii unitare politice".[44]

41 Intervenţiile sale publicate în *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 46 şi 60—64 din 1883; reproduse de T. V. Păcăţian, *op. cit.*, *vol.* VII, p. 120—132.

42 Petru E. Papp, *Din trecutul Beiuşului*, Beiuş, 1928, p. 14—15; Teodor Neş, *op. cit.*, p. 168—170.

43 T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VII, p. 207—218 şi 294.

44 *Ibidem*, vol. VII, p. 248—253.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În ziua următoare a luat cuvîntul și Vincențiu Babeș, subliniind din nou modul nedrept în care sînt tratate naționalitățile din Ungaria, și se urmărește „maghiarizarea a aproape zece milioane de oameni". I-a răspuns profesorul universitar Szilágyi Dezső, viitor ministru de Justiție, care a explicat conceptul de „stat ungar".[45] La 8 februarie 1886 a luat cuvîntul Mocsáry Lajos, supranumit „corbul alb", singurul deputat maghiar care a apărat drepturile naționalităților de a avea un învățămînt în limba maternă.[46]

Merită să fie reținut un fragment dintr-o altă cuvîntare a lui Vincențiu Babeș, rostită în ședința din 22 martie 1886, în care se ocupa de „misiunea culturală" a Ungariei, de care au făcut caz unii deputați maghiari. „Eu așa știu, spunea Babeș, că pînă pe la mijlocul acestui secol, poporul maghiar abia a avut ceva cultură și cîtă a avut, o avea de la Viena, nu de la Pesta. Școalele noastre poporale s-au născut din dispozițiile sau decretele Mariei Tereza, ale împăraților Iosif II și Francisc I și ale guvernului absolutist, în mare parte. Pe cei neîncrezători i-aș putea întreba: există oare o singură școală românească ridicată de statul ungar?" În aceeași ordine de idei, sublinia afirmațiile lui Apponyi Albert „că cele 4—5 milioane cheltuite de țară pentru scopuri de instrucție publică maghiară nu ajung nici pentru aceasta și astfel populațiilor nemaghiare nu li se poate da nimic".[47] O tristă realitate care s-a perpetuat pînă în 1918.

Alte legi școlare. În 19 ianuarie st. n. 1891 a fost adus în Camera Deputaților un nou proiect prin care se urmărea maghiarizarea și anume *Legea azilelor (grădinițelor) de copii.* Proiectul provocase protestul celorlalte naționalități, îndeosebi al românilor, care, prin mai multe adunări, și-au exprimat dezacordul față de noua încercare de maghiarizare. Potrivit proiectului, urmau să se înființeze sute de grădinițe (azile) de copii, nu numai în mediul urban, ci și în cel rural, pentru copiii între 3 și 6 ani, *obligați* să le frecventeze, în care urmau să fie numiți ca „educatori" și „educatoare" numai cei care cunoșteau temeinic „limba statului". În Cameră au vorbit împotriva proiectului mai mulți deputați sași, precum și cunoscutul apărător al naționalităților Mocsáry Lajos, acum deputat din partea cercului electoral Caransebeș (locuit în majoritate de români), singurul apărător al intereselor celorlalte națiuni ales în Cameră. Înfiera proiectul prin cuvinte foarte aspre, arătînd că „vrea să facă încercări de a realiza maghiarizarea generală cu forțele și cu mijloacele care stau la dispoziția statului". Sublinia faptul că nici legea din 1879 — la care s-a opus și el — nu și-a atins scopul, nu s-a putut

45 *Ibidem*, vol. VII, p. 253—267 (cit. la p. 257).

46 *Ibidem*, vol. VII, p. 267—273. La 17 aprilie 1886, o delegație de intelectuali români i-a făcut o vizită înmînîndu-i un album, cu aproape două mii de semnături românești, în semn de recunoștință pentru felul în care a apărat drepturile naționalităților din Ungaria.

47 *Ibidem*, vol. VII, p. 293—296.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ajunge la o unitate lingvistică în Ungaria, căci nici şcoala poporală, nici grădiniţa de copii nu erau de ajuns să facă pe cineva să înveţe forţat limba maghiară. „Copiii au învăţat ici-colo — spunea Mocsáry — cîteva cuvinte ungureşti, chiar şi unele poezii maghiare, dar întreaga lor ştiinţă maghiară a nimicit-o viaţa, raporturile familiale, îndată ce au ieşit din şcoală".[48]

Proiectul a fost, totuşi, votat şi trimis pentru discuţii în Casa Magnaţilor, la 9 martie st. n. 1891. Împotriva proiectului au vorbit mitropolitii Miron Romanul şi Ioan Vancea, episcopii Victor Mihali de la Lugoj şi Ioan Meţianu de la Arad, precum şi superintendentul evanghelic luteran de la Sibiu Dr. Georg Daniel Teutsch (1817—1893), un distins istoric al saşilor transilvăneni. În deplină unitate de vederi, toţi au cerut să se respecte dreptul elementar al folosirii limbii materne.

În cuvîntul său, mitropolitul Miron a fost mult mai categoric decît în cuvîntările rostite cu ocazia discutării proiectelor din 1879 şi 1883. Sublinia de la bun început că scopul urmărit este „propagarea limbii maghiare", o „maghiarizare forţată", „identică cu restrîngerea totală a drepturilor limbilor nemaghiare, cu distrugerea naţionalităţilor nemaghiare". „Am ajuns acolo — spunea mitropolitul — că mai ales în centrele reuniunilor de cultură maghiară, fanatismul naţional nu mai sufere în societate alte limbi în afară de cea maghiară şi, în unele locuri, afară de cea germană". Amintea şi de maghiarizarea forţată a numelui celor care voiau să intre chiar în servicii mai modeste (căile ferate, jandarmerie), de înlăturarea tipăriturilor oficiale nemaghiare ş. a.[49] Ioan Meţianu vedea în proiect o „nefericită tendinţă de maghiarizare"... de care poporul român se fereşte din toate puterile". Ceilalţi ierarhi au tratat problema mai mult sub aspect pedagogic, dar toţi vibrînd de sentimente de dragoste faţă de limba şi neamul lor, încercînd să salveze familiile româneşti de pericolul care le ameninţa.[50]

Proiectul a fost totuşi votat, sancţionat de împărat (sub numele *Articolul de lege XV din 1891),* dar nu a dat rezultatele la care se aşteptau legiuitorii şi sprijinitorii legii. Ierarhilor români li s-au făcut manifestări de mulţumire în oraşele lor de reşedinţă, iar numeroase mame le-au trimis scrisori şi telegrame de recunoştinţă pentru grija arătată faţă de copiii lor.

Legea pentru salarizarea învăţătorilor. În şedinţa Camerei Deputaţilor din 26 aprilie 1893 s-a pus în discuţie un proiect de lege privind reglementarea salariilor învăţătorilor de la şcolile „poporale", fie comu-

48 *Ibidem,* vol. VII, p. 428—431.

49 *Telegraful Român,* an. XXXIX, nr. 24 din 28 februarie/12 martie 1891, p. 73; T. V. Păcăţian, *op. cit.,* vol. VII, p. 432—433.

50 *Ibidem,* vol. VII, p. 434—456 (este redată şi cuvîntarea episcopului Nicolae Popea de la Caransebeş, — pregătită, dar care n-a mai fost citită); publicată şi în *Telegraful Român,* nr. 29 din 1891. Textul legii „azilelor de copii" la Eugen Brote, *op. cit.,* anexa 41, p. 219—236.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

nale, fie confesionale. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii era condus de contele Csáky Albin.

Potrivit legii școlare din 1868, fiecare confesiune, respectiv comunitate parohială care susținea o școală, era obligată să-și plătească învățătorii, pe baza unei înțelegeri, potrivit posibilităților ei materiale. În cazul școlilor confesionale românești din Transilvania, cu parohii sărace, de regulă învățătorii erau plătiți în bani, dar și în natură (zile de clacă, o cantitate de porumb sau de grîu) potrivit bunei înțelegeri și posibilităților materiale ale credincioșilor din parohia respectivă. Proiectul pus în discuție urmărea asigurarea unui salar minim de cel puțin 300 florini anual pentru un „învățător ordinar" (definitiv) și 200 fl. pentru un „ajutător", la care se adăuga locuința gratuită și o grădină de cel puțin un sfert de jugăr. Firește, aceste salarii „minime" urmau să fie plătite tot de confesiuni, mai precis de parohii. Proiectul cuprindea și cîteva prevederi privitoare la numirea și destituirea învățătorilor. Diferitele confesiuni și naționalități din Ungaria au protestat din nou împotriva proiectului, considerînd că prin el se urmărea iarăși încălcarea autonomiei confesiunilor, garantată prin lege. Sinoadele și presa Bisericii ortodoxe românești de asemenea s-au pronunțat împotriva proiectului, care îi încălca autonomia, înaintînd memorii bine documentate, dîndu-și seama că diferitele parohii românești vor face față cu greu obligațiilor privitoare la salarizare.

În Camera Deputaților discuțiile au durat zece zile (discuția generală patru zile, pe articole șase zile). Pentru că nu era nici un deputat „naționalist" român, ci numai cîțiva „guvernamentali", nu s-au manifestat „opoziții" față de proiect, ci doar critici, în sensul că unii au cerut chiar mai mult decît Guvernul. De pildă, s-a cerut ca salariul minim al unui învățător să fie de 600, respectiv 400 de florini. Dar au fost alții, mai radicali, — ca să nu-i numim „șovini" — care au cerut ca limba maghiară să fie decretată ca limbă de predare în toate școlile poporale din Ungaria, iar școlile comunale și confesionale — ale tuturor cultelor — să fie trecute în seama statului. Nu s-a mers atît de departe, mai cu seamă pentru faptul că școlile confesionale de limbă maghiară (romano-catolice, reformate, calvine, unitariene și luterane) făceau bune servicii statului. În schimb, s-a primit cu însuflețire un articol propus de contele Apponyi Albert — al cărui nume o să-l mai întîlnim — care prevedea ca în „comunele bisericești" (parohii) care nu-și puteau plăti învățătorul și deci primeau, în anumite condițiuni, un ajutor de la stat, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice „să poată înființa școală de stat, sistînd școala comunală sau confesională". Era un prim pas spre calea statizării școlilor! Același Apponyi a propus ca în cazul unor abateri disciplinare ale învățătorilor împotriva statului, cercetările să le facă „comisia administrativă" a comitatului; dacă la o școală comunală sau confesională doi învățători erau înlăturați succesiv din motive politice, Ministerul avea dreptul să desființeze școala respectivă și în locul ei să creeze una de stat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

La discuțiile în Casa Magnaților, au luat cuvîntul toți cei trei ierarhi ortodocși români: mitropolitul Miron Romanul de la Sibiu, episcopii Ioan Mețianu de la Arad și Nicolae Popea de la Caransebeș. De pildă, Mețianu cerea măsuri mai favorabile pentru Biserica și naționalitatea română. Nicolae Popea, luptător naționalist intransigent încă din tinerețe, își exprima îndoielile asupra proiectului, în termeni categorici, chiar din primele cuvinte: „Pot ști dinainte că cuvintele mele, oricît de drepte și fondate ar fi, nu vor fi luate în considerare, după cum nici alte sute și mii de cuvinte ale noastre nu au fost luate în considerare în fața curentului care se vede că domnește în țara noastră" (Austro-Ungaria, n. n.). Considera proiectul ca „un nou atac în contra drepturilor noastre înscrise în lege, în contra autonomiei Bisericii noastre greco-ortodoxe și, în general, contra dezvoltării noastre culturale". Amintea de tratamentul nedrept aplicat „față de naționalitățile nemaghiare și de confesiunile acestora", exemplificînd cu Legea naționalităților și Legea școlară din 1868, ale căror prevederi au fost treptat limitate. Astfel de proiecte de legi — spunea venerabilul episcop — nu mai pot să dea rezultate „în veacul al XIX-lea, cînd popoarele au ajuns la conștiința națională", ci dimpotrivă „rezultatul va fi acela că din nou se vor tulbura sentimentele publice, se va provoca iarăși dușmănie între diferitele popoare ale acestei patrii, în locul păcii și al iubirii creștinești de care avem atîta trebuință".

Mitropolitul Miron se simțea dator să răspundă la acuza autorităților și opiniei publice că „naționalitățile" din Ungaria ar fi „nepatriotice", declarînd că s-a ajuns la acest calificativ pe simplul motiv că „ele nu doresc și absolut nu vreau să-și lapede caracterul lor național, limba și obiceiurile proprii și să se contopească în rasa maghiară, în cultura specială maghiară". Tocmai ceea ce voiau șoviniștii din Guvern și din Parlament! Stăruia în special asupra încălcării autonomiei Bisericii românești, care — „neaparținînd naționalității maghiare" — este expusă la un tratament foarte dur, în raport cu celelalte confesiuni.[51]

Proiectul a fost votat. El reprezintă un prim pas spre „lovitura decisivă" care se va da școlilor românești în 1907 de către ministrul Apponyi Albert.

Probleme legate de școala și cultura românească s-au pus în discuțiile Camerei Deputaților și în octombrie 1893. Deputatul Bartha Miklós, de pildă, atrăgea atenția cu îngrijorare asupra dezvoltării culturii românești în Ungaria dualistă, spunînd: „S-a întîmplat ceea ce — sub o guvernare făcută cu grijă și cu o instrucție corectă în școale — nu era permis să se întîmple: în ultimii treizeci de ani s-a dezvoltat, înaintea ochilor noștri, o societate română, sub scutul guvernelor și al legilor.

51 Cuvîntările ierarhilor români în *Telegraful Român*, an. XLI, nr. 53, 55, 56 din 1893 (în mai multe numere au apărut articole consacrate acestei probleme). Comentarii cu reproducerea cuvîntărilor la T. V. **Păcățian**, *op. cit.*, vol. VII, p. 607—621.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

(Românii) şi-au creat o viaţă bisericească, şcolară, economică, culturală separată. Oricărei manifestări a activităţii publice i-au imprimat caracterul rasei lor. Bal român, asociaţie culturală română, maial (petrecere n. n.) român, cor român, bancă română, istorie română, colori române pe steaguri. Şi într-acestea, fac cu îngrijire socoteala cîţi funcţionari se află în organismul statului ungar şi cîţi ofiţeri români în armată... Nu au nici un sentiment care să fie comun cu al nostru. Alta e durerea lor, alta e bucuria lor şi alta e credinţa lor în viitorul aşteptat. Aşa e societatea valahă în părţile Ardealului, cu aceste concepţii, cu acest separatism. Şi eu văd în aceasta o apariţie foarte îngrijorătoare, pentru că societatea împărţită în cadre de rasă, dacă nu sîntem totdeauna cu ochii în patru, formează numai un pas pînă la desfacerea unităţii politice. Scopul lor politic nici nu este altul decît distrugerea acestei unităţi... Să mai amintim apoi faptul, că ei îşi compun cercuri electorale proprii în ţinuturile româneşti, fac alegeri în toată regula şi întrunindu-se în Sibiu se constituie în mod regulat ca parlament, aduc hotărîri politice recunoscute de obligatorii pentru ei. O astfel de hotărîre, şi încă cea mai însemnată este pasivitatea, observată acum de două decenii şi care în esenţă nu este alta decît nerecunoaşterea legilor existente. Să mai luăm (=adăugăm n. n.) apoi că vreau funcţionari proprii, universitate proprie pe spesele statului, că nu recunosc legile referitoare la uniune (dualism, n. n.) de obligatorii pentru ei, din motivul că naţiunea română nu a contribuit la crearea lor, dar ţin de obligatorii pentru ei hotărîrile aduse în adunarea din anul 1848 ţinută la Blaj şi pe baza lor cer autonomia Ardealului şi în cadrele autonomiei, organizarea naţiunii române".

A luat cuvîntul tot atunci şi ministrul de Interne Hieronymi Károly (de origine italiană), care se ocupa de mişcările „naţionaliste" româneşti din Transilvania, promiţînd să ia măsuri pentru înăbuşirea lor. Cerea însă şi măsuri pentru îmbunătăţirea stării materiale a îndrumătorilor direcţi ai poporului român-preoţii şi învăţătorii, — pentru ca masele largi ale românilor să nu mai cadă sub influenţa nefastă a unor „agitatori" (avea în vedere pe „memorandişti").[52]

Este semnificativă şi intervenţia parlamentară a lui Pazmándy Dénes din 24 noiembrie 1894, care cerea să fie aruncaţi în închisori toţi cei care vor participa la adunarea Partidului Naţional Român proiectată pentru ziua de 16/28 noiembrie 1894 la Sibiu; să se împiedice ridicarea unui monument lui Avram Iancu, pentru care — după cîte era informat el — se strîngeau bani; să fie interzisă difuzarea calendarelor apărute în România; bisericile şi şcolile româneşti să fie puse sub control sever.[53]

În faţa „primejdiei" care se contura pentru „unitatea statului naţional ungar" — semnalate de oameni politici şi în presă — în anii următori s-au luat o serie de măsuri pentru îngrădirea puţinelor drepturi ale

52 Amănunte în *Ibidem*, vol. VII. p. 621—636.

53 *Ibidem*. vol. VII. p. 715.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

„naționalităților". În domeniul vieții școlare, în primul deceniu al secolului nostru se inaugurează o politică nouă, mult mai dură față de școlile românești. Este perioada în care a fost introdusă o legislație nouă — dar în spiritul orientărilor șovine din trecut — care urmărea lichidarea treptată a întregului învățămînt românesc din Transilvania și trecerea lui în seama statului ungar.[54]

„Proiectul Berzeviczy". În 1904, — cînd Guvernul era prezidat de contele Tisza István — ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice Berzeviczy Albert a întocmit un proiect pentru modificarea legilor privitoare la „instrucțiunea populară". Era un nou atentat la autonomia școlilor confesionale nemaghiare. Între altele, se prevedea ca pe viitor o serie de materii să fie predate în limba maghiară; planul de învățămînt, manualele și bibliotecile școlare folosite în aceste școli urmau să fie cenzurate de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii. Înainte de a prezenta proiectul în Dietă, Guvernul a convocat o consfătuire la Budapesta, în mai 1904, cu factorii de răspundere în viața politică și bisericească a Ungariei de atunci. Au fost invitați și mitropolitii Ioan Mețianu de la Sibiu, Victor Mihali de la Blaj, cu episcopii Nicolae Popea de la Caransebeș și Ioan Papp de la Arad. Au luat cuvîntul cei doi mitropoliți, care au respins proiectul.[55]

Au avut loc adunări de protest în diferite localități, la Sibiu, Brașov, Arad, Orăștie, Hunedoara, Brad, Hațeg, Sebeș, Sălișteu, cu participarea a mii de români. În rezoluțiile și moțiunile adoptate, s-a subliniat încă odată hotărîrea lor nestrămutată de a-și apăra patrimoniul cultural-școlar, limba părintească și de a continua lupta de eliberare națională.[56]

Merită să fie reținută o adresă a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii către mitropolitul Ioan Mețianu, în care i se atrăgea atenția că la adunările de protest care au avut loc în Arhiepiscopia Sibiului, „rolul conducător l-au avut cîțiva protopopi și mai mulți preoți". Atitudinea lor era calificată drept „agitație premeditată contra amintitului proiect de lege, contra limbii oficiale a statului", cerîndu-se ca „numai decît să se înceapă cercetare disciplinară pe baza legilor statului".[57]

În curînd, Guvernul prezidat de Tisza István a demisionat, încît proiectul n-a mai ajuns în discuția Camerei. În schimb, prevederile pro-

54 Milton G. Lehrer, *Ardealul, pămînt românesc. (Problema Ardealului văzută de un american)*, București, 1944, p. 266.

55 Cuvîntările lor în *Telegraful Român*, an. LII, nr. 53, 59, 60 și 61 din 1904; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 147—160.

56 Vezi, de pildă *Reforma legilor învățămîntului public*, în *Telegraful Român*, nr. 51 din 26 mai 1904; *Întrunirile poporale de protest din Brad, Sălișteu și Ilia*, în nr. 112, 115, 118 din 1, 8 și 15 noiembrie 1904.

57 Arhiva Episcopiei ortodoxe a Aradului, Prezidențiale, actul 305, 1904; comunicat de prof. Mihai Racoviță de la Muzeul Brukenthal din Sibiu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

iectului s-au pus în aplicare printr-o „instrucție" a Ministerului către inspectorii școlari de stat, prin care li se extindea dreptul de control asupra institutelor pedagogice și școlilor poporale românești. Între altele, se prevedea ca în cazul celor dintîi, erau îndatorați să le inspecteze cel puțin odată pe an și să asiste la „examenele de calificație" (un fel de examen de diplomă de azi). Vor inspecta „cu deosebită atenție și cu cea mai mare rigoare" îndeosebi orele și examenele de limba maghiară. În cazul cînd vor constata lipsuri, Ministerul va putea numi un profesor de limba maghiară calificat și un învățător la școala de aplicație de pe lîngă institutul pedagogic respectiv, salarizați de Stat. În privința școlilor poporale ale Bisericii, inspectorii vor controla dacă se respectă prevederile privitoare la predarea limbii maghiare în școlile nemaghiare. În școlile cu un învățător, se va preda limba maghiară în 9 ore săptămînal pentru vorbire și alte 3 pentru scris; numărul lor creștea în cazul unor școli cu mai mulți învățători. Se stabileau măsuri disciplinare pentru învățătorii care nu acordau atenția cuvenită limbii maghiare; în cazul cînd într-o școală confesională sau comunală vor fi înlăturați succesiv doi învățători pentru o asemenea „neglijență", școala respectivă urma să fie înlocuită cu una de stat.[58]

Legile școlare ale lui Apponyi (Articolul de lege XXVII din 1907). Apogeul politicii de maghiarizare prin școală l-au atins două legi școlare din 1907, elaborate din inițiativa și sub îndrumarea directă a contelui Apponyi Albert (1816—1933), pe atunci ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice (1906—1910), viitorul șef al delegației ungare la Conferința de pace de la Trianon (1920). Legea lui Apponyi viza desființarea școlilor confesionale românești, slovace și sîrbești și înlocuirea lor cu școli de stat, cu învățămînt exclusiv în limba maghiară. De fapt sînt două legi, rămase în istorie sub denumirea de „Legea sau legile Apponyi". Au fost prezentate, ca proiecte, în ședința Camerei Deputaților din 21 februarie 1907: unul privea îmbunătățirea salariilor învățătorilor de la școlile de stat, iar al doilea se ocupa de „raportul de drept și salariile învățătorilor de la școlile comunale și confesionale". Cel din urmă privea direct școlile poporale românești, fapt pentru care a provocat discuții aprinse din partea deputaților români „naționaliști" din Dietă (să nu uităm că în 1905 Partidul Național Român a reluat politica „activistă" și au fost aleși cîțiva deputați cu programul Partidului!)

Din inițiativa Comitetului Executiv al Partidului, s-au ținut adunări de protest în mai multe localități — mai ales la sedii de protopopiate — în care s-a protestat împotriva încercărilor de maghiarizare a școlilor și s-a cerut vot universal, egal și secret. Mitropolitul Ioan Mețianu a

58 Dr. Teodor Botiș, *Istoria Școalei normale (preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, p. 257—261. A se vedea și: *Un champion de la magyarisation: Albert de Berzeviczy*, în *Revue de Transylvanie*, t. II, no. 4, 1934.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

convocat „Consistoriul mitropolitan" la Sibiu, pentru a lua măsurile impuse de situaţie. Discuţiile au durat două zile, hotărîndu-se să se redacteze şi înainteze un „memorandum" ministrului Apponyi. Potrivit acestei hotărîri, memorandul a fost prezentat în cadrul unei audienţe, care a avut loc la 7 martie 1907, de mitropolitul Ioan Meţianu, cu episcopii sufragani Nicolae Popea de la Caransebeş şi Ioan Papp de la Arad.[59] Biserica unită de asemenea şi-a expus punctul de vedere, fie în cadrul unor adunări populare — cum a fost cea de la Blaj din 10 martie 1907 — fie prin memorii adresate împăratului, Parlamentului sau Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii.[60] Consistoriul Bisericii evanghelice săseşti din Sibiu a adresat un memoriu Parlamentului şi Ministerului, semnat de episcopul Dr. Friedrich Teutsch.[61]

La 13/26 martie 1907 a avut loc o mare adunare populară la Sibiu, convocată din iniţiativa „asesorilor consistoriali" (consilieri), a profesorilor Institutului teologic-pedagogic şi a altor cărturari români de ambele confesiuni (între ei: Miron Cristea, Nicolae Ivan, Partenie Cosma, Dimitrie Comşa, Nicolae Bălan, Octavian Goga, Teodor Păcăţian, Coriolan Brediceanu, Silvestru Moldovan, Octavian Tăslăuanu ş. a.). S-a adoptat o moţiune de protest „contra întregului sistem politic de azi, care ţinteşte (urmăreşte n. n.) numai către crearea unui stat unitar ca rasă, cu nimicirea tuturor popoarelor nemaghiare ... contra proiectelor de lege ale Guvernului privitoare la învăţămîntul elementar, pentru că acestea nu au altă ţintă decît maghiarizarea". Toţi participanţii au făcut o manifestaţie de simpatie mitropolitului Ioan Meţianu.[62] Alte manifestări de acest fel au avut loc în Arad, Lugoj, Făgăraş, Hunedoara, Lipova şi în alte localităţi.

În paginile *Telegrafului Român* de la Sibiu [63] şi ale *Gazetei Transilvaniei* de la Braşov [64] au apărut zeci de articole care se ocupau cu aceste

---

59 Publicat în *Telegraful Român*, an. LV, nr. 21 din 24 februarie/9 martie 1907; T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 457—463.

60 *Ibidem*, vol. VIII, p. 463.

61 Publicat în *Telegraful Român*, an. LV, nr. 25 din 6/19 martie 1907, p. 101—102; articolele din *Kirchliche Blätter* din Sibiu reproduse în *Telegraful Român*, nr. 53 din 15/28 mai 1907 şi 71 din 30 iunie /12 iulie 1907.

62 *Telegraful Român*, an. LV, nr. 29 din 15/28 martie 1907, p. 117—118.

63 În *Telegraful Român*, an. LV (1907), nr. 15 (proiectul); *Proiectul de lege despre şcolile poporale şi naţionale* (semnat Dr. E. B.), în nr. 32, 33, 34 şi 35; Nicolae Ivan, *Şcoalele noastre*, în nr. 64, 65, 67 şi 68; *Soarta şcoalelor româneşti în secolul al XX-lea* (reprodus din *Gazeta Transilvaniei*), în nr. 108, 109, 110 şi 111 etc.

64 În *Gazeta Transilvaniei*, an. LXX (1907): *Proiectele lui Apponyi*, în nr. 31; *În faţa noului atentat*, în nr. 32; *Proiectul lui Apponyi*, în nr. 33; *„Darul" lui Apponyi*, în nr. 36 ş. a.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

proiecte, iar după votare, cu Legea propriu-zisă. În ambele ziare au apărut integral cuvîntările deputaţilor români din Dietă, la discuţia asupra proiectelor respective.

Şi totuşi ... discuţiile în Camera Deputaţilor au început, mai furtunoase ca altădată, căci în urma alegerilor din 1905, cînd s-a reluat „activismul", au fost aleşi mai mulţi „naţionalişti" români, care şi-au expus cu demnitate şi curaj opiniile asupra proiectelor în discuţie: Teodor Mihali, Aurel Novacu, Vasile Lucaciu, Vasile Goldiş Iuliu Maniu, Aurel Vlad, Alexandru Vaida Voievod (ultimilor doi li s-a retras cuvîntul de către preşedintele Camerei). Proiectul a fost votat abia la 14 martie 1907.[65]

La 4 aprilie 1907 a fost pus în discuţie cel de al doilea proiect (votat la 26 aprilie), asupra căruia şi-au spus cuvîntul aceiaşi deputaţi — unii chiar de mai multe ori — la care se adaugă Ştefan Cicio Pop şi protopopii deputaţi Gheorghe Popovici de la Lugoj şi Vasile Damian de la Brad.[66]

După aprobarea lor, cele două proiecte au fost discutate în Casa Magnaţilor la 8 mai 1907. Cuvîntul ierarhilor români Ioan Meţianu de la Sibiu, Ioan Papp de la Arad, Vasile Hossu de la Lugoj şi Victor Mihali de la Blaj au răsunat în zadar.[67]

Legea a fost sancţionată de împărat la 2 iunie 1907 şi a intrat în vigoare începînd cu data de 1 iulie 1907. A fost cunoscută sub numele de *„Articolul de lege XXVII din 1907"*. Această lege era calificată drept „cel mai cutezător atentat ce s-a îndreptat vreodată de către o stăpînire ungureasc în contra vieţii şi dezvoltării naţionale a popoarelor nemaghiare".[68] În adevăr, scopul urmărit prin această lege era precizat chiar în cuprinsul ei: „... Fiecare şcoală şi fiecare învăţător, indiferent de caracterul şcolii, fie că este subvenţionată de stat sau nu, are datoria să dezvolte şi să întărească în elevi spiritul de ataşament faţă de patria ungară şi conştiinţa că aparţine la naţiunea ungară. Acest punct de vedere trebuie să predomine în întreaga instrucţiune" (art. 17).

Un alt articol preciza: „În şcolile poporale cu limbă de predare nemaghiară — fie că beneficiază de ajutor de stat, fie nu — limba maghiară se va preda în toate despărţămintele (clasele n. n.) după un plan de învăţămînt şi într-un număr de ore stabilit de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii publice, în acord cu autoritatea şcolară confesională, în aşa măsură, ca un elev cu limbă maternă nemaghiară, după terminarea anului al patrulea de şcoală, să-şi poată exprima la înţeles gîndurile în limba maghiară, atît cu graiul cît şi în scris" (art. 19). Deci un copil de

65 Toate cuvîntările asupra proiectelor respective reproduse de T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 456—544.

66 *Ibidem*, vol. VIII, p. 544—606.

67 *Ibidem*, vol. VIII, p. 607—635.

68 *Proiectele lui Apponyi*, în *Gazeta Transilvaniei*, an. LXX, nr. 31 din 10/13 februarie 1907, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

țăran român, dintr-un sat pur românesc, era obligat ca la 10 ani să vorbească și să știe ungurește la perfecție!

Prevederile privitoare la salarizarea învățătorilor — din a doua lege — urmăreau același scop ascuns al trecerii lor în seama statului, mai corect spus al maghiarizării. Și pînă la votarea legilor apponyiene, comunitățile parohiale erau obligate să asigure învățătorilor același salariu ca și în învățămîntul de stat. Pe lîngă salariu, fiecare parohie cheltuia sume însemnate cu ridicarea și repararea clădirilor școlare, încălzitul, luminatul lor, materialul didactic ș. a. Potrivit Legii din 1907 de care ne ocupăm, salariul minim al unui învățător era de 1000 coroane pe an, la care se adăuga un spor din 5 în 5 ani de activitate (gradații) de 100 sau 200 coroane, care se ridicau la 1000 coroane, locuință sau bani de chirie (200 coroane) și cel puțin 1/4 jugăr grădină sau echivalentul lor. Toate parohiile care aveau școli erau obligate să plătească acest salariu. Se înțelege că parohiile mici (mai ales în județul Hunedoara sau în Munții Apuseni) făceau față cu greu unor obligații atît de mari. Dar tot legea venea cu precizarea perfidă că dacă parohiile nu puteau spori retribuția învățătorilor pînă la acel minimum fixat, se putea obține — în decurs de trei ani — „întregirea" lui de la stat (art. 12), dar cu anumite condiții. Prima era ca limba maghiară să fie însușită de elevi la nivelul cerut prin art. 19, menționat mai sus, lucru pe care-l vor constata autoritățile școlare de stat; se cerea apoi ca unele materii — limba maghiară, aritmetica, geografia, istoria patriei (Ungariei) și constituția Ungariei — să fie predate exclusiv în limba maghiară, după planul de învățămînt și manualele aprobate de Minister, într-un număr de ore fixat tot de Minister; registrele școlare urmau să fie redactate în ungurește. Dacă ajutorul de la stat depășea suma de 200 coroane, numirea învățătorilor trebuia să obțină și aprobarea Ministerului. În cazul cînd nu se prezentau candidați pentru ocuparea posturilor vacante (în urma „concursului" publicat de autoritatea bisericească), Ministerul putea numi o altă persoană, fără consultarea susținătorului școalei. Statul putea interveni în cazul unor abateri disciplinare, mai ales de natură politică.

Altă condiție — tot așa de greu de îndeplinit — era aceea ca localul de școală să corespundă întru totul, atît în ce privește capacitatea de a-i cuprinde pe toți copiii de vîrstă școlară, cît și în ce privește buna întreținere și igiena, dar și înzestrarea lui cu rechizitele și materialul didactic trebuitor. Un alt articol aduce precizarea — și mai dură — că orice școală găsită ca necorespunzătoare sub acest aspect, ori aceea în care limba maghiară nu era cunoscută de elevi în mod satisfăcător, putea să fie închisă sau înlocuită cu o școală de stat, cu limba de predare maghiară.[69]

69 Legea publicată în *Telegraful Român*, an. LV (1907), nr. 73, 74, 75, 76, 71 și 78.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

La intrarea în funcţie orice învăţător — fiind considerat „funcţionar public" — era obligat să depună un jurămînt de credinţă „faţă de patria ungară şi faţă de constituţia aceleia" (art. 32).

Considerăm că această prezentare sumară a Legii este suficientă pentru a ne convinge de scopurile urmărite. Însuşi Apponyi declarase în Cameră că „în cîţiva ani va nimici toate şcolile nepatriotice (!)", iar într-un articol publicat în *„Enciclopedia învăţămîntului primar"*, apărută la Budapesta în 1911, scria: „Şcoala care n-are în vedere principiul că cetăţenii unguri aparţin hotărît şi exclusiv patriei ungare, degenerează într-o şcoală de ticăloşi şi de trădători." [70]

Apponyi a fost sprijinit chiar şi de opinia publică ungară în realizarea proiectelor sale, căci iată ce scria o revistă „pedagogică" din Şopron: „Ar fi bine dacă copilul s-ar putea lua de la părinţi şi va putea fi dus într-un internat, unde să nu mai aibă contact decît cu ungurii. Dacă aceasta nu s-ar putea, mai este un mijloc: învăţătorul să nu se ocupe de elevi numai cîteva ceasuri din zi, ci ziua întreagă, de dimineaţa pînă seara tîrziu, încît ei să nu mai audă limba lor maternă cu nici un preţ. În pauze să vorbească cu ei ungureşte, despre lucruri ungureşti şi să-i ducă în excursii etc., nu numai în cele zece luni de şcoală, ci şi în lunile de vacanţă. În acest fel, copilul nemaghiar, vrînd-nevrînd, trebuie să înveţe limba statului." [71] Acestea erau concepţiile pedagogilor unguri de la începutul secolului al XX-lea!

Pe lîngă intelectualii români, o serie de învăţaţi străini au luat atitudine energică împotriva legilor lui Apponyi, căci după cuvîntul lui Vasile Lucaciu în Camera Deputaţilor, „ele au provocat revoltă sufletească în întreaga lume civilizată".[72] Scriitorul norvegian Björnstjerne Björnson (1832—1910) scria: „Contele Apponyi mi-a răspuns cu capul ridicat. El mă asigură că, dacă la proxima ocazie va apărea la o adunare internaţională de pace, pot fi convins că o va face cu capul ridicat. Cine se îndoieşte de aceasta? Cînd s-a arătat vreodată altfel un opresor al poporului? Noi am văzut chiar de curînd pe Apponyi păşind în Dieta ungară, unde reprezentanţii slovaci au fost ultragiaţi şi daţi afară şi spunînd ce mai trebuie de făcut de aci înainte pentru oprimarea acestui popor şi pe mai departe. S-a primit o lege şcolară ca şi care nu se mai văzuse niciodată mai înainte ... Aceste dispoziţiuni pot fi extinse, astfel că toate naţionalităţile vor fi înăbuşite prin ea. A smulge pe copii de la limba maicilor, e tot aşa ca a smulge copiii flămînzi de la sînul maicii lor ... În braţele acestei legi, germanii, românii, croaţii, rutenii şi slovacii

70 Cf. G. Sima (= Onisifor Ghibu), *Şcoala românească din Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1915, p. 39. În art. 39 din „instrucţiunile" pentru aplicarea legii, se prevedea eliminarea celor care „ar putea aduce pe elevi în legături sufleteşti cu altă naţiune, în afară de cea ungară".

71 *Ibidem*, p. 39—40.

72 T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 823.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pot fi făcuți rînd pe rînd dependenți de spiritul maghiar și de voința maghiară, pentru că acest spirit și această voință sînt cele mai vechi, cele mai nobile, cele mai culte din lume, care pot conduce mai mult și mai bine la progres ... În onoarea acestui spirit protector adun eu acum martori și documente de la popoarele oprimate ale ungurilor. Nu-i lucru urgent, căci contele Apponyi le așteaptă cu capul ridicat".[73]

Iar marele scriitor rus Lev Tolstoi (1828—1910), într-o scrisoare adresată revistei *A Hir* din Budapesta, a stigmatizat opera de maghiarizare a lui Apponyi prin cuvintele: „Ceea ce este mai trist este faptul că în străinătate contele Apponyi are reputația unui pacifist, pe cînd în Ungaria el nu recunoaște nemaghiarilor nici măcar calitatea de *oameni!* Orice persoană cu mintea sănătoasă trebuie să smulgă masca mincinoasă de pe fața acestui om, pentru a arăta lumii întregi că nu este un binefăcător, ci o pasăre de pradă." [74]

Urmările legii. În sesiunea Congresului Național Bisericesc al Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei, întrunit la Sibiu, în octombrie 1909, s-a votat un nou „Regulament pentru organizarea învățămîntului în școalele poporale" (întocmit de o comisie instituită de Consistoriul mitropolitan — în frunte cu Roman Ciorogariu, directorul Institutului teologic-pedagogic din Arad). Noul Regulament ținea seama de toate dispozițiile legii apponyiene, din care erau reproduse chiar anumite prevederi. Tot atunci s-a votat și un „Regulament pentru examenul de cualificațiune învățătorească la institutele pedagogice confesionale din Mitropolia ortodoxă română din Transilvania" (§ 34 dădea și formularul de diplomă, în două limbi). Au fost tipărite într-un număr corespunzător de exemplare și trimise tuturor parohiilor din cuprinsul Mitropoliei.

Arătam în alt loc că școlile confesionale românești din Transilvania se susțineau din așa-numita „dare culturală". Legea XXXVIII din 1868 preciza că ea reprezintă 5% din impozitele directe către stat. Datorită legilor școlare anterioare, pentru a salva școlile românești, majoritatea parohiilor au hotărît să ridice această dare, pentru a-și putea susține școlile (un ordin ministerial din 1886 preciza că orice confesiune poate trece peste acest minimum în vederea susținerii școlilor), dar în foarte multe parohii credincioșii erau obligați să contribuie și la susținerea școalei comunale ori de stat.[75] În foarte multe cazuri darea a sporit pînă la 50% din impozit. După punerea în aplicare a legii lui Apponyi, în ținutul Hălmagiului, foarte sărac de altfel, credincioșii au mers atît de departe în ataşamentul lor față de școala românească, încît au ridicat darea culturală chiar la 180—185% față de impozitul către stat.[76]

73 Publicat în numărul din 19 octombrie 1907 al ziarului *„Neue Freie Presse"* din Viena, reprodus în *Telegraful Român*, an. LV, nr. 111 din 13/26 octombrie 1907, p. 455. Vezi și Ioan Lupaș, *Paralelism istoric*, București, 1937, p. 229—232.

74 Milton Lehrer, *op. cit.*, p. 147.

75 Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Școala noastră poporală și darea culturală*, Arad, 1918, p. 9.

76 *Ibidem*, p. 19 urm., cu statistici deosebit de interesante.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Adevăratele sacrificii făcute de Biserică pentru întreţinerea şcolilor, rezultă din compararea unor cifre din bugetul unor eparhii, aşa cum apar în „Protocoalele" Sinoadelor eparhiale din Mitropolia ortodoxă a Ardealului. De pildă, în bugetul Arhiepiscopiei Sibiului pe anul 1910, se prevedeau 296.100 coroane cheltuieli bisericeşti şi 269.070 cheltuieli şcolare; bugetul eparhiei Aradului pe 1913 prevedea 64.560 coroane în scopuri bisericeşti şi 91.933 coroane în scopuri şcolare. În mai multe rînduri a venit în sprijinul şcolilor româneşti marele mecenat moldovean Vasile Stroescu († 1926), oferind sume considerabile, prin care s-au salvat sute de şcoli româneşti.[77]

Mii de ţărani au contribuit cu bani ori au muncit cu braţele, şi cu carele, în vederea ridicării şi refacerii unor clădiri şcolare, pentru ca să nu fie găsite „necorespunzătoare" şi închise.

În ciuda acestor eforturi, cu adevărat eroice, de a salva şcolile româneşti, multe parohii au fost nevoite să ceară întregirea salariului de la stat, iar în parohii sărace şcolile s-au închis. În judeţul Hunedoara, de pildă, între anii 1907—1911 s-au închis 135 de şcoli româneşti, iar în locul lor s-au ridicat vreo cîteva şcoli de stat sau comunale maghiare, dar cele mai multe sate au rămas fără şcoli.[78] Din rapoartele oficiale rezulta că majoritatea şcolilor au fost închise din dispoziţia inspectorilor şcolari de stat — pe baza prevederilor Legii lui Apponyi — sub pretextul că au „clădiri necorespunzătoare". De pildă: în protopopiatul Geoagiu au fost închise 20 de şcoli rămînînd — pe baza Legii — 1712 copii (70% din totalul lor) fără posibilitatea de a învăţa. În protopopiatul Hunedoara, cu 23 de parohii, au mai rămas numai trei şcoli confesionale, restul „sînt închise din partea organelor administrative, din lipsă de adificii corespunzătoare şi de învăţători calificaţi, iar în cîteva s-au şi înfiinţat şcoli comunale". Din protopopiatul Ilia se raporta: „dacă numărul şcoalelor era înainte de asta cu trei ani, peste 30, astăzi numărul s-a redus la 14. Reducerea asta nu s-a făcut de bunăvoie, ci din silă. Bunurile pierdute ne-au fost răpite! În nici un tract (protopopiat n. n.) nu a fost răpirea atît de îndrăzneaţă ca în tractul acesta; dovadă, notariatul Burjuc, în care toate şcoalele confesionale au fost închise şi în locul lor, după trei ani, au fost deschise şcoli comunale şi una de stat. În protopopiatul Zarand, din 60 de parohii, numai 22 aveau şcoli, dar 12 au fost închise; în Haţeg, din 36 de parohii, numai 9 mai aveau şcoli (la 30.309 credincioşi).[79] În celelalte, situaţia era tot aşa de critică.

Datorită legilor lui Apponyi şcoala românească patronată de Biserică a cunoscut situaţii din cele mai dureroase. În 1907 Arhiepiscopia Sibiului avea 861 de şcoli; în 1912 numărul lor scăzuse la 670. După o statistică oficială de stat, se poate constata că între 1908—1910 s-au închis în

77 Cf. Pavel Roşca, *op. cit.*, p. 38.

78 Dr. Onisifor Ghibu, *Şcoala românească din Ungaria în anul 1911*, Sibiu, 1912, p. 3.

79 Amănunte la Dr. Onisifor Ghibu, *Cercetări privitoare la situaţia învăţămîntului nostru primar şi la educaţia populară*, Sibiu, 1911, p. 4—12.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

toată Transilvania, 420 de şcoli româneşti! Era urmarea „misiunii de culturalizare" a contelui Apponyi Albert.

Deosebit de interesante ni se par rapoartele a doi protopopi cu privire la „progresul" în studierea limbii maghiare. De pildă, Dr. Ioan Stroia de la Sibiu (viitor episcop) raporta: „O pacoste mare pentru cultura tineretului nostru o formează însă, indiscutabil, pretenţiile exagerate ale inspectorilor în chestia limbii maghiare şi neorientarea dascălilor noştri în cele pedagogice . . ." Iar protopopul Vasile Gan din Lupşa scria: „Multă confuzie a cauzat şi cauzează studiul limbii maghiare. Învăţătorii tind a face spor din acest obiect, ca să nu dea de furcă cu inspectorii şcolari. Cu vreme şi fără vreme, se ocupă băieţii cu această limbă, iar la întrebările puse răspund cînd ungureşte, cînd româneşte. De priceput, pricep mai puţin. Mulţi neglijează, pentru limba maghiară, studiile importante, ca religia, limba română şi ştiinţele naturale".[80]

Între cuvîntare rostită în Camera Deputaţilor în 1908, Vasile Lucaciu informa că în Maramureş, Sătmar şi Chioar erau numiţi numai învăţători care nu ştiu româneşte, deci nu puteau da elevilor nici o instrucţie în limba maternă. Ce e mai mult, dacă organele administrative constată că într-o şcoală confesională românească copiii ştiu foarte bine ungureşte (mai ales în Sătmar, unde existau sate mixte), şcoala este transformată curînd în şcoală de stat maghiară.[81]

Şi pentru ca măsurile lui Apponyi să fie depline, printr-un ordin ministerial s-a dispus ca în şcolile de stat să se predea şi religia tot în ungureşte, problemă pe care au ridicat-o deputaţii români şi în Dieta din Budapesta.[82] Din 1909, primirea în institutele de învăţămînt superior era condiţionată de cunoaşterea limbii maghiare, pe baza unui „certificat" eliberat de prefectul judeţului (!).

Alte legiuiri şcolare. Aceluiaşi însufleţit propagator al limbii şi culturii ungare printre români i se datorează şi alte măsuri luate faţă de Biserica şi şcoala românească. Arătam, în alt loc, că el este „autorul moral" al nerecunoaşterii primelor două alegeri făcute la Caransebeş, în 1908—1909, în persoana vicarului Filaret Musta şi a asesorului Iosif Bădescu. Dar tot lui i se datorează îndepărtarea de la catedră a unor profesori de la Institutele teologice-pedagogice ale Mitropoliei Ardealului. De pildă, în toamna anului 1909 profesorul Dr. Ioan Lupaş (1880—1967) de la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu — unde preda istoria şi istoria bisericească — a fost sfătuit de mitropolitul Ioan Meţianu să ceară un post de preot-protopop la Sălişte, în urma unei scrisori trimisă de Apponyi, în care acuza pe tînărul istoric că are sentimente şi manifestări „nepatriotice". Un alt profesor, Dimitrie Comşa (1846—1931), fost memo-

80 *Ibidem*, p. 13 şi 23.

81 T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 820—821.

82 *Ibidem*, vol. VIII, p. 782 şi 852. Politica şcolară a lui Apponyi a fost prezentată în mai multe articole în presa vremii de Onisifor Ghibu, reeditate recent în volumul *Nu din partea aceea*, Studii şi articole, 1904—1914. Îngrijirea ediţiei, studiu introductiv şi note de Vasile Popeangă, Bucureşti, 1985, 423 p.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

randist, după o activitate de 35 de ani, a fost pensionat la 18 martie 1909, în urma unei adrese a aceluiași ministru către mitropolit, în care arăta că nu mai poate rămîne în învățămînt, deoarece nu cunoștea limba maghiară.[83]

Aceiași soartă au avut-o profesorii Dr. Petru Barbu și Iosif Bălan de la Institutul teologic-pedagogic din Caransebeș, acuzați că instigă elevii „împotriva ideii de stat ungar", iar pe de altă parte, la sentimente de dragoste de propriul lor neam. Din aceste pricini, printr-un ordin al ministrului Apponyi (nr. 307 din 2 martie 1907), a dispus sistarea subvenției de la stat pînă ce nu vor fi înlăturați acești profesori de la catedrele lor. Bătrînul episcop Nicolae Popea s-a opus, încît abia după moartea lui, Consistoriul — pentru a nu periclita existența școlii — a dispus, în octombrie 1908, ca Petru Barbu să fie pensionat.[84]

În 1910 are loc o schimbare de guvern, încît, Apponyi nu și-a văzut realizată opera în întregime. Noul guvern avea în frunte pe contele Tisza István, președintele Partidului Muncii; resortul Cultelor și Instrucțiunii publice a fost încredințat lui Zichy János (de origine greacă). Acestuia i se datorează *„Articolul de lege XVI din 1913" (Legea lui Zichy)*, potrivit căreia salariul de bază al unui învățător s-a ridicat la 1200 coroane, iar gradațiile la 2000 coroane (în timp de 35 de ani), plus banii pentru locuință. Erau sume enorme care afectau din nou Biserica românească, întrucît învățătorii confesionali trebuia să fie plătiți cu aceleași salarii ca și cei de stat.[85]

Un nou ministru, Dr. Jankovich Béla (de origine slavă), se pare că era ceva mai moderat în ce privește executarea prevederilor exagerate ale legii, mai ales în legătură cu clădirile școlare. În felul acesta, o parte din școlile care erau pe punctul de a fi închise și-au continuat activitatea. Tot sub el s-a anulat ordinul lui Apponyi, potrivit căruia catehizarea elevilor nemaghiari din școlile de stat ungare trebuia să se facă în ungurește, recunoscînd Bisericii dreptul de a folosi limba maternă a elevilor.

În schimb, a rămas de la Jankovich un ordin adresat „inspectorilor regești", cu data de 13 august 1914 (nr. 114.000), care este tipic pentru mentalitatea conducătorilor unguri din perioada dualismului. „Spre a ușura învățămîntul limbii maghiare în școlile primare de stat — spunea ordinul — pentru elevii cu limba maternă nemaghiară, dispun *să se facă uz de limba maternă ca limbă auxiliară în clasele I—II, iar în clasele III,*

83 Dimitrie Comșa, *Autobiografia*, în *Anuarul Școalei Normale Andrei Șaguna din Sibiu pe anul 1926/27*, p. 15—25.

84 Dr. Gheorghe Cotoșman, *Profesorul Dr. Petru Barbu*, în *Anuarul Academiei teologice din Caransebeș pe anul 1940—1941*, p. XVIII—XIX și XXI. Manualul școlar intitulat *Istorioare bisericești pentru școalele poporale*, ca și o ediție din *Istoria bisericească*, ambele de P. Barbu, au fost interzise de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta.

85 O. Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară din Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

IV și V să se predea ca studiu separat. Înainte de toate să vă notați ca limba maternă, ca limbă auxiliară, să se întrebuințeze numai în așa măsură cît se cere pentru înlesnirea învățării limbii maghiare, pentru progresul instrucției în limba maghiară. În sfîrșit, vă leg de inimă ... ca să faceți tot posibilul ca aceste dispoziții, întemeiate pe echitate ... să întărească educația patriotică în școală ..." (subl. ns.). Din cele de mai sus rezultă clar că limba română trebuia să fie folosită numai ca mijloc de maghiarizare. Cel ce dădea aceste îndrumări „pedagogice" era profesor universitar, cu studii în Apusul Europei! [86]

Mai consemnăm și faptul că printr-o lege votată de Parlament în 1913 (Articolul de lege XL), toate localitățile mai mari din Ungaria și Transilvania, cu un impozit direct către stat care depășea 30.000 coroane anual, erau obligate să înființeze cîte o „grădină de copii", dacă existau peste 30 de copii între 3 și 6 ani. Limba de conversație era cea maghiară, grădinițele respective avînd menirea „să trezească și să dezvolte în sufletul copiilor sentimentul de alipire către patria ungară, conștiința aparținerii la națiunea ungară și felul de gîndire religios-moral". Scopurile urmărite erau deci bine precizate.[87]

În 1913 s-a votat o nouă lege electorală (Articolul de lege XXXVII), care acorda elevilor, la absolvirea a șase clase, posibilitatea de a da un examen special — în fața unui comisar ministerial, pe baza căruia — la majorat — aveau drept de vot. Un astfel de examen avea o importanță deosebită în idealurile conducătorilor politici de atunci, de a crea un stat unitar ungar. Dovadă este faptul că la examenul dat de absolvenții școlii primare de aplicație de pe lîngă Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, la sfîrșitul anului școlar 1917/1918, nici un elev n-a obținut certificatul cu drept de vot, din cauza notei insuficiente de la limba maghiară. De altfel, acum nici nu mai aveau nevoie de el ...[88]

Îndată după izbucnirea primului război mondial, se părea că lucrurile intră pe un nou făgaș. În dorința de a atrage România de partea Puterilor Centrale, s-a încercat să se facă unele concesii pe seama românilor transilvăneni. De pildă, la 22 septembrie 1914 Tisza István adresa o scrisoare mitropolitului Ioan Mețianu, prin care-i promitea satisfacerea unor revendicări românești pe tărîm național-politic, cultural și economic. „Poate fi avută în vedere — scria el — o reformă a legii școlare, care să aibă în vedere dorințele concetățenilor noștri nemaghiari referitoare la școlile confesionale. Mai putem asigura, prin dispoziții legale, folosirea limbii materne în comunicarea directă cu organele de stat și, în sfîrșit, poate fi supusă unei revizuiri reforma electorală, în așa fel încît reprezentarea politică a românilor să fie pusă pe o bază mai echi-

86 Cf. Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916. „Zona culturală"*, Sibiu, 1919, p. 46—48; despre legile lui Apponyi, la p. 21—46.

87 O. Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară*, p. 104—115.

88 Silviu Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, București, 1934, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tabilă".[89] Evenimentele care au urmat au dovedit că românii nu mai pot aştepta satisfacerea revendicărilor lor prin compromisuri şi promisiuni şi că Transilvania trebuie să se unească pe veci cu România!

Maghiarizarea prin manualele şcolare. După punerea în aplicare a Legii Trefort, dar mai ales în primele două decenii ale secolului al XX-lea, aproape că nu se mai întîlnesc cărţi de şcoală care să poată face şi educaţie românească. Chiar şi în cazul unor lucrări reeditate, a fost nevoie de schimbări substanţiale ale conţinutului.

Educaţia în spirit maghiar se făcea nu numai prin manualele de limbă maghiară sau prin cele de istorie şi geografie, ci chiar prin manualele de limbă română, în care se publicau versuri şi bucăţi de literatură din scriitori unguri; aproape toate manualele cuprindeau numai ilustraţii din istoria sau geografia Ungariei.[90]

Cîteva statistici. Urmările dezastruoase ale legilor şcolare ungare sînt confirmate chiar de un tabel întocmit de Institutul ungar de statistică (Magyar statistikai évkönyv).[91]

Şcoli cu limba de predare	1871	1886	1890	1895	1900	1918
Maghiară	5.818	8.267	8.994	9.693	10.325	14.014
Română	2.878	2.473	2.582	2.340	2.157	2.578
Germană	1.232	668	674	462	383	417
Slovacă		1.349	1.115	759	528	322
Sîrbă	2.547	289	312	158	135	256
Ruteană		288	211	194	93	47 [92]

Pînă în 1907, existau cîteva sute de şcoli cu limbă de predare mixtă (maghiaro-română, maghiaro-germană, maghiaro-slovacă etc.). Politica de deznaţionalizare le-a suprimat pe toate pînă în 1907.[93]

Tot în 1918, potrivit datelor prezentate de Guvernul ungar Conferinţei de pace de la Paris, mai existau şi alte categorii de şcoli:

89 Cf. Dr. Teodor Botiş, *op. cit.*, p. 266.

90 Amănunte la G. Sima (Onisifor Ghibu), *Şcoala românească din Transilvania şi Ungaria*, p. 54—63, cap. Spiritul literaturii didactice de curs primar de la 1879 încoace, Lazăr Triteanu, *op. cit.*, p. 48—56; Onisifor Ghibu, *Nu din partea aceea*, p. 297—298. Pentru manualele şcolare a se vedea şi: Viorel Faur, *Contribuţii documentare la istoria învăţămîntului românesc din Bihor în ultimele două decenii ale veacului al XIX-lea*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 317—345.

91 După Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 73—74.

92 *Ibidem*, p. 73 şi 81. Cele 2547 şcoli din 1871 erau „slave", adică pentru slovaci, sîrbi şi ruteni.

93 *Ibidem*, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Grădinițe de copii

Ungurești	2.219
Românești	4
Sîrbești	22
Germane (săsești)	18
Slovace	1
Rutene	—

Școli civile de băieți

Ungurești	216
Germane (săsești)	2
Celelalte naționalități	nu aveau

Școli reale

Ungurești	33
Românești	1 (la Brașov)
Germane (săsești)	2
Celelalte naționalități	nu aveau

Școli pedagogice de băieți

Ungurești	44
Românești	6
Sîrbești	1
Germane (săsești)	1
Celelalte naționalități	nu aveau

Școli pedagogice de fete

Ungurești	39
Românești	2
Sîrbești	1
Germane (săsești)	1
Celelalte naționalități	nu aveau

Licee și gimnazii de băieți

Ungurești	172
Românești	5
Sîrbești	1
Germane (săsești)	7
Celelalte naționalități	nu aveau

Școli secundare de fete

Ungurești	50
Germane (săsești)	1
Celelalte naționalități	nu aveau

Școli industriale

Ungurești	105
Celelalte naționalități	nu aveau

Școli comerciale

Ungurești	65
Românești	1 (la Brașov)
Celelalte naționalități	nu aveau

Numai pe teritoriul Transilvaniei, alături de școlile noastre cu limba de predare română, menționate în statisticile de mai sus, funcționau și următoarele școli cu limba de predare maghiară: 651 grădinițe de copii, 2588 școli primare, 109 școli civile, 52 gimnazii, 24 școli pedagogice, 8 școli reale, 7 școli medii de fete, 13 școli comerciale superioare, 165 de ucenici industriali și 32 școli comerciale de ucenici.[94]

Aceste statistici pot da o imagine clară asupra primejdiei care amenința viața națională a celorlalte națiuni din Ungaria „milenară". Se poate ușor constata că germanii (nu sașii din Transilvania), ca și slovacii și rutenii, nu aveau nici o școală medie.[95]

94 *Ibidem*, p. 81—85.

95 Este interesant de menționat că în 1908, cei aproximativ 30.000 de germani din Budapesta au cerut aprobarea să înființeze o „școală primară particulară cu limba de predare germană". Guvernul a respins cererea, pe care opinia publică ungară o califica drept „obrăznicie". Cf. O. Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară* . . ., p. XIV.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Neexistînd şcoli suficiente în limba naţionalităţilor nemaghiare, copiii acestora erau obligaţi să urmeze şcolile ungureşti sau riscau să rămînă analfabeţi. În anul şcolar 1903/4, cursurile şcolilor poporale româneşti au fost frecventate de 157.048 elevi români; alţi 20.118 elevi români urmau cursurile unor şcoli ungureşti, alţi 52.110 cursurile şcolilor maghiaro-române (în şcoli subvenţionate parţial de stat, în care o parte din materii se predau în ungureşte). În 1913/14 au învăţat în şcoli poporale româneşti 163.712 elevi români, iar alţi 66.597 învăţau în şcoli pur ungureşti.[96]

Pentru a înţelege şi mai bine această tristă stare de lucruri, menţionăm că după recensămîntul oficial din 1910, ungurii formau 54,5% din totalul populaţiei, românii 16,1%, germanii 10,4%, slovacii 10,7%, sîrbii 2,5%, rutenii 2,5%. Cu toate acestea, prea puţini nemaghiari au ajuns să urmeze cursurile unei şcoli medii şi cu atît mai puţin ale unor universităţi. De pildă, în anul şcolar 1913/14, din 77.663 elevi ai şcolilor medii (gimnazii şi şcoli reale), ungurii formau 82,6%, germanii 7,3%, românii 5,6%, slovacii 2,1%, sîrbii 1,5%, rutenii 0,1%. Din 251.534 cetăţeni ai statului ungar, absolvenţi de 8 clase de gimnaziu (numai atît!), 84,5% erau unguri, 7,8% germani, 4% români, 1% sîrbi, 0,9% slovaci şi 0,1% ruteni. Aceasta era „politica culturală" a Ungariei faţă de celelalte naţionalităţi pînă în 1918![97]

Şcolile româneşti în 1917/1918. „Zona culturală". În 1914, la izbucnirea primului război mondial, existau în toată Transilvania 2655 de şcoli poporale (primare) româneşti (1536 ortodoxe şi 1119 unite).[98] Deşi modeste, cu dascăli retribuiţi în mod necorespunzător, cu elevi puţini şi săraci, ele au ţinut trează conştiinţa naţională românească, constituind, în acelaşi timp, un pericol pentru statul ungar. În preajma izbucnirii primei conflagraţii mondiale, faţă de primejdiile care se conturau pentru statul dualist austro-ungar, prim-ministrul Ungariei, contele Tisza István, s-a declarat dispus să amelioreze anumite prevederi ale Legii Apponyi din 1907 — pe care a calificat-o el însuşi ca „exagerată şi nedreaptă", — cu condiţia ca să se realizeze o împăcare cu românii din Transilvania, aceştia avînd îndatorirea de a se încadra cu mai multă vigoare în unitatea statului ungar. După cum era de aşteptat, această încercare a fost de la bun început sortită eşecului. Şcolile româneşti vor trece prin situaţii deosebit de critice din vara anului 1917 şi pînă la sfîrşitul războiului, pe de o parte, datorită intrării României în război împotriva Ungariei, în august 1916, pe de alta, datorită schimbării guvernelor ungare din anii 1917—1918.

96 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 119.

97 *Ibidem*, p. 85. Nu este de mirare că un învăţător de la şcoala primară de stat din comuna slovacă Nagyröcze (!) a interzis copiilor să înveţe Religia în limba slovacă, spunîndu-le că „Dumnezeu ştie numai ungureşte". Cf. *Ibidem*, p. 84, după ziarul *Tribuna* din Sibiu, nr. 216 din 21 noiembrie 1901.

98 Dr. Onisifor Ghibu, *Viaţa şi organizaţia bisericească şi şcolară*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În vara anului 1917 Tisza István s-a retras de la conducerea Guvernului, rămînînd însă, în continuare, ca un adevărat „dictator" al Ungariei, în funcţia sa de preşedinte al Partidului Muncii, care avea cel mai mare număr de locuri în Parlament. A urmat un Guvern zis „democratic", condus de contele Eszterházy, dar la foarte scurt timp a demisionat. I-a luat locul un nou cabinet „democratic", condus de Wekerle Sándor, un şvab maghiarizat, alcătuit tot din conţi, latifundiari şi mari prigonitori ai naţionalităţilor. Conducerea Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii a fost încredinţată aceluiaşi conte Apponyi Albert, unul din cei mai şovinişti conducători politici unguri, adversar încarnat al tuturor naţionalităţilor nemaghiare din fosta monarhie.

Datorită faptului că Rusia, Serbia şi mai tîrziu România luptau împotriva Austro-Ungariei, atenţia cercurilor conducătoare ungare s-a îndreptat îndeosebi asupra sîrbilor, rutenilor şi românilor care locuiau pe atunci între hotarele întinsului imperiu, în care vedeau numai „duşmani" şi „spioni" ai ţărilor de care, în chip firesc, trebuia să aparţină, recte Rusia, Serbia şi România.

În aceste împrejurări, Guvernul din Budapesta a considerat că este momentul cel mai potrivit pentru lichidarea oricăror manifestări naţionale româneşti în Transilvania, mai cu seamă a şcolilor. S-a iniţiat deci o operaţie radicală în probleme şcolare, cu metode preconizate de acelaşi neîmpăcat adversar al şcolilor româneşti, contele Apponyi. Pretextul pentru luarea unor noi măsuri a fost acela că odată cu trupele române s-au retras dincolo de Carpaţi sute de preoţi şi învăţători români de la şcolile noastre confesionale, dar chiar şi un număr însemnat de profesori de la Gimnaziul ortodox „Andrei Şaguna" din Braşov. Însuşi Apponyi se plîngea de aceasta într-o convorbire avută în 1917 cu vicarul episcopesc de la Oradea, Roman Ciorogariu, căruia i-a declarat: „Faptul că aproape toată preoţimea şi învăţătorimea română de la graniţe a dezertat în România şi toată agitaţia de dincolo (România n. n.) au făcut-o ardelenii, e o dovadă că în organismul autonomiei D-voastre zace acest spirit antipatriotic. Statul trebuie să revizuiască întreaga D-voastră organizaţie bisericească şi şcolară şi să ia măsuri de siguranţă pentru viitor".[99]

Măsuri cu totul excepţionale s-au luat împotriva şcolilor pedagogice româneşti îndrumate de Biserică (Sibiu, Blaj, Arad, Caransebeş, Oradea, Gherla), în special împotriva celei din Sibiu. Pînă în 1918, pe lîngă fiecare centru eparhial ortodox funcţiona cîte un Institut cu două „secţii": teologică şi pedagogică, dar cu un corp profesoral comun. Aceste şcoli pedagogice româneşti nu primeau nici un ajutor din partea statului ungar. Prin anii 1913—1914 s-au dus oarecari tratative cu statul, pentru a se „întregi" salariul profesorilor de la aceste şcoli, dar fără rezultat, pentru că Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii pretindea ca vreo şapte materii să se predea în limba maghiară, lucru pe care reprezentanţii Bisericii nu l-au putut accepta, căci în felul acesta şcolile respective îşi

99 Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pierdeau caracterul lor românesc. Bisericile ortodoxă și unită au refuzat ajutorul de la stat și au continuat să-și susțină școlile „din sărăcia lor tradițională".[100]

Îndată după intrarea trupelor române în Transilvania, s-au luat măsuri ca Consistoriile și Institutele teologice din Sibiu și Blaj să fie evacuate la Oradea. „Secția pedagogică" a Institutului sibian a fost transferată la Arad — împreună cu cîțiva profesori — în cadrul Institutului teologic-pedagogic de acolo. Trebuie să reținem, însă, că numărul „pedagogilor" era foarte redus, deoarece o bună parte din ei erau încorporați. De pildă, în 1915/16 au fost chemați sub arme 50 de elevi, încît în 1916/17, s-au înscris la Arad numai 26, din care 9 au fost încorporați în cursul anului; în 1917/18, cînd Institutul s-a reîntors la Sibiu, au fost înscriși 55 de elevi, dar au fost încorporați 17 în cursul anului.[101] La Caransebeș mai era în anul IV un singur elev; clădirea Institutului a fost transformată în spital militar încă din 1916.[102]

Nu este lipsit de interes să arătăm aci că mulți profesori de la aceste „școli pedagogice" (preparandii), ca și de la gimnaziile confesionale ortodoxe (la cele unite profesorii erau, de regulă, preoți) au fost încorporați și trimiși pe front. Unii din ei și-au pierdut viața pentru Francisc Iosif I, împărat al Austriei și „rege apostolic" al Ungariei, ca Dr. Avram Sădean de la Arad, Dr. Alexandru Bogdan de la Brașov și alții. De la Liceul Andrei Șaguna din Brașov s-au retras în vechea Românie 11 profesori, în frunte cu directorul Dr. Iosif Blaga. Cîțiva au fost închiși, ca septuagenarul George Dima (1847—1925), cunoscut pedagog, compozitor, dirijor, pe atunci profesor la Liceul din Brașov, aproape două decenii profesor de Muzică vocală și instrumentală la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu. A fost închis la Cluj, din februarie 1917 pînă în iulie 1918; a compus, în închisoare, o serie de cîntări bisericești.[103]

Dar problema care ne interesează aci este alta: aceea a prezenței „comisarilor ministeriali" în școlile pedagogice românești în cursul anului școlar 1917/18. La 17 iulie st. n. 1917 contele Apponyi Albert, în calitatea sa de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, adresează mitropoliților din Sibiu și Blaj un ordin (nr. 109.891/1917 VI b), prin care îi informează că, datorită *„spiritului nepatriotic* în care sînt educați viitorii învățători ai poporului român", a hotărît să numească la fiecare școală pedagogică un „comisar ministerial, înzestrat cu astfel de drepturi, încît să-și valideze influența asupra tuturor ramurilor și totalității învățămîntului, atît din punct de vedere al educației, cît și din punct de vedere general pedagogic și special didactic". În partea finală își exprima in-

100 Vasile Negură, *Apponyi și Biserica românească*, în *Revista Teologică*, Sibiu, an. XX, nr. 11—12, 1930, p. 420.

101 Cf. *Anuarele Institutului teologic-pedagogic din Sibiu pe anii 1915/16*, p. 80, 83, 1916/17, p. 86 și 1917/18, p. 58—59.

102 *Anuarele Institutelor diecezane gr. or. române din Caransebeș pe anul 1917/18*, p. 17 și 19.

103 *Anuarul Liceului ort. rom. din Brașov, anul jubiliar 1924—1925*, publicat de Dr. Iosif Blaga, Brașov, 1925, p. LXXII—LXXIV.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tenția ca pe viitor Ministerul — și nu autoritatea bisericească — să numească un număr de profesori pentru anumite materii (nu se precizează care, dar se puteau presupune: Limba maghiară, Istoria, Geografia, Științele naturale).[104]

Primejdia era deosebit de gravă. Ea a fost ridicată chiar și în Parlamentul din Budapesta de către deputații români „naționaliști". Între alții, a luat cuvîntul prim-ministrul în funcțiune Wekerle Sándor, care declara că prin eventuala introducere a limbii maghiare în școlile pedagogice, aceasta ar fi în interesul viitorilor învățători, subliniind cu cinism că „în nici un stat din lume nu domnește libertatea limbii în așa măsură, încît să semene celei de la noi" (!). În schimb, fostul prim-ministru Tisza István stăruia, tot atunci, să se ia măsuri energice și împotriva institutelor teologice românești, „fiindcă efectul pe care-l poate exercita preoțimea asupra sufletelor credincioșilor este neasemănat mai mare decît al învățătorimii". Imediat a luat cuvîntul Apponyi, care a promis că va ține seama de această recomandare. Tot atunci, deputatul și patriotul român Ștefan Cicio Pop amintea, în cuvîntul său, de o serie de măsuri abuzive ale statului luate împotriva naționalităților nemaghiare: suprimarea presei, întemnițările și deportările în județul Șopron, inclusiv a minorilor, măsurile împotriva școlilor românești.[105]

Mitropolitul Vasile Mangra, cu episcopii Ioan Papp și Miron Cristea, au prezentat ministrului un lung și documentat memoriu, cu data de 4 septembrie 1917 (nr. 332 și 381 M/1917), în această problemă. Izbutesc să obțină acordul ministrului ca să fie redeschise școlile pedagogice pe data de 1 octombrie 1917, dar numai în prezența comisarului; pentru moment s-a renunțat la ideea numirii unor profesori de către Minister.[106] În schimb, a numit cîte un comisar ministerial pentru fiecare școală pedagogică: la Sibiu Barabás Endre, directorul Institutului pedagogic de stat din Deva, la Arad Dr. Brenndörfer János, sas maghiarizat din Brașov, profesor la un liceu din Budapesta, la Caransebeș Kalkbrenner Antal, la Oradea Téglási Francisc, un șvab maghiarizat din Timișoara (fost Brauner), alții la Blaj și Gherla.[107]

Comisarii aveau dreptul să asiste la lecții și la examene, la consiliile profesorale, să inspecteze sălile de cursuri, internatul, să supravegheze comportarea elevilor. La scurt timp după numirea lor, chiar și un ziar maghiar cu vederi democratice (*Világ*, nr. din 17 octombrie 1917) își exprima indignarea pentru adoptarea acestei măsuri, scriind: „Comisarul va fi spionul poliției al elevilor și al profesorilor, rușinea libertății

104 Ordinul — în traducere românească — în *Biserica și Școala*, Arad, nr. 34, 191; Dr. Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 142—143, *Cultura Creștină*, Blaj, an. VI, nr. 14—15, 1917, p. 450—451; Cf. și *Telegraful Român*, Sibiu, an. LXV, nr. 61 din 12/25 august 1917, p. 244.

105 Cf. *Telegraful Român*, an. LXV, nr. 71, 72 și 73 din septembrie 1917, p. 284, 285 și 292.

106 Memoriul publicat în *Telegraful Român*, an. LXV, nr. 71 din 7/20 septembrie 1917, p. 283.

107 *Anuarul Institutului din Sibiu* ..., 1917/18, p. 64; T. Botiș, *op. cit.*, p. 144; *Anuarul Institutelor diecezane din Caransebeș*, 1917/18, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

de predare a profesorului; îi va observa, îi va pîndi şi spiona în şcoală şi în afară de şcoală, în decursul instrucţiei şi în timpul liber, ziua şi noaptea, acasă, pe stradă, la distracţie şi chiar la convenirile lor sociale. În toată vremea şi în tot ceasul, va sta în spatele profesorului şi al elevului. În profesor, comisarul, cu prezenţa sa, va îngheţa avîntul în predare şi, sub control poliţial, ambiţia profesorală se va ofili. În tinerimea şcolară va muri tinereţea, pentru că pururea va simţi deasupra capului său acea putere care e stăpînul absolut al fiecărei clipe din viaţa sa, al clasificării sale şcolare şi al întemeierii vieţii sale viitoare..."[108]

Prevederile ziarului s-au împlinit întocmai, căci iată ce scria Dr. Pavel Roşca, — profesor la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, iar după 1919 director al Şcolii Normale din Cluj, profesor şi rector al Academiei Comerciale din Cluj-Braşov, — despre activitatea comisarului Barabás Endre de la Sibiu: „A dat ordin ca profesorii[109] să nu mai poată avea nici un contact cu elevii, în afară de raportul strict didactic programat în orarul şcolii, rezervîndu-şi, în schimb, sieşi, dreptul de a putea avea convorbiri cu elevii oricînd şi în orice loc. La orele de lecţii comisarul putea să asiste oricînd, fără să-l anunţe şi pe profesor şi consiliile profesorale fără prezenţa lui nu se puteau ţine. Conflictele erau permanente, fiindcă comisarul nu înţelegea să-şi noteze numai cele observate şi să-şi trimită regulat rapoartele la Budapesta, ci îşi permitea, chiar în cursul lecţiunii, să intervină în aşa fel, ca să diminueze autoritatea profesorului în faţa elevilor.

În pauzele de recreaţie se angajau discuţii contradictorii cu comisarul, discuţii enervante şi vehemente, care adeseori degenerau în certuri cu schimburi de vorbe destul de drastice. Consiliile profesorale dădeau prilej la şedinţe furtunoase, fiind adeseori nevoie să se suspende şedinţele pentru calmarea spiritelor şi pentru a fi reluate discuţiile după un interval de cîteva zile. Ni se cerea să vorbim în limba statului cînd ne adresam înaltului comisar... Prilej de discuţiuni aprinse dădeau verificările proceselor verbale, în care ţineam să fixăm cît mai fidel vorbele şi atitudinile comisarului, ceea ce de multe ori nu putea să-i convină...

În convorbirile intime pe care le avea comisarul cu elevii, îi îndemna stăruitor să-şi maghiarizeze numele, arătîndu-le ce avantajii vor putea avea pe urma acestei „formalităţi". Efectul acestor sugestii a fost nul. Nu numai că nici un elev nu a cerut îndeplinirea formelor pentru maghiarizarea numelui său, ci dimpotrivă, o seamă de elevi, cărora ofiţerul stării civile, în iperzelul său patriotic, le-a stîlcit numele, trecîndu-l în

108 Cit. după T. Botiş, *op. cit.*, p. 144 şi V. Păcală, *Învăţămîntul normal în Transilvania*, în vol. *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, vol. II, Bucureşti, 1929, p. 1042.

109 Între ei se numărau: Dr. Silviu Dragomir, viitor profesor la Universitatea din Cluj şi membru al Academiei Române, Dr. Romulus Cândea, viitor profesor la Universităţile din Cernăuţi şi Cluj, membru corespondent al Academiei Române, Dr. Vasile Stan, apreciat pedagog, viitor episcop al Maramureşului, Victor Păcală, autorul cunoscutei *Monografii a comunei Răşinari*, Timotei Popovici, compozitor şi dirijor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

registrul matricol într-o formă maghiarizantă, au făcut cereri din propriul lor îndemn, pentru rectificarea numelui în registrul stării civile, spre a putea purta de aci înainte numele românesc.

Prilej solemn pentru exercitarea misiunii comisarului, l-au oferit examenele din iunie și septembrie 1918. Cădeau pe capete candidații mai ales la limba maghiară, cu toate că profesorul le dădea notă de trecere. Majoritatea covîrșitoare a candidaților prezenți la examene o formau elevi mai vechi, care au luptat pe frontul rusesc, unde fuseseră luați prizonieri și cari au petrecut ani de zile în lagărele de prizonieri din Rusia răsăriteană și din Siberia, de unde, unii din ei se înapoiaseră abia de cîteva zile... Comisarul pretindea să fie respinși fără considerare toți aceia care... nu pot dovedi că au făcut toată lectura trecută ca obligatorie în programa de învățămînt. Candidații au primit cu resemnare rezultatul examenului, deși îl socoteau nedrept, de vreme ce — cum i-a spus unul dintre candidați comisarului — Ministerul din Budapesta nu s-a îngrijit să înființeze biblioteci ungurești în lagărele din Rusia, pentru ca să fi putut face acolo și lectura obligatorie".[110]

Misiunea comisarilor a încetat la 18/31 octombrie 1918, cînd au fost revocați de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Prezența lor a reprezentat un episod trist în istoria învățămîntului teologic-pedagogic românesc, o încercare vădită de maghiarizare, ca prin învățători să fie maghiarizați și viitorii lor elevi.

Care a fost însă soarta școlilor „poporale" românești în anul 1917/18? De la bun început trebuie să precizăm că un număr însemnat din ele au fost închise, pentru că majoritatea învățătorilor erau mobilizați și trimiși pe front — în calitate de ofițeri de rezervă — să lupte pentru integritatea imperiului habsburgic, cel mai crunt asupritor al lor! În alte parohii învățătorii au fost supliniți de preoți.

Dar problema cea mai gravă care s-a pus acum era așa-numita *„zonă sau graniță culturală"*. Ce era aceasta? Luînd ca pretext atitudinea „nepatriotică" a unor învățători români, la 2 august 1917 ministrul Apponyi Albert comunică mitropolitului Vasile Mangra de la Sibiu că școlile situate de-a lungul Carpaților, deci pe fosta graniță cu România, ca și cele ale căror învățători s-au refugiat în România și sînt „sub cercetare penală", vor fi declarate școli de stat (etatizate). Prin acest ordin (nr. 5172/1917) — trimis tot atunci și Mitropoliei de la Blaj — ministrul Apponyi Albert își exprima intenția de a lua o serie de măsuri împotriva școlilor noastre. „Evenimentele dureroase împreunate cu invaziunea armatei române — scria Apponyi — asupra cărora mi-am ținut de datorință a Vă atrage atențiunea prin ordinul meu nr. 12.409, sub raportul siguranței statului, mă silesc să iau și alte dispoziții. Anume, consider necesar ca țara să fie deplin asigurată în contra strecurării ori-

110 Dr. Pavel Roșca, *op. cit.*, p. 39—4-. Procesele verbale ale Consiliilor profesorale de la Institutul din Sibiu — ținute numai în prezența comisarului — în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiu, Dosar IV, 1151/1917.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cărui spirit de atragere către statul vecin (România, n. n.), mai ales în comitatele mărginașe. După experiențele făcute, la aceasta numai așa se poate ajunge cu siguranță, dacă instrucțiunea poporală de la graniță o ia statul în mîna sa... Purtarea celor mai mulți învățători confesionali cu prilejul invaziunii române ne dovedește că realizarea acestor *intenții patriotice* în școalele de pe teritoriile amintite n-a succes și între împrejurările date, probabil, că nici nu se poate realiza". Din aceste considerente, continuă actul respectiv, a pornit ideea etatizării școlilor românești din județele învecinate cu România, pentru a se realiza „o puternică graniță culturală". Salariul tuturor învățătorilor de la școlile respective era sistat. În acele școli urmau să fie numiți învățători care cunoșteau limba română, dar instrucția urma să se facă în ungurește.[111]

Ordinul lui Apponyi privind școlile românești a indignat chiar și unele ziare ungurești. De pildă, în *Népszava*, organul Partidului Social Democrat (numărul din 19 august 1917), a apărut un lung articol de fond, din care desprindem cuvintele: „Dispoziția aceasta înseamnă atît că se închid școalele elementare române și în locul lor se ridică astfel de școale elementare de stat, în care limba de învățămînt va fi cea maghiară..." În rîndurile următoare apar cuvinte și mai aspre, scriind că „o școală maghiară în satul românesc este simbolul *asupririi naționale cu forța*...", o *„armă de maghiarizare forțată"*.[112]

Biserica — prin cîrmuitorii ei — a făcut tot ce i-a stat în putință ca să le salveze. În ședința Consistoriului mitropolitan din Sibiu, din 21 august/3 septembrie 1917, s-a hotărît să se înainteze un memoriu-protest „în contra măsurilor luate și puse în lucrare pentru statificarea școalelor noastre confesionale susținute de comunele bisericești din mijloace proprii, precum și în contra retragerii și sistării ajutorului de stat".[113]

Potrivit acestei hotărîri, în ședința Consiliului Arhiepiscopesc din 24 august/6 septembrie 1917, s-a alcătuit un lung memoriu („reprezentațiune") către ministrul Apponyi, în problema școlilor confesionale (întocmit de consilierul Lazăr Triteanu, viitorul episcop Lucian de la Roman). În memoriu se recunoștea faptul că vreo 80 de învățători din părțile de sud-est ale Transilvaniei s-au retras dincolo de Carpați, dar i se atrăgea atenția lui Apponyi, că „din ziua primă a mobilizării generale, peste patru sute (68%) de învățători confesionali din Arhidieceză se luptă pe diferite fronturi, cu credință neclintită, cu răbdare și vitejie fără pereche, iar cei dispensați, cu zel îndoit își îndeplinesc chemarea acasă, în școală". Consistoriul își exprima surprinderea că s-a sistat ajutorul de la stat și s-a decretat statificarea unor școli ai căror învățători se găseau încă pe front sau care, în timpul luptelor, au fost răniți și declarați „invalizi", continuîndu-și acum activitatea didactică. Cu toate acestea, acțiunea de

111 Ordinul publicat de Lazăr Triteanu, *op. cit.*, p. 61—63; Roman R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 97—98.

112 Articolul reprodus integral, în traducere românească în *Telegraful Român*, an. LXV, nr. 62 din 15/28 august 1917, p. 247—248.

113 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 63—66.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

etatizare școlară a început, iar reprezentanții autorităților locale de stat „cu mare grabă și cu zel îndoit au inundat parohiile noastre în care, fără încunoștințarea noastră prealabilă, au convocat comitetele parohiale în ședințe și au pretins predarea edificiilor școlare pe seama școalelor de stat".[114] Notăm că, potrivit Statutului Organic — recunoscut de stat — convocarea comitetelor parohiale o putea face numai preotul paroh.

Contele Apponyi n-a înțeles nimic — sau, mai corect spus, n-a vrut să înțeleagă nimic — din acest memoriu. La 17 octombrie 1917, el respinge într-o formă elegantă, dar categorică, toate obiecțiunile Consiliului Arhiepiscopesc din Sibiu.[115] Mai mult chiar: la 30 octombrie 1917 a numit — pe baza împuternicirii date de Guvernul ungar — pe baronul Petricsevich Horváth Emil, prefectul județului Tîrnava Mare (un armean maghiarizat, fost avocat la Dej), drept „comisar guvernial" pentru preluarea școlilor românești (ortodoxe și unite) din zonele amintite.[116]

Baronul Petricsevich Horváth s-a și prezentat la Sibiu, înaintînd Consistoriului o notă — cu data de 17 noiembrie 1917 — prin care-l înștiința că din acea zi și-a început activitatea în Sibiu. În fraze mieroase, cunoscute diplomației austro-ungare, declara că dorește să se ajungă la „o înțelegere cu maghiarimea". Din considerente de ordin politic, în primul rînd pentru „trădarea" României, preciza că *„regele și națiunea, forurile militare și civile, precum și opinia întreagă a țării s-au pronunțat unanim și imperativ"* pentru „ridicarea unei granițe de apărare". Această „graniță" se întindea de la Dunăre pînă la întorsura Carpaților, respectiv județele: Caraș-Severin (eparhia Caransebeșului), Hunedoara (numai partea sudică, cu protopopiatele Hațeg, Hunedoara și Orăștie), Făgăraș, Sibiu, Brașov, Tîrnava Mare. În continuare, se precizau condițiile în care urmau să fie preluate școlile românești. Cîteva puncte păreau „acceptabile". De pildă, se preciza că statul „cumpără sau închiriază" clădirile școlilor confesionale, locuitorii satelor respective nu vor mai contribui cu nimic la susținerea școlii, fondurile și fundațiile școlare existente rămîneau, în continuare, în posesia parohiei; foștii învățători — dacă cunoșteau limba maghiară și nu erau „compromiși politic" —, puteau fi încadrați la aceeași școală și salarizați de stat. În schimb, lovitura cea mai grea era aceea a instrucției în limba maghiară; limbii române i se rezervau 6 ore pe săptămînă, la care se adăugau orele de Religie. Nu se preciza însă naționalitatea învățătorilor; era deci lăsată autorităților posibilitatea de a numi fie învățători români maghiarizați (de confesiune ortodoxă), fie maghiari cunoscători ai limbii române. Cu timpul, se putea reduce foarte ușor și numărul celor 6 ore săptămînale rezervate „limbii materne". În partea finală a notei, amintea că se luaseră măsuri pentru sistarea salariului în cele 78 de școli etatizate pînă la data respectivă.[117]

114 Memoriul publicat în *Ibidem*, p. 66—72.

115 *Ibidem*, p. 72—75.

116 *Ibidem*, p. 76 (actul Ministerului Cultelor nr. 8114/1917, înregistrat la Cons. Arh. Sibiu sub nr. 18069/1917).

117 Nota lui Horváth în *Ibidem*, p. 76—79.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În ziua de luni 6/19 noiembrie 1917, cu ocazia şedinţei plenare ordinare a Consistoriului sibian, noul comisar s-a prezentat la şedinţă — însoţit de secretarul său —, informînd pe asesorii prezenţi de misiunea sa, potrivit celor cuprinse în nota de care ne-am ocupat. În afară de acestea, venea cu alte precizări: la 22 noiembrie 1917, vor sosi funcţionari oficiali ai Ministerului, în vederea preluării şcolilor. „Tehnica procedurii constă în redactarea unui act scurt şi asupra celor ce s-au pierdut odată, nu se mai poate reveni", declara baronul Petricsevich Horváth. Venea apoi cu precizarea că „domnul ministru este decis să exproprieze clădirile şcolare" (în nota redactată cu două zile înainte, era vorba de cumpărare sau închiriere!). Declara apoi că zona sau graniţa culturală se înfiinţează „la cererea comandamentului de armată, cu aprobarea prealabilă a Majestăţii Sale"! Deci şi ultimul împărat din dinastia de Habsburg Carol IV îşi manifesta în acelaşi chip „iubirea"" faţă de „credinciosul său popor român" ca şi înaintaşii săi de tristă pomenire Carol VI, Maria Tereza, Francisc I, Ferdinand V şi Francisc Iosif I. În partea finală, declaraţiile comisarului prevedeau un viitor şi mai sumbru pentru toată Biserica şi şcoala românească din Transilvania şi prin ele, pentru întreg neamul românesc: „Statificarea şcolilor primare e numai începutul unei acţiuni mai complexe; în curînd va urma revizuirea Statutului Organic, revizuirea legii de congruă, revizuirea instrucţiunii din seminariile teologice, luarea unor măsuri excepţionale faţă de şcolile medii şi faţă cu pedagogiile confesionale şi altele." [118]

Părăsind şedinţa, Consistoriul alege o comisie de 7 persoane, care să prezinte un proiect de rezoluţie pentru o şedinţă consistorială plenară, convocată pe data de 9/22 noiembrie 1917. Sub influenţa mitropolitului, comisia de şapte membri a formulat un proiect de rezoluţie, în care, fără să se declare de acord cu statificarea şcolilor („nu consideră de îndreptăţită înfiinţarea unei asemenea graniţe culturale"), totuşi cerea Guvernului să aibă o atitudine conciliantă faţă de şcolile care vor rămîne sub egida Bisericii, iar în cele etatizate să numească învăţători români, care să predea limba română în cel puţin 6 ore pe săptămînă, la fiecare clasă, edificiile şcolare şi fundaţiile şcolare să rămînă şi pe viitor în proprietatea Bisericii ş. a.[119] În aceeaşi şedinţă, asesorii Andrei Bîrseanu, pe atunci preşedintele Astrei (1858—1922) şi Dr. Ioan Lupaş (1880—1967), pe atunci protopop la Sălişte, au cerut ca pentru discutarea zonei culturale să fie convocat „Sinodul arhidiecezan", fie în „sesiune extraordinară" (Bîrseanu), fie în „sesiunea ordinară" a anului 1917 (Lupaş), întrucît din cauza evenimentelor n-a fost convocat. În următoarele şedinţe consistoriale, din 4/17 decembrie 1917 şi din 7/20 decembrie 1917, s-au pus în discuţie cele două propuneri. Sub presiunea mitropolitului, ele n-au întrunit numărul legal de voturi.[120]

118 *Ibidem*, p. 79—80; R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 98—99.

119 *Telegraful Român*, an. LXV, nr. 102 din 2/15 decembrie 1917, p. 407; L. Triteanu, *op. cit.*, p. 81—85, R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 99—102.

120 Dezbaterile şedinţelor la L. Triteanu, *op. cit.*, p. 85—93.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

La 7 decembrie 1917, baronul Petricsevich Horváth se grăbeşte să informeze Consistoriul că este împuternicit de ministrul Apponyi să anunţe că în principiu Guvernul este de acord cu toate condiţiile formulate în memoriul din 9/22 noiembrie 1917; în rest, considera actul din 9/22 noiembrie 1917 ca un „acord" între Biserică şi Stat în privinţa „zonei culturale". În presa românească au apărut o serie de atacuri la adresa Consistoriului sibian în problema şcolilor.[121] În astfel de împrejurări, mitropolitul Vasile a convocat Consistoriul mitropolitan la Sibiu, în ziua de 25 ianuarie/7 februarie 1918. Problema zonei culturale a fost discutată într-o şedinţa prezidată de episcopul Aradului Ioan Papp, la care — potrivit Regulamentului de procedură — cei care au luat hotărîrea din 9/22 noiembrie, inclusiv mitropolitul, n-au luat parte. Membrii prezenţi la şedinţă au decis că acea hotărîre nu este legală, întrucît numai Sinodul arhidiecezan (Adunarea eparhială) este în drept să ia o hotărîre în acest sens. În urma acestei hotărîri, Consistoriul sibian anunţă Guvernul că nu poate executa dispoziţiile privitoare la şcoli pînă ce nu vor fi discutate în Sinod.[122]

Dar Guvernul nu vrea să ia act de cele hotărîte, ci îşi continuă acţiunea de etatizare a şcolilor din zona amintită. Mai mult chiar, la 17 decembrie 1917, Apponyi extinde zona culturală şi la judeţele Bistriţa-Năsăud (deşi era situat în vecinătatea Bucovinei, pe atunci anexată la imperiul habsburgic) şi Trei Scaune. În toată „zona culturală" se preconiza înfiinţarea a 1600 de şcoli primare de stat.[123]

Printr-un nou ordin ministerial, cu data de 20 martie 1918 (nr. 2568, înreg. la Cons. Arh. sub nr. 3306 Pres 1918), ministrul Apponyi informa pe mitropolitul Vasile Mangra că — de la sfîrşitul lunii iunie 1918 — a sistat orice ajutor de la stat de care beneficiau învăţătorii confesionali din 238 de parohii din Arhiepiscopia Sibiului (18 protopopiate).[124] Consistoriul informează despre toate acestea şi pe protopopii eparhiei, în calitatea lor de „inspectori şcolari tractuali".

În aceste împrejurări, potrivit prevederilor Statutului Organic, s-a convocat Sinodul arhidiecezan (Adunarea eparhială de azi), pentru Duminica Tomii din anul 1918 (în 1917 n-a putut fi convocat). Convocarea Sinodului nu trebuia şi n-a fost niciodată anunţată Guvernului ungar, căci nu era nevoie de o aprobare specială în acest sens. Şi cu toate acestea, la 24 aprilie/3 mai 1918, acelaşi Apponyi cere telegrafic să i se comunice data la care a fost convocat Sinodul. I s-a răspuns tot telegrafic: 12 mai st. n. 1918. Cu două zile înainte, mitropolitul Vasile a fost înştiinţat, printr-o scrisoare „strict confidenţială", că în împrejurările date, s-a simţit nevoia „ca statul ungar să-şi exercite dreptul de supremă inspecţiune în adunările Bisericii Ortodoxe Române într-o măsură mai intensivă", fapt pentru care deleagă pe comisarul Petricsevich Horváth Emil

121 R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 103.
122 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 97—103 şi R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 103—104.
123 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 95—96.
124 *Ibidem*, p. 104; lista parohiilor la p. 107—109.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

să participe la lucrări, cu dreptul de a lua măsuri de dizolvare a Sinodului în caz de nevoie. Mitropolitul cere telegrafic prim-ministrului Wekerle Sándor, ministrului Apponyi şi fostului prim-ministru Tisza István să revină asupra acestei dispoziţii. Dar tocmai în acele zile s-a schimbat Guvernul. La Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice a fost numit Zichy János, care telegrafiază în preajma Sinodului că „susţine în întregime" ordinul lui Apponyi. Politica faţă de români era aceeaşi! Alţi comisari au fost desemnaţi pentru aceeaşi dată de 29 aprilie/12 mai 1918, la Sinoadele eparhiale de la Arad şi Caransebeş.[125]

În Sinodul eparhial convocat la Sibiu, 36 de deputaţi au avut curajul şi demnitatea românească de a vota împotriva etatizării şcolilor confesionale româneşti, deşi în sala de şedinţe se aflau comisarul ministerial cu 12 „detectivi" sau „agenţi secreţi", înarmaţi cu revolvere, iar în anticameră un grup de jandarmi şi poliţişti. După votare, cei 36 de deputaţi au părăsit în mod ostentativ sala de şedinţe. Între ei se numărau personalităţi bine cunoscute ale vieţii noastre naţionale, culturale şi bisericeşti: Nicolae Bălan, Pavel Roşca, Romulus Cândea, Victor Păcală, profesori la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, Andrei Bîrseanu, preşedintele Astrei, Ioan Lapedatu, viitorul director al Băncii Naţionale a României, Petru Groza, cunoscutul om de stat, Nicolae Ivan, viitorul episcop de la Cluj, Ioan Stroia, viitorul episcop de la Alba Iulia şi alţii.[126]

Notăm că această problemă urma să fie discutată şi în Sinoadele eparhiale de la Arad şi Caransebeş, convocate de episcopii lor tot pentru Duminica Tomii. La Caransebeş, majoritatea deputaţilor nu s-au prezentat, ştiind ce problemă urma să fie luată în discuţie, încît Sinodul nu şi-a putut ţine lucrările. La Arad, şedinţa a fost pregătită din timp de patrioţii de acolo. Episcopul Ioan Papp a deschis Sinodul printr-o scurtă cuvîntare, fără să ia act de prezenţa comisarului Barabás Béla, prefectul judeţului Arad. S-a constituit apoi o comisie (4 clerici şi 8 mireni) care — sub conducerea arhimandritului vicar Roman Ciorogariu de la Oradea — să ia în discuţie adresa („intimatul") Ministerului Cultelor privitoare la prezenţa comisarului la şedinţe (în această eparhie nu s-a pus problema vreunei „zone culturale", căci nu avea parohii situate pe graniţa cu România). Din încredinţarea comisiei, în şedinţa din 1/14 mai deputatul Nicolae Zigre a citit un proiect de hotărîre prin care, în termeni deosebit de duri, se contesta Ministerului orice drept de amestec în problemele noastre şcolare şi bisericeşti. Se cerea ca şedinţele să se amîne, iar Con-

125 *Ibidem*, p. 121—123; R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 112—113.

126 Amănunte în *Protocolul Sinodului ordinar al Arhiepiscopiei ortodoxe române din Transilvania ţinut în anul 1918*, Sibiu, 1922, p. 31—36; L. Triteanu, *op. cit.*, p. 126—128; R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 114—116; Prof. R. Cândea, *Biserica ardeleană în anii 1916—1918*, Cernăuţi, 1926, p. 39—40 (extras din *Candela*, an. XXXVII, nr. 10—11, 1926). A se vedea şi Dr. Pavel Roşca, pe atunci deputat sinodal, *op. cit.*, p. 43—44. Această şedinţă sinodală a produs o impresie deosebită şi asupra saşilor din Sibiu. Un articol în *Siebenbürgische deutsche Tagespost* (nr. 114 din 21 mai 1918) relata modul în care s-au desfăşurat lucrările, arătînd primejdia care ameninţa şi Biserica luterană săsească. R. Cândea, *op. cit.*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

sistoriul să fie încredinţat cu întocmirea unui protest către Guvern. Fiind admisă propunerea, episcopul Ioan Papp declară închise lucrările, spre uimirea comisarului.[127]

După cîteva zile, la 4/17 mai 1918, Consiliul Arhiepiscopesc de la Sibiu adresa o circulară tuturor protopopiatelor, în care, pornind de la hotărîrea ministrului privitoare la sistarea salariului învăţătorilor din „zona culturală", cerea ca fiecare parohie să declare dacă va mai fi în stare pe viitor să susţină şcoala confesională. În pofida greutăţilor prin care trecea întreg neamul românesc după patru ani de război, aproape jumătate au declarat că le vor susţine cu orice jertfe.

Dar, în acelaşi timp, toţi învăţătorii confesionali aflaţi acasă au fost convocaţi de „inspectorii şcolari regeşti" şi siliţi să ceară ei înşişi numirea ca „învăţători de stat", promiţîndu-li-se şi un spor de salariu pentru cei din „zona culturală". Un număr de 231 din ei au semnat, în urma presiunilor şi ameninţărilor exercitate asupra lor (chemarea sub arme, înlăturarea din funcţie, pierderea dreptului la pensie ş. a.). Pentru aceşti învăţători s-a deschis un curs la Şcoala pedagogică maghiară din Cluj, spre a fi pregătiţi pentru noua „misiune". La aceste abuzuri a răspuns şi Consistoriul cu măsuri şi mai dure, cerute de situaţia creată: toţi învăţătorii care au semnat au fost destituiţi (ord. nr. 9302 Şcol./1918); o bună parte din parohii n-au vrut să-i mai recunoască drept învăţători, iar clădirile şcolilor au rămas închise.[128]

La 6 iunie 1918, ministrul Zichy János cerea mitropolitului să dea tot concursul comisarului ministerial din Sibiu, baronul Petricsevich Horváth, în vederea etatizării şcolilor. După numai cîteva zile, Consistoriul înaintează un alt memoriu, în care declara din nou că nu-şi poate da acordul pentru realizarea proiectatei „zone culturale", protestînd totodată împotriva abuzurilor făcute de comisar în diferite parohii.[129]

În adevăr, în foarte multe parohii pretorii şi notarii comunali au convocat comitetele parohiale (drept rezervat exclusiv preotului paroh), făcînd presiuni pentru cedarea şcolii confesionale pe seama statului. De regulă, veneau cu un proces verbal tipărit, cu text paralel maghiar şi român, încercînd să inducă în eroare pe credincioşi că însuşi Consistoriul ar fi acceptat cedarea şcolilor. Paralel se exercitau presiuni şi ameninţări asupra învăţătorilor ca să ceară numirea la şcoala de stat. Chiar dacă aceştia au cedat uneori — gîndindu-se la soarta lor şi a familiilor —, în schimb credincioşii ţărani au rămas neînduplecaţi, refuzînd categoric să cedeze şcolile, simţind ce se urmăreşte. A intervenit, pe alocuri şi „eroismul" femeilor din sat. De pildă, în Haşfalău (azi Vînători), lîngă Sighişoara, femeile au declarat organelor de stat că şcoala a fost zidită cu cheltuiala întregului sat şi că ele nu acceptă să fie cedată de cîţiva bătrîni care constituiau atunci comitetul parohial. Acest drept îl avea

127 R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 106—112.
128 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 128—131; Cf. şi Pavel Roşca, *op. cit.*, p. 44.
129 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 135—139.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

numai „sinodul parohial" (azi adunarea parohială) formată din toți membri majori ai parohiei, pe atunci risipiți pe toate cîmpurile de luptă. În lipsa lor, 73 de femei au înaintat Consistoriului un emoționant memoriu, prin care cereau ocrotirea școlii „care ne este dragă ca lumina ochilor".[130]

La 20 iulie/2 august 1918, același Zichy János convoacă la Budapesta pe toți ierarhii români, ca să le comunice că este decis să realizeze cu orice preț „zona culturală" chiar în acel an, întrucît „această acțiune este sprijinită și aprobată nu numai de întreaga opinie publică ungară, ci și de toate partidele din Cameră, în frunte cu Partidul Muncii, de Comandamentul militar suprem și, mai presus de toate, are aprobarea Majestății Sale, căruia, în timpul din urmă, de două ori i-am referit afacerea și totdeauna s-a îndurat a lua la cunoștință cu aprobare măsurile Guvernului".[131]

La 9 august 1918 mitropolitul Ardealului primea cel din urmă ordin semnat de Zichy János, un fel de „ultimatum", în care — după ce arată numeroasele foloase materiale ce ar rezulta pentru români în urma etatizării (își exprima chiar uimirea că cercurile bisericești nu i le acceptă) — declara că va trece la realizarea planurilor sale, inclusiv la exproprierea tuturor clădirilor școlare din zona în discuție. La 10/23 august 1918, Consistoriul înaintează Ministerului (cu nr. 8126 Școl.) un protest foarte energic, în care declara categoric că nu recunoștea „nici legalitatea, nici îndreptățirea acțiunii de statificare" și că nu-și dădea consimțămîntul la exproprierea clădirilor școlare. La acest protest era anexată și o circulară către protopopiate, cu îndrumări asupra procedurii de urmat, în cazul cînd organele administrative ar încerca să exproprieze școlile. Deși organele administrației de stat au încercat să convingă pe credincioși să le cedeze sub formă de „împrumut", nu s-a ajuns la nici un rezultat.[132]

Doar situația de pe toate fronturile — tragică pentru Puterile Centrale — avea să trezească la realitate pe guvernanții de la Budapesta. La 24 octombrie/6 noiembrie 1918, Consistoriul sibian a primit o telegramă din partea noului ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice Lovászy Márton, cu următorul cuprins: „Dispozițiile făcute cu privire la statificarea școalelor de graniță le revoc, respectiv le scot din vigoare. În privința aceasta, am dat îndrumări corespunzătoare comisarului guvernial." O telegramă asemănătoare a trimis Petricsevich Horváth însuși, aflat la Cluj. În ședința Consistoriului sibian din 25 octombrie 1918, s-a întocmit o circulară către toate protopopiatele, parohiile și învățătorii confesionali din „zona culturală", prin care li se comunica tristul ei sfîrșit.[133] Era și timpul. Conglomeratul de state care timp de 51 de ani purtase numele de „imperiul austro-ungar", avea să se destrame în cîteva săptămîni și să dispară pentru vecie de pe scena politică a Euro-

130 P. Roșca, *op. cit.*, p. 42—43 și R. Cândea, *op. cit.*, p. 34—36.
131 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 140.
132 *Ibidem*, p. 141—153.
133 *Ibidem*, p. 153—156; R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 116. Problemele școlare ale anilor 1917—1918 prezentate pe scurt și de Vasile Negură, *op. cit.*, p. 420—422.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pei. În schimb, ziua de 1 Decembrie 1918 se pregătea să intre — iarăși pentru vecie — în istoria poporului român! Contelui Apponyi Albert — conducătorul delegației ungare pentru semnarea tratatului de pace cu Ungaria —, i se rezerva „plăcerea" de a vedea o nouă „graniță culturală", dar și „de stat", de-a lungul Tisei ...

Școlile Mitropoliei Blajului. Școlile confesionale unite s-au bucurat exact de același regim din partea Guvernului din Budapesta, ca și cele ortodoxe. În „zona culturală" urmau să fie cuprinse o seamă de școli aparținătoare parohiilor românești din Arhidieceza Blajului (județele Sibiu, Făgăraș, Brașov, Tîrnava Mare, Trei Scaune), din Episcopia Lugojului (partea sudică a județului Hunedoara, adică zona Hațeg—Petroșani și județul Caraș-Severin), precum și Episcopia Gherlei (județele Bistrița-Năsăud și Maramureș).

Tuturor eparhiilor li s-a comunicat ordinul ministerial din 2 august 1917 semnat de Apponyi, privind crearea „zonei culturale", ca și ordinul privind sistarea ajutorului de stat pentru școlile respective, începînd cu 30 iunie 1918. În cadrul unei „conferințe episcopale", care a avut loc la 30 mai 1918 la Oradea (mitropolitul Victor murise la 21 ianuarie 1918), s-a întocmit un memoriu documentat către Minister, dar la 4 iulie Apponyi răspundea că nu are nici un motiv care să-l determine să-și schimbe hotărîrile luate.

Cu aceleași metode ca și în cazul învățătorilor din Arhiepiscopia Sibiului, notarii comunali și pretorii, îndrumați de același comisar ministerial, baronul Petricsevich Horváth Emil, au silit 105 învățători confesionali să-și ceară încadrarea la școlile de stat care urmau să se înființeze. La 20 august 1918 comisarul aducea la cunoștință Ordinariatului arhidiecezan de la Blaj că toate edificiile școlare din zona respectivă (chiar și acelea care n-au primit ajutoare de la stat) erau expropriate. În această tristă situație, „episcopatul" unit a ținut o nouă consfătuire la Oradea, în 5 septembrie 1918, dînd publicității un comunicat, prin care „protestează cu toată hotărîrea contra exproprierii edificiilor din toate comunele acelea de pe teritoriul provinciei mitropolitane gr.-cat. române de Alba Iulia și Făgăraș unde Guvernul țării a hotărît să deschidă școli primare de stat". Încercările organelor administrative de stat de a lua edificiile cu forța n-au dus la rezultatul scontat. La 24 octombrie/6 noiembrie 1918, ordinul privind etatizarea unor școli românești a fost revocat și pentru școlile îndrumate de Biserica unită.[134]

O situație mult mai grea îi era rezervată Gimnaziului din Blaj (înființat în 1754, în tot decursul existenței cu limbă de predare română). Încă din 1906, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii oferise tuturor liceelor confesionale „întregirea" salariilor profesorilor de la stat. Cunoscînd ce se urmărea prin această ofertă, mitropolitul Victor Mihali a refuzat ani în șir să accepte întregirea de salariu, toți profesorii fiind plătiți din

134 Amănunte la Dr. Alexandru Rusu, *Nori grei (notițe pe marginea unor probleme arzătoare)*, în *Cultura Creștină*, an. VII, nr. 13—14, 1918, p. 261—263.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

fondurile Arhiepiscopiei. În 1913 însă, n-au mai putut face față, încît Arhiepiscopia a acceptat întregirea de salariu, mereu sporită, pe baza unui regulament special din 1906. Dar la 27 aprilie 1918, Apponyi a înștiințat toate eparhiile românești care aveau licee confesionale (Blaj, Beiuș, Brașov, Brad), că nu mai recunoaște regulamentul din 1906, ci pretinde ca pe viitor ajutorul de stat să se dea numai pe baza unei legi din 1883 și anume prin încheierea unui contract între Minister și autoritatea bisericească ce avea un liceu în subordine. S-au purtat multe discuții între Minister și Arhiepiscopia Blajului pe tema acestui „contract" (pentru liceul din Beiuș s-a și semnat la 1 iulie 1918). Comisarul guvernial Dr. Szentimrei din Cluj punea condiții umilitoare, greu de acceptat, care ar fi dus în scurt timp la introducerea limbii maghiare în predare, așa cum s-a întîmplat cu liceul din Beiuș. Pentru început, pretindea ca directorul să fie numit cu acordul Ministerului; tot acestuia i se rezerva dreptul de a numi titulari la cinci catedre; limba de predare pentru cele mai însemnate materii să fie maghiara (istoria, geografia, științele naturale, fizica, gimnastica, o parte din cîntări); limba de conversație și în administrație să fie maghiara; limba română — ca obiect de studiu — era obligatorie numai pentru elevii români.[135]

Actul de la 1 Decembrie 1918 a salvat Liceul din Blaj de o „maghiarizare" sigură.

135 *Ibidem*, p. 263—265.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Capitolul V

PREOȚIMEA ROMÂNEASCĂ ÎN ANII 1916—1918

Intrarea României în război, la 14/27 august 1916, a determinat autoritățile din Budapesta să pornească o acțiune și mai puternică de reprimare a oricăror manifestări cu caracter românesc din Transilvania. Atenția lor s-a îndreptat, cum era și firesc, îndeosebi asupra intelectualilor români din mediul rural, adică preoții și învățătorii școlilor confesionale românești. De fapt, cei din urmă, chiar dacă ar fi constituit un „pericol" pentru statul dualist austro-ungar, nu puteau să mai exercite nici o influență asupra elevilor lor ori asupra maselor de țărani români din sat, căci încă de la începutul războiului, în 1914, cea mai mare parte din ei au fost mobilizați și trimiși pe fronturile din Galiția sau Italia. Au rămas doar preoții care, în condițiile de viață ale Transilvaniei românești de pînă în 1918, erau nu numai cîrmuitorii sufletești ai credincioșilor, ci și îndrumătorii lor în probleme național-politice, social-economice și culturale, întreaga viață a românilor transilvăneni gravitînd, pe atunci, în jurul Bisericii. Așa se face că peste 140 de preoți români din Transilvania propriu-zisă au fost aruncați în închisorile din Cluj, Tg. Mureș, Odorhei și din alte părți, iar cei din Banat, Arad și Bihor la Seghedin, Vaț, Timișoara și Caransebeș. Toți erau acuzați de „trădare de patrie" sau „spionaj în favoarea României". Cei mai mulți au fost judecați de „Tribunalul Diviziei honvezilor" din Cluj, cîțiva de tribunale civile și condamnați la ani îndelungați de „temniță grea". Unii au fost arestați și închiși luni de zile, chiar pînă la sfîrșitul războiului, fără a fi judecați. Peste 200 de preoți, mai ales din județele situate la granița cu România de atunci (Făgăraș, Sibiu și Hunedoara) au fost deportați — unii cu familiile — în regiunea cea mai îndepărtată a Ungariei de vest, în județul Șopron, lîngă granița cu Austria de azi, cu o climă insalubră. Unii dintre ei făcuseră și cîteva luni de închisoare, în Transilvania. Acolo au trăit în cea mai neagră mizerie, fără nici un sprijin, supravegheați în permanență, lăsați în voia soartei, la discreția populației locale (unguri și șvabi), cu domiciliu forțat în orașul Sopron (Șopron) sau în unele sate din județ. Mulți din preoții din Țara Hațegului — ocupată de trupele române în 1916 — au fost deportați în lagărul deținuților sîrbi de la Nezsider, în aceeași zonă. Cîțiva preoți din județul Sibiu au fost deportați în Zombor și Becicherecul Mare (azi amîndouă în Iugoslavia).

Alți peste o sută de preoți români, mai ales din județele Brașov și Făgăraș, mai puțini din Sibiu, au fost nevoiți să-și părăsească parohiile și să se retragă în vechea Românie, odată cu trupele române care intraseră în Transilvania în august 1916. Mulți dintre ei au fost nevoiți să

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pribegească pînă în Ucraina, de unde s-au reîntors abia la sfîrşitul anului 1918 sau începutul lui 1919. Cîţiva au avut nenorocul să fie arestaţi de autorităţile germane de ocupaţie din vechea Românie şi trimişi în Transilvania, unde au fost închişi şi condamnaţi de tribunalele maghiare ca „trădători de patrie"; cîţiva au murit în Moldova în timpul refugiului. Opt preoţi au fost ucişi de jandarmi, de maghiari sau de secui, în perioada de destrămare a imperiului austro-ungar, în lunile noiembrie-decembrie 1918 sau la începutul anului 1919.

O prezentare detaliată a tuturor suferinţelor îndurate de preoţimea românească din partea autorităţilor ungare în cursul primului război mondial este greu de făcut, pe de o parte datorită numărului mare de preoţi închişi, condamnaţi, deportaţi sau refugiaţi, iar pe de altă parte datorită faptului că în arhivele eparhiale se păstrează prea puţine acte privitoare la asemenea acţiuni. De regulă, centrele eparhiale erau informate doar de sentinţele pronunţate de Judecătoria Diviziei honvezilor din Cluj sau de „sistări de salarii" din partea Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii din Budapesta. În rest, arestările preventive sau deportările nu erau anunţate. În felul acesta, se cunosc numai în parte suferinţele preoţilor din această perioadă, fie din relatările lor de mai tîrziu, fie din relatările altora. Unii din ei au murit, fără să se mai ştie prin ce suferinţe au trecut, iar alţii, din pricini pe care nu le cunoaştem, atunci cînd li s-au cerut amănunte despre cele suferite, au preferat să fie foarte laconici: „închis la Cluj" ori „deportat în judeţul Şopron", cu indicarea lunilor de detenţie sau deportare şi nimic mai mult. Toate acestea fac cu neputinţă o evaluare exactă a jertfelor pe care le-au adus slujitorii Bisericii pentru marea cauză a unirii tuturor românilor într-un singur stat. Din aceste motive, ne vom limita la cazurile mai deosebite, iar în anexe vom prezenta o listă — incompletă desigur — a preoţilor închişi, deportaţi, refugiaţi în anii 1916—1918 sau decedaţi în urma celor suferite.

Un proces de „trădare de patrie" sau „spionaj românesc". În dorinţa de a atrage România de partea Puterilor Centrale, Germania a căutat să impună Austro-Ungariei schimbarea politicii sale de asuprire faţă de românii transilvăneni. Guvernul din Budapesta n-a înţeles nici în aceste momente de răscruce din istoria omenirii să facă oarecari concesii, ci dimpotrivă, pentru a rezista presiunilor germane, a înscenat o „acţiune de spionaj" spre a dovedi Germaniei că românii transilvăneni sînt „trădători ai patriei" ungare şi că nu merită să li se schimbe soarta. Acţiunea respectivă a fost îndrumată îndeaproape de însuşi prim-ministrul Tisza István.

În anul 1915 serviciile de spionaj ale armatei ungare angajează pe evreul Rafael Mendel din Porumbacu de Jos (azi j. Sibiu). În vara aceluiaşi an, s-a prezentat la învăţătorul român David Pop din Hărman, sub numele fals de „Stoica", sergent în armata română, originar din Azuga (j. Prahova), propunîndu-i să strîngă informaţii despre operaţiile militare austro-ungare de-a lungul graniţei cu România, pe care apoi să le trimită Marelui Stat Major al armatei române. Căzînd în cursă, David

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Pop intră în legătură cu un număr de preoți, învățători și alți intelectuali români, fără să știe unii de alții, care-i pun la dispoziție o serie de date privind dislocări de trupe, construcții de tranșee și chiar hărți strategice. Toate informațiile au fost date falsului sergent Stoica și unui pretins locotenent în armata română (pe numele adevărat S. Tholmeyer), „detectiv" în serviciile de spionaj ungare. Dar toate aceste informații n-au ajuns în posesia Marelui Stat Major al armatei române, cum socoteau cei care le-au furnizat, ci au fost trimise direct Tribunalului militar al Corpului I al Armatei ungare din Cluj.

Toți cei implicați în această afacere au fost arestați în zilele de 22—24 octombrie 1915. Au fost acuzați de „trădare de patrie" și „spionaj în favoarea României". Actul de acuzare — cu 74 de pagini — poartă data de 18 mai 1916 (nr. 3127/1915). Sentința — cu nr. 486/1916, cu 141 pagini — s-a dat la 6 decembrie 1916. Nouă inculpați au fost condamnați la moarte prin spînzurătoare: 1. Victor Pop, farmacist în Alba Iulia; 2. Coman Baca, preot în Poplaca — Sibiu; 3. Romul Cristolovean, învățător în Rîșnov — Brașov; 4. Ioan Coman, preot în Întorsura Buzăului; 5. Pompiliu Dan, învățător în Zărnești — Brașov; 6. Dr. Zaharie Muntean, avocat în Alba Iulia; 7. Nicolae Hamzea, învățător în Tîrlungeni — Brașov; 8. David Pop, învățător în Hărman — Brașov; 9. Dr. Spiridon Boița, avocat în Brașov.

Au mai fost condamnați: 1. Preotul Gheorghe Neagovici-Negoescu din Întorsura Buzăului, la trei ani temniță grea și pierderea „oficiului preoțesc"; 2. Romul Popescu, funcționar de bancă în Sibiu, la 8 luni închisoare; 3. Preotul Ioan Nan din Sînpetru, la trei ani închisoare grea și pierderea oficiului; 4. Preotul Ioan Modroiu din Vama Buzăului, la patru ani închisoare grea și pierderea oficiului; 5. Preotul Dumitru Greceanu din Hărman, la opt luni închisoare și pierderea oficiului. Preotul Iosif Popoviciu din Sf. Gheorghe și Ioan Suciu, funcționar în Sibiu, au fost achitați (au stat însă în închisoare pentru cercetări). Salariul de la stat al celor condamnați a fost sistat. Se observă că Tribunalul i-a oprit și de la slujirea celor sfinte, lucru pe care nu-l putea face decît autoritatea bisericească.

Apelul făcut la Tribunalul suprem militar din Budapesta s-a amînat mereu, pînă la 28 ianuarie 1918, cînd s-a dat o sentință de revizuire a întregului proces. Abia la 23 octombrie 1918, în urma unui apel făcut la împăratul Carol IV al Austriei, convingîndu-se de nevinovăția condamnaților, a dispus să fie eliberați. Făcuseră, totuși, peste trei ani în închisorile ungurești.[1] Preotul Coman Baca a murit în 1919, la scurt timp după reîntoarcerea în parohie, iar Ioan Coman a murit la 47 ani, la numai cîteva zile după eliberare, din pricina suferințelor îndurate. Preoteasa

1 Amănunte asupra procesului la Dr. Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 45—49 și Preot Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului. Vol. II. Temnițe și lagăre*, București, 1940, p. 43—47. O copie de pe sentința de condamnare în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 459/1915.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cu doi copii s-au refugiat în vechea Românie, trăind numai din împrumuturi și ajutoare de la alții.[2]

În afară de cei condamnați, au avut de suferit și alți preoți. De pildă, preotul Toma Burlea din Barcani (azi j. Covasna) înștiința Arhiepiscopia că „fiind acuzat de spionaj, am fost deținut în închisoarea preventivă din 10 octombrie 1915 pînă la 26 decembrie 1915, cînd, constatîndu-se absoluta nevinovăție, am fost pus pe picior liber".[3] Iosif Popovici din Sfîntu Gheorghe, deși achitat la proces, a rămas în închisoare pînă în vara sau toamna lui 1917, după cum rezultă din unele rapoarte ale Protopopiatului Bretcu. În lipsa lui, credincioșii săi au fost siliți să treacă la alte confesiuni, iar în biserică s-a făcut „dormitor" pentru soldații germani.[4]

O parte din suferințele îndurate de cei șase preoți condamnați sînt descrise chiar de unii din ei. De pildă, din declarațiile date de preoții Gheorghe Neagovici-Negoescu și Ioan Nan în 1936 și de soția lui Ioan Coman în 1925, rezultă că au fost închiși două săptămîni la Brașov, apoi, legați în lanțuri, duși în închisoarea militară din Cluj; în septembrie 1916, deci, după intrarea României în război, au fost mutați pentru trei luni la Oradea, apoi readuși la Cluj, unde au rămas pînă în octombrie 1918, alături de mulți alți patrioți români.[5]

Alți preoți condamnați. Din numărul nesfîrșit al preoților condamnați reținem doar cîțiva, care au primit pedepse mai mari sau care și-au sfîrșit viața în închisori sau curînd după eliberare. Mihail Ganea din Veneția de Jos — pe atunci în județul Făgăraș —, era un preot relativ tînăr, de 47 de ani, absolvent al Institutului teologic din Sibiu. Învinuit că a pomenit la slujbă pe regele României, a fost arestat de jandarmii unguri la 12 februarie 1917. A fost aruncat în închisoarea militară din Cluj. Același Tribunal al Diviziei honvezilor l-a condamnat la opt ani și jumătate închisoare „ordinară"; în fiecare săptămînă pedeapsa îi era înăsprită prin două zile de carceră, la întuneric și cu post. În astfel de condiții inumane, nu este deloc surprinzător că tînărul preot — eliberat în noiembrie 1918 — a murit la 2 decembrie 1918. Avusese măcar bucuria să audă că lanțurile robiei au fost sfărîmate pentru totdeauna și că, prin voința obștei românești din Transilvania, se făurise statul național român unitar. În urma lui a rămas o soție văduvă, cu un copil de 2 ani, lipsiți de orice ajutor.[6]

Mult mai tristă a fost soarta preotului Teofil Păcurariu din Nandru Vale, județul Hunedoara. În urma reclamației unui cîrciumar din sat, cu numele Rosengarten, a fost arestat de jandarmi la 2 octombrie

2 S. Stanca, *op. cit.*, p. 56—59.

3 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III. 459/1915 (adresa Of. Par. Barcani, nr. 1 din 1 ianuarie 1916).

4 *Ibidem*, Dosar III, 13/1917 (adresele Prot. Bretcu nr. 84 din 14 martie 1917, nr. 104 din 3 aprilie 1917 și mai ales nr. 317 din 4 octombrie 1917).

5 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 43—44 și 46—47; S. Stanca, *op. cit.*, p. 56—59.

6 S. Stanca, *op. cit.*, p. 70—71 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 118 (Raportul nr. 397/1936 al Preturii Șercaia).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1916. După cercetări, care au durat cîteva luni, i s-a intentat un „proces de agitație" împotriva statului ungar. Procesul a avut loc la același Tribunal al Diviziei honvezilor din Cluj, abia la 30 aprilie 1917. În sentință se arăta că „s-a făcut vinovat de crimă împotriva siguranței statului, pe care a comis-o prin aceea că în timpul năvălirii (!) armatei valahe (la sfîrșitul lui august 1916 n. n.), în comuna Nandru Vale, în înțelegere tacită cu dușmanul (!), cu scopul de a aduce foloase dușmanului și neajunsuri puterii noastre armate (austro-ungare n. n.), a declarat înaintea a doi locuitori valahi din Nandru Vale: „Ați auzit că ne-a ajutat Dumnezeu? Armata noastră — armata română — se află acum în Sebeșu Săsesc și, dacă ajută Dumnezeu, în cîteva zile va fi aici și atunci terminăm cu asupritorii, căci n-avem lipsă de ei ...". Adevărul era că n-a avut nici un fel de legături cu armata română, care nici n-a ajuns pînă în Nandru! Din sentință reiese că au fost audiați trei martori, din care numai fierarul din sat a declarat categoric că preotul a rostit acele cuvinte. Ceilalți doi au declarat că n-au auzit asemenea cuvinte, dar, cu toate acestea, completul de judecată a reținut și declarațiile lor, tot ca acuzatoare. Din motivarea sentinței, trebuie să reținem cîteva cuvinte semnificative: „Pîrîtul a făcut aceste declarații în fața credincioșilor de același neam și aceasta ar fi putut naște în sufletele lor încredere față de armata dușmană (română n. n.), precum și ideea că sînt de același sînge, iar în ce privește viitorul, ar naște încrederea ca puterea armată a stăpînirii străine (România n. n.) să cîștige teren prin distrugerea stăpînirii și armatei noastre, iar aceasta ar produce în sufletul unei părți dintre cetățeni (ai Ungariei n. n.) teamă și descurajare."

Sentința — pentru vorbele rostite — a fost neașteptat de dură: „să fie lipsit de funcția sa de preot; în afară de timpul petrecut în închisoarea preventivă, care, fără vina lui s-a prelungit la trei luni de cercetări, i se mai dau încă 12 ani; în ziua de 15 a fiecărei luni să postească cu pîine și apă și să doarmă pe scîndură; în prima lună a fiecărui an din timpul condamnării i se înăsprește pedeapsa prin închiderea în carceră, singur, fiind condamnat la temniță grea."

La recursul făcut împotriva acestei sentințe, Curtea de Apel a Diviziei honvezilor din Budapesta, la 24 august 1917, a revizuit hotărîrea instanței de la Cluj, constatînd că aceasta n-avea calitatea să înlăture pe acuzat din preoție; pedeapsa i-a fost redusă de la 12 ani la 5 ani temniță grea, dar cu menținerea celorlalte hotărîri ale primei instanțe: postul cu pîine și apă, dormitul pe scîndură în ziua de 15 a fiecărei luni, închiderea în carceră în prima lună a anului. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta i-a sistat salariul de la stat (congrua), începînd cu ziua de 1 ianuarie 1917, pe toată durata detenției și alți trei ani după eliberare.[7] Preotul Teofil Păcurariu a fost eliberat din închisoarea de la Cluj abia în noiembrie 1918. Suferințele îndurate acolo i-au curmat firul

7 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 1159/1917 (cu copia celor două sentințe: nr. 1225/16/26 de la Cluj și nr. 307/17/4 de la Budapesta).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

vieții la 26 septembrie/9 octombrie 1919; a rămas o soție văduvă cu doi copii.[8]

O sentință asemănătoare s-a dat și în procesul preotului Lazăr Popa din Șinca Nouă (j. Făgăraș, azi Brașov), în vîrstă de 64 de ani. A fost acuzat că, după ocuparea satului de către trupele române, a ajutat autoritățile militare la alegerea unui nou primar, apoi s-a retras cu aceste trupe dincolo de Carpați, de unde s-a reîntors în sat în decembrie 1916, cu aprobarea specială a Comandamentului militar german din Bucureștiul ocupat. Avînd în vedere că prin atitudinea sa „ a influențat foarte defavorabil pe credincioșii săi în simțămintele lor patriotice" (față de statul ungar n. n.), Tribunalul Diviziei honvezilor din Cluj — la 23 martie 1917 — l-a condamnat la 8 ani închisoare, cu post de pîine și apă o zi pe lună, în zilele de post urmînd să doarmă pe dușumea, iar în prima, a patra și a opta lună să fie ținut singur în carceră; era condamnat și la „pierderea slujbei preoțești". La recursul judecat de Curtea de Apel a Diviziei honvezilor din Budapesta, la 27 iulie 1917, i s-a redus pedeapsa: trei ani închisoare, o zi de post cu pîine și apă la două luni, cînd va dormi pe dușumea, cîte 14 zile de carceră în primul și al doilea an de detenție. O pedeapsă mai blîndă decît a colegului său Teofil Păcurariu, cu care a rămas în închisoare pînă în toamna anului 1918. Ministerul Cultelor i-a sistat salariul de la stat pe 5 ani, din ianuarie 1917 pînă în ianuarie 1922. Justiția divină a făcut ca după 1 Decembrie 1918 să primească salariu de la statul român.[9]

Între cei închiși la Cluj se număra și bătrînul preot Nicolae Vlad (născut în 1850) din Șelimbăr, lîngă Sibiu, sat în care Mihai Viteazul a învins oastea cardinalului Andrei Báthory, în octombrie 1599, iar după trei zile a intrat biruitor în Alba Iulia. Suferințele părintelui Nicolae Vlad sînt relatate de el însuși în cîteva cuvinte emoționante: „M-au deținut la 27 octombrie 1916; escortat la Cluj, m-au aruncat în temniță ca trădător de patrie, iar tribunalul m-a osîndit la zece ani temniță grea. După un an am fost mutat la pușcăria din Aiud, unde am lucrat în tipografie în haine de rob. Am dus-o în continue batjocuri de „hoț și mișel" și pentru cea mai mică greșală căpătam 3—15 zile arest în întuneric și fiare la picioare. Revoluția din noiembrie 1918 m-a eliberat, dar ruinat trupește și sufletește".[10] Într-o declarație mai tîrzie relata în ce a constat „trădarea" sa: „Eu, ca preot, și cu poporul român am întîmpinat armata română, două regimente, la capătul satului, cu crucea și cu Sfînta Evanghelie; am arătat iubire de frați." Lipsa unui martor al acuzării l-a

8 Despre el: Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Un preot hunedorean luptător pentru unitatea națională*, la rev. *Mitropolia Banatului*, an. XXX, nr. 10—12, p. 725—729; S. Stanca, *op. cit.*, p. 107; Pr. Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 136. Fratele său, dezertor din armata austro-ungară de pe frontul din Galiția, s-a înrolat voluntar în armata română. Pentru acest fapt cei doi copii ai săi au fost eliminați din toate liceele din Ungaria, iar averea confiscată.

9 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 1206/1917 (cu copia celor două sentințe în limba maghiară nr. 421 de la Cluj și 222/1917 de la Budapesta).

10 S. Stanca, *op. cit.*, p. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

salvat de spînzurătoare, încît „judecătorii n-au avut de unde să știe că vreme de două săptămîni armata română a operat prin pădurile Șelimbărului după indicațiile mele ..." Tot avutul i-a fost distrus sau furat, iar soția purtată de jandarmi prin comunele Mohu, Veștem și Cisnădie.[11]

Mult mai tristă a fost soarta preoților Iosif Cațavei și Nicolae Munteanu din Lisa — Făgăraș (azi j. Brașov). Amîndoi au fost arestați la 1 octombrie 1916 și închiși la Cluj, acuzați că au pomenit la slujbe pe regele României. După numai cîteva zile, la 6 octombrie, judecătoria Diviziei honvezilor din Cluj i-a condamnat la cîte 4 ani temniță grea. Odată cu ei a fost arestată și una din fiicele preotului Nicolae Munteanu, sub învinuirea că, la intrarea trupelor românești în satul Lisa, a fluturat o batistă, manifestîndu-și astfel sentimentele de bucurie. După cinci săptămîni a fost eliberată. În schimb, părintele Nicolae a murit în închisoare la 17 martie 1917. În timp ce era transportat la Cluj, un ungur l-a aruncat de pe scara vagonului, fracturîndu-și mîna; netratată, mîna a cangrenat, fapt care i-a pricinuit moartea, după cîteva luni de suferințe. Au rămas, în urma lui, șapte orfani. Aceeași soartă a avut și colegul său Iosif Cațavei, care a murit tot în închisoarea din Cluj, la 14 ianuarie 1918, din pricina suferințelor îndurate. Soția, rămasă acasă fără nici un sprijin, a murit în iunie același an. Osemintele celor doi preoți-martiri au fost aduse ulterior în Lisa și îngropate lîngă biserica la care au slujit.[12]

Aceeași acuză — pomenirea regelui României la slujbe — i s-a adus și preotului Ion Capătă din Șona — Făgăraș (azi j. Brașov). A fost arestat la 16 mai 1917, dus pe jos la Brașov, iar de acolo la Cluj, „stînd o noapte întreagă pe tampoane, căci în vagon nu m-au lăsat soldații". La 5 decembrie 1917 Tribunalul Diviziei honvezilor l-a condamnat la cinci ani închisoare ordinară. Recursul la Curtea de Apel din Budapesta a fost judecat la 26 martie 1918, fiind achitat. Cu toate acestea, a fost internat în Cluj și eliberat abia la 28 mai 1918; întors acasă, a găsit totul distrus și jefuit.[13]

Tot în Cluj a fost judecat și preotul Ion Bogdan jun. din Zizin — Brașov, pentru informații date armatei române care intrase în Transilvania. La începutul lunii octombrie 1916 s-a retras cu trupele române dincolo de Carpați, dar la 31 martie 1917 a fost arestat de autoritățile germane de ocupație la București și extrădat. A fost închis la Brașov și Sibiu pînă la 1 octombrie 1917, cînd a fost dus la Cluj, judecat de Tribunalul Diviziei honvezilor și condamnat la 4 ani și 4 luni închisoare. A fost eliberat abia la 1 noiembrie 1918. Tatăl său, Ion Bogdan sen., a fost închis un an la Brașov, Tg. Mureș și Cluj, fără a fi judecat.[14]

---

11 Septimiu Popa, *Temnițele Clujului*, Cluj, 1937, p. 51—58; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 273—274.

12 S. Stanca, *op. cit.*, p. 54 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 118 și 124 (pe baza unor rapoarte oficiale).

13 Declarațiile preotului I. Capătă la S. Stanca, *op. cit.*, p. 53—54 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 117.

14 Declarațiile preotului Ion Bogdan jun. date la Primăria Zizin în 1936 (raport nr. 271/1936), la Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Bătrînul preot Iosif Micu (73 de ani) din Feldioara — j. Braşov, întîmpinase trupele române cu prapuri, într-o atmosferă sărbătorească şi creştinească. Retras în vechea Românie, a fost arestat, împreună cu soţia sa Maria, în Bucureşti, la 3 iunie 1917. Amîndoi au fost închişi la Braşov, iar la 15 august 1917 mutaţi în închisoarea honvezilor din Cluj. Acelaşi Tribunal a condamnat pe preot la 3 ani şi 3 luni închisoare ordinară, iar preoteasa la 2 ani şi 2 luni. Tratamentul în închisoare îl relata ulterior însuşi părintele Micu: „m-au tuns pînă la piele şi mi-au ras barba; mîncare o dată în zi, terci cu mămăligă sau zeamă de bostan". Preoteasa a fost eliberată la 1 martie 1918, iar preotul, deşi graţiat de împăratul Carol IV al Austriei, s-a putut reîntoarce acasă abia în noiembrie 1918.[15]

O soartă asemănătoare a avut şi preotul Ioan Leucă din Mercheaşa, lîngă Rupea (azi j. Braşov). Pentru că a oferit informaţii de ordin strategic trupelor române intrate în Transilvania, a fost nevoit să se refugieze şi el cu toată familia dincolo de Carpaţi, odată cu retragerea acelora. La Buzău a fost arestat de autorităţile de ocupaţie în noiembrie 1916, închis la Braşov, Sibiu şi Cluj. Acelaşi Tribunal al Diviziei honvezilor din Cluj l-a condamnat la 4 ani temniţă grea „pentru crimă contra puterii armate de stat". A fost eliberat abia la 1 noiembrie 1918.[16]

Preotul Ioan Gavrilescu din Ţînţari — Braşov, retras cu armata română, a fost arestat de autorităţile germane de ocupaţie din vechea Românie la 7 ianuarie 1917, împreună cu alţi 115 refugiaţi şi închis la Făgăraş, Tg. Mureş şi Cluj. „În temniţă, am fost trataţi ca tâlharii cei mai ordinari — scria preotul —, cu înjurături şi vorbele cele mai murdare şi epitete „delicate" ca porc, mojic, opincă puturoasă, hoţ şi trădător de patrie; mai sălbatic s-a purtat procurorul Cseh." La 22 august 1917 Tribunalul Diviziei honvezilor l-a achitat, dar a fost, totuşi, internat în Cluj pînă la 24 decembrie 1917. Din cauza suferinţelor îndurate, a încetat din viaţă în 1921, rămînînd şapte copii orfani.[17]

Acelaşi lucru s-a întîmplat cu preotul Ioan Demian din Nucet — Sibiu. S-a refugiat cu armata română, stabilindu-se în parohia Rîjletu — Argeş, unde a fost arestat de autorităţile de ocupaţie. Readus în Transilvania, a fost acuzat de „trădare de patrie", fiind închis timp de 9 luni la Sibiu şi Cluj, din 15 mai 1917 pînă la 30 ianuarie 1918.[18] Toma Modran din Bungard, lîngă Sibiu, a fost arestat la Drăgăşani şi închis la Sibiu şi Cluj, din mai 1917 pînă în noiembrie acelaşi an.[19]

Preotul Ilarie Gonţea din Ţînţari — Braşov, pentru că a întîmpinat armata română cu flori şi urale, a pomenit la slujbe pe regele României

15 S. Stanca, *op. cit.*, p. 93—94 (declaraţiile pr. I. Micu) şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 45.

16 Declaraţiile preotului Leucă la S. Stanca, *op. cit.*, p. 180 şi declaraţiile fostului primar Ioan Micloş din Mercheaşa (arestat odată cu preotul şi internat la carierele de piatră din Racoşul de Jos-Braşov), la Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 296—298.

17 S. Stanca, *op. cit.*, p. 71—72; cf. şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 50.

18 *Ibidem*, p. 270.

19 S. Stanca, *op. cit.*, p. 94 şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 274.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

şi a prohodit cinci soldaţi români, a fost aruncat în mai multe închisori maghiare: militară din Făgăraş (5 ianuarie—1 martie 1917), civilă din Tg. Mureş (1 martie—15 aprilie 1917), militară din Cluj (15 aprilie—23 decembrie 1917) şi civilă a oraşului Cluj (23 decembrie 1917—15 aprilie 1918). Deşi achitat, a fost eliberat abia la 15 aprilie 1918, cînd i s-a fixat domiciliu forţat acasă. Un copil i-a murit în timp ce era în închisoare, iar la o jumătate de an după eliberare i-a murit şi preoteasa, rămînînd patru copii orfani.[20]

Din mulţimea celorlalţi preoţi români arestaţi mai reţinem doar cîteva nume. Ioan Pop David din Scorei — Făgăraş (azi j. Sibiu) a fost întemniţat un an şi 9 luni în închisoarea din Tg. Mureş, unde a şi decedat.[21] Gheorghe Burlea din Barcani — j. Covasna (arestat şi în cadrul procesului de spionaj amintit în paginile anterioare, dar achitat), închis cinci luni în închisoarea militară din Braşov (din decembrie 1916), apoi alte şapte luni în închisoarea honvezilor din Cluj, eliberat, dar cu domiciliu forţat în Sf. Gheorghe pînă în noiembrie 1918.[22] Ioan Toma din Dobolii de Jos — Covasna a fost arestat în două rînduri: din 2 septembrie 1915 pînă în 31 decembrie 1915 la Cluj (fără a fi judecat); arestat din nou la 28 august 1916, închis la Cluj, judecat (cu 53 martori români şi maghiari, care au depus în favoarea sa, cu excepţia preotului reformat), achitat şi eliberat la 10 mai 1918; i s-a fixat domiciliu forţat în Braşov, unde trebuia să se prezinte zilnic la poliţie, pînă în noiembrie 1919. A murit în 1926.[23]

Din alte părţi ale Transilvaniei, consemnăm pe preotul Vasile Runceanu din Lătureni (prot. Cîmpeni), arestat la 19 septembrie 1916 şi condamnat la 4 ani temniţă grea de către Judecătoria Diviziei honvezilor din Cluj; şi-a executat pedeapsa în închisoarea din Seghedin (Csillagbörtön) — unde a lucrat plicuri, apoi în atelierul de croitorie şi în cancelarie — pînă în noiembrie 1918 († 1922).[24]

Un caz aparte este cel al tînărului preot Ioan Ciobanu din Ciglean — j. Sălaj. În 1917 autorităţile maghiare aduseseră prizonieri de război italieni la construcţia şoselei Jibou — Dej. Supuşi unui tratament barbar, lipsiţi de hrană şi de îmbrăcăminte, vreo 20 de italieni au murit, alţii au izbutit să fugă şi să se ascundă prin pădurile din jur. La îndemnul preotului Ciobanu, mai mulţi ţărani din jur le-au oferit hrană. Dar după un timp, acţiunea „trădătoare" a românilor a fost descoperită; preotul cu mai mulţi credincioşi din Ciglean au fost arestaţi, bătuţi şi închişi la Debreţin. După două săptămîni, au fost judecaţi şi condamnaţi la cîte 3 şi 4 ani închisoare. Recursul făcut de preot s-a amînat mereu, pînă în

20 S. Stanca, *op. cit.*, p. 75—76; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 50—51.

21 *Ibidem*, p. 122.

22 *Ibidem*, p. 51—52.

23 S. Stanca, *op. cit.*, p. 134—136 (declaraţiile preotului) şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 328.

24 S. Stanca, *op. cit.*, p. 116—117; Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 300/1916.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

toamna anului 1918, cînd evenimentele istorice petrecute atunci au dus la eliberarea lor.[25]

Un preot cu atitudine demnă, românească, a fost Emanuil Beşa din Zlatna — j. Alba, urmărit de mult de autorităţile maghiare. La 1 octombrie 1916 a fost arestat, împreună cu fiul său Eugen, escortaţi de patru jandarmi la Abrud, unde au fost purtaţi opt zile pe străzile oraşului, huiduiţi, scuipaţi şi batjocoriţi. De aici au fost duşi în închisoarea din Odorhei. La procesul care a avut loc la 2 ianuarie 1917, a fost acuzat de atitudine „naţionalistă" în timpul unei alegeri de deputat din 1904 (!) şi condamnat la 6 luni închisoare, pe care a făcut-o în Becicherecu Mare — j. Torontal (azi în Iugoslavia). A fost eliberat la 1 iulie 1917, dar boala de inimă pe care a contractat-o în timpul detenţiei i-a curmat prea devreme firul vieţii († 7 februarie 1919).[26]

Cîţiva preoţi au murit în cursul cercetărilor. Aşa a fost venerabilul preot Avram Stanca din Petroşani, în vîrstă de 71 de ani. După intrarea armatei române în Transilvania, s-a pus în slujba ei, oferind o serie de informaţii şi pomenind pe regele României la slujbe. Din cauza vîrstei, nu s-a putut retrage dincolo de Carpaţi odată cu armata română. Arestat într-o noapte friguroasă de octombrie, cu capul descoperit şi în haine de vară, a fost silit să facă 40 de km pe jos, pierzîndu-şi vederea. Ajuns la Sebeş, a fost lăsat în casa fiului său, preotul Sebastian Stanca, pe atunci deportat la Ruszt; acolo a şi murit, la 24 decembrie 1916.[27]

Protopopul Ioan Bercan din Rupea a fost arestat de jandarmi şi dus la Braşov, sub pretext că îndeamnă pe românii transilvăneni să se refugieze în vechea România. „A fost bătut şi schingiuit atît de crunt încît a înnebunit, dîndu-i drumul cu capul descoperit, plin de răni. Adus acasă de cunoscuţi, a încetat din viaţă după scurt timp." [28]

Preotul Gheorghe Moldovan din Bezidu Nou — j. Mureş, acuzat de spionaj în favoarea românilor, a fost arestat în toamna anului 1916 de jandarmii unguri din dispoziţia primarului Pálfi Sigismund. A fost bătut şi dus la Odorhei. „De atunci pînă azi nimeni nu ştie nimic, nici o urmă despre dînsul." [29] Nu s-a mai aflat nimic nici de soarta preotului Ion Muntean din Uricani — Hunedoara, arestat tot în toamna lui 1916.[30] Desigur şi-au pierdut viaţa amîndoi în închisorile maghiare din pricina tratamentului inuman de care au avut parte.

La acest lung, dar incomplet pomelnic al preoţilor transilvăneni închişi, adăugăm şi cîteva nume de preoţi bănăţeni. De pildă, tînărul preot Alexandru Atnagea din Vrani — j. Caraş-Severin a fost arestat în 1917

25 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 236—237 (după datele prezentate de pr. I. Ciobanu, la Legiunea de jandarmi Zalău, raport nr. 4160 din 27 septembrie 1937).

26 S. Stanca, *op. cit.*, p. 50 şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 17—18 (relatările Postului de jandarmi Zlatna din 1937).

27 S. Stanca, *op. cit.*, p. 123—124.

28 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 302, pe baza mărturisirilor primite atunci.

29 *Ibidem*, p. 209 (adresa nr. 3079 din 24 martie 1936 a Prefecturii Odorhei).

30 *Ibidem*, p. 142 (adresa nr. 559 din 25 septembrie 1937 a Postului de jandarmi Uricani).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

și dus în închisoarea de stat din Deva. A murit acolo din cauza tifosului, la 31 octombrie 1917.[31]

Preotul Romul Jurchescu din Peștere — j. Caraș-Severin a fost arestat la 19 septembrie 1916, din pricina unei scrisori trimise unui soldat aflat pe frontul italian. După cîteva zile de detenție la Lugoj, a fost dus în fioroasa închisoare Csilagbörtön din Seghedin, de unde, la 31 iulie 1917, a fost mutat în închisoarea militară. A fost judecat de Tribunalul militar de acolo și achitat, dar eliberat numai la 1 aprilie 1918.[32]

Preotul Aurel Maghețiu din Toager — j. Timiș a fost luat din pat de jandarmii unguri, în noaptea de 8 septembrie, judecat de Tribunalul din Seghedin și condamnat la 4 ani ocnă; a executat numai o parte din pedeapsă la Vaț, pînă în noiembrie 1918. A pierdut toate bunurile pe care le avea acasă, iar soția i-a murit în urma suferințelor și a șicanelor pe care i le făceau autoritățile locale.[33]

Martin Vernichescu din Vîrciorova — j. Caraș-Severin, fiind acuzat pe nedrept că ar fi în serviciul spionajului românesc (de fapt însuși serviciul de spionaj maghiar i-a introdus în casă acte compromițătoare), a fost aruncat în închisoarea din Seghedin, din vara anului 1917 pînă în noiembrie 1918.[34]

În părțile de vest ale Transilvaniei, consemnăm pe preotul Gheorghe Sinco din Careii Mari, condamnat la 7 luni închisoare pentru „agitație împotriva statului ungar". Dar din registrul de carceră al închisorii Satu Mare (nr. 311/1918) rezultă că a fost deținut de la 15 mai 1917 pînă la 4 octombrie 1918.[35]

Socotim că aceste exemple, din peste 140 de cazuri de preoți arestați, sînt suficiente. O relatare contemporană asupra tratamentului aplicat preoților români în închisori oferă o imagine completă a suferințelor pe care le-au îndurat preoții noștri pentru vina de a fi români și de a fi lucrat — alături de atîția alți patrioți — pentru înlăturarea opresiunii, pentru obținerea de drepturi pe seama națiunii lor, pentru realizarea statului național român unitar.[36]

Deportări în satele Șopronului. Mult mai mare a fost numărul celor deportați în satele județului Sopron (Șopron) sau în Zombor. Aproape 220 de preoți — mai ales din județele situate la granița cu România de atunci (Făgăraș, Sibiu și Hunedoara) — au fost deportați — unii cu familiile — în regiunea cea mai îndepărtată din Ungaria de vest, în județul Șopron, situat la granița austro-ungară de azi. Unii dintre ei cunoscuseră pentru cîteva luni și închisorile maghiare din Transilvania. Deportarea se

31 *Ibidem*, p. 66. Vezi despre el: Traian Constantin, *Preotul Alexandru Atnagea, un martir al cauzei românești*, în *Mitropolia Banatului*, an. XVIII, nr. 4—6, 1968, p. 315—320.

32 S. Stanca, *op. cit.*, p. 79—80 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 260—261 (declarațiile sale).

33 *Ibidem*, p. 325 (adresa Prefecturii Timiș Torontali nr. 7248 din 2 aprilie 1936).

34 *Ibidem*, p. 261 (adresa nr. 286 din 18 martie 1936 a Preturii Caransebeș).

35 *Ibidem*, p. 252—253.

36 S. Stanca, *op. cit.*, p. 42—45.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

făcea fără nici un act legal, fără vreo sentință judecătorească, doar în urma reclamațiilor autorităților locale de stat, care considerau pe unii preoți ca „spioni" sau „trădători". De regulă, erau arestați de jandarmi noaptea, legați la mîini și purtați zeci de kilometri pe jos, mai ales prin orașe, pentru a putea fi huiduiți și scuipați. După o scurtă perioadă de detenție și anchetă, erau transportați cu trenul pînă în Șopron. Celor deportați li se fixa domiciliu forțat fie în orașul Șopron, fie în unele sate din județ: Ruszt, Lakompak, Csáva, Nagymárton, Sopronnyek, Borisfalva, Veperd, Fertőmeggyes ș. a. sau în lagărul deținuților sîrbi de la Nezsider, toate cu o climă nesănătoasă. Acolo au trăit în cea mai neagră mizerie, lăsați în voia soartei, cu cîte o coroană pe zi și cu puținii bani pe care puteau să-i trimită soțiile, prietenii sau băncile românești, supravegheați în permanență de poliție, șicanați de ungurii și șvabii de acolo, care le cereau sume enorme pentru cîte o cameră sau alimente, nevoiți să scrie acasă numai în ungurește sau nemțește. Mulți nu s-au mai întors de acolo, alții au rămas mai bine de doi ani, pînă în toamna anului 1918, la destrămarea imperiului austro-ungar.[37]

În noaptea de 15/16 august 1916, jandarmii unguri, conduși de un „strajamester" și cîțiva polițiști, au arestat mai mulți intelectuali din Sebeș: protopopii Sergiu Medean și Ioan Simu, preotul dr. Sebastian Stanca, medicul dr. Ioan Elecheș, avocatul dr. Dumitru Ștefan și comerciantul Nicolae Tincu. Duși cu trenul la Sibiu, la „poliția de graniță", au întîlnit alți tovarăși de suferință: protopopul dr. Ioan Lupaș din Sălișteș (încă de atunci membru al Academiei Române), preoții Valeriu Popovici din Sibiel și Ilie Beu din Apoldu de Jos, învățătoarea Aurelia Goga din Rășinari, mama poetului, Agnes Măcelaru cu fiul ei din Sibiu, Ion Radu și Gheorghe Ivan din Sibiu, Eremia Dancăș din Rășinari, un tînăr Constantin din Porumbacu, acuzat că a vorbit cu o patrulă românească. De aici, cei 16 patrioți români au fost duși la gară, în rînduri de cîte doi, „înconjurați din toate părțile de jandarmi cu arma în mînă și detectivi cu revolverele trase". Aruncați într-un vagon de cărbuni, după cîteva zile și nopți de drum au ajuns la Șopron, unde li s-a destinat ca loc al internării orășelul Ruszt, unde erau și alți români deportați. În curînd numărul lor s-a ridicat la 33; în satele din jur, menționate mai sus, erau și mai mulți.[38]

Din cei consemnați aici, majoritatea au fost eliberați în primăvara anului 1917, alții au rămas mai mult (Valeriu Popovici pînă la 3 mai 1918, Ilie Beu tot pînă în mai 1918, deși un timp a stat și în închisoarea din Oradea). În schimb, alții le-au luat locul pentru cîte o perioadă mult mai îndelungată. Dintre ei, reținem în primul rînd pe cei care și-au pierdut viața în acest nedrept exil. Astfel, protopopul dr. Gheorghe Dragomir din Biserica Albă (azi în Iugoslavia), fost profesor la Institutele teologice-pedagogice din Arad și Caransebeș, a murit în spitalul

37 *Ibidem*, p. 8—9.
38 Amănunte cutremurătoare în *Ibidem*, p. 8—41.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

din Şopron în ianuarie 1918, se pare otrăvit, după aproape un an şi jumătate de deportare în Nagymárton.[39] O soartă asemănătoare a avut şi preotul Petru Langa din Şercaia — j. Braşov, condamnat de justiţia maghiară pentru atitudinea sa românească şi înainte de război, care a fost deportat în septembrie 1916 la Füles — j. Şopron. După un an de suferinţe, s-a săvîrşit din viaţă la 1 septembrie 1917, departe de familie şi de păstoriţii săi.[40] Preotul Dumitru Deac din Calvasăr — j. Sibiu, a fost deportat în satul Lakompak — j. Şopron, încă din toamna anului 1916. Memoriul adresat direct Curţii aulice din Viena de către fiul său Octavian, medic locotenent în armata austro-ungară, care lupta pe frontul italian, în vederea eliberării lui, n-a avut nici un rezultat, datorită referatului negativ al notarului comunal maghiar. Preotul Dumitru a murit la Lakompak la 17 iunie 1917, în prezenţa soţiei şi a fiului său, care i-au adus rămăşiţele pămînteşti acasă. Ulterior, fiul său Octavian a fost dat în judecată pentru „trădare de patrie".[41] Tot în Lakompak a fost deportat şi preotul Ioan Hulea din Buia — j. Sibiu, din toamna anului 1916 pînă în anul 1918. Grav bolnav, a fost trimis acasă, unde a încetat din viaţă. Soţia, alienată mintal tot atunci, din cauza suferinţelor, a fost internată în Spitalul de psihiatrie din Sibiu, unde se mai găsea în anul 1937. Au rămas 7 copii orfani, fără nici un sprijin.[42]

Între cei care au murit în urma suferinţelor îndurate în deportare se mai număra şi preotul Iacob Chifa din Soporu de Cîmpie — Cluj, (internat în Ruszt din 15 septembrie 1916 pînă în iulie 1917), mort într-un spital din Turda în primăvara anului 1918; soţia i-a murit în toamna anului 1917 şi au rămas 7 copii orfani.[43] Tînărul preot Octavian Petra (născut în 1884) din Ibăneşti — Mureş, văduv, fost un timp preot misionar în America, a fost arestat în Şamşud la 1 septembrie 1916, închis pentru cîteva zile la Tg. Mureş, apoi deportat în Fertőmeggyes şi Fertőrákos pînă în toamna lui 1918. N-a avut norocul să ajungă ziua cea mare de la 1 Decembrie 1918.[44] Preotul Nicolae Gliga din Rîpa de Sus (azi Vătava) — Mureş, a fost arestat la 1 septembrie 1916, închis pentru cîteva zile în Tg. Mureş, apoi deportat în Fertőmeggyes pînă în toamna anului 1918 (odată cu el au mai fost arestaţi şi deportaţi şi alţi preoţi). A murit la scurt timp după eliberare, în februarie 1919, în vîrstă de numai 55 de ani.[45]

Mai consemnăm aci pe vrednicul protopop dr. Vasile Saftu al Braşovului, primul român arestat în acest oraş, în dimineaţa zilei de 15 august 1916, de o echipă formată dintr-un locotenent, 4 poliţişti şi 4

39 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 9 şi 68.
40 *Ibidem*, p. 123 (raportul nr. 397/1936 al Preturii Şercaia).
41 *Ibidem*, p. 300—301 (raportul nr. 1049 din 21 septembrie 1937 al Postului de jandarmi Şeica Mare).
42 *Ibidem*, p. 303 (raportul nr. 613 din 23 septembrie 1937 al Postului de jandarmi Buia).
43 S. Stanca, *op. cit.*, p. 56; Septimiu Popa, *op. cit.*, p. 8.
44 S. Stanca, *op. cit.*, p. 109 şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 201—202.
45 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 202.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

„agenți secreți" (odată cu el au fost arestați și copiii săi, Eugeniu și Hortensia). După cîteva zile de detenție la Cluj, au fost duși cu trenul în județul Șopron, unde au ajuns după 8 zile și 8 nopți de drum (!). Li s-a fixat domiciliu în comuna Nagymárton, de unde au fost eliberați abia la 7 iulie 1918. Reîntors la Brașov, autoritățile locale i-au interzis să slujească pînă în octombrie 1918. În decembrie 1921 a fost numit episcop al Armatei, dar a murit înainte de hirotonie, la 6 aprilie st. n. 1922, din cauza suferințelor îndurate.[46]

Protopopul Ștefan Rusu din Tg. Mureș, urmărit mai de mult pentru sentimentele sale românești, a fost nevoit să părăsească orașul la 17 august 1916, stabilindu-se în Iclandu Mare — j. Mureș. Acolo a fost arestat la 9 septembrie 1916, închis cîteva zile în Tg. Mureș, apoi deportat în comuna Nagymárton în județul Șopron. Îmbolnăvindu-se, la 19 martie 1917 a fost adus la Uioara și operat. La intervenția medicului, a rămas în Uioara cu domiciliu forțat pînă la 28 iulie 1918, cînd i s-a permis reîntoarcerea în Tg. Mureș, cu obligația de a se prezenta zilnic la Primărie. De notat că protopopul Rusu avea trei fii și un ginere mobilizați în armata austro-ungară (unul din fii a fost 4 ani prizonier în Rusia, în 1919 voluntar în armata română, decedat însă, în același an). Protopopul Ștefan Rusu a avut bucuria ca după 1918, să poată ridica monumentala biserică ortodoxă din centrul orașului Tg. Mureș.[47]

Protopopul dr. Elie Dăianu din Cluj, cunoscut prin mai multe lucrări cu caracter istoric (între altele, a tradus *Supplexul* din 1791 în românește) și numeroase articole în presa vremii, a fost arestat la 8 noiembrie 1916, după o percheziție care a durat 3 zile și aruncat în închisoarea din Cluj. La procesul care a avut loc la 5/18 ianuarie 1917, a fost condamnat la un an „închisoare ordinară", sentința fiind aprobată și de Curtea de Apel. La 8 noiembrie 1917, în loc să fie eliberat, a fost deportat în orașul Șopron, unde mai erau încă vreo 20 de români. A rămas acolo pînă în toamna anului 1918.[48]

Cîțiva preoți au fost deportați cu familia întreagă. Așa au fost preoții brașoveni Dr. Nicolae Stinghe (luat de jandarmi din altar, pe cînd se pregătea de slujbă) și Ioan Prișcu, arestat la 15 august 1916, duși la Cluj, iar de acolo deportați la Nagymárton. Primul a fost dus cu soția și doi copii, unul de 2 ani și altul de 6 săptămîni, fiind reținut acolo pînă la 10 mai 1918. Ioan Prișcu — cu soția și două fiice — au fost deținuți pînă la 1 ianuarie 1918. După reîntoarcerea la Brașov, li s-a interzis să mai slujească.[49]

Nicolae Dorca din Loamneș — j. Sibiu a fost arestat cu soția și copilul de 10 luni, la 1 septembrie 1916 (soția condamnată la închisoare în 1914

46 S. Stanca, *op. cit.*, p. 119—121.
47 *Ibidem*, p. 117—118 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 198—201.
48 S. Stanca, *op. cit.*, p. 81—84; S. Popa, *op. cit.*, p. 8. Suferințele sale descrise de el însuși în broșura: *Din temniță și exil.*
49 S. Stanca, *op. cit.*, p. 126 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 53—54.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pentru sentimentele ei românești) și deportați în Csáva — j. Șopron pînă la 1 ianuarie 1918, apoi li s-a fixat domiciliu forțat în parohie.[50]

Atitudinea autorităților de stat față de preotul Nicolae Manițiu din Vurpăr — j. Sibiu era explicabilă, întrucît cei trei fii ai săi, ofițeri în armata austro-ungară, au dezertat și s-au înrolat ca voluntari în armata română. A fost arestat la 22 septembrie 1916 împreună cu soția și fiica, duși pe jos la Mediaș, apoi închiși la Cluj (soția și fiica eliberate, apoi readuse în închisoare). La 18 octombrie a fost deportat în Kabold din județul Șopron, unde i-au urmat și soția cu fiica la 2 decembrie 1916. În aceeași zi a sosit acolo și fiul său Ioan Manițiu, preot în Seleuș — j. Arad. Preotul Nicolae a fost eliberat la 8 martie 1917, soția și fiica după o săptămînă, fiul și nora la 2 mai 1917.[51]

Aceleași motive (doi fii în armata română, alți doi refugiați în vechea Românie) au dus la arestarea preotului Toma Doican din Sebeșul de Jos — j. Sibiu, deportat în Șopron, din 28 octombrie 1916 pînă la 14 iulie 1918.[52]

Preotul Eftimie Maniu din Fîntîna — j. Brașov a fost deportat în Nagymárton, împreună cu fiica sa Maria, din 12 septembrie 1916 pînă la 15 iulie 1918.[53]

Preotul Ștefan Morariu din Cunța — j. Alba a fost arestat la 23 noiembrie 1916, iar soția și fiica peste o lună; au fost internați în Șopron pînă la 17 aprilie 1917, apoi i s-a fixat domiciliu forțat în comună, obligat să se prezinte în zilele de marți și sîmbătă la notariat, la ora 11,30 (în cîteva rînduri a fost pedepsit pentru întîrziere).[54]

Printre deportații în județul Șopron se număra și bătrînul preot Filip Creițaru din Bod — j. Brașov, în vîrstă de 70 de ani. Suferințele și umilințele la care a fost supus le descrie el însuși prin cuvintele: „Deținut la 30 august 1916, la miezul nopții, de cinci jandarmi, am fost escortat fără haine și alimente la Cluj. Pe drum am suferit foame și sete, bătaie de la militari, alungat ca un lepros din vagon în vagon, iar în Copșa Mică bătut cu pietre și scuipat de unguri. În Cluj am fost închis în temniță și după o lună expediat la Șopron unde am fost internat în Landszer, apoi în Kaiserdorf și la urmă în Nagymárton, suferind de foame și frig. Am fost eliberat la 30 iulie 1918, dar pus sub paza poliției pînă la revoluția din noiembrie. În lipsa de acasă, mi s-a prădat tot avutul".[55]

Suferințe asemănătoare a îndurat și preotul Ioan Dima din Sita Buzăului (azi j. Covasna), în vîrstă de peste 70 de ani. Reclamat de primarul și prim-pretorul din comună, a fost arestat la 15/28 august

50 S. Stanca, *op. cit.*, p. 64—66.

51 *Ibidem*, p. 90—92; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 24 și 270—271.

52 S. Stanca, *op. cit.*, p. 64 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 270 (Raportul nr. 196/1936 al Primăriei Sebeșu de Jos).

53 S. Stanca, *op. cit.*, p. 92—93 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 306 (raportul nr. 842 din 2 septembrie 1937 al Postului de jandarmi Șaroșu).

54 S. Stanca, *op. cit.*, p. 97—98.

55 *Ibidem*, p. 62—63.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1916, „dus între baionete din post în post peste 100 km pe jos, scuipat și batjocorit, apoi expediat în Șopron unde a rămas pînă la 10 mai 1918".[56]

Din numărul mare de preoți deportați în județul Șopron mai reținem pe Ioan Hamzea din Apața — Brașov închis o lună la Cluj (august-septembrie 1916), apoi deportat în Șopron pînă la 16 iulie 1918; David Coman din Vama Buzăului — Brașov arestat la Buzău în martie 1917, închis la Brașov și Cluj pînă în octombrie 1917, apoi deportat în Șopron pînă în iulie 1918; Eremia Ticușan din Boroșneu Mic — Covasna închis la Tg. Mureș și Cluj (ianuarie-aprilie 1917), apoi deportat în Șopron; Gheorghe Cerbu din Întorsura Buzăului — Covasna în Nezsider (28 august 1916—23 decembrie 1916) și Șopron (7 aprilie 1917—mai 1918); Aurel Nistor din Araci — Covasna închis două luni la Cluj, apoi deportat în Landszer, Bük, Kopháza și Ágfalva din județul Șopron (15 august 1916—26 iulie 1918); Patriciu Pintea din Cața — Brașov în Șopron (27 august 1916—15 iulie 1918); Dănilă Sasu din Homorod — Brașov în Șopron (august 1916—sfîrșitul anului 1917); Ilie Ioanovici din Șoimușu Român — Mureș în Șopron (octombrie 1916—25 mai 1918); Alexandru Lupan din Sînmărtinu de Cîmpie — Mureș în Veperd (5 septembrie 1916—4 mai 1918); Alexandru Gligor din Șard (azi Șoard) — Mureș arestat la 23 martie 1915, condamnat la un an și jumătate închisoare, executată la Tg. Mureș, apoi deportat la Fertőmeggyes — Șopron (29 august 1916—8 mai 1917); Petru Gora din Fărăgău — Mureș închis la Cluj (septembrie—octombrie 1916), apoi deportat în Kabold — Șopron (25 octombrie 1916—15 mai 1918); Ariton Popa din Reghin — Mureș în Fertőrákos — Șopron (6 septembrie 1916—12 iunie 1917); Ioan Branea din Aluniș — Mureș în Fertőmeggyes (septembrie 1916—octombrie 1918); Vasile Muntenescu din Solovăstru — Mureș în Fertőmeggyes (3 septembrie 1916—18 mai 1918); Ioan Tăslăuan din Bilbor — Harghita, cu fiul său Cornel, la Fertőmeggyes (august 1916—25 mai 1918); Pompiliu Constantin din Felța — azi Florești — j. Sibiu în Csáva (1 septembrie 1916—1 iulie 1917), apoi închis la Brașov pînă la 10 aprilie 1918, după care i s-a fixat domiciliu forțat în comuna Daneș — j. Mureș; Victor Neamțu din Șoroștin — Sibiu în Ruszt (septembrie 1916—mai 1918); Toma Stanciu și Ioan Botezan din Agîrbiciu — Sibiu în Lakfalva și Lakompak (1 septembrie 1916—mai 1918); Ioan Dordea din Hașag — Sibiu în Lakompak (1 septembrie 1916—30 iunie 1917); Gheorghe Ivan din Boarta — Sibiu în Lakompak (septembrie 1916—toamna 1918); Dumitru Mandeal din Porumbacu de Jos — Sibiu — împreună cu un învățător și 12 țărani — în Sercz — j. Șopron (4 mai 1917—18 ianuarie 1918); Ioan Roman din Tălmăcel — Sibiu în Șopron (29 august 1916—10 octombrie 1917); Teodor Sasu din Fărău — Alba în Csáva (2 septembrie 1916—6 mai 1918); Vasile Smigelschi din Sîncel — Alba în Nagymárton (3 septembrie 1916—5 mai 1918); Ioan Todoran din Sînbenedic — Alba în Șopron (15 august 1916—1 mai 1918); Ioan Neagoe din Stremț — Alba în Șopron (septembrie 1916—mai 1918); Ioan Coc din Mogoș — Alba,

56 *Ibidem*, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

închis în Alba Iulia apoi deportat în Șopron (septembrie 1916—mai 1918); Victor Șandru din Lupeni — Hunedoara, arestat la 15 august 1916, deportat 4 luni la Nezsider, 5 luni într-un sat din județul Șopron, apoi cu domiciliu forțat în comuna Forău — Bihor, pînă în iulie 1918; Ioan Bora din Petros — Hunedoara, împreună cu soția și copilul, în Nagymárton (6 luni); Petru Todoran din Curechiu — Hunedoara la Sopronnyek (12 septembrie 1916—12 octombrie 1917); Vincențiu Pandrea din Aruncuta — Cluj la Ruszt (8 septembrie 1916—10 iunie 1917) și mulți alții.

Din părțile de vest ale țării amintim pe Ignatie Chirvai din Amați — Satu Mare, deportat în Șopron (20 ianuarie 1917—6 ianuarie 1918); Laurențiu Iuga din Măgulicea — Arad, închis două luni la Arad, în 1916, apoi deportat cu soția în Șopron (27 noiembrie 1916—27 noiembrie 1917); Romul Vățian din Ghioroc — Arad în Fertőmeggyes (9 septembrie 1916—9 martie 1917); Iosif Ognean din Săvîrșin — Arad la Ruszt (5 septembrie 1916—iunie 1917); Ioan Lăpăduș din Ohaba-Mîtnic — Caraș-Severin la Reczekethely — Șopron (20 de luni); Simion Bartolomei din Vrăniuț — Caraș-Severin, cu soția, la Kabold (3 luni) și Șopron (8 luni); Nicolae Novacovici din Gîrbovăț — Caraș-Severin în Manesdorf — Șopron (1 octombrie 1916—17 iunie 1917); Nicolae Martinovici din Topolovățu Mare — Timiș la Csáva (6 septembrie 1916—mai 1918) și alții.[57]

Din Țara Hațegului și Valea Jiului — ocupate de trupele române în august—septembrie 1916 — au fost arestați peste 35 de preoți români, bănuiți că ar fi avut legături cu frații lor de același neam. Arătam mai sus că bătrînul preot Avram Stanca din Petroșani a murit la 24 decembrie 1916, din cauza tratamentului inuman la care a fost supus. Protopopul Ioan Traian din Iscroni, arestat și condamnat la moarte, a scăpat datorită evenimentelor care au urmat. Ioan Muntean din Uricani a fost arestat fără să se mai știe ceva de soarta lui. Ceilalți au fost internați fie în lagărul de la Budapesta, fie în lagărul deținuților sîrbi din Nezsider din județul Șopron, dar la scurt timp trimiși prin diferite sate ale județului, în care se mai aflau și alți români, unde au rămas unii pînă prin mai 1917, alții mai mult. Între ei se numărau protopopii Teofil Crișan și Dr. Cornel Popescu din Hațeg, preoții Ioan Bocăniciu din Pui, Ioan Pepenariu din Bărbătenii de Sus (un an și jumătate), Ioan Susman și Aurel Mărilă din Silvașu de Jos, Isidor Saturn din Merișor și alții. Tratamentul din închisoare ni-l înfățișează chiar unul din cei deportați: „La Nezsider am fost internați în lagărul de prizonieri, unde se mai aflau încă vreo cîteva mii de sîrbi. În fiecare zi mureau bieții oameni de tifos. Alții erau împușcați. Tratamentul în acest loc a fost ca în iad. Românii erau izolați de sîrbi. Dacă nu interveneau episcopii și deputații români din Parlamentul ungar să fie scoși din acel lagăr, mulți se prăpădeau. După 17 zile de stat în Nezsider, intelectualii români au fost trimiși la Șopron, iar țăranii români internați împărțiți la lucrul cîmpului în diferite sate din județul Șopron".[58]

57 A se vedea lucrările lui S. Stanca și Gr. N. Popescu, *sub voce*.
58 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 139 (a se vedea și p. 134—142 și 356).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Cîţiva preoţi din judeţul Sibiu au fost deportaţi în oraşul Zombor (azi în Iugoslavia), unde erau cam la 200 de români din Sibiu şi împrejurimi. Trandafir Scorobeţ (viitorul arhiereu-vicar Teodor Răşinăreanul), pe atunci preot în Roşia — Sibiu, întemniţat la Cluj şi Oradea din 30 august 1916 pînă la 24 februarie 1917, apoi deportat în Zombor, pînă la 24 iunie 1918, a fost acuzat de „spionaj şi trădare de ţară".[59] Preotul Isaia Popa din Ocna Sibiului, cunoscut pentru sentimentele sale româneşti, a fost ridicat cu întreaga familie, aruncaţi în închisoarea militară din Cluj, apoi duşi la Zombor din 5 septembrie 1916 pînă în iunie 1917. Pe aceeaşi durată a fost deportat şi colegul său de altar Alexandru Vidrighinescu.[60] Tot acolo a fost dus preotul Emil Dancăş din Răşinari, arestat în august 1916, închis 40 de zile la Cluj, apoi în deportare la 16 iunie 1917 (tatăl, mama şi sora îi erau închişi la Cluj); după eliberare a fost supus la felurite anchete şi percheziţii, cu citarea a 34 de martori.[61] Tot în Zombor au cunoscut mizeriile exilului preoţii Dumitru Bunea din Sadu (10 luni), Toma Dragomir din Porceşti, azi Turnu Roşu (15 septembrie 1916—18 noiembrie 1918), Ioan Mărgineanu din Bogatu, Simion Alămorean şi Ioan Hulpuş din Alămor, Vasile Spătaru din Armeni, localităţi din judeţul Sibiu.[62]

În Becicherecu Mare (azi în Iugoslavia) au fost deportaţi preoţii Iosif Morariu, de 78 de ani şi Nicolae Pinciu, de 60 ani, amîndoi din Hosman — Sibiu, primul din octombrie 1916 pînă în 10 mai 1918, celălalt închis trei luni la Cluj, apoi în deportare un an şi nouă luni; Ioan Rădulet din Seliştat — Braşov (25 septembrie 1916—24 octombrie 1917) ş. a.[63]

În sfîrşit, menţionăm faptul că unii preoţi, după cîteva luni de detenţie, au fost înrolaţi ca preoţi militari şi trimişi pe fronturile din Galiţia sau din Italia. Aşa au fost Sebastian Rusan din Vulcan — Hunedoara, viitorul mitropolit al Moldovei, Pompei Morușca din Şeica Mare, viitorul episcop Policarp al Americii, Coriolan Buracu din Mehadia — Caraş-Severin, Silviu Andrica din Sîrbi — Hunedoara, Constantin Moldovan din Cristian — Sibiu ş. a.[64]

Preotese în închisoare şi deportare. Pomelnicul acestor martiri ai cauzei naţionale româneşti n-ar fi complet dacă n-am relata şi cîteva din suferinţele unor soţii de preoţi. Cele mai multe din ele au rămas acasă, preluînd grija gospodăriei ţărăneşti din care trăiau pe atunci preoţii români, fără salariu, fără dreptul de a mai beneficia de sesia parohială, uneori scoase din casa parohială, puse sub supravegherea jandarmilor, a primarului sau a notarului din sat. Din puţinul care le-a mai rămas, erau obligate să trimită bani sau pachete cu alimente şi îmbrăcăminte

59 *Ibidem*, p. 277—278.

60 *Ibidem*, p. 268 şi 276. „Preotul Isaia Popa din Ocna Sibiului forma (cu familia, n. n.) o colonie întreagă în temniţă". R. Cândea, *Biserica ardeleană în anii 1916—1918*, Cernăuţi, 1926, p. 17.

61 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 272.

62 *Ibidem*, p. 268—269 şi 276.

63 *Ibidem*, p. 270 şi 119.

64 *Ibidem*, sub voce.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

soților aruncați în închisoare ori trimiși în satele Șopronului. Puține din ele mai puteau să-și întrețină copiii în școli. De altfel, de această „grijă" le-au scutit autoritățile maghiare căci, de regulă, fiii unor astfel de „trădători de patrie" erau eliminați din toate școlile medii sau superioare din Ungaria. Multe din preotesele rămase acasă fără sprijin și-au pierdut viața. Altele s-au îmbolnăvit grav de nervi, după cum a reieșit din paginile anterioare. Peste o sută de preotese au luat calea pribegiei, alături de soții și copiii lor, trecînd în vechea Românie, de unde, unele au ajuns pînă în Ucraina.

Dar au fost destule preotese care au fost aruncate în închisori sau deportate, împreună cu soții lor, uneori chiar cu copiii. La loc de frunte se număra preoteasa văduvă Aurelia Goga din Rășinari, deportată la Ruszt din 28 august 1916 pînă la 10 mai 1918. Singura ei vină era aceea de a fi mama lui Octavian Goga, cel care se afla, în anii 1914—1916, printre cei ce militau, prin cuvînt și prin scris, pentru intrarea României în război, în vederea realizării statului național român unitar.

Preoteasa Maria Micu din Feldioara — Brașov a fost condamnată la 2 ani și 2 luni închisoare (executată parțial, 3 iunie 1917—1 martie 1918). Maria Morușca din Șeica Mare — Sibiu (sora mitropolitului Nicolae Bălan) a fost deportată în Ruszt și Șopron din 15/28 august 1016 pînă la 10 mai 1917, în timp ce soțul ei, preotul Pompei (viitorul episcop Policarp al Americii) era trimis pe front ca preot militar. Soția preotului Nicolae Dorca din Loamneș — Sibiu (condamnată la 6 luni închisoare în 1914, dar grațiată), a fost deportată împreună cu soțul și cu un copil de 10 luni în Csáva, pînă la 1 ianuarie 1918. Soțiile preoților brașoveni Stinghe și Prișcu — cu cîte doi copii — și-au urmat soții în exilul din Nagymárton (august 1916—mai 1918). Preoteasa Susana Manițiu din Vurpăr — Sibiu a fost deportată în Kabold, cu soțul și fiica Susana (din 12 octombrie 1916 pînă la 16 martie 1917); tot în Kabold erau deportați fiul lor Ion Manițiu preot în Seleuș — Arad, cu soția Maria (11 septembrie 1916—2 mai 1917). Preoteasa Ana Popa din Ocna Sibiului, cu cinci copii, și-a urmat soțul, preotul Isaia, în Cluj și apoi în Zombor (5 septembrie 1916—1 iunie 1917). Aceeași soartă au avut preoteasa Felicia Morariu din Cunța, cu fiica de 12 ani, deportate la Șopron (24 decembrie 1916—17 aprilie 1917); soția preotului Ioan Bora din Petroș — Hunedoara (6 luni în Nagymárton); Elisabeta Iuga din Măgulicea — Arad (10 luni în Șopron); soția preotului Simion Bartolomei din Vrăniuț — Caraș-Severin (3 luni în Kabold și 8 luni în Șopron).

Cîțiva preoți văduvi au luat drumul exilului împreună cu fiii sau fiicele lor: Simion Alămorean din Alămor — Sibiu, cu fiica Eugenia (6 luni în Zombor); Eftimie Maniu din Fîntîna — Brașov, cu fiica Maria (10 luni în Nagymárton); Dr. Vasile Saftu din Brașov, cu fiii Eugen și Hortensia, în Nagymárton (15 august 1916—7 iulie 1918).[65]

65 Amănunte despre soțiile de preoți la S. Stanca, *op. cit.*, p. 162—167.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Deosebit de interesant ni se parte cazul preotesei Ana Popa din Lisa — Făgăraș (azi j. Brașov). Lăsăm să relateze ea însăși suferințele pe care le-a îndurat în cele șapte luni de închisoare la Cluj. „După lupta de la Porumbacu, bărbatul meu a trecut munții cu armata română. Din 2—25 decembrie 1916 veneau în toată noaptea jandarmii la percheziție, amenințîndu-mă că mă spînzură. În 26 decembrie m-au dus în temnița din Brașov. Cei doi copii, unul de 11 și altul de 9 ani, au rămas singuri. Istovită de drum, pe frig și ninsoare, un jandarm m-a izbit cu pumnul strigînd: «urcă, putoare valahă!» A doua zi ne-au dus la Cluj, 1300 bărbați și 220 femei. Pe drum batjocuri, huiduieli și scuipări. Închisă într-o odaie murdară, cu țigance și alte haimanale, am stat pînă la 26 iulie 1917. Mulți au mîncat bătăi strașnice, le plesnise pielea de curgea sîngele șiroi, alții s-au umplut de bube. Zilnic mureau 3—4. Copiii adunau cojile din gunoi și le rodeau. Acuzată de trădare, după cinci pertractări (dezbateri n. n.), neputîndu-se dovedi nimic, m-au eliberat. Acasă, totul ni se pustiise".[66] Relatarea preotesei-martire nu are nevoie de nici un comentar. Statul austro-ungar trebuia menținut cu orice preț, iar Transilvania românească îngenunchiată prin distrugerea celor mai buni fii ai ei!

Dincolo de Carpați. Alți peste o sută de preoți români — din județele Brașov, Făgăraș, mai puțin din Sibiu — au fost nevoiți să-și părăsească parohiile și să se retragă în vechea Românie, odată cu trupele românești care intraseră în Transilvania în august 1916. Și-au dat seama că întîmpinînd armata română cu flori și prapuri sau oferind informații cu caracter strategic, urma în chip inevitabil acuza de „spionaj" în favoarea României sau „trădarea patriei" (ungare). Unii din cei refugiați au fost nevoiți să pribegească în Moldova, iar de acolo în Basarabia și Ucraina, de unde s-au reîntors abia la sfîrșitul anului 1918 sau începutul lui 1919. Cîțiva — rînduiți ca preoți în diferite parohii din vechea Românie sau rămași în București sub ocupația germană — au fost descoperiți, trimiși în Transilvania, unde au fost condamnați la închisoare pentru „trădare de patrie". Așa s-au petrecut lucrurile cu preoții Iosif Micu din Feldioara, Ion Bogdan jun. din Zizin, Ioan Leucă din Mercheașa, Ioan Gavrilescu din Țînțari, George Boeru din Telechi-Recea (comune din j. Brașov); Eremia Ticușan din Boroșneu Mic — Covasna, Ioan Demian din Nucet — Sibiu, Toma Modran din Bungard — Sibiu și alții. Cîțiva din ei au murit în timpul refugiului: Ioan Străvoiu din Zărnești — Brașov († 1917 în Bîrlad), Gheorghe Ticșa din Moeciu de Sus — Brașov († 1917), Dumitru Manole din Tîrlungeni — Brașov († 1918, au rămas cinci copii orfani) ș. a.

Cîțiva s-au înrolat ca preoți în armata română, ca Ion Agîrbiceanu, preot în Orlat — Sibiu, cunoscut încă de atunci ca scriitor, Valeriu Florian din Racovița — Sibiu, Andrei Gâlea din Porcești — Sibiu, Ioan Nan din Rîșnov — Brașov, Zenovie Popovici din Satulung — Brașov.[67]

66 *Ibidem*, p. 166.
67 Cf. S. Stanca, *op. cit.*, și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, sub voce.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Suferințele îndurate de preoții români refugiați sînt mișcător prezentate de unul din ei, Nicolae Aron din Galați — Făgăraș: „În vremea ocupației germane lipsa de îmbrăcăminte și lemne m-a făcut adesea să cerșesc. Pentru o bucată de carne mi-am sfîrtecat haina într-o măcelărie; am locuit în case de nuiele lipite cu tină, m-a mîncat frigul, ploaia păduchii de piele și păduchii de lemn. O bucată de carne pîrlită o puneam în buzunar de la praznice și o mîncam a doua zi; încolo, trăiam cu ciorbă și cu mălai. M-am întors acasă în decembrie 1918, plin de reumatism." [68]

Maghiarizarea unor credincioși ortodocși români. Deportarea și închiderea atîtor preoți români nu urmărea numai înlăturarea unui „pericol" pentru statul ungar, ci oferea și prilejul potrivit ca, în lipsa preotului, autoritățile locale să lucreze pentru trecerea românilor la alte confesiuni. Acest lucru s-a încercat mai ales în parohiile românești din fostul județ Trei Scaune (azi Covasna). Este vorba de parohii mixte, mai mari sau mai mici, în care românii, datorită vitregiei vremurilor, conduși în permanență de primari și notari maghiari, și-au pierdut cu timpul limba strămoșească. În schimb, și-au păstrat conștiința națională. În cursul primului război mondial, credincioșii din cea mai mare parte a parohiilor din județele Covasna și Harghita de azi au rămas fără preoți. Din protopopiatul Trei Scaune erau 12 preoți deportați și 8 în închisori.[69] În astfel de condiții, credincioșii români din această zonă, în imediata apropiere a „statului dușman România", au fost supuși unor adevărate presiuni din partea notarilor, învățătorilor și chiar a preoților maghiari și secui din localitățile respective, pentru a trece la alte confesiuni — catolică, reformată și unitariană. Este de la sine înțeles că nimeni nu se gîndea la mîntuirea sufletească a românilor, ci prin trecerea lor forțată la aceste trei confesiuni mărturisite de credincioșii maghiari nu se urmărea altceva decît maghiarizarea românilor. Astfel de treceri forțate au avut loc în Sfîntu Gheorghe (pe atunci Sepsisîngeorgiu), Micfalău, Ozun, Chichiș, Dobolii de Jos, Lisnău, Bixad ș. a. Metodele de lucru erau asemănătoare: era arestat preotul, apoi reprezentanții autorităților de stat lucrau nestingheriți de nimeni.

Iată cum s-au petrecut lucrurile în cîteva comune. În Micfalău — comună în care majoritatea locuitorilor o constituiau ortodocșii — a fost arestat preotul Augustin Cosma, de 68 de ani, la 10 februarie 1917, închis patru luni la Brașov, apoi grav bolnav, dus în comuna Rotbav — Brașov — departe de credincioșii săi — unde i s-a fixat domiciliu forțat, nevoit să stea aici pînă la începutul anului 1919. După arestarea sa, preotul romano-catolic Nagy Béla și cantorul-învățător Salamon Márton au silit pe cei peste o mie de credincioși ortodocși români din Micfalău și 750 din filia Bixad să treacă la Biserica romană-catolică.[70]

Acest lucru îl relata și protopopul de Trei Scaune, Constantin Dimian, într-un raport către Consistoriul din Sibiu, la 3 aprilie 1917: „În

68 S. Stanca, *op. cit.*, p. 138.
69 R. Cândea, *op. cit.*, p. 17.
70 S. Stanca, *op. cit.*, p. 61—62.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Micfalău și filia Bixad, notarul comunal, împreună cu învățătorul de stat au umblat din casă în casă pe la creștinii noștri și i-au înspăimîntat că dacă nu vor trece la religiunea romano-catolică, de care aparțin ceilalți locuitori ai acestor comune, vor fi socotiți ca trădători de patrie și vor fi transportați în Serbia ..." [71] Într-o scrisoare către mitropolitul Vasile Mangra, preotul Valeriu Cosma din Iacobeni — Sibiu — fiul lui Augustin — îl informa și mai amănunțit despre starea parohiei Micfalău și despre încercările făcute de preotul Nagy Béla pentru ca să-i treacă pe credincioșii români la catolicism. Au cerut acest lucru chiar de la membrii familiei preotului arestat, promițîndu-le că va fi eliberat.[72]

O situație asemănătoare s-a petrecut și în orașul Sfîntu Gheorghe. Într-un raport al protopopului de Trei Scaune Constantin Dimian către Consistoriul sibian, cu data de 14 martie 1917, relata că nu poate pleca din localitate — pentru a face cercetări — decît cu aprobarea specială de la autoritățile din Tg. Secuiesc sau Odorhei. Aflăm însă și alte lucruri interesante: „După cît cunosc starea psihică a Sepsisîngeorgenilor, sunt intoleranți, nu numai acum, ci și în trecut chiar. O asemenea procedură s-a urmat în Sepsisîngeorgiu și în 1848, cînd au adunat pe ai noștri în piață și acolo i-au constrîns a trece la una din confesiunile lor și sigur nu pot susține că și acum nu vor fi urmat tot așa.

Chiar și în alte comune, cum este (sic) Ozunul, Ojdula, ba chiar în Bretcu, se găsește cîte un șovinist de provoacă pe om direct a-și lăsa legea și neamul.

Chiar și parohului din Sepsisîngeorgiu Iosif Popoviciu, după ce a rămas văduv, i s-a făcut propunerea ca să se căsătorească a doua oară și va fi primit ca preot reformat" (subl. ns.).[73]

Mult mai cuprinzător este însă raportul aceluiași protopop către Consistoriu din 18 iunie 1917 (nr. 199), în care sublinia faptul că din 32 de preoți cîți existau în protopopiatul Trei Scaune au mai rămas numai 6, ceea ce arată că „mișcarea aceasta este pusă la cale pentru a se risipi oile. Nu știu cu ce vor fi învinovățiți preoții de au fost internați. După cît cunosc eu pe preoții Augustin Cosma, Ioan Toma, Moise Grecean și Nicolae Rădoiu, destul de prevenitor s-au purtat față de conlocuitorii noștri unguri. Se vede însă că pornirea aceasta se estinde asupra celor 9 comune matere ai căror credincioși nu știu vorbi românește, precum: 1. Aita, 2. Belini, 3. Cernat, 4. Doboli, 5. Lisnău, 6. Micouifalu, 7. Ozun, 8. Chichiș și 9. Sepsisîngeorgiu. În toate aceste comune cam 5613 suflete. La această pierdere ne putem aștepta ..."

La acest raport era anexată scrisoarea preotesei Susana Greceanu, soția preotului Moise din Chichiș, cu data de 8 iunie 1917, în care raporta că după arestarea preotului, „nu numai epitropii, ci întreaga materă a

71 Raportul nr. 104 din 3 aprilie 1937 al Prot. Trei Scaune (Bretcu), în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 137/1917.

72 Scrisoarea în același Dosar.

73 Raportul Prot. Bretcu nr. 84 din 14 martie 1917 în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiu, Dosar III, 137/1917.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

trecut, parte la legea unitară, parte la cea reformată. Soţul meu de faptul acesta nu ştie nici azi nimic . . .".[74] A doua scrisoare anexă la raport este a preotului Mihail Petru din Lisnău, din 12 iunie 1917, în care relata că „în comunele lui Rădoi, vin cu durere a-ţi aduce la cunoştinţă că acolo nu am ce căuta, căci ei îmi spun că s-au făcut unguri, afară doar de cei care sunt duşi la miliţie (armată, n. n.). Asemenea şi la Kökös (Chichiş n. n.), căci este dus şi el (= Moise Greceanu n. n.). De la mine încă au trecut vreo 12 familii (din 271 suflete n. n.), iar pe ceilalţi mi-a izbutit a-i opri". Este vorba de parohia Ozun, cu 148 suflete, cu filiile Comolău cu 134 suflete, Lunca cu 70, Sîntion cu 296 şi Reti cu 8, toate păstorite de preotul Nicolae Rădoiu, deportat în Şopron.[75] A treia scrisoare anexă era redactată în ungureşte de foştii epitropi Iosif Virág şi Iosif Ilieş din Chichiş, prin care declarau că au trecut la unitarieni.[76]

Abia la 26 septembrie 1917, pe baza unei autorizaţii speciale, protopopul Constantin Dimian din Breţcu s-a putut deplasa în Sf. Gheorghe, unde a aflat că credincioşii ortodocşi „presionaţi au trecut la alte legi", iar în biserică „sînt instalaţi soldaţi germani".[77]

Cazuri asemănătoare s-au petrecut şi în alte parohii din jur, rămase fără preot. De pildă, în Dobolii de Jos, al cărei preot, Ioan Toma, era închis la Cluj, a doua zi după arestarea lui (15/28 august 1916), notarul maghiar din sat a chemat cu toba pe toţi credincioşii, dîndu-le ordin ca în decurs de opt zile să treacă la catolici sau reformaţi. Cei care refuzau erau ameninţaţi cu deportarea în Galiţia şi confiscarea averii. În Budila — azi j. Braşov — preotul reformat a ameninţat chiar pe preotul ortodox că va fi luată biserica cu toată averea ei, dacă nu va trece şi el la reformaţi.[78] Deci era limpede că se urmărea maghiarizarea forţată a românilor prin Biserică! În mai multe comune din aceeaşi zonă jandarmii au confiscat odăjdiile, cărţile de slujbă şi diferite obiecte de cult; în Tîrlungeni, Purcăreni şi Teliu au fost confiscate şi matricolele parohiale.[79]

Din aproape toate bisericile româneşti din Transilvania au fost confiscate clopotele. Din turnurile catedralei din Sibiu au fost confiscate două, precum şi acoperişul de aramă al acestor turnuri, toate necesare pentru fabricarea de arme.[80]

Şi toate aceste lucruri se petreceau într-o vreme cînd zeci de mii de români luptau pe diferite fronturi pentru imperiul bicefal austro-

74 Moise Greceanu fusese pîrît de pastorul unitarian Vasco Béla şi arestat la ordinul prefectului Király Aladár, cum va relata el însuşi şi Postul de jandarmi Lisnău, în 1937. Cf. Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 328.

75 Cf. *Şematismul* publicat în Calendarul Arhiepiscopiei Sibiului pe anul 1914, p. 100.

76 Raportul cu cele trei anexe, în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 137/1917.

77 Raportul nr. 317, din 4 octombrie 1917, în acelaşi Dosar.

78 Cf. Actul consistorial nr. 5338/1917 în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului.

79 Pentru toate aceste treceri silite sau confiscări de bunuri să se vadă şi R. Cândea, *op. cit.*, p. 42—46.

80 *Ibidem*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ungar, iar împăratul şi prim-ministrul Tisza István promiteau că drepturile tuturor popoarelor „din monarhie" vor fi respectate cu sfinţenie ...

Soarta Institutului teologic-pedagogic din Sibiu. Îndată după ce România a declarat război Austro-Ungariei, iar trupele româneşti au intrat în Transilvania, autorităţile au dat dispoziţii ca ambele Consistorii, din Sibiu şi Blaj, să fie mutate la Oradea. Începutul s-a făcut cu Consistoriul blăjan, dus la Oradea cu pază militară de 35 de soldaţi şi o serie de agenţi secreţi („detectivi") în primele zile ale lunii septembrie 1916.

Condiţiile în care au fost transferate Consistoriul şi Institutul teologic-pedagogic din Sibiu sînt relatate de unul din cei care s-au bucurat de un asemenea tratament, profesorul Dr. Romulus Cândea.[81] „În 4/17 septembrie 1916 fu dus şi Consistoriul din Sibiu, într-un vagon de vite (arhimandritul conducător, asesorii consistoriali cu familiile, profesorii seminariali, cu totul 23 persoane, cu bagaj cu tot, în acelaşi vagon, cu toate că existau şi vagoane de persoane. În ziarele ungureşti se scrisese că am fost duşi în „tren special". Este un neadevăr; înainte de a pleca noi, în trenul acesta „special" fuseseră cai şi grîul încărcat ulterior fu iarăşi descărcat, pentru a ne face loc nouă. Doi jandarmi au însoţit vagonul acesta pînă la Oradea Mare, veghind să nu fugă cineva. În Vinţul de Jos, unde am stat în gară 19 ore, nu ne dădeau voie nici să ne îndepărtăm de vagon! După o călătorie de 4 zile şi 4 nopţi, întreruptă atît de des de urletele maghiarilor care veneau să spînzure toată „popimea valahă", sosi în sfîrşit Consistoriul, îmbogăţit cu multe învăţături sufleteşti, la Oradea Mare. Trei zile mai tîrziu sosi al doilea transport din Sibiu, dus din Sibiu pînă la Ocna Sibiului în ziua mare, în care militare — acoperite şi însoţite de husari unguri — în ploaia de gloanţe a artileriei româneşti, care nu putea să ştie că în aceste care nu erau soldaţi ... În Oradea Mare am trăit într-un fel de semisurghiun. Eram liberi, dar nu puteam călători decît spre apus! Şi după ce se dădu voie persoanelor singulare să se întoarcă cu permis special, pe cîteva zile în oraşele din Transilvania, doi profesori, Pavel Roşca şi autorul acestor rînduri, n-au avut nici această îngăduire. În schimb, eram cu o deosebită solicitudine păziţi cu toţii de un agent secret. Iar în 1918, în Sibiu, noi doi aveam un agent special, care ne însoţea şi „păzea" pretutindenea".[82]

Între cei duşi la Oradea se numărau: arhimandritul Dr. Eusebiu Roşca, directorul Institutului şi vicar „substitut", asesorii Matei Voileanu, Nicolae Ivan (viitorul episcop al Clujului), Lazăr Triteanu (viitorul episcop Lucian al Romanului), Dr. George Proca, asesori, Dr. Octavian Costea, secretar, Aurel Todoruţ, protocolist, Dr. Ioan Stroia, pro-

81 Romulus Cândea (1886—1973), doctor în Teologie la Cernăuţi şi în Filozofie de la Leipzig, profesor la Institutul teologic din Sibiu (1915—1919), la Facultatea de Teologie (1919—1922) şi apoi de Litere şi Filozofie (1922—1940) din Cernăuţi, apoi la cea din Cluj (1940—47), fost rector al Universităţii cernăuţene (1925—1926), membru corespondent al Academiei Române (1929).

82 R. Cândea, *op. cit.*, p. 23 şi n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

topopul Sibiului; profesorii: Dr. Vasile Stan, Dr. Pavel Roşca, Dr. Nicolae Bălan (sosit mai tîrziu), Dr. Romulus Cândea, Timotei Popovici şi alţii.

Secţiunea pedagogică a Institutului (cu profesorii: Dr. Silviu Dragomir, Victor Păcală şi Ascaniu Crişan) a fost mutată la Arad, funcţionînd în cadrul Institutului teologic-pedagogic de acolo, pentru anul şcolar 1916/17. Profesorul Dr. Aurel Crăciunescu fusese mobilizat ca preot militar, ca şi cînd n-ar fi fost destui preoţi-parohi! La Oradea cursurile s-au ţinut în condiţii cu totul improprii, pînă la sfîrşitul anului şcolar, care s-a încheiat la 31 mai 1917. Abia la 1 iulie 1917 s-a aprobat reîntoarcerea Consistoriului şi a Institutului la Sibiu, deşi era totul pregătit pentru aceasta încă de la 31 decembrie 1916. În toamna anului 1916 clădirea Institutului (refăcută radical în 1913/14) a fost transformată în spital militar, folosită ca atare pînă în ianuarie 1918.[83]

În afară de greutăţile refugiului la Oradea, cîţiva teologi au fost deportaţi în judeţul Şopron, iar alţii siliţi să se retragă cu trupele române dincolo de Carpaţi. Astfel, de la Institutul teologic din Sibiu, în septembrie 1916 au fost deportaţi în judeţul Şopron — se pare la Borisfalva — patru teologi: Nicolae Şoneriu din Cincul Mare, Ioan Pop din Bucerdea Vinoasă, ambii în anul III şi Emil Pop din Bucerdea Vinoasă (an II); dintre teologii de la Blaj a fost deportat Vasile Tătar din Cetatea de Baltă. În urma memoriilor făcute, la 21 aprilie 1917 Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii din Budapesta înştiinţa Consistoriul ortodox din Sibiu că Ministerul de Interne a admis — la 10 aprilie 1917 — ca aceştia „să fie concediaţi din locurile de internare şi să fie liberi a merge la Oradea Mare pentru continuarea studiilor teologice".[84] Notăm că după 1918 Nicolae Şoneriu a făcut şi studii de Istorie la Universitatea din Bucureşti, ajungînd profesor în Arad. Emil Pop (1897—1974), după terminarea studiilor teologice, a urmat cursurile Facultăţii de Ştiinţe Naturale a Universităţii din Cluj, ajungînd, cu timpul, profesor universitar la aceeaşi Facultate, membru titular al Academiei R. S. R. (1955) şi preşedinte al secţiei de ştiinţe biologice a acesteia (1963), om de ştiinţă emerit (1964), membru al mai multor Academii şi societăţi ştiinţifice străine.[85] Tot atunci a fost arestat şi teologul Ioan Oprinca de la Seminarul teologic din Lugoj, originar din satul Găbud — Alba, împreună cu tatăl şi sora sa, în vîrstă de 18 ani. Duşi la Cluj şi închişi în celule separate, erau supuşi la interogatorii, mai ales noaptea, fiind învinuiţi de spionaj în favoarea României. Deşi nu s-a putut dovedi vinovăţia lor, au fost deportaţi în comuna Ritring (Rezeny) din

83 Cf. *Anuarele Institutului teologic-pedagogic din Sibiu pe anii şcolari 1916/17 şi 1917/18.*

84 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, *Dosar III, 430/1916.* R. Cândea, *op. cit.*, p. 18 afirmă că ar fi fost deportaţi 6 teologi şi 2 elevi din secţia pedagogică a Institutului din Sibiu şi 3 teologi de la Caransebeş.

85 Cf. Vol. *Personalităţi româneşti ale ştiinţelor naturii şi tehnicii*, Bucureşti, 1982, p. 314—316 (se arată că a fost deportat în Borisfalva din septembrie 1916 pînă la 17 martie 1917).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

județul Șopron, unde au fost ținuți aproape un an de zile. Fuseseră denunțați de notarul comunal Fülöp Gábor.[86]

Mai consemnăm și faptul că Octavian Bîrsan din Corbi — Făgăraș (azi j. Brașov), absolvent al Institutului teologic din Sibiu (1914), a fost împușcat în toamna anului 1916, împreună cu cîțiva țărani, între care și primarul Zosim Dalea din Ucea de Jos.[87]

Din Banat a fost deportat în Șopron Emilian Novacovici, elev în anul III la Institutul teologic din Caransebeș (mai tîrziu preot în satul natal, Gîrbovăț — Caraș-Severin); a fost reținut acolo un an și două luni (1916—1917).[88]

Cîțiva tineri teologi de la Sibiu au fost nevoiți să se refugieze odată cu trupele române dincolo de Carpați (între ei se număra și profesorul de studii economice agricole Ion Oțoiu, care s-a reîntors din refugiu abia în decembrie 1918). Iată care erau acești tineri: Nicolae Colan din Araci — Covasna (viitorul mitropolit al Ardealului), Octavian Giurgiu din Zizin — Brașov, Andrei Oțetea din Sibiel — Sibiu (viitorul profesor universitar și academician), Dumitru Stroia din Cacova (azi Fîntînele) — Sibiu, mai tîrziu avocat, Nicolae Tolu din Sălișteș, Vlad Enescu din Moeciul de Jos — Brașov și Vasile Tipuriță din Vale — Sibiu, toți absolvenți ai anului II. Datorită faptului că au pierdut doi ani de studii, Consistoriul le-a admis să dea examenele anului III într-o sesiune specială, ca elevi „particulari", în mai—iunie 1919.[89] Nicolae Colan lucrase în redacția ziarului *„Ardealul"*, devenit *„România Nouă"*, care milita pentru realizarea statului național român unitar.

După atîtea luni de suferințe și jertfe, a venit și ziua cea mare „a învierii românești", cum o numea *„Telegraful Român"* într-un articol de fond, ziua de 1 Decembrie 1918, cînd, prin glasul celor 100.000 de români participanți la Marea Adunare de la Alba Iulia, s-a constituit pentru totdeauna „statul național român unitar".

Cîteva luni de teroare în Arad, Bihor și Sătmar. Pentru o parte a românilor suferințele nu s-au încheiat odată cu actul istoric de la 1 Decembrie 1918.

După cum era și de așteptat, acest act istoric a nemulțumit profund cercurile conducătoare ungare, care căutau cu orice preț să împiedice punerea în practică a celor hotărîte la Alba Iulia. În cursul lunilor noiembrie și decembrie 1918, ca și în primele patru luni ale anului 1919, gărzi naționale ungare în retragere spre pusta Ungariei, ca și unele unități militare au săvîrșit nenumărate acte de cruzime și de teroare asupra românilor, mai ales în părțile Aradului, Bihorului, Sălajului și Sătmarului. Au căzut jertfă răzbunării acestora numeroși avocați, preoți, învățători, dar mai ales țărani români din zonele amintite; numărul celor jefuiți de bunurile lor materiale era cu mult mai mare.

86 Cf. Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 204—205.
87 Informația Pr. Prof. Ioan Glăjar.
88 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 68.
89 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 6/1919.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Din numărul nesfîrşit de preoţi şi ţărani martiri vom prezenta doar cîteva cazuri mai deosebite. Facem începutul cu masacrul colectiv care s-a petrecut la Beliş — j. Cluj, în munţii Gilăului, pe valea Someşului Cald, la aproximativ 35 km de Huedin. În zona respectivă se afla Întreprinderea Forestieră Călăţele, proprietatea armeanului maghiarizat Urmánczy János din Budapesta. Pe lîngă o seamă de români din satele învecinate, în anii războiului au fost aduşi aici la muncă prizonieri de război sîrbi, italieni şi ruşi. Din pricina tratamentului inuman care li se aplica, la începutul lunii noiembrie 1918, aceşti prizonieri „se răscoală", provocînd stricăciuni şi pagube materiale în magazia cu alimente, în cursul căreia magazionerul a fost ucis, — după care au părăsit lagărul, plecînd fiecare spre casă. Jandarmii din localitate anunţă pe Urmánczy la Budapesta de cele petrecute. La apelul său, publicat în ziarul „*Pesti Hirlap*" din capitala Ungariei, se formează imediat un „detaşament Urmánczy", cu 65 de oameni, înarmaţi cu puşti şi mitraliere, sub comanda căpitanului Dietrich Antal. Cu aprobarea Ministerului de Război, detaşamentul este trimis cu un tren special spre Călăţele — Beliş, pentru a restabili ordinea. Rezultatul „expediţiei": cîţiva ţărani români ucişi în satul Morlaca lîngă Huedin, cîţiva în Călăţele, apoi 45 de ţărani (bărbaţi, femei, tineri şi bătrîni) masacraţi în Beliş. Alţi cîţiva ţărani au fost nevoiţi să strîngă cadavrele celor ucişi şi să le arunce în jăraticul depozitului de cherestea care ardea. Au urmat jafurile soldaţilor din „detaşament" în Beliş şi satele din jur. Cei masacraţi erau din mai multe sate în zona respectivă: 10 din Beliş, 1 din Văleni, 2 din Tufeni, 7 din Mănăstireni, 5 din Mărişel, 3 din Morlaca, 12 din Arada (azi Horea — j. Alba).

Masacrul de la Beliş a stîrnit indignarea tuturor românilor, dar şi a maghiarilor din Transilvania. Consiliul Naţional Român din Cluj a înştiinţat Consiliul Naţional Central Român din Arad, care tocmai atunci ducea tratative cu delegaţia ungară. O comisie de anchetă, formată din doi români şi doi unguri, au constatat şi recunoscut atrocităţile săvîrşite la Beliş. Dacă tratativele de la Arad au fost întrerupte, unul din motive era tocmai acest masacru asiatic, preludiu al masacrelor colective de la Treznea şi Ip din 1940 sau de la Moisei din 1944.[90]

Alt masacru a avut loc la Ciucea — j. Cluj, unde — în luna ianuarie 1919 — a fost trimisă o trupă de honvezi din Cluj, sub pretextul menţinerii ordinei. Timp de patru luni şi jumătate cît au stat aici, populaţia românească a fost expusă la felurite jafuri şi maltratări. Preotul Iuliu Truţia a fost nevoit să stea ascuns prin păduri, îmbrăcat în haine ţărăneşti (s-a oferit un premiu de 3000 de coroane pentru prinderea lui). Cîţiva ţărani români din comună au fost asasinaţi: Popa Gheorghe de 25 ani, Buze Teodor de 21 ani, Vlaic Petru de 24 ani, Nicoriciu Andrei de 23 ani,

90 Amănunte la Dr. Aurel Gociman, *Măcelul de la Beliş din 1918. 45 moţi împuşcaţi şi arşi pe rug de unguri*, Bucureşti, 1932, 79 p. (cu numele celor ucişi la p. 72—74).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Vulturar Vasile de 32 ani, Mateş Nuţu de 45 ani şi Vulturar Ioan de 63 ani.[91]

Între preoţii care au suferit în această perioadă consemnăm pe Ioan Opriş din Cristiş (azi cartierul Oprişani din Turda). Era într-o duminică din noiembrie 1918, cînd preotul Opriş a citit credincioşilor manifestul Consiliului Naţional Român Central, prin care poporul era îndrumat să constituie gărzi naţionale româneşti şi era chemat la Marea Adunare Naţională românească de la Alba Iulia. Dintr-odată au apărut jandarmii unguri care au împrăştiat pe cei prezenţi cu patul puştii. Toţi au fugit şi s-au ascuns. Unul din jandarmi a tras asupra preotului. Dus acasă pe braţe, şi-a dat în scurt timp obştescul sfîrşit, plîns de soţie, de cei şapte copii rămaşi orfani — între 1 şi 17 ani — şi de bunii săi credincioşi, care peste cîteva zile aveau să se îndrepte fără păstorul lor duhovnicesc spre Cetatea unirii, Alba Iulia. Jertfa lui Ioan Opriş n-a fost uitată. Satul în care a păstorit a primit numele Oprişani, fiind azi un cartier nou al oraşului Turda.[92]

Tot în cursul lunii noiembrie 1918, a fost ucis absolventul de teologie Atanasie Conceatu din Deta — j. Timiş. Fusese şi în deportare, în judeţul Şopron, din toamna anului 1916 pînă în vara lui 1918. Un grup de soldaţi unguri, cu doi ofiţeri, chemaţi în Deta de notarul comunal, au împuşcat 9 români, 2 sîrbi şi un bulgar. Între cei dintîi s-a numărat şi teologul Atanasie Conceatu, străpuns de baionete şi apoi împuşcat.[93]

Mult mai mare a fost însă numărul martirilor din părţile Crişanei. Între ei şi părintele Mihai Dănilă din Dijir — j. Bihor. În ziua de 14 februarie 1919, mergînd spre Marghita, a fost întors din drum de o patrulă de cinci soldaţi unguri şi un ofiţer. Dus la Primăria din Dijir, a fost învinuit că a făcut rugăciuni pentru România Mare, că a sfinţit tricolorul românesc în prima duminică după 1 Decembrie, că a deşteptat sentimentul naţional în sufletul păstoriţilor. A fost apoi bătut şi schingiuit împreună cu primarul Ion Orţanu, cum au putut constata şi unii din credincioşii săi, care i-au auzit ţipetele deznădăjduite. De aci a fost dus spre Marghita. Noaptea tîrziu, trupul său ciuruit de gloanţe a fost găsit de credincioşi lui, într-un şanţ, la vreo 5 km depărtare de parohie. A fost îngropat cu cinstea cuvenită unui preot, în ziua de 16 februarie 1919.[94]

În zilele de 14—15 februarie 1919, a avut parte tot de o moarte mucenicească, un confrate din Sătmar, preotul Isidor Silaghi din Bicău, ucis de o bandă de asasini condusă de un oarecare Rapolti. Masacrarea şi uciderea lui a fost relatată de urmaşul său la conducerea parohiei,

91 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 95.

92 S. Stanca, *op. cit.*, p. 157—158 şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 341, (pe baza Raportului Notariatului Oprişani nr. 217 din 25 aprilie 1936).

93 *Ibidem*, p. 320 (Raportul nr. 454/1936 al Plasei Buziaş).

94 Episcop Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 210; Ion Chişiu, *Mihai Dănilă, martirul din Dijir*, în *„Bihorul stră la hotare"*, Oradea, 1933, p. 16—19; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

care va fi fost martor al faptelor petrecute sau le deținea de la cei ce l-au cunoscut: „La 14 februarie 1919 a fost smuls din mijlocul familiei, pentru că a colectat bani pentru un steag românesc. L-au dus noaptea la Pomi, unde l-au bătut și l-au batjocorit, iar de acolo, în noaptea de 15 februarie, spre Seini. A fost împușcat pe malul Someșului și aruncat în apă, unde l-au găsit legat de rădăcina unei sălcii, mutilat în chipul cel mai îngrozitor. L-au recunoscut numai de pe o bucată rămasă din albituri, pe care se găsea monogramul său. A fost înmormîntat în Seini la 31 mai 1919, (fiind) în vîrstă de 40 ani".[95]

Tot în părțile Sătmarului trebuie să consemnăm numele preotului Corneliu Gavriș din Boinești. A murit — după cum se spunea într-un raport oficial — „în urma suferințelor îndurate din partea secuilor . . . căci a fost silit în miez de noapte, pe frigul iernii, cu zăpadă pînă la brîu, să fugă din pat neîmbrăcat, căutînd scăpare, din care cauză s-a îmbolnăvit atît de rău, încît a ajuns în mormînt".[96] Tot în părțile Sătmarului preoții Ioan Pușcariu din Apateu și Ioan Silaghi din Valea Vinului au fost condamnați la moarte, dar salvați în ultimul moment; Iustin Peter din Hideaga lîngă Baia Mare, arestat și dus în fața Consiliului de Război din Debrețin etc.[97] Preotul Valentin Copoș din Bobota — Sălaj a fost arestat la 22 martie 1919 de un colonel ungur, închis la Șimleu, apoi Nyiregyháza și la Budapesta, de unde a izbutit să fugă abia în iunie 1919.[98]

Dintr-un raport al Preturii Ineu — j. Arad, din 1936, aflăm că protopopul Augustin Tîrziu din Chereluș — Arad a fost ridicat de acasă în ziua de Paști din anul 1919, dus la Budapesta, „de unde numai corpul rece a fost readus de familia acestui român, mort pentru cauza unității naționale".[99]

În comuna Șimand — j. Arad au fost uciși amîndoi preoții, Cornel Popescu și Cornel Leucuța, arestați la 9 aprilie 1919, în săptămîna Patimilor, de comandantul bandelor maghiare din Socodor. La locul numit „canalul morii", au fost bătuți, maltratați și uciși; legați unul de altul cu o sîrmă, li s-a pus o piatră pe trupurile neînsuflețite, fiind aruncați într-un canal. Au fost găsiți abia în ziua de Paști și îngropați provizoriu în Socodor. După venirea armatei române, au fost exhumați și îngropați cu onoruri militare în ziua de 9/22 mai 1919, lîngă biserica din Șimand, la care slujiseră. În urma lui Cornel Popescu (n. 6/18 februarie 1886) a rămas o văduvă cu doi copii (7 și 4 ani), iar soția lui Cornel Leucuța (n. 1/13 aprilie 1889), cu un copil de 4 ani.[100]

Consemnăm aici și doi învățători confesionali. Primul era Ioan (sau Vasile) Filip din Bojeiu — Bihor, absolvent de teologie, arestat în comuna Marghita, chinuit, bătut și maltratat pînă ce a murit, sîngerînd intern.

95 Cf. *Ibidem*, p. 24.
96 *Ibidem*, p. 245.
97 *Ibidem*, p. 249, 250 și 252.
98 *Ibidem*, p. 236 și S. Stanca, *op. cit.*, p. 152—153.
99 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 25.
100 S. Stanca, *op. cit.*, p. 159—160 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 21 (pe baza relatărilor unor preoți, a Primăriei Șimand și a Preturii Sîntana).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Autopsia medicală constată omorul. Un raport de mai tîrziu al Preturii Marghita arăta că a fost arestat „pentru că a îndrăznit să vestească apropierea armatei române, încurajînd astfel pe românii din localitate".[101] Al doilea era tînărul învăţător Lazăr Timpa din Almaş — Arad (absolvent din 1915 al Institutului pedagogic din Arad), dus în gara Pădureni — Arad, „unde l-au bătut şi schingiuit pînă şi-a dat sufletul, iar cadavrul a fost îngropat pe terenul gării, în var". Abia după venirea armatei române, i s-a făcut slujba înmormîntării, în cimitir.[102]

Mai mulţi preoţi români au fost bătuţi şi jefuiţi: Florian Hajdău din Hidişelul de Sus, Petru Lascu din Bulz, Gheorghe Pop din Oşorhei, Petru Medeşan din Batăr, Gheorghe Roxin din Tinca — condamnat la moarte, salvat de armata română, — Teodor Tărău din Săcădat, Vasile Bodor din Săcal, Petru Cepeleu din Voievozi, Păltineanu din Monoştor, Emil Pereni din Borodu Mare şi alţii.[103] Din judeţul Arad au fost bătuţi de soldaţi unguri preoţii Dimitrie Popa din Comlăuş — condamnat la moarte, dar salvat de credincioşi, — Gheorghe Ţuricu şi Iustin Iancu din Grăniceri, Petru Marşieu din Socodor, Cornel Ursuţ din Şepreuş, Aurel Adamovici din Covăsinţ, Ioan Vlădescu din Sacoşul Mare — Timiş — condamnat la moarte dar salvat de un arendaş — şi mulţi alţii.[104]

Şirul atrocităţilor comise atunci n-ar fi complet dacă n-am pomeni numele a doi patrioţi români din Beiuş, avocaţii Dr. Ioan Ciordaş-Ciurdariu — fiu de preot, al cărui nume l-am mai amintit în paginile acestei lucrări, preşedintele Consiliului Naţional Român din Beiuş — numit prefect de Oradea şi Dr. Nicolae Bolcaş. Amîndoi au fost ridicaţi în noaptea de 3/4 aprilie 1919 de o bandă de asasini, condusă de căpitanul Verböczy şi locotenentul Ürmösi. Trupurile lor, oribil mutilate, au fost descoperite abia la 24 aprilie, într-o groapă săpată într-o grădină din satul Lunca (lîngă oraşul Dr. Petru Groza, fost Vaşcău), la aproximativ 30 km de Beiuş. Ulterior s-a constatat că, din dispoziţia aceluiaş criminal Verböczy, se întocmise o listă cu şase intelectuali români, care urmau să fie împuşcaţi pe rînd, cîte unul pe zi, a doua listă cu 17 intelectuali din Beiuş, îndeosebi profesori şi în sfîrşit, o listă de 46 „valahi" din toate categoriile sociale, mai ales ţărani. Înhumarea celor doi martiri — cu slujba prohodului — s-a săvîrşit la Beiuş, în ziua de vineri din „săptămîna luminată" a anului 1919! Se „luminaseră" pentru totdeauna şi plaiurile beiuşene unite pe veci cu „ţara-mamă"![105]

101 R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 209—210 (actul nr. 535 C. Pres. 1919, în Arhiva Episcopiei Oradiei); Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 33.

102 *Ibidem*, p. 23 (Raportul Primăriei Chişineu Criş nr. 331/1936).

103 *Ibidem*, p. 206—213 şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 33—43.

104 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 21—24.

105 Amănunte asupra acestei crime la Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 239—248; Petru E. Papp, *Din trecutul Beiuşului. Pagini de glorie şi de jertfe*, Beiuş, 1928, p. 240—266. Teodor Neş, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 508—528. Cîţiva asasini au fost prinşi mai tîrziu. În procesul care a avut loc la Tribunalul Oradea, între 29 mai şi 17 iunie 1925, cu audierea a peste 300 de martori, au fost condamnaţi: Magos József la 9 ani muncă silnică, Heinrich Sachs la un an şi trei luni; ceilalţi inculpaţi au fost achitaţi din lipsă de dovezi. P. E. Papp, *op. cit.*, p. 267—269.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În aceleași zile s-au comis și alte crime înfiorătoare în Bihor. Redăm cîteva din ele, după cartea venerabilului vlădică Roman Ciorogariu de la Oradea, *Zile trăite*. În hotarul comunei Lunca a fost găsit trupul neînsuflețit al lui Nicolae Bogdan, director de bancă din Vașcău (înmormîntat în 27 aprilie), ucis din dispoziția aceluiași căpitan Verböczy și a locotenentului Hánkoczy. În Seghiștel, cîțiva țărani au fost tăiați în bucăți și aruncați în foc, în Giurcuța alți țărani au fost arși de vii pe rug, în Bănlaca șase țărani au fost puși să-și sape groapa și împușcați deasupra ei; țăranul Gheorghe Tămaș din Poieni, numai cu o mînă, a fost îngropat în pămînt pînă în gît și împuns cu baionetele, iar cînd mai era o slabă licărire de viață în trupul său i-au adus părinții ca să fie împușcat înaintea lor. „Poate nici unul dintre sutele de morți n-a fost executat direct, ci prin cruzimi, una mai înfiorătoare decît alta". Se pare că la Seghiștel ar fi fost ca la 60 de morți și 40 de case arse. În Birtin a fost împușcat judele comunal Dimitrie Bolojan.[106]

Însuși vicarul Roman Ciorogariu — viitorul episcop — a avut multe de suferit în primăvara anului 1919, fiind mereu anchetat, percheziționat și pus sub supravegherea a cîte șase soldați, pînă în ziua de Paști, cînd a intrat armata română în Oradea (toți banii Consistoriului și ai săi personali au fost confiscați). Zeci de preoți bihoreni au fost nevoiți să-și părăsească parohiile, refugiindu-se în teritoriul ocupat de români, iar cei care au rămas au fost nevoiți să-și radă bărbile și să se îmbrace în haine țărănești. Numai în Oradea erau vreo 40 de preoți refugiați. Sate întregi au fost jefuite de soldați unguri (Olcea, Bratca, Oșorhei, Căuașd, Gurbediu, Margine, Săcădat, Lugașu de Sus, Seghiștel ș. a.).[107]

Suferințele au luat sfîrșit în zilele fericite ale lunii aprilie 1919. Odată cu învierea Mîntuitorului, se iviseră zorile învierii neamului românesc de pretutindeni. „Acum toate s-au umplut de lumină, și cerul și pămîntul și cele dedesubt", după cum spune o cîntare de la slujba Învierii. Dar s-au umplut de lumină prin atîtea jertfe de vieți de preoți și credincioși români, care stau la temelia actului istoric de la 1 Decembrie 1918 ! Jertfa lor n-a fost însă zadarnică! Statul român unitar era constituit pentru vecie! Consemnînd aici chipurile atîtor martiri ai unității românești, nu intenționăm să facem altceva decît să le aducem un smerit omagiu de recunoștință, dar în același timp să înfățișăm celor de azi cîteva pilde vii de dragoste, de dăruire, de jertfă, pentru țara aceasta și pentru binecuvîntatul ei popor.

106 R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 248 și 221; T. Neș, *op. cit.*, p. 579—582.

107 R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 206—228.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ÎN LOC DE CONCLUZII

Am prezentat o parte din suferinţele îndurate de înaintaşii noştri de pînă în 1918. Ele reprezintă crîmpeie din istoria noastră care nu trebuie uitate şi nici să rămînă îngropate în arhive sau în cărţi de specialitate, ci cunoscute de toţi cei ce-şi iubesc neamul şi istoria lui. Nu avem intenţia să expunem pe larg constatările care se desprind din paginile acestei cărţi. Nădăjduim că cititorul îşi va forma singur o imagine asupra vieţii româneşti din perioada „dualismului", o idee asupra perspectivelor sumbre care se deschideau Bisericii şi şcolii româneşti, dar şi pentru existenţa însăşi a poporului român, dacă n-ar fi fost izbăvit de suferinţe prin actul memorabil de la 1 Decembrie 1918.

Întreaga politică a statului ungar faţă de celelalte naţionalităţi, în perioada anilor 1867—1918, n-a avut decît un singur ţel: deznaţionalizarea lor. Popoarele de origine latină (românii) şi slavă (sîrbii, slovenii, croaţii, slovacii şi rutenii) care, datorită vitregiei vremurilor, au ajuns să fie desprinse de ţările lor şi alipite imperiului habsburgic — iar din 1867 Ungariei, — trebuiau să dispară cu orice preţ, ca neam şi ca limbă. Se ştie că timp de trei veacuri, patrioţii unguri au luptat pentru refacerea statului lor naţional, desfiinţat de turci şi de austrieci în 1541. Au purtat această luptă la început împotriva turcilor, care le transformaseră ţara în paşalîc apoi, în alte condiţii, împotriva Habsburgilor, după ce teritoriul fostului stat ungar a trecut în întregime sub stăpînirea lor, spre sfîrşitul veacului al XVII-lea. Dar oamenii politici unguri, începînd chiar cu revoluţionarii din 1848, în frunte cu Kossuth Lajos şi continuînd cu toţi oamenii de stat de pînă în 1918, n-au înţeles că şi alte popoare — nu numai ungurii — au dreptul să se bucure de libertate, de o viaţă de stat independentă. Încheierea acordului dualist austro-ungar din 1867 a dus la refacerea statului naţional ungar — deşi sub forma unei uniuni dinastice. Dar anul 1867 reprezintă şi începutul unei perioade de asupriri împotriva tuturor naţiunilor încorporate în noul stat, în vederea maghiarizării lor, sau, mai corect spus, a desfiinţării lor ca neam. Pentru realizarea acestui gînd, care a devenit o adevărată „doctrină de stat", o „dogmă politică", s-au folosit toate mijloacele: maghiarizarea şcolilor confesionale, a numirilor de localităţi, a numelor de persoane, reprimarea oricăror manifestări naţionale, colonizarea de elemente maghiare în zone locuite de alte grupări etnice, deznaţionalizarea unor români, slovaci şi ruteni din zonele cu populaţie compactă ungară ş. a. În slujba acestei idei, au fost solicitate să-şi dea concursul şi Bisericile sau confesiunile cu credincioşi maghiari, încercînd atragerea ortodocşilor sau uniţilor la

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

romano-catolici, reformaţi şi unitarieni. Acest fenomen se poate constata mai ales în zone din estul Transilvaniei, precum şi în Bihor, Sătmar şi Maramureş, unde şi-a întins autoritatea creaţia hibridă care a fost Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog. O Episcopie asemănătoare se preconiza şi pentru ortodocşii zişi „maghiari", în vederea acaparării de noi suflete româneşti.

În anii 1916—1918, aceste tendinţe de maghiarizare au cunoscut forme deosebit de violente, prin încercarea de desfiinţare a întregului învăţămînt românesc, prin deportarea şi întemniţarea a sute de preoţi şi alţi intelectuali români. Dacă Puterile Centrale ar fi cîştigat primul război mondial, s-ar fi pus în aplicare planurile lui Huszár Antal, Apponyi Albert şi Bethlen István, potrivit cărora urmau să fie înăbuşite orice manifestări ale sentimentului românesc, iar maghiarizarea să se intensifice şi să se caute noi soluţii pentru realizarea ei într-un timp cît mai scurt.

Aceste încercări s-au izbit însă de împotrivirea energică a patrioţilor români, între care s-au numărat şi slujitorii Bisericii. Înfruntînd prigoana autorităţilor, procesele şi anii grei de închisoare sau deportare, ei au oferit o minunată pildă de jertfă şi de dăruire pentru neamul lor, încît au fost urmaţi şi de marea masă a poporului, a credincioşilor. Aşa se face că, alături de intelectualii transilvăneni de altădată, au cunoscut închisorile ungureşti şi mulţi ţărani români cu dragoste de neam, de limbă şi de credinţa strămoşească.

Din paginile acestei lucrări, s-a putut constata că slujitorii Bisericii au fost alături de credincioşii lor în toate momentele de seamă ale mişcării naţionale româneşti din perioada dualismului. În 1865, de pildă, printre cei care au semnat „Pronunciamentul" de la Blaj se numărau şi o seamă de preoţi şi profesori de teologie, în frunte cu distinsul cărturar şi patriot Ioan Micu Moldovan. Războiul de Independenţă din 1877 a constituit un minunat prilej de manifestare a conştiinţei de unitate naţională românească. Profesorii de teologie, protopopii şi preoţii parohi au fost şi acum la datorie, organizînd sute de colecte printre credincioşi, pentru strîngerea de ajutoare în bani, alimente şi medicamente pentru ostaşii răniţi, orfanii şi văduvele de război. Rezultatul a fost impresionant. Românii transilvăneni au oferit cîteva milioane de lei, cu convingerea profundă că sprijină propria lor cauză şi că prin cucerirea independenţei de stat a României, se va putea realiza în viitorul apropiat şi statul naţional unitar, prin unirea Transilvaniei cu România. Ziarele transilvănene — între care, la loc de frunte trebuie să consemnăm *„Telegraful Român"*, redactat pe atunci de asesorul consistorial Nicolae Cristea, — îşi informau în permanenţă cititorii de evenimentele istorice care aveau loc „în ţară", despre eroicele lupte de la Griviţa, Plevna, Rahova şi Smîrdan, polemizînd cu presa oficială, care transmitea ştiri tendenţioase.

După 1869, o serie de profesori de teologie, consilieri, canonici şi protopopi au activat în cadrul Partidului Naţional Român din Transilvania şi al celui din Banat, unite într-un singur Partid în 1881, unii din ei fiind membri în Comitetul de conducere. Aşa se explică şi faptul că

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în Conferința extraordinară a Partidului de la Sibiu, din ianuarie 1892, care a hotărît întocmirea unui „Memorandum" către împărat de către o comisie de 25 de membri, între aceștia s-au numărat și cîțiva slujitori ai Bisericii. În impunătoarea delegație de 300 de români care a dus Memorandul la Viena pentru a-l prezenta împăratului Francisc Iosif I, au fost mulți preoți și protopopi. În cunoscutul proces al memorandiștilor care a avut loc la Cluj, în mai 1894, între cei condamnați la ani grei de detenție s-au numărat de asemenea cîțiva cunoscuți slujitori ai Bisericii: preotul Vasile Lucaciu, profesorii Dimitrie Comșa și Daniil Popovici-Barcianu, asesorul Nicolae Cristea, preotul Gherasim Domide, la care se adaugă o serie de preoți anchetați.

În anii care au urmat, spre sfîrșitul secolului trecut și începutul celui de al XX-lea, mulți preoți au fost condamnați la închisoare, pentru că au avut curajul să dezvăluie în presa vremii măsurile abuzive ale guvernelor ungare și ale autorităților locale de stat față de poporul român din Transilvania. Între ei se numărau același Vasile Lucaciu, Ioan Macavei din Archiud — Bistrița, profesorul Ioan Lupaș de la Sibiu, Teodor V. Păcățian, redactorul *Telegrafului Român* și alții. Unii preoți au fost închiși fie pentru că au sprijinit candidații români în alegerile parlamentare — ca Petru Laslău din Vălișoara — Hunedoara, — fie pentru că s-au împotrivit trimișilor Episcopiei greco-catolice de Hajdudorog — ca Gheorghe Mureșan din Moftinu Mic sau Mihai Ciurdariu din Doba, — fie pentru alte „atitudini nepatriotice".

Din 1905, cînd Partidul Național Român a reluat „politica activistă", printre deputații români aleși în Parlamentul din Budapesta se aflau și cîțiva slujitori ai altarului: preotul Vasile Lucaciu din Șișești, protopopii Gheorghe Popovici din Lugoj și Vasile Damian din Brad. Ei au luat cuvîntul de repetate ori, expunînd doleanțele poporului român.

Dar pe lîngă aceste personalități cunoscute, care și-au cîștigat un loc de seamă în istoria vieții naționale, culturale și bisericești a românilor transilvăneni, nu putem trece cu vederea miile de preoți și învățători „confesionali" care au luptat cu dîrzenie și cu adîncă dragoste de neam pentru salvarea școlilor poporale românești, în fața atîtor încercări ale Guvernelor ungare de a le desființa.

În lupta lor modestă, în parohia în care își desfășurau activitatea, ei au avut ca pildă pe vrednicii lor ierarhi — fie mitropoliți, fie episcopi — care și-au ridicat de atîtea ori glasul în Parlamentul (Casa Magnaților) din Budapesta, atunci cînd a fost vorba de legile școlare ale miniștrilor de tristă amintire pentru români Trefort, Apponyi și Zichy. Datorită vredniciei preoților transilvăneni de altădată, au fost salvate atîtea școli românești, păstrîndu-se, în același timp, limba și neamul.

Preoțimea românească și-a adus din nou aportul la lupta poporului român pentru libertate și unitate națională în cursul primului război mondial. Din paginile lucrării, s-a putut constata că peste o sută de preoți au fost aruncați în închisorile din Cluj, Tg. Mureș, Deva, Timișoara,

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Oradea, Seghedin, alţii — peste două sute — au fost deportaţi în judeţul Şopron sau în Zombor, unii cu soţiile şi cu copiii, iar peste o sută au fost nevoiţi să ia drumul pribegiei, refugiindu-se în vechea Românie, odată cu trupele româneşti. Mulţi dintre ei şi-au pierdut viaţa în închisoare, în exil sau în refugiu ori curînd după aceea. Cea mai mare parte a învăţătorilor confesionali au fost încorporaţi şi trimişi pe front, ca şi unii elevi ai şcolilor pedagogice ale Bisericii.

Un distins slujitor al Bisericii a primit însemnate misiuni din partea Guvernului român peste hotare. Era cunoscutul luptător pentru drepturile poporului român, Vasile Lucaciu, care trecuse în „ţara-mamă" încă din 1914, cu Octavian Goga, desfăşurînd o largă acţiune pentru intrarea României în război, alături de Puterile Antantei. A fost ales tot atunci preşedinte al Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, la Bucureşti. În 1917 a fost trimis în America (prin Siberia), iar de acolo a plecat la Paris şi Roma, pentru a face cunoscute pretutindeni revendicările româneşti.

Mai mulţi preoţi au slujit în calitate de confesori militari, aducînd cuvînt de mîngîiere şi de învăţătură soldaţilor români din armata austro-ungară, care luptau pentru interesele unor asupritori străini. Unii dintre ei au avut apoi rosturi de seamă în organizarea unităţilor de voluntari români din Italia, Rusia şi din alte părţi (Gheorghe Opreanu la Viena, Laurenţiu Curea la Praga).

Dar după doi ani, lacrimile de suferinţă s-au prefăcut în lacrimi de bucurie, în urma prăbuşirii imperiului austro-ungar şi a unirii Transilvaniei cu „ţara-mamă". La pregătirea acestui act memorabil din istoria ţării noastre, Biserica şi-a avut partea ei de contribuţie. La 18/31 octombrie 1918 s-a constituit Consiliul Naţional Român Central, cu sediul la Arad, un rol de seamă în cadrul acestuia avînd Vasile Goldiş, pe atunci secretarul Episcopiei Aradului. Tot la Arad a luat fiinţă Comandamentul gărzilor naţionale româneşti. Pe baza directivelor Consiliului Naţional Român Central, s-au convocat numeroase adunări populare în oraşele şi satele româneşti de pe întreg cuprinsul Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului, care au ales consiliile naţionale judeţene, orăşeneşti sau comunale, precum şi gărzile naţionale româneşti, în vederea asigurării ordinei publice şi a apărării poporului împotriva acelora care ar fi încercat să-l împiedice în afirmarea voinţei sale de libertate şi unitate naţională. În cadrul acelor adunări, s-au adoptat memorii şi moţiuni cu mii de semnături, prin care se cerea unirea Transilvaniei cu România.

Slujitorii Bisericii (episcopi, vicari, consilieri, profesori de teologie, protopopi şi preoţi parohi) au luat parte activă la lupta pentru unitate statală, ajutînd la constituirea şi funcţionarea consiliilor şi gărzilor naţionale aproape în toate oraşele şi satele. De pildă, la Sibiu au activat profesorii de teologie Silviu Dragomir şi Nicolae Bălan, la Blaj vicarul Vasile Suciu (viitorul mitropolit), cu profesorii Alexandru Borza şi Alexandru Ciura, la Caransebeş episcopul Miron Cristea, protopopul Andrei Ghidiu, profesorul de teologie Petre Barbu, la Oradea vicarul

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Roman Ciorogariu şi secretarul eparhial Aurelian Magier (viitorul episcop Andrei de la Arad) şi mulţi alţii. Propaganda naţională era susţinută şi de periodicele vremii, între care şi cele ale Bisericii: *Telegraful Român* de la Sibiu, *Biserica şi Şcoala* de la Arad, *Foaia Diecezană* de la Caransebeş, *Unirea* de la Blaj, la care se adaugă şi *Gazeta Poporului* de la Sibiu, redactată de profesorii de teologie Nicolae Bălan şi Silviu Dragomir şi de catehetul Ioan Broşu.

La 21 noiembrie 1918, cei cinci episcopi români din Ardeal (scaunele mitropolitane fiind vacante): Ioan Papp de la Arad, Miron Cristea de la Caransebeş, Dimitrie Radu de la Oradea, Iuliu Hossu de la Gherla şi Valeriu Traian Frenţiu de la Lugoj, au dat publicităţii o „declaraţie de adeziune" faţă de Consiliul Naţional Român Central, pe care îl recunoşteau drept singurul conducător politic al naţiunii române. Actul ierarhilor români este deosebit de semnificativ şi a avut un larg ecou în rîndurile clerului şi credincioşilor lor.

Pe baza directivelor Consiliului Naţional Român Central, la 14 noiembrie 1918 au fost trimişi într-o misiune la Iaşi profesorul Dr. Nicolae Bălan de la Institutul teologic din Sibiu (care, în 1920 va fi ales mitropolit al Ardealului) şi căpitanul Victor Precup. Profesorul Bălan a informat pe regele Ferdinand, generalul Constantin Coandă, preşedintele Consiliului de Miniştri, generalul Constantin Prezan, şeful Marelui Stat Major, Ioan I. C. Brătianu, Nicolae Iorga şi alţii despre situaţia din Transilvania. A discutat şi cu miniştrii Franţei, Angliei şi Statelor Unite de pe lîngă Guvernul român. Într-o scrisoare trimisă atunci de Nicolae Bălan lui Vasile Goldiş, recomanda să se întrerupă orice tratative cu Guvernul ungar şi „în timpul cel mai scurt posibil într-o adunare ce se va ţine oriunde, dar mai bine la Alba Iulia şi la care să participe mulţime cît mai mare şi reprezentanţii consiliilor locale de pretutindeni, proclamaţi alipirea necondiţionată la România, înainte de intrarea trupelor româneşti în Transilvania". Peste cîteva zile, a avut o întrevedere la Giurgiu cu generalul Berthelot, comandantul armatei franceze de la Dunăre.

La 15 noiembrie 1918, Consiliul Naţional Român, analizînd situaţia creată în Transilvania, a considerat că imperativul momentului istoric era convocarea unei mari adunări naţionale, care să exprime voinţa întregului neam românesc din Transilvania de a se uni cu Ţara-mamă. S-a hotărît, de asemenea, ca la Adunarea Naţională să participe atît deputaţi aleşi, cît şi delegaţi ai unor instituţii şi organizaţii obşteşti. Alegerea deputaţilor s-a făcut în cadrul circumscripţiilor electorale existente în 1910, la ultimele alegeri parlamentare şi anume cîte 5 de fiecare. Cele mai multe alegeri au avut loc în ziua de duminică 17 noiembrie 1918, după Liturghie, fie în bisericile parohiale, fie în clădirile şcolilor confesionale, atît de grav ameninţate cu numai cîteva săptămîni în urmă.

La Marea Adunare Naţională de la 1 Decembrie 1918, Biserica românească a fost reprezentată, în primul rînd, prin delegaţii de drept: cei cinci episcopi în funcţiune, 4 vicari, 10 delegaţi ai Consistoriilor ortodoxe şi ai Capitlurilor unite, 129 de protopopi, cîte un profesor de

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

la Institutele teologice-pedagogice, cîte 2 reprezentanţi ai studenţilor de la fiecare Institut teologic. Biserica a mai fost reprezentată şi prin numeroşi preoţi şi învăţători ai şcolilor confesionale — aleşi ca delegaţi în circumscripţiile amintite. În afară de aceşti delegaţi oficiali, numeroşi preoţi au participat la marea adunare românească împreună cu cei 100.000 români, veniţi să dea glas voinţei lor de veacuri de a fi una cu fraţii de la sud şi răsărit de Carpaţi.

În dimineaţa zilei de 1 Decembrie 1918, s-a săvîrşit Sfînta Liturghie cu Te-Deum în cele două biserici româneşti din Alba Iulia, iar la ora 10 s-a întrunit Marea Adunare Naţională Constituantă, la care au luat parte cei 1.228 de deputaţi şi delegaţi oficiali. În biroul Adunării au fost aleşi trei preşedinţi — George Pop de Băseşti, cu episcopii Ioan Papp de la Arad şi Dimitrie Radu de la Oradea, — 3 vicepreşedinţi şi 9 secretari. Raportul principal a fost prezentat de Vasile Goldiş, care a citit apoi şi istorica *Declaraţie de unire cu ţara mamă*. Primul punct preciza: „Adunarea Naţională a tuturor românilor din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească, adunaţi prin reprezentanţii lor îndreptăţiţi la Alba Iulia, în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decretează unirea acestor români şi a tuturor teritoriilor locuite de dînşii cu România". Se stabileau apoi „principiile fundamentale" după care urma să se conducă noul stat unitar: „1. Deplină libertate pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va întruni, administra şi judeca în limba sa proprie, prin indivizi din sînul său şi fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare şi la guvernarea ţării în proporţie cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc. 2. Egala îndreptăţire şi deplina libertate confesională pentru toate confesiunile din stat. 3. Înfăptuirea desăvîrşită a unui regim curat democratic pe toate tărîmurile vieţii publice. Votul obştesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporţional, pentru ambele sexe, în vîrstă de 21 de ani, la reprezentarea în comune, în judeţe sau în parlament. 4. Desăvîrşită libertate de presă, asociere şi întrunire; libera propagandă a tuturor gîndurilor omeneşti. 5. Reformă agrară radicală... 6. Muncitorimii industriale i se asigură aceleaşi drepturi şi avantaje, care sînt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus".

Adunarea Constituantă a ales apoi Marele Sfat Naţional Român, format din 212 membri, menit să exercite atribuţii administrative şi legislative. În afară de episcopi, în acest Sfat au fost aleşi numeroşi profesori de teologie, protopopi şi preoţi. Şedinţa Adunării Constituante a luat sfîrşit prin cuvîntarea rostită de episcopul Ioan Papp de la Arad, care a mulţumit tuturor pentru însufleţirea cu care au luat parte la dezbateri. La ora 14, pe „cîmpul lui Horea" s-au rostit mai multe cuvîntări de pe tribunele ridicate în mijlocul celor peste 100.000 de români. Între alţii, a rostit un memorabil discurs episcopul Caransebeşului Miron Cristea, apoi episcopul Iuliu Hossu de la Gherla ş. a. În aceeaşi zi s-au săvîrşit slujbe solemne în toate oraşele şi satele Transilvaniei, iar preoţii au arătat credincioşilor însemnătatea marelui act care se înfăptuia la Alba Iulia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În felul acesta, s-a încheiat lupta de veacuri a poporului român pentru unitatea statală, căci, după cum spune președintele României, Domnul Nicolae Ceaușescu: „Desfășurarea evenimentelor istorice demonstrează în modul cel mai categoric faptul că Unirea nu a fost efectul unei întîmplări, rodul unei simple conjuncturi favorabile sau al înțelegerilor intervenite la masa tratativelor, ci rezultatul luptei hotărîtoare a celor mai largi mase ale poporului, un act de profundă dreptate națională, realizarea unei concordanțe legice între realitatea obiectivă și drepturile inalienabile ale poporului, pe de o parte, și cadrul național cerut cu stringență de aceste realități. Tratatul de pace încheiat ulterior n-a făcut decît să consfințească starea de fapt existentă, situația creată ca urmare a luptei maselor populare din România și din Transilvania, a întregului nostru popor".[1]

Unirea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 a avut urmări binefăcătoare și pentru Biserica Ortodoxă Română. La 18/31 decembrie 1919 în scaunul vacant de mitropolit primat al României a fost ales episcopul Caransebeșului Dr. Miron Cristea, care în 1925 avea să devină primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. În același an al înființării Patriarhiei Ortodoxe Române, s-a votat și pus în aplicare noua Lege și Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române din țara întregită.

Biserica — prin slujitorii ei — și-a făcut datoria față de neam în decursul celor 51 de ani ai dualismului, sprijinind aspirațiile sale spre libertate națională și unitate statală. După 1918, începea o epocă nouă în viața țării și a Bisericii. Avînd pilda luminoasă a preoților din trecut, generațiile de preoți de după 1918 pînă azi le-au continuat cu dăruire munca în slujba poporului și a României pe veci întregită. Jertfele tuturor patrioților români dinainte de 1918 stau la temelia marilor realizări ale vremilor de azi, cînd toți cetățenii Patriei trăiesc într-o țară liberă, independentă și suverană, în care se bucură de aceleași drepturi și libertăți, fără deosebire de neam, de stare socială sau de convingeri religioase.

1 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, Editura Politică, București 1979, p. 275.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ANEXE

Capitolul I

1892. **Fragmente din Memorandul românilor din Transilvania şi Ungaria, privitoare la Biserică, şcoală şi presă.**

D. Biserica şi şcoala au rămas singurele sfere ale vieţii comune în care, graţie părinteştii purtări de grijă a Maiestăţii Voastre, românii îşi mai credeau ocrotită libertatea lor de dezvoltare naţională.

Articolul XLIV din legile anului 1868, § 14, asigurează autonomia bisericească, precum şi competenţa forurilor bisericeşti autonome în materie de religiune şi de instrucţiune.

În aceste autonomii e cuprins şi dreptul de a organiza şi conduce învăţământul în şcoalele poporale confesionale şi în cele medii înfiinţate şi susţinute de confesiuni.

Legislaţiunea maghiară, confirmînd prin crearea acestei legi o parte din drepturile de liberă dezvoltare culturală, pe care poporul român le avuse mai înainte din îndurarea Maiestăţii Voastre, nu putea să vază cu ochi buni foloasele culturale pe care le trăgeau românii din exercitarea acestor drepturi. După puţini ani s-au pus dar în discuţiune proiecte de legi care aveau de scop nu numai ştirbirea acestor autonomii şi mărginirea lor la nişte cadre în care avîntul cultural e peste putinţă, ci totodată şi silirea prin lege ca fiii oricărei naţionalităţi, în şcoalele confesionale, să înveţe limba maghiară. În vederea acestui scop, lucru nemaipomenit în lumea aceasta, s-a dispus prin lege ca învăţătorii şcoalelor confesionale să fie obligaţi în termene defipte (fixate, n. n.) a învăţa limba maghiară, dacă ţin să nu fie scoşi din oficiu.

Contra acestor intenţiuni au făcut din partea românilor reclamă arhiereii confesiunii greco-orientale şi a celei greco-catolice şi au ridicat glasul unii dintre deputaţi în dietă, arătînd nedreptatea şi siluirea ce ni se face, atentatul îndreptat contra vieţii naţionale a elementului român prin aceste dispoziţiuni, care atacă cele mai scumpe tezaure, limba, pe care o păstrăm cu atîta sfinţenie, ca moştenire lăsată de strămoşii noştri şi drepturile noastre religioase şi culturale.

Reclamele acestea, deşi sprijinite cu rezoane serioase, au rămas zadarnice, şi cu toate că relaţiunile de învăţămînt erau reglementate prin articolul de lege XXXVII, votat de dietă încă în anul 1868, proiectele noi au fost votate şi ridicate la valoarea de lege.

Creată odată legea, învăţători şi şcolari au fost siliţi să petreacă partea cea mai mare a timpului şcolar, 18 ore pe săptămînă, căznindu-se să înveţe o limbă cu desăvîrşire străină pentru dînşii, de care nu au nici o trebuinţă în relaţiunile lor locale. Astfel şcoalele confesionale au încetat a mai fi aşezăminte de cultură şi au devenit nişte focare pentru propagarea limbii maghiare.

Rezultatul acestei siluiri nu putea să satisfacă pe autorii legii, deoarece e lucru peste putinţă ca copiii de la sate să înveţe în şcoala poporală o limbă străină pe care nu o mai aud nicăieri afară de şcoală. De aceea, după zadarnice opintiri de zece ani, în anul 1891 s-a creat legea pentru azilele de copii, prin care copiii, începînd de la vîrsta de 3 ani, sînt siliţi a învăţa limba maghiară.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Legea aceasta s-a votat cu toate protestările naţionalităţilor nemaghiare din regatul ungar, dintre care îndeosebi românii au protestat în numeroase adunări poporale contra nemaipomenitului atentat la viaţa familială, care se comite prin scoaterea copiilor de cea mai fragedă vîrstă de sub purtarea de grijă a părinţilor.

Nu numai însă că nu s-a ţinut seamă de aceste protestări, ci a devenit totodată literă moartă şi § 14 din art. de lege XLIV de la 1868, precum şi §-ii prin care se confirmă dreptul autorităţilor bisericeşti şi al confesiunilor de a alege limba de învăţămînt pentru şcoalele confesionale, un drept care de sute de ani aparţine numai confesiunilor: limba maghiară a fost impusă, cu cea mai făţişă nesocotire a drepturilor de autonomie garantate de legi fundamentale, în şcoalele secundare confesionale române. Astfel, contra actelor donaţionale şi contra legilor azi în vigoare, limba maghiară a fost impusă ca limbă de propunere în şcoalele secundare din Beiuş, prin simple dispoziţiuni ministeriale.

Noi, românii, o poporaţiune completă de peste 3 milioane de suflete, contribuim cu sîngele şi cu averea noastră pentru susţinerea statului, nu avem încă pentru înaintarea noastră culturală nici un aşezămînt susţinut de stat. Nu avem universitate, ba nici catedre paralele, după cum s-a fost proiectat în anii 1865—1866 şi ni s-a pus în perspectivă cu ocaziunea înfiinţării universităţii din Cluj. Am ajuns atît de departe încît nici pentru catedra de limba şi literatura română nu mai este iertată propunerea în limba genetică, ba la universitatea din Cluj, prevederea acelei catedre e considerată ca o insultă adusă poporului român şi învăţămîntului superior.

Din banii plătiţi de noi statul nu susţine pentru dezvoltarea noastră naţională nici un gimnaziu, nici o şcoală medie, fie comercială ori economică, fie barem o şcoală pedagogică. Ba nu ni se mai dă nici autorizaţiunea de a înfiinţa noi înşine, din propriile noastre mijloace, şcoale secundare.

Legea pentru egala îndreptăţire, § 26, cuprinde următoarele dispoziţiuni: „Fondatorii vor stabili limba instituţiilor particulare şi a reuniunilor şi congregaţiilor". Ni se confirmă deci dreptul de a ne putea înfiinţa noi, ca confesiuni ori ca reuniuni, şcoalele noastre şi de a determina limba în ele. Chiar şi pentru şcoalele poporale ni se găseşte însă pe ici pe colo cîte o vină, pentru ca guvernul să aibă pretext de a le preface în şcoli comunale, pentru care guvernul poate mai uşor să impună învăţători maghiari şi limba maghiară. În vederea aceluiaşi scop se înfiinţează în comunele mixte şcoale comunale, şi românii, care au şcoalele lor confesionale, sînt siliţi de puterea publică a statului a contribui pentru înfiinţarea şi întreţinerea şcoalei comunale, pentru ca să renunţe în cele din urmă de a mai susţine şi şcoalele lor confesionale.

La Arad şi la Caransebeş, românii au stăruit în mai multe rînduri să li se deie autorizaţiunea de a înfiinţa din propria lor avere cîte un gimnaziu: guvernul a refuzat autorizaţiunea sub pretext de nimic şi cu învederata intenţiune de a sili pe români să-şi trimită copiii numai la şcoalele maghiare, unde preocuparea de căpetenie a învăţătorilor nu e dezvoltarea culturală, ci propagarea limbii maghiare şi a spiritului maghiar.

Pentru ca să poată propaga acelaşi spirit chiar şi din şcoalele confesionale, autorităţile şcolare ale statului şi cele administrative proteg şi susţin în şcoalele poporale ale confesiunilor învăţătorii destituiţi de autorităţile şcolare confesionale pentru abateri grave, dacă ei se disting prin zelul lor pentru propagarea limbii maghiare. Spre a înlesni protejarea acestor elemente, s-a emis chiar o ordonanţă ministerială, prin care se interzice destituirea unor asemenea învăţători fără de învoirea prealabilă a ministerului. Astfel se suprimă de fapt dreptul disciplinar al autorităţilor bisericeşti autonome, şi li se dă autorităţilor politice o putere discreţionară în ceea ce priveşte şcoalele confesionale.

Ba spre cea mai adîncă întristare a credincioşilor, chiar şi ajutorul de stat acordat de Maiestatea Voastră bisericii române greco-orientale pentru subvenţionarea preoţilor săraci e întrebuinţat azi de guvern spre aceleaşi scopuri. Cu toate protestările sinodului şi ale congresului bisericesc, guvernul şi-a însuşit dreptul de a distribui el prin autorităţile politice şi fără de consultarea autori-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tăților bisericești, acele subvențiuni, ca și cînd ele ar fi un fond de dispoziție pentru recompensarea serviciilor politice făcute de preoții greco-orientali. Tocmai de aceea, deși suma nu e mare, guvernul e atît de compromis între români, încît el n-a putut încă să găsească destui preoți români gata de a primi acest premiu, pentru ca să o poată distribui întreagă.

Maiestatea Voastră! Românii și-au păstrat naționalitatea în cele mai grele timpuri și o vor păstra și în lupta cu actualul sistem de guvernămînt. Lupta aceasta însă îi oprește în dezvoltarea lor firească, îi umple de amărăciune și-i înstrăinează din ce în ce mai mult de concetățenii lor maghiari, care, seduși și preocupați de idealuri nerealizabile, au pierdut simțămîntul comunității de interese care leagă pe popoarele adunate sub ocrotirea Maiestății Voastre, și risipesc puterile statului în zadarnice opintiri pentru anihilarea a tot ce nu e maghiar în statul ungar. A fost și este o datorie cetățenească să protestăm contra acestor opintiri, și avem conștiința de a ne fi făcut în toate împrejurările datoria aceasta: nouă, românilor, nu ni se poate face imputarea că am încurajat guvernul în mersul lui spre povîrnișul în care se află, tăcînd atunci cînd datoria noastră era să ne ridicăm glasul.

Guvernul însă a luat cele mai aspre măsuri pentru ca glasul nostru să fie înăbușit, ori cel puțin să nu străbată.

E. Legea de presă a fost croită anume în vederea acestui scop. Deoarece în Transilvania românii sînt în majoritate precumpănitoare, guvernul a ținut să aibă pentru Transilvania o mai liberă dispunere în ceea ce privește presa, pentru ca să poată înăbuși cu mai multă înlesnire exprimarea convingerilor.

Transilvania are dar nu numai o deosebită lege electorală, ci totodată și o deosebită lege de presă, mai aspră și contrară liberalismului.

Prin această lege guvernul a dat procurorilor putere discreționară de a urmări fără de nici un risc presa română și de a reprima orișice exprimare a convingerilor neîmpărtășite de guvern.

Pentru ca să fie sigur în toate împrejurările de succes, guvernul și-a rezervat să compună juriile prin ordonanțe ministeriale în orașe cu poporațiune maghiară. Astfel, juriul din Sibiu, care nu se simțise îndemnat a pronunța verdictele dorite de guvern a fost dizolvat, și s-au constituit jurii la Cluj și la Mureș — Oșorhei (Tg. Mureș, n. n.), unde jurații sînt maghiari, și astfel, față de ziarele române, judecători în propria lor cauză.

Pe cînd dar, în tot decursul celor 25 de ani de guvernare constituțională un singur ziar politic maghiar n-a fost tras la răspundere pentru combaterea guvernului ori pentru tulburarea bunei înțelegeri între popoarele conlocuitoare, deși ziarele maghiare sînt zilnic pline de cele mai violente atacuri, ziarele române în decursul aceluiași timp au fost mereu trase înaintea juriului, care n-a lipsit a pronunța verdictul de condamnare. Astfel, ziarele românești „Federațiunea", „Albina", „Observatorul", „Gazeta Transilvaniei", „Tribuna", „Românische Revue", au fost trase în judecată și condamnate fie pentru că au dezaprobat proceduri ilegale, fie pentru că au reprodus și combătut articole nepatriotice din ziare maghiare. Ba i s-a făcut proces de presă pînă chiar și unei persoane apărate prin imunitatea de deputat, pentru un manifest către alegătorii săi, care nu conținea decît cea mai fidelă exprimare a îngrijirilor patriotice împărtășite de toți românii.

Într-un singur an, 1888, s-au pertractat 7 deosebite procese contra ziarelor române, și autorii ori redactorii au fost osîndiți la pedepse grele, pentru că au avut curajul civic de a exprima convingerile românilor în ceea ce privește grava situațiune a țării.

Pentru reproducerea și dezaprobarea unui articol prin care un ziar maghiar propaga cultul kossuthist, un redactor al „Tribunei" a fost condamnat la un an de zile închisoare și ziarul la amendă grea. Alt redactor al aceluiași ziar a fost condamnat la aceeași pedeapsă pentru exprimarea aderării la manifestul deputatului Traian Doda, general c. r. în pensiune. Generalul Doda, el însuși a fost condamnat pentru același manifest la închisoare de doi ani, precum și la o mare amendă în bani, și numai grația Prea înaltă a Maiestății Voastre a scutit de prigoniri pe bătrînul încărunțit în merite pentru patrie și Tron.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Prigonirile însă n-au putut să-i oprească pe români de a-şi face datoria patriotică, şi astfel în anul 1890 a urmat o nouă serie de procese de presă, pornite contra ziarelor române. De astă dată mai mulţi ziarişti români au fost condamnaţi, între care un corespondent al „Tribunei" chiar la închisoare de un an şi jumătate, pentru că a dezaprobat cultul kossuthist al ziarelor maghiare.

Şi la nici o ocaziune nu s-a manifestat, ca în aceste procese de presă, tendinţa de a preface statul poliglot ungar într-unul naţional maghiar. Procurorii regeşti, chemaţi a interveni pentru respectarea legilor, nu s-au sfiit a cere ca juraţii să nu-şi formeze convingerea după cele zise în articolii incriminaţi, ci să citească printre rînduri, ori să nu judece conform dreptăţii şi după legile în vigoare, ci potrivit cu sentimentele lor de adevăraţi maghiari. Ba în faţa tribunalului regesc din Cluj, în faţa juriului de presă, în faţa unui numeros public, procurorul regesc a adresat acuzatului apostrofa că devotamentul către persoana Monarhului nu e încă patriotism şi a insultat în cei mai nevrednici termeni glorioasa decoraţiune acordată de Maiestatea Voastră grănicerilor de la Năsăud: „Pentru statornica perseverare în credinţa jurată 1848—1849", declarînd că faptele prin care românii au meritat acea decoraţiune sunt o neştearsă pată de ruşine pentru poporul român.

În Ungaria de astăzi, Maiestatea Voastră, păstrarea tradiţiunilor noastre dinastice, allpirea către Monarhie şi iubirea de neam sînt crime politice reprimate cu asprime şi nimic mai mult ca procesele de presă intentate contra ziarelor române nu dovedeşte că guvernul a ştiut totdeauna, şi ştie şi astăzi, cît de generală şi de adîncă e nemulţumirea românilor, dar n-a voit să ţie seama de ea, n-a ţinut să restabilească pacea şi buna înţelegere, ci a crezut că este bine şi potrivit cu interesele de rasă ale poporului maghiar ca să facă toate opintirile spre a nu lăsa să se manifeste nemulţumirea.

Reprodus din vol. *Românii din Transilvania împotriva dualismului*, Cluj-Napoca, 1978, p. 256—263.

1894. **Din sentinţa de condamnare a memorandiştilor.**

În baza verdictului juraţilor, toţi aceşti acuzaţi sînt şi judecătoreşte declaraţi vinovaţi de delictul de agitaţie prevăzut la art. 171 al Cod. pen., şi comis pe cale de presă în modul descris la art. 171 Cod. pen., — prin atacarea puterii obligatorie a legilor, — faptă pentru care în baza art. 173 al Cod. pen. se condamnă:

1. Dr. Ioan Raţiu, cu aplicarea art. 91 al Cod. pen. la 2 (doi) ani temniţă de stat.

2. Gheorghe Popp de Băseşti, cu aplicarea art. 91 Cod. pen. la un an temniţă de stat.

3. Dr. Vasile Lucaciu, cu aplicarea art. 90 Cod. pen. la 5 (cinci) ani temniţă de stat.

4. Dimitrie Comşa la 3 (trei) ani închisoare de stat.

5. Dr. Daniil P. Barcianu, la 2 (doi) ani şi 6 (şase) luni temniţă de stat.

6. Nicolae Cristea, cu aplicarea art. 91 Cod. pen. la 8 (opt) luni temniţă de stat.

7. Iuliu Coroianu, la 2 (doi) ani şi 8 (opt) luni temniţă de stat.

8. Patriciu Barbu, cu aplicarea art. 91 Cod. pen. la 2 luni temniţă de stat.

9. Dr. Teodor Mihali, la 2 (doi) ani şi 6 (şase) luni temniţă de stat.

10. Aurel Suciu, cu aplicarea art. 91 Cod. pen. la (un) an şi (şase) luni temniţă de stat.

11. Mihail Veliciu, la 2 (doi) ani temniţă de stat.

12. Rubin Patiţia, la 2 (doi) ani şi 6 (şase) luni temniţă de stat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

13. Gherasim Domide, la 2 (doi) ani şi 6 (şase) luni temniţă de stat.

14. Dionisie Roman, cu aplicarea art. 91 Cod. pen. la 8 (opt) luni temniţă de stat.

Obligă solidar pe toţi acuzaţii condamnaţi să plătească, sub sancţiunea urmăririi silite la Parchetul Regal din Cluj, în 15 zile, socotite de la rămînerea definitivă a sentinţei de faţă, spesele de procedură pînă aci fixate la 3011 florini 93 cruceri, şi cele ce se vor mai ivi.

În afară de aceasta, toţi acuzaţii condamnaţi sînt obligaţi să suporte fiecare după persoana sa spesele ce se vor ivi cu executarea pedepsei lor privativă de libertate.

Sînt obligaţi mai departe toţi acuzaţii condamnaţi să insereze odată pe cheltuiala lor proprie în limba oficială maghiară — a statului — sentinţa aceasta şi motivarea ei, în toată întinderea, în 15 zile socotite de la rămînerea definitivă a prezentei sentinţe, avînd să înainteze în acelaşi termen Parchetului Regal din Cluj pentru dovadă numerele respective, în următoarele ziare:

„Kolozsvár", „Ellenzék", „Erdélyi Hiradó", „Tribuna", „Gazeta Transilvaniei", „Foaia Poporului", „Dreptatea", Hermannstädter Zeitung", „Nemzet", „Magyar Hirlap", „Budapesti Hirlap", „Pesti Hirlap", „Pesti Napló", şi „Pester Lloyd"...

După rămînerea definitivă, această sentinţă se ordonă a se comunica oficiilor episcopeşti gr. cat. şi gr. ort., Ministerului Ung. Regal de Culte şi Instrucţiune Publică cum şi Barourilor de Advocaţi din Cluj, Sibiu, Arad, Alba Iulia şi Tg. Mureş.

În sfîrşit se ordonă, că după ce prezenta sentinţă va rămîne definitivă, întreg dosarul să fie trimis Parchetului Central Regal din Cluj, ca reprezentant al Ministerului Public, — pentru a face propunerile sale în privinţa acuzaţilor Romulus Crainic şi Septimiu Albini, deoarece faţă de dînşii a fost susţinută acuza.

M o t i v e:

Dr. Ioan Raţiu, Gheorghe Popp de Băseşti, Dr. Vasile Lucaciu, Dimitrie Comşa, Dr. Daniil P. Barcianu, Nicolae Cristea, Iuliu Coroianu, Patriciu Barbu, Dr. Teodor Mihali, Aurel Suciu, Mihai Veliciu, Rubin Patiţia, Gherasim Domide şi Dionisie Roman, după ce cei 12 juraţi i-au declarat vinovaţi pe sus-numiţii, — în baza acestui verdict, ei au trebuit a fi şi judecătoreşte declaraţi vinovaţi de delictul ce li s-a atribuit, şi care s-a descris în partea dispozitivă a sentinţei, şi din acest motiv au trebuit a fi condamnaţi.

Cu excepţia lui Dr. Vasile Lucaciu, faţă de toţi ceilalţi acuzaţi instanţa a luat în consideraţie, ca moment atenuant, faptul că ei nu au mai fost pedepsiţi. Din contră, faţă de toţi acuzaţii condamnaţi (s-a avut în vedere) caracterul periculos al delictului de agitaţie, atacîndu-se valabilitatea puterii obligatorii a uneia din cele mai cardinale legi fundamentale ale Ungariei, a legii numită Legea Uniunii, prin care s-a decretat unirea vechiului Ardeal cu Ungaria propriu-zisă. În afară de aceasta, instanţa a mai considerat ca împrejurare agravantă faţă de Dr. Ioan Raţiu faptul că, în privinţa comiterii infracţiunii, dînsul, în urma funcţiunii sale ca preşedinte, avea răspundere mai mare; faţă de dr. Vasile Lucaciu, situaţia lui de preot, şi în urma acesteia faptul, că în acest post şi-a călcat mai grav obligaţia de cetăţean al statului de a se reţine de la comiterea unor asemenea fapte, mai departe faptul că, după convingerea instanţei, el a fost autorul intelectual al întregii mişcări, şi, în sfîrşit, faptul că la dezbaterea finală a manifestat o atitudine dîrză; faţă de Dimitrie Comşa, împrejurarea că, în calitate de secretar al comitetului, a dezvoltat activitate mai mare la comiterea faptului incriminat şi la dezbaterea finală s-a servit de apărări neîntemeiate; faţă de Dr. Daniil P. Barcianu, apărările false; faţă de Nicolae Cristea, statul său preoţesc; faţă de Iuliu Coroianu faptul că, după propria sa recunoaştere, el a fost redactorul şi raportorul în comitet al textului imprimatului inacţionat; faţă de Rubin Patiţia

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

și Dionisie Roman, atitudinea dîrză manifestată la dezbaterea finală și apărările false; în sfîrșit față de Gherasim Domide, funcția sa de preot și atitudinea dîrză manifestată la dezbaterea finală.

Considerînd și apreciind împrejurările atenuante și agravante enumerate, instanța a găsit, că pedeapsa aplicată acuzaților este în consonanță cu gravitatea infracțiunii comise.

Reprodus după Ioan P. Papp, *Procesul Memorandului românilor din Transilvania.* Acte și date, vol. I, Cluj (1932), p. 312—314.

1894. **Relatările ziaristului și scriitorului Ioan Rusu Șirianu (1864—1909) despre persecuțiile îndreptate împotriva românilor după procesul Memorandului.**

Trebuie să mai constatăm la acest loc, că procesul Memorandului a fost numai începutul înfricărilor, că de la proces încoace s-a inaugurat un sistem de terorizare cum nu s-a mai pomenit în state constituționale. N-a fost destul că agenții siguranței publice au împiedicat mii de ctățeni români să asiste, ca simpli spectatori, la proces, dar deja a doua zi după proces, membrii comitetului național au mers spre casă între baionetele jandarmilor, care au întesat toate gările.

La sate s-a început o goană sălbatică contra tuturor celor ce au fost la Cluj. Notari, juzi și alți slujbași comunali au fost pur și simplu destituiți și amendați de solgăbirăi, calificîndu-se ca trădare de patrie adeziunea lor față de luptătorii cauzei române. Percheziționile domiciliare se făceau cu sutele și cu un aparat de parcă într-adevăr s-ar fi descoperit o conspirație, parcă am fi trăit în plin regim de teroare. Jandarmii au pătruns noaptea în casele pașnicilor români, răscolind totul, fără a păstra fie măcar și numai cele mai elementare forme de legi, ci trecînd peste considerațiuni umanitare, de la care încolo începe brutalitatea.

Agenții siguranței publice au mers pînă acolo că, din simplă bănuială, un venerabil preot român a fost dus drum lung și obositor între baionete, l-au maltratat ca pe un ucigaș, ceea ce s-au văzut silite să constate chiar și autoritățile superioare. Nu s-a cruțat nici altarul sfînt, ci jandarmii au pătruns chiar și în locașul dumnezeiesc, nelăsînd pe români în pace nici chiar să-și înalțe ruga fierbinte către cer. Subofițerii de jandarmi s-au pus să controleze pe preoți și în biserici, au oprit adunări învățătorești și preoțești. Peste tot, drepturi înscrise nouă în constituția statului au fost ignorate, călcate în picioare, cu un cinism revoltător.

Iar ca într-adevăr să se dea aspectul de domnie tristă cu baioneta, s-a adus asupra capului nostru miliția, fără ca prin o singură abatere de la lege din partea noastră să se poată justifica acele măsuri. E nemaipomenită apoi goana ce se pornise contra tinerimii noastre universitare. Patruzeci și trei dintre cei mai de valoare studenți universitari erau cît pe ce să facă cunoștință cu temnița, numai pentru că, cu prilejul procesului din Cluj, ei au arătat că nu vor să se dezlipească de tulpină, de părinții și de frații lor, ci în chip lăudabil au ținut să demonstreze că națiunea noastră are viitor frumos, căci îi avem pe ei, fala și comoara noastră.

Ce să mai zicem apoi de faptul, că chiar țărance au fost prigonite, pentru că au purtat brîu tricolor și au cîntat doine românești, că în multe locuri s-au oprit horele (jocurile) și orice petrecere națională, pentru că, avînd conștiința curată, cei de la stăpînire în toate vedeau conspirație, în toate trădare de patrie și agitațiune perversă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Într-astea, Curtea cu juraţi de la Cluj urma a da aproape pe fiecare săptămînă cîte un spectacol, cîte un verdict, unul mai aspru decît celălalt, aşa că, în afară de osîndiţii în procesul Memorandului au intrat în temniţă încă alţi 30 de români. Sînt nenumărate apoi condamnările făcute pe la judecătoriile cercuale, dar mai ales pedepsele date pe cale administrativă, căci lucru unic în felul său, la noi administraţia are şi latitudinea de a ne împovăra în anumite cazuri cu amende grele şi chiar cu temniţă ordinară.

Nimic n-a produs însă furtună şi indignare, ca arestarea bruscă a membrilor Comitetului naţional. Şeful (Ioan Raţiu, n. n.) care a încărunţit în luptă onorabilă şi leală, el, stejar falnic al unui popor plin de viaţă, a fost ridicat brutal şi pornit spre temniţă, ca un făcător de rele.

Preotul (Vasile Lucaciu n. n.), care abia ieşise din temniţă, abia că a avut timp să îngenuncheze la altarul dumnezeiesc, de asemeni a fost ridicat dintre sătenii care îl încunjurau cu o sfîntă ardoare. Azi zace zăvorît pentru mulţi ani, în singurătatea ucigătoare a temniţei. Tot aşa s-a întîmplat şi cu ceilalţi bărbaţi vrednici şi luptători neînfrînţi ai noştri, cu toate că legea spune lămurit că numai făcătorii de rele, care se împotrivesc, sînt de tratat astfel.

Liniştea şi pacea a zeci de familii a fost nimicită şi azi nu ştim cine sufere mai mult, cei închişi în temniţă, ori exilatele de prin jurul zidurilor, cu atîta blestem încercate? Nu ştim pe cine să deplîngem mai tare, pe părinţii răpiţi din sînul familiei lor iubite, ori copiii nevinovaţi, care cresc în umbra şi tristeţea temniţelor?

Reprodus după Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 727—729.

1895. **Ordin al ministrului de Interne din Budapesta privind interzicerea Partidului Naţional Român din Transilvania** (din care făceau parte şi preoţii români).

Prin ordinul cu numărul 321 din 1894, luna iunie 16, am sistat activitatea aşa-numitului Partid Naţional Român. Prin ordinul numărul 1488, data din 7 decembrie 1894, am calificat, în virtutea paragrafului 1 din Art. de lege XL de la 1879, ca infracţiune transgresiunea împotriva acestei opriri. Prin urmare, oricine participă la întrunirile ori la convocarea întrunirilor, care răspund direcţiunii numitului Partid, va fi pedepsit, în înţelesul §-lui 16 din Art. de lege XL de la 1879, şi în temeiul acestui ordin, cu închisoare pînă la 15 zile şi cu amendă la 100 fl. Publicînd acest ordin al meu, în înţelesul §-lui 9 din Art. de lege XL de la 1879, adaug totodată că privitor la intrarea în vigoare a aceluia e normativ paragraful acum citat al legii.

Budapesta, 6 ianuarie 1895.

Hieronymi m. p.

Reprodus din Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1895, p. 414 şi Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 675.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Capitolul II

1874. **Rezoluţia imperială prin care nu s-a recunoscut alegerea episcopului Ioan Popasu ca mitropolit al Ardealului.**

La propunerea ministrului meu regesc ungar de Culte şi Instrucţiune Publică, pe episcopul Caransebeşului Ioan Popasu, pe care Congresul Mitropoliei greco-orientale române convocat la Sibiu în 27 octombrie a. c., l-a ales, cu majoritatea voturilor, la 1 noiembrie a. c., ca mitropolit greco-oriental român, în puterea dreptului meu regesc prevăzut în § 157, punctul 13 al Statutului Organic congresual, nu am aflat (socotit, n. n.), a-l întări în această demnitate de mitropolit. Drept aceea, îndrum pe ministrul meu ungar de Culte şi Instrucţiune Publică, ca aducînd la cunoştinţa numitului Congres această rezoluţiune a mea, să-l provoace pe acela la o nouă alegere de mitropolit, cu excluderea candidatului respins de mine.

Reprodus din *Telegraful Român*, an. XXII, nr. 91, din 17/29 noiembrie 1874, p. 360.

1902. **Adresa Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii din Budapesta, prin care se comunică mitropolitului Ioan Meţianu că n-a fost recunoscută alegerea lui Vasile Mangra ca episcop la Arad.**

Nr. 4485 Pres.

Înalt Prea Sfinţite, Domnule arhiepiscop şi mitropolit,

Maiestatea sa chesaro şi apostolică regească, prin prea înalta rezoluţiune datată în Viena la 15 decembrie a. c., *nu s-a îndurat a întări* alegerea vicarului episcopesc de la Oradea Mare şi protosincel Vasile Mangra de episcop gr. or. român al diecezei Aradului, săvîrşită în sinodul ţinut la 12 iunie a. c.

Despre aceasta, cu provocare la reprezentaţiunea (=memoriul, n. n.) Înalt Prea Sfinţiei Tale, din 27 iunie a. c., cu nr. 204 şi pe lîngă restituirea comunicatelor (actelor n. n.), am onoarea a Te încunoştiinţa cu acea recercare, ca potrivit împuternicirii mele, primite prin mai sus provocata prea înalta rezoluţiune, să binevoeşti, în propria sferă de competenţă, a face cît mai curînd dispoziţiunile de lipsă pentru îndeplinirea vacantului scaun episcopesc gr. or. român arădean, conform normelor în vigoare.

Primeşte, Înalt Prea Sfinţite, expresiunea sinceră a consideraţiunii mele.

Budapesta, în decembrie 1902

Wlassics, m. p.

Reprodus din *Telegraful Român*, an. L, nr. 138 din 10/23 decembrie 1902, p. 559.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1909. **Adresa Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii din Budapesta, prin care se comunică mitropolitului Ioan Meţianu că nu a fost recunoscută nici a doua alegere de episcop la Caransebeş.**

Nr. 116.235.

Excelenţa Voastră, Domnule arhiepiscop şi mitropolit,

Maiestatea Sa ces. şi apostolică regească, prin prea înalta rezoluţiune, datată în Viena la 28 septembrie anul 1909, nu s-a îndurat a afla că este de confirmat alegerea protosincelului Dr. *Iosif T. Bădescu*, de episcop gr. ort. român al Caransebeşului, făcută din partea Sinodului diecezan, convocat pe 12 iulie, calendarul nou, anul 1909, la Caransebeş. Totodată Maiestatea Sa ces. şi apostolică regală s-a îndurat a ordona prea graţios ca dispoziţiile necesare pentru îndeplinirea (ocuparea, n. n.) scaunului episcopesc gr. ort. român din Caransebeş să fie făcută de Excelenţa Voastră, cu excluderea celor deja aleşi (Filaret Musta şi Iosif Bădescu, n. n.).

Cînd deci, cu provocare la preţuita reprezentaţiune (memoriu, n. n.) a Excelenţei Voastre din 6 septembrie a. c., numărul 355 M şi pe lîngă retrimiterea anexelor ce le avea, am onoare a comunica această prea înaltă hotărîre Excelenţei Voastre, Vă rog ca în înţelesul aceleia şi conform §-lui 98 din Statutul Organic al Bisericii gr. ort. române, să binevoiţi a face, fără amînare, dispoziţiunile necesare pentru îndeplinirea scaunului episcopesc gr. ort. român din Caransebeş, cu ţinerea în vedere a restrîngerii precizate în prea înalta rezoluţiune.

Primiţi Excelenţa Voastră, expresiunea sinceră a deosebitei mele stime.

Budapesta, 6 octombrie 1909.

Pentru ministru
Tóth, m. p.
secretar de stat

Reprodus din *Telegraful Român*, an. LVII, nr. 103 din 1/14 octombrie 1909, p. 439.

1918. **Ministrul Appony Albert numeşte „comisari guvernamentali" la Sinoadele eparhiale din 1918.**

Nr. 4919/918 Pres. Strict confidenţial

Excelenţa Voastră, Domnule arhiepiscop şi mitropolit!

Evenimentele timpului din urmă au provocat necesitatea ca statul ungar să-şi exercite dreptul de supremă inspecţiune în adunările Bisericii greco-orientale române, într-o măsură mai intensivă. În scopul acesta, am onoare a Vă aduce la cunoştinţă că pentru reprezentarea mea în sinodul eparhial, ce se va ţinea anul acesta în 12 mai (eventual şi în alte zile), am încredinţat pe comisarul meu guvernial, baronul Petricsevich Horváth Emil.

Pe cînd Vă rog Excelenţă ca să binevoiţi a da reprezentantului meu numit, în activitatea sa, sprijinul cel mai larg, totodată îmi ţin de datorinţă a comunica Excelenţei Voastre şi aceea că, comisarului meu guvernial i-am dat împuternicirea

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ca întrucît purtarea celor prezenți în sinod ar cădea sub excepțiune sub raportul fidelității față de stat, mai întîi să-l facă atent pe respectivul, apoi în caz de necesitate să poată lua și măsuri pentru dizolvarea sinodului.

Primiți, etc.

Budapesta, la 7 mai 1918.

Apponyi, m. p.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916. „Zona culturală"*, Sibiu, 1919, p. 122—123 și Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1912. Fragmente din bula papală „Christifideles Graeci", prin care se înființa Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog.

Ascultînd cu bunăvoință dorința Majestății Sale Francisc Iosif, Împăratul Austriei și Regele apostolic al Ungariei, precum și rugările venerabililor noștri frați, ale Cardinalului Primat Arhiepiscop de Strigon (Esztergom n. n.) și ale altor sfinți prelați ai aceluiași regat, cumpănind toate cu diligință și cu studiu matur, suplinind afară de aceea, întrucît ar fi de lipsă, învoirea celor ce sînt sau se cred a fi interesați, din plenitudinea puterii apostolice, hotărîm să înființăm în regatul ungar o dieceză catolică de ritul grecesc, care se va numi de Hajdudorog, în chipul ce urmează.

Înainte de toate, dăm și asignăm (acordăm, n. n.) pentru totdeauna teritoriului acestei noi dieceze parohiile ce le vom numi mai jos. În ce privește parohiile ce se vor despărți din Arhidieceza de Făgăraș, cari adecă și ele sunt separate de noua dieceză și departe de scaunul ei episcopesc, permitem să fie cîrmuite de episcopul de Hajdudorog printr-un vicar, numit și constituit de el.

Scaunul episcopesc al acestei dieceze, ale cărei margini s-au fixat astfel, îl ridicăm și instituim în orașul numit de toți „Hajdudorog", care este destul de mare și este prevăzut cu cele ce ușurează traiul și de la care își are numele și însăși dieceza; iar biserica care este acolo, fiind închinată Intrării în biserică a Fecioarei Maria și care este frumoasă și potrivită și pînă acum a fost parohială, o ridicăm și înălțăm pentru totdeauna, avînd același titlu și hram, la rangul și demnitatea de catedrală; în care, afară de aceea, ridicăm și instituim pentru totdeauna un capitlu catedral, care va sta din șase canonici, sub un arhipresbiter sau prepozit mare;

... Reședința noului episcop și a urmașilor săi de pe vremuri o punem în casele îmbiate (oferite n. n) de comuna Hajdudorog, cari vor trebui însă restaurate cu cheltuiala guvernului maghiar, ca să poată fi întru toate locuință cinstită și potrivită pentru însuși episcopul și pentru aula sa episcopească. De asemenea, în urma înțelesului avut cu același guvern, asignăm (acordăm n. n.) și dăm mesei episcopale ca donațiune suma de patruzeci mii de coroane, care se va plăti an de an din erariul public; pentru curia episcopală și alte oficii diecezane o altă sumă de douăsprezece mii de coroane; în sfîrșit, pentru vicarul așezat peste parohiile ce se vor despărți din Arhidieceza de Făgăraș, aceeași sumă de coroane, de care se bucură în Ungaria ceilalți vicari ai diecezelor de ritul grecesc.

De asemenea și canonicilor noului capitlu catedral, afară de locuință cinstită și potrivită, în casele ce se vor face de comuna Hajdudorog, le asignăm și dăm întru toate aceeași dotațiune, ce se va plăti de guvernul unguresc, de care se bucură în Ungaria capitularii altor catedrale de ritul grecesc...

Și voim ca guvernul ungar, amăsurat (conform, n. n.) sarcinei ce a luat asupra sa, să suporte cheltuielile de lipsă, fie pentru repararea caselor atît episcopești cît și canonicești, precum și ale internului bisericii catedrale și ale sacrariului, fie pentru cultul catedralei.

Îndată ce va cere lipsa, poruncim ca pentru instruirea și creșterea clerului tînăr să se ridice seminar arhidiecezan, căruia tot guvernul Ungariei îi va presta edificiile ce va fi zidit, împreună cu cheltuielile pentru repararea lor și pentru nutrirea și susținerea alumnilor (elevilor bursieri, n. n.) și profesorilor.

Poruncim și aceea, ca vechile mese episcopești de ritul român, să-și păstreze, ca și mai înainte, beneficiile avute pînă acum, precum și fundațiunile pioase

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

făcute în favorul diecezelor românești, așa că nici decît să nu fie îngăduit și să nu se poată despărți de acele dieceze și de noua dieceză de Hajdudorog.

Ce privește limba liturgică a acestei dieceze nou înființate, poruncim să fie greaca veche, iar cea autohtonă (maghiară, n. n.) să se sufere (admită, n. n.) numai în funcțiunile extraliturgice, și în același chip cum este îngăduit a se folosi de ea, amăsurat decretelor Sfîntului Scaun, în bisericile de ritul latin.

Și pentru ca preoții noii dieceze amintite să aibă vreme de-a învăța limba greacă, încă trei ani, ce urmează imediat decretării ridicării acestei dieceze, se vor putea folosi de acea limbă liturgică, care s-a întrebuințat pînă acum, fiind cu totul oprită limba ungară, care nefiind liturgică, nici cînd nu se poate folosi în sacra liturgie. Majestății Sale amintite și urmașilor săi, îi dăm dreptul ca în timpul stabilit din partea dreptului, să numească sau să prezinte pontificelui roman de oricînd, un cleric vrednic și potrivit, înzestrat cu toate însușirile cerute de sfintele canoane, care din partea aceluiaș pontifice roman să se pună de episcop a numitei biserici catedrale de Hajdudorog.

Afară de aceea, supunem dieceza de Hajdudorog, înființată cum s-a amintit mai sus, jurisdicțiunii și atîrnării de Congregația de Propaganda Fide pentru afacerile riturilor orientale și, în aceeași vreme, o facem sufragană arhidiecezei de ritul latin a Strigonului, dreptului metropolitan al arhiepiscopului căreia supunem pe episcopii de ori cînd ai Hajdudorogului.

Reprodus după traducerea din rev. *Cultura Creștină*, Blaj, an. II, nr. 13, 1912, p. 392—400 (paralel și textul latin).

Lista parohiilor românești anexate la Dieceza de Hajdudorog

Din Dieceza Orăzii Mari

Nr. crt.	Numele comunei	Nr. greco-catolicilor	Vorbesc: numai românește	Vorbesc: românește și ungurește	Vorbesc: numai ungurește
1.	Amați — Satu Mare	485	285	200	—
2.	Ghidani (Sătmărel) — Satu Mare cu 4 cătune	1602	500	1102	—
3.	Culciu Mare — Satu Mare cu 6 filii și 1 cătun	1222	420	802	—
4.	Boghiș — Satu Mare	718	—	718	—
5.	Csegöld cu 4 filii	664	—	64	600
6.	Csengerujfalu cu 1 filie	694	—	394	300
7.	Cetatea Veche — Satu Mare cu 2 filii	791	—	91	700
8.	Petea — Satu Mare cu 3 filii	721	—	121	600
9.	Porcsalma cu 8 filii	1258	—	—	1258
10.	Doba — Satu Mare	1073	300	273	—
11.	Vetiș — Satu Mare cu 8 cătune	887	—	100	787
12.	Ciumești — Satu Mare cu 2 filii și 2 cătune	776	—	500	276
13.	Domănești — Satu Mare cu 3 filii și 7 cătune	1062	—	120	942
14.	Ghenci — Satu Mare cu 5 cătune	346	—	20	326
15.	Moftinu Mic — Satu Mare cu 1 filie	1206	606	600	—
16.	Careii Mari — Satu Mare cu 1 filie și 21 cătune	2508	—	600	1908

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Nr. crt.	Numele comunei	Nr. greco-catolicilor	Vorbesc numai românește	Vorbesc românește și ungurește	Vorbesc numai ungurește
17.	Resighea — Satu Mare cu 1 filie	772	600	172	—
18.	Sanislău — Satu Mare cu 9 cătune	2282	800	1422	60*
19.	Dindești — Satu Mare cu - filie și 6 cătune	1003	600	403	—
20.	Andrid — Satu Mare	687	186	500	—
21.	Tiream — Satu Mare cu 3 cătune	738	430	308	—
22.	Portița — Satu Mare cu 1 filie	524	324	200	—
23.	Vezendiu — Satu Mare	925	625	300	—
24.	Adoni — Bihor cu 2 filii	256	—	—	256
25.	Curtuiușeni — Bihor cu 1 filie	1298	—	120	1178
26.	Tarcea — Bihor cu 1 filie și 9 cătune	791	50	621	120
27.	Galoșpetreu — Bihor cu 3 cătune	340	—	20	320
28.	Nyiracsad cu 1 filie și 18 cătune	2022	—	—	2022
29.	Nyiradony cu 6 filii	2313	—	2009	304
30.	Pișcolț — Satu Mare cu 9 cătune	1367	500	837	30
31.	Nyirabrany cu 4 filii și 15 cătune	1691	—	500	1191
32.	Vășad — Bihor cu 3 filii	1595	995	600	—
33.	Almosd cu 5 filii	958	—	150	808
34.	Bagamer cu 7 cătune	471	—	—	471
35.	Chiniz (Voivozi) — Bihor cu 1 cătun	805	505	300	—
36.	Șilindru — Bihor cu 1 filie	858	—	—	858
37.	Hosszupalyi cu 21 filii și 10 cătune	496	—	—	496
38.	Kakad cu 2 cătune	177	—	—	177
39.	Nagyleta (rom.) 3 filii și 9 cătune	1880	400	1080	400
40.	Nagyleta (rut.) 4 filii	280	—	—	280
41.	Pocsaj cu 4 filii și 13 cătune	1926	626	1300	—
42.	Verteș cu 6 cătune	332	—	—	332
43.	Macău — (Makó) 21 filii și 2 cătune	1347	—	—	1347
44.	Oradea	691	—	—	691
	Total 44 parohii, 111 filii, 170 cătune	44839	9253	16547	19039

* Credincioșii din parohiile de sub nr. 9, 28, 38, 40 și 44 sînt de origine ruteană, cei din parohiile de la nr. 5, 6, 25, 36 și 43 sînt de origine română și ruteană, iar ceilalți, toți de origine română.

În parohiile de la nr. 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 16, 24, 25, 27, 28, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 42, 43 și 44, de decenii se predică numai în limba maghiară.

Din Dieceza Gherlei (toate în j. Satu Mare)

1.	Botiz	2017	200	1487	330
2.	Satu Mare	4600	—	1000	3600
3.	Odoreu cu 4 filii	2020	300	1220	500
4.	Iojib cu 1 filie	1020	200	820	—
	Total:	9657	700	4527	4430

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Din Arhidieceza Blajului

1. Tractul Mureşului

Nr. crt.	Numele comunei	Nr. greco-catolicilor	Vorbesc numai românește	Vorbesc românește și ungurește	Vorbesc numai ungurește
1.	Andreeni cu 17 filii	343	2	12	329
2.	Bolintineni cu 7 filii	338	182	40	116
3.	Roteni cu 4 filii	152	—	8	144
4.	Crăciunești cu 4 filii	199	—	5	194
5.	Ivănești cu 5 filii	596	386	117	93
6.	Tîrgu Mureș cu 3 filii	500	230	110	160
7.	Șoard cu 5 filii	344	233	75	36
8.	Troița cu 5 filii	132	8	—	124
9.	Lăureni cu 1 filie	281	236	31	14
10.	Tirimioara cu 1 filie	200	97	16	87
	Total 10 parohii și 49 filii cu:	3085	1374	414	1297

În parohiile de la nr. 1, 3, 4 și 8 se predică în limba maghiară iar în celelalte în limba română.

2. Tractul Gurghiului

1.	Frumoasa	1148	437	400	311
2.	Ciuc — Sîn-Dominic cu 6 filii	845	—	—	845
3.	Ghimeș — Făget cu 4 filii	2680	1402	1150	128
4.	Voșlobeni cu 1 filie	1448	868	500	80
5.	Joseni cu 1 filie	568	—	—	568
6.	Giurgeu — Gheorgheni cu 3 filii	388	46	40	302
	Total 6 parohii, 36 filii cu:	7077	2753	2090	2234

În parohiile de la nr. 3 și 6 se face instrucțiunea religioasă în limba română, în celelalte în limba maghiară.

3. Tractul Odorheiului

1.	Aldea cu 23 filii	887	—	—	887
2.	Bodogaia de Jos cu 16 filii	241	—	—	241
3.	Bezidu Nou cu 7 filii	435	—	—	435
4.	Jacodu Român cu 9 filii și 2 cătune	217	140	—	77
5.	Odorheiu Secuiesc cu 23 filii	716	—	—	716
6.	Sovata cu 4 filii și 1 cătun	618	—	—	618
7.	Aita Seacă cu 3 filii	536	—	—	536
8.	Eliseni cu 7 filii	157	—	—	157
	Total 8 parohii, 92 filii și 3 cătune cu:	3807	140	—	3667

În parohiile din acest district, cu excepția celei de la nr. 4, predica se ține în limba maghiară.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

4. Tractul Trei Scaunelor
(Covasna de azi)

Nr. crt.	Numele comunei	Nr. greco-catolicilor	Vorbesc numai românește	Vorbesc românește și ungurește	Vorbesc numai ungurește
1.	Arcuș cu 11 filii	151	—	—	151
2.	Boroșneu Mare cu 18 filii	444	—	—	444
3.	Imper cu 1 filie	1456	—	—	1456
4.	Ciucsângeorgiu cu 8 filii	531	—	—	531
5.	Lăzărești cu 7 filii	458	—	—	458
6.	Ghelința cu 10 filii	457	—	—	457
7.	Ilieni cu 4 filii	78	—	—	78
8.	Lemnia cu 9 filii	324	—	—	324
9.	Lisnău cu 7 filii	356	—	—	356
10.	Polan cu 7 filii	208	—	—	208
11.	Turia de Jos cu 7 filii	287	—	—	287
	Total 11 parohii și 89 filii cu:	4750	—	—	4750

Instrucțiunea religioasă în toate parohiile acestui district se face în limba maghiară.

Reprodus după *Cultura Creștină*, Blaj, an. III, nr. 1, 1913, p. 24—26.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Capitolul IV

1879. **„Articolul de lege XVIII" privitor la instrucţia în limba maghiară în institutele de învăţămînt pentru educaţiunea poporului, sancţionat la 22 mai 1879, promulgat în Casa Deputaţilor în 24 mai, în Casa Magnaţilor la 25 mai 1879.**

De vreme ce este de lipsă, ca fiecărui cetăţean al statului să i se ofere ocaziunea a-şi însuşi limba maghiară, adecă limba statului, se iau pentru acest scop dispoziţiunile următoare:

§ 1. În toate preparandiile de învăţători, confesionale ori de altă natură, în cari instrucţiunea nu se face în limba maghiară, se va preda limba maghiară, care în virtutea dispoziţiunei Articolului de lege XXXVIII de la 1868 formează şi altcum obiect de studiu obligator în aceste institute, în un astfel de număr de ore, încât fiecare candidat pentru funcţiunea de învăţător să şi-o poată însuşi în vorbire şi scriere, în timpul întregului curs de studiu.

§ 2. După terminarea cursului de trei ani al preparandiilor, următor intrării în vigoare a acestei legi, adecă începând din ziua de 30 iunie 1882, nimeni nu poate primi diplomă de învăţător şi nimeni din aceia cari vor fi terminat cursul de învăţători în 1882 ori mai tîrziu, nu poate fi numit pe cale particulară, ori la un institut de învăţământ ca învăţător, ori ca ajutor de învăţător, al doilea învăţător, dacă nu-şi va fi însuşit limba maghiară, în vorbire şi scriere, în aşa măsură, încât să fie în stare a o preda în şcoalele primare.

§ 3. Cei deja numiţi sau persoane cari intră în cariera de învăţător, şi cari vor fi terminat deja cursul preparandiei de învăţători în intervalul de timp dela 1872 pînă la sfîrşitul anului 1881, ori eventual îl vor termina sau vor fi ocupat în acest timp şi eventual vor ocupa o catedră de învăţător, — sunt datori a învăţa limba maghiară, dacă nu cumva o ştiu, în timp de patru ani, socotiţi dela intrarea în vigoare a legii de faţă, în aşa grad, încât să fie în stare a o preda în şcoalele primare.

Această cualificaţiune este a se dovedi prin trecerea unui examen, ce se va norma îndeosebi prin un ordin al ministrului.

În comunele ai căror locuitori în parte nu ştiu ungureşte, cu începutul anului 1883 pot fi numiţi ca învăţători definitivi, ajutători ori provizori la şcoalele primare comunale confesionale, ori în alte şcoale primare publice, numai astfel de persoane, cari sunt capabile a preda limba maghiară. Dar şi până la anul 1883 se va da, cu prilejul ocupării catedrelor de învăţători, prioritate acelora cari ştiu limba maghiară. De asemenea, se vor respecta cu stricteţe dispoziţiunile în vigoare ale §-ului 50 din Art. de lege XXXVIII dela 1868, în ce priveşte şcoalele primare, cum şi ale §-ului 13 (aliniatele 2 şi 3) din Art. de lege XXVIII dela anul 1876.

§ 4. Prin aceasta, limba maghiară face parte din obiectele de studiu obligator în toate şcoalele primare publice. Cât timp însă nu există numărul corespunzător de învăţători capabili pentru predarea în limba maghiară, dispoziţiunea de mai sus se pune în vigoare numai treptat, în următorul mod şi anume:

În fiecare şcoală primară în care limba de predare nu e limba maghiară, dar se găseşte un învăţător capabil pentru a preda în această şcoală, limba maghiară va trebui să fie predată ca obiect de studiu obligator deja în anul următor după

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

intrarea în vigoare a legii de față. Iar în școalele primare, la cari nu se găsește numit un astfel de învățător, îndată ce, în conformitate cu paragrafii 2 și 3, va fi numit un învățător cualificat în limba maghiară.

Instrucțiunea obligatorie a limbii maghiare în școalele primare comunale va fi reglementată de către ministrul de Culte și Instrucțiune publică prin ordin special. Toate autoritățile confesionale și alte autorități sunt datoare a observa exact, cu prilejul stabilirii planului de învățământ pentru școalele primare, ordinul amintit mai sus.

§ 5. Dispozițiunile legii de față se referă și la institutele de învățământ nemaghiare, cari există deja, ori se vor înființa în înțelesul paragrafilor 16—22 din Art. de lege XXXVIII dela anul 1868.

§ 6. Îndeplinirea dispozițiunilor cuprinse în paragrafii precedenți și a dispozițiunilor tranzitorii va fi supraveghiată de către ministrul de Culte și Instrucțiune publică prin inspectorii școlari și prin celelalte organe indicate în §-ul 3 al Art. de lege XXVIII dela anul 1876, privitor la autoritățile școalelor primare. Pentru acest motiv:

1. La preparandiile de învățători (școli pedagogice, n. n.) în cari limba instrucțiunii nu este cea maghiară, în afară de cazurile în cari inspectorul școlar asistă temporal la predare, atât examenele anuale cât și cele de maturitate, vor fi ținute în prezența și pe lîngă intervenția inspectorului școlar ori a substituților acestuia, numiți de către ministrul Cultelor și al Instrucțiunii publice. Iar cu începere dela 30 iunie 1882, diplomele de cualificațiune ce urmează să fie semnate de dânsul, se vor libera numai în cazul când candidatul examinat știe limba maghiară conform cu §-ul 2 al legii acesteia.

Împotriva obiecțiunii inspectorului școlar, candidatul poate înainta recurs în termen de 30 de zile, socotite din ziua examenului, la ministrul Cultelor și al Instrucțiunii publice, care dispune apoi ca să fie examinat din nou de către o comisiune compusă din trei membri, numiți de ministru. Dacă candidatul e recunoscut de către această comisiune de cualificat în limba maghiară, în conformitate cu §-ul 2, atunci diploma i se va elibera îndată. Hotărîrea comisiunii se va nota în diplomă.

2. Ministrul Cultelor și al Instrucțiunii publice veghiază ca în programele de studii ce urmează a i-se supune în înțelesul §-lui 5 alineatul 3 din Art. de lege XXVIII dela anul 1876, limba maghiară să fie trecută în măsura cuvenită, conform legii de față, și dânsul dispune să se supravegheze instrucțiunea în înțelesul §-lui 5 (alineatul 3, p. *b*) al legii citate.

3. În caz de nerespectare a legii de față, se va aplica §-ul 15 al Art. de lege XXXVIII dela 1868, respectiv §-ul 7 al Art. de lege XXVIII dela anul 1876.

4. Dispozițiunile §-lui 22 din Art. de lege XXXVIII dela anul 1868 se vor aplica și în cazul când institutele amintite în paragraful precedent al legii de față nu se conformează legii prezente.

§ 7. Pretutindenea unde este vorba în această lege de preparandii de învățători, de candidați pentru catedrele de învățători, de învățători ajutători ori suplinitori, — sunt a se înțelege și preparandiile de învățătoare, candidatele la catedrele de învățătoare, învățătoarele ajutătoare și învățătoarele suplinitoare.

§ 8. Cu executarea legii de față se însărcinează ministrul Cultelor și al Instrucțiunii publice.

Reprodus după Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 202—205 și Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 843—845.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1886. **Ordin privind interzicerea unor manuale şcolare de către Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii din Budapesta.**

Copia nr. 657.

Mult onoratului domn Toma Păcală,
adm(inistrator) proto(presbi)teral al Oradii Mari

Înaltul Ministeriu reg. ung. de Culte şi Instrucţiune Publică, ordonaţiunea sa de datul 5 iulie a. c. nr. 21596 au oprit de a se întrebuinţa în şcoală următoarele cărţi şi anume:

1. *Istoria universală, ales istoria naţiunei româneşti şi a regatului Ungaria,* de dr. Georgiu Popa din Arad.

2. *Geografia Ungariei şi elemente din Geografia generală* de dr. Nicolae Pop (Braşov, 1881).

3. *Introducere în Geografie* de Ioan Tuducescu (Arad, 1881)...

Înaltul Ministeriu reg. ung. au enunciat cum că acei învăţători care vor folosi în şcoale cărţile, respectiv manualele şi mapele (hărţi n. n.) sus înşirate, vor fi pedepsiţi după Articolul de lege 40 din 1879, unde în § 38 este expus cum că: Cine întrebuinţează o carte sau un instrument de învăţămînt după împrejurări cu gloabă (amendă, n. n.) pînă la 300 floreni şi cu închisoare pînă la 2 luni sau chiar şi cu pierderea oficiului.

Aceste dispuseţiuni superioare eşti poftit Dta pe calea cercularei celei mai lăţite a le comunica cu toată posibila grăbire tuturor oficiilor parohiale şi respective tuturor învăţătorilor subalterni spre ştire şi acomodare, avînd despre efectuire (executare n. n.) a reporta aicea în 15 zile.

Oradea Mare 3/15 septemvre 1886.

Pentru Consistoriul eparchial gr. or. orădan,
Ieroteiu Beleş m. p.

Reprodus după Viorel Faur, *Contribuţii documentare la istoria învăţământului românesc din Bihor ...,* în vol. *Centenar muzeal orădean,* Oradea, 1972, p. 333.

1887. **Ordin privind obligaţia învăţătorilor confesionali români de a da examen de limba maghiară.**

Copia nr. 169 şc.

Prea onoratului domn Toma Păcală,
protopresbiterul Oradii Mari.

Înaltul Ministeriu de Culte şi Instrucţiune Publică, prin rescriptul din 18 ianuarie a. c. nr. 19785/1886, au binevoit a concede (admite, n. n.) compunerea unei comisiuni esaminatoare din limba maghiară aici în Oradea Mare, sub presidiul inspectorului regesc, pentru esaminarea acelor învăţători nemagiari cari sînt avisaţi a-şi procura calificaţiunea din limba magiară, prescrisă prin Articolul de lege XVIII din 1879. Această comisiune esaminatoare (î)şi va începe funcţiunea la 1 augustu st. n. a. c. Deoarece pe basa articolului de lege sus provocat, în înţelesul ordinaţiunei ministeriale comunicate sub datul 22 iuniu 1885 nr. 517 şc., toţi acei învăţători, cari nu posed calificaţiunea pretinsă din limba magiară şi nu au esamenul recerut din limba magiară au să fie delăturaţi din post; drept aceea: toţi învăţă-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

torii noştri subalterni cari nu au calificaţiunea recerută prin lege sunt provocaţi pînă la 1 august st. n. a. c. a se presenta, respective a se insinua (înscrie, n. n.) prin recurs sau pe calea acestui Consistoriu sau de-a dreptul la inspectoratul regesc comitatens în Oradea Mare, pentru de a se supune esamenului din limba magiară şi apoi la terminul prefipt (fixat, n. n.), înaintea comisiunei sus espuse a depune esamenul prescris; spre scopul acesta, învăţătorii noştri subalterni de la cari se pretinde acest esamen, vor avea de timpuriu a se pregăti din limba magiară, ca astfeliu insinuîndu-se pînă la 1 augustu st. n. a. c. la terminul prefipt să fie capaci (capabili, n. n.) a obţine esamenul pretins.

Această ordonaţiune eşti poftit Dta cu urginţă a o comunica pe calea cerculariu cît mai estinse tuturor învăţătorilor noştri din cercul inspectoral susmanuaţii spre ştire, acomodare şi observare, avînd despre publicare în 15 zile a reporta aicea.

Oradea Mare, 3/15 faur 1887.

Consistoriul gr. or. orădean,
Ieroteiu Beleş m. p.

Reprodus după Viorel Faur, *Contribuţii documentare la istoria învăţămîntului românesc din Bihor ...*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 335—336.

1895. **Ordin privind interzicerea unei cărţi apărute la Bucureşti de către Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice din Budapesta.**

Copia nr. 882 şc.

Prea Onorate Domnule!

Înaltul Minister de Culte şi Instrucţiune Publică, prin rescriptul dto 18 aprilie a. c. nr. 384 Pres. a oprit întrebuinţarea şi cetirea cărţii, respective epistolei tipărite şi edate la Vasiliu Urechia,[1] preşedintele Ligii culturale române, care poartă tipurile (chipurile, figurile, n. n.) lui Traian şi Decebal şi a *martirilor memorandişti* (subl. ns.), — drept aceia, la cine s-ar afla astfeliu de carte, respective epistola oprită, va fi tras la respundere pe cale criminală şi pedepsit cu toată asprimea. Aciasta eşti însărcinat pe calea cercularei a o publica şi în 15 zile a reporta.

Oradea Mare 19 iunie (1 iulie) 1895.

Consistoriul eparchial gr. or. orădean,
Iosif Goldiş

Prea Onoratului D. Toma Păcală,
inspector cercual de şcoale.

Reprodus după Viorel Faur, *Contribuţii documentare la istoria învăţămîntului românesc din Bihor ...*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 345.

1 Vasile Alexandrescu Urechia (1834—1901), profesor de istorie la Universitatea din Bucureşti, membru al Academiei Române.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1907. **Fragmente din Articolul de lege XXVII, referitor la raporturile de drept ale şcolilor nesusţinute de stat şi la drepturile învăţătorilor.**

§ 17.

Fiecare şcoală şi fiecare învăţător, fără considerare la caracterul şcoalei şi la împrejurarea că beneficiază de ajutor de stat sau nu, se îndatorează a desvolta şi întări în sufletul elevilor spiritul de alipire către patria maghiară şi conştiinţa aparţinerii la naţiunea maghiară, precum şi modul de gîndire religios-moral. Punctul acesta de vedere trebuie să predomine întreagă instrucţiunea: ca expresiune externă în fiecare şcoală, fără deosebire de caracter, trebue afişată emblema ţării ungureşti, atât deasupra portalului, cât şi într-un loc potrivit din sălile de învăţămînt; mai departe, în sălile de învăţămînt să se afişeze tabele de perete cu subiecte din istoria Ungariei, iar la sărbători naţionale să se arboreze pe edificiu stindardul naţional maghiar. Afară de aceste insignii, se permite afişarea emblemei comitatului sau a comunei, apoi inscripţia privitoare la caracterul şcoalei comunale, respective confesionale, în limba maghiară şi în modul stabilit de lege; în sălile de învăţămînt se mai permite afişarea portretelor episcopilor respectivei confesiuni, insignii religioase, icoane despre pietatea creştinească şi recusitele de învăţămînt necesare la instrucţiune. Acestea însă nu pot conţine deducţiuni istorice şi geografice străine şi nu pot fi decît producte din patrie. Ministrul de Culte şi Instrucţiune publică în sarcina resortului său se îngrijeşte ca toate şcoalele să fie prevăzute cu emblema ungară şi cu stindardul naţional maghiar, precum şi cu tabelele istorice statorite (stabilite, n. n.) în coînţelegere cu autoritatea şcolară, ca susţinătoare de şcoală. Tabelele istorice se vor aşeza în sălile de învăţămînt în mod corespunzător, iar învăţătorii sunt datori a explica însemnătatea acelora în cursul exerciţiilor intuitive şi în cursul instrucţiunei din geografie şi istorie.

Executarea dispoziţiunilor din acest paragraf, cari nu cad în sfera de activitate a învăţătorului, cade în sarcina scaunului şcolar şi pentru neexecutarea lor în primul rînd e răspunzător prezidentul scaunului şcolar. Neexecutarea intenţionată a acestor dispoziţiuni constitue transgresiune asupra căreia sînt competente a judeca comisiunile administrative, designate prin Art. de lege XX din 1891. Pedeapsa unei transgresiuni astfel statorite cu care este a se pedepsi cel vinovat, se extinde pînă la suma de 500 cor. Pedepsele incurse se folosesc în favorul fondului de pensiune învăţătoresc regnicolar, iar în alte privinţe sunt normative dispoziţiunile generale din Art. de lege LX din 1879.

§ 19.

În şcoalele poporale cu limbă de propunere nemaghiară, ori beneficiază de ajutor de stat ori nu, limba maghiară este a se propune în toate despărţămintele (clasele, n. n.) după un plan de învăţămînt şi într'un număr de ore înainte stabilit de ministrul de Culte şi Instrucţiune publică în coînţelegere cu autoritatea şcolară confesională, în aşa măsură ca un elev, cu limba maternă nemaghiară, după terminarea anului al IV-lea de şcoală să-şi poată la înţeles exprima gândirile în limba maghiară atât cu graiul, cât şi în scris.

§ 20.

Numai acei învăţători aplicaţi la şcoale comunale şi confesionale, cu limbă de propunere nemaghiară pot primi ajutor de stat, ca întregire la salar sau la cuincuenale, cari pe lângă condiţiunile stabilite în §-ul 16, mai îndeplinesc şi următoarele condiţiuni:

1. Dacă în acele şcoale: limba maghiară, aritmetica, geografia şi istoria patriei, apoi constituţia patriei, şi anume în şcoalele comunale se vor propune după un plan de învăţămînt şi într-un număr de ore, stabilit de ministrul de Culte şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Instrucţiune publică, cu întrebuinţarea exclusivă a manualelor şi a recusitelor admise de acela, iar în şcoalele confesionale după un plan de învăţământ aprobat şi din partea ministrului de Culte; pentru cazul că planul de învăţământ promovat din partea susţinătorului de şcoală nu va obţine aprobarea ministerială, atunci instrucţiunea se va face după planul de învăţământ stabilit din partea ministrului, cu folosirea exclusivă a manualelor şi mijloacelor ajutătoare admise de acela.

2. Dacă în respectivele şcoale se vor întrebuinţa cărţi de cetire cu conţinut patriotic şi recusite de învăţământ aprobate şi din partea ministrului de Culte şi Instrucţiune publică.

Dacă statul contribue la salarul fundamental al unui învăţător dela o şcoală comunală cu un ajutor de stat, ce trece peste suma de 200 coroane, atunci instituirea învăţătorilor depinde de aprobarea ministrului de Culte şi Instrucţiune publică.

§ 22.

1. Învăţătorul unei şcoale comunale comite delict disciplinar:

a) dacă neglijează propunerea limbei maghiare sau dacă nu o propune după dispoziţiile cuprinse în §-ii 16, 19 şi 20 ai legii prezente, respectiv dacă din vina sau întrelăsarea sa nu propune limba maghiară, ca să se obţină succesul mediu fixat în §§-ii de mai sus, sau în fine dacă nu satisface cerinţele din §§-ii 16, 17 şi 20;

b) dacă în şcoală foloseşte manuale şi recuzite de învăţământ oprite de Guvern, sau neaprobate din partea ministrului de Culte, conform §-ului 20;

c) dacă urmăreşte tendinţe contrare statului; ca tendinţă contrară statului se consideră cu deosebire orice faptă care se îndreaptă în contra constituţiei statului, a caracterului naţional, a unităţii, a independenţei, a integrităţii teritoriale, mai departe în contra întrebuinţării stabilite prin lege a limbei statului, în fine care se îndreaptă în contra emblemei, insigniilor (treicolorul) şi stindardului de stat;

d) dacă agită în contra confesiunilor sau în contra unor clase sociale, sau dacă agită în contra instituţiunei dreptului privat şi a căsătoriei, sau dacă amăgeşte cu împărţirea averii private sau publice, în fine, dacă face declaraţii ofenzătoare pentru religiunea elevilor săi.

Reprodus din *Telegraful Român*, anul LV, nr. 75 din 10/23 iulie 1907, p. 306; nr. 76 din 12/25 iulie 1907, p. 310.

1908. **Ordinul ministrului Apponyi Albert către mitropolitul Ioan Meţianu privind predarea Religiei în limba maghiară în şcolile poporale de stat.**

Nr. 144, 347.

Excelenţa Ta, Domnule arhiepiscop şi metropolit!

Au sosit la mine mai multe rapoarte de la inspectorii de şcoale, că preoţii cateheţi gr. or. români nu împlinesc nici chiar pretenţia aceea, ca în cele 3 cursuri superioare ale şcoalelor elementare de stat, pe lîngă limba română liturgică, principiile mai de bază ale religiei să se explice şi ungureşte, parte pentru că nu ştiu ungureşte, parte pentru că nu vreau să instrueze în limba maghiară, parte, fiindcă autoritatea lor superioară bisericească nu i-a îndrumat să o facă.

S-a întîmplat de repetate ori, că episcopul respectiv s-a pus pe acel punct de vedere, că chestiunea limbei de instrucţie la religie, ca chestiune generală, care priveşte întreagă Biserica gr.-orientală română din Ungaria, trece peste sfera sa de competenţă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Mă întorc deci către Excelenţia Ta şi te rog, ca în înţelegere cu domnii episcopi, respectiv pe calea acelora, să binevoieşti a îndruma pe cateheţii de la şcoalele de stat, ca în ce priveşte limba de instrucţiune în religie să observe următoarea procedură unitară.

Deşi din § 17, Art. de lege XLIV din 1868, urmează de sine că în institutele de instrucţiune poporale susţinute de stat, limba de instrucţiune este cea maghiară, şi astfel în şcoalele poporale elementare de stat obiectele obligate prin lege şi între acestea şi religia, trebuie să se propună în limba maghiară, totuşi, avînd în vedere că elevii din primele clase nu cunosc încă limba maghiară, şi astfel instrucţia religiei în limba maghiară nu ar avea rezultatul dorit, mai departe, avînd în vedere că limba română este limbă liturgică, şi astfel la instrucţia în religiune ea nu poate fi înlăturată fără lezarea creşterii religioase, iar eu nu vreau să fac silă morală în modul de creştere religioasă, nu vreau să mă amestec în meritul religiunei; permit deci în toate clasele şcoalei elementare poporale de stat, pe linia întreagă, instrucţia religiei în limba română.

Şi cu aceasta, dînd Bisericii ceea ce este al Bisericii, pot pretinde şi pentru stat ceea ce este al statului.

Prin rescriptul meu din 23 octombrie, a. c. Nr. 106.267, adresat tuturor inspectorilor de şcoale, am pretins ca cele mai principale teze de credinţă şi rugăciunile cele mai obişnuite în clasele superioare, să se explice elevilor şi să se propună şi în limba maghiară.

Acest rescript al meu, care mulţumeşte posibil în cea mai mare măsură interesele creşterii religioase şi ale liturgiei române, îl susţin neschimbat, şi în punerea lui în lucrare ţin cont de sprijinul patriotic al Excelenţei Tale şi al corpului episcopesc, pentrucă trebuie să presupun că episcopii Bisericii gr.-or. române din Ungaria, ca şi capi ai Bisericii cumpănesc numai interesele religiei în această chestiune a limbii; iar *ca membrii ai sfintei coroane ungare numai cu bucurie pot primi o deslegare, care serveşte interesele Bisericii fără a prejudicia interesele statului.*

Te rog pe Excenţia Ta, ca despre rezultatul preţuitei dispoziţiuni să binevoieşti a mă încunoştinţa în termen de 30 de zile.

Primeşte, Excelenţă, expresiunea stimei mele sincere.

Budapesta, 23 decembrie 1908.

Apponyi m. p.

Reprodus din *Protocolul Congresului Naţional Bisericesc ordinar al Mitropoliei românilor greco-orientali din Ungaria şi Transilvania din 1909*, Sibiu, 1909, p. 319—322 (la aceleaşi pagini şi textul original maghiar).

1917. **Ordinul ministrului Apponyi privind numirea unui comisar ministerial în şcolile pedagogice româneşti.**

Nr. 109.981/1917, VI, 6.

Excelenţa Voastră, Domnule arhiepiscop şi mitropolit,

Despre acele evenimente cari s-au petrecut în legătură cu atitudinea preoţilor şi învăţătorilor români în părţile răsăritene ale patriei noastre, parte paralel cu invazia românească, parte după ea, — ni s-au prezentat din loc competent astfel de date cari, cu puterea de nerăsturnat a statisticii, aruncă o lumină îngrijorătoare asupra acelui spirit nepatriotic, în care sînt educaţi viitorii învăţători ai poporului român din patrie în preparandiile confesionale gr. or. române de sub jurisdicţiunea Excelenţei Voastre, spirit cu care învăţătorii, cînd păşesc pe arena misiunii

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lor în şcoală învenineză sufletul sutelor de mii ale straturilor de jos ale populaţiei, în cea mai fragedă vîrstă a copiilor. Acest fapt întristător fără îndoială contrastează cu intenţiile Excelenţei Voastre şi astfel cu greu va fi pornit undeva mai multă îngrijorare decît în sufletul Excelenţei Voastre. Faptul îşi găseşte explicarea în acea situaţie excepţională în care se găsesc bisericile şi organele bisericeşti, întemeiate pe baze naţionale înrudite cu naţiunile duşmane.

Dar tocmai cu considerare la această situaţie, pe baza experienţelor făcute, trebuie să declar de imposibil, ca autorităţile superioare bisericeşti, cari se găsesc între astfel de împrejurări, să poată înfrunta răul cu succes, sprijinindu-se exclusiv pe puterile proprii. Deoarece educarea tinerimii şi îndeosebi a învăţătorilor acestei tinerimi în sentimentul fidelităţii neclintite faţă de stat, trebuie asigurată în mod necondiţionat, a devenit pentru mine o strictă datorie ca această asigurare să o caut, respective să o exoperez prin întărirea şi extinderea ingerinţei statului, întemeiată în aşezămintele noastre.

Drept aceea, am hotărît, ca pe baza dreptului de supremă inspecţie întemeiat pe paragraful 14 al Articolului de lege 38 din 1868 şi pe § 4 al Art. de lege 28 din 1876, ca şi pe clauza de sancţionare a Statutului Organic al Bisericii gr. or. române, sancţionat în 28 mai 1869, pentru conducerea, dirijarea, controlarea şi supravegherea învăţămîntului şi vieţii spirituale în preparandiile din chestie, să deleg, deosebit, pentru fiecare institut, cîte un comisar ministerial care să fie înzestrat cu o astfel de sferă de activitate, prin care să-şi validiteze influenţa asupra tuturor aspectelor şi totalităţii învăţămîntului, atît din punct de vedere al educaţiei, cît şi din punct de vedere general pedagogic şi special didactic. Ba mă voi cugeta şi la aceea, ca pentru asigurarea spiritului ce trebuie neapărat să se validiteze la propunerea unor materii, să numesc şi profesori pentru propunerea acestor obiecte în institutele respective. Aceasta este forma cea mai uşoară a acelei ingerinţe din partea statului, care a devenit deja indispensabilă — care formă însă nu atinge caracterul confesional al numitelor institute şi nici limba de propunere a majorităţii materiilor de învăţămînt.

Numai credinţa mea că intenţiile Excelenţei Voastre se întîlnesc cu ale mele face cu putinţă, ca în locul statificării necondiţionate, să încerc această formă a cooperării. A face cel puţin atît, în poziţia mea plină de răspundere unde trebuie să stau de pază pentru întregitatea patriei şi întregitatea sufletelor tinere, este o datorie inevitabilă.

Deoarece însă pregătirea corespunzătoare a dispoziţiilor intenţionate reclamă timp mai îndelungat, nu aflu de cuviinţă ca în numitele institute cursurile să se înceapă înainte de luarea acestor dispoziţii.

Prin urmare, am onoare a ruga cu tot respectul pe Excelenţa Voastră, să dispuneţi referitor la preparandiile confesionale gr. or. române din Sibiu, Arad şi Caransebeş, ca pentru anul şcolar 1917/18, cursurile în aceste institute să nu se înceapă pînă nu va sosi avizul ce se va da aici.

Rog pe Excelenţa Voastră să binevoiţi a vă pronunţa referitor la cele de mai sus în timpul cel mai scurt posibil.

Apponyi, m. p.

Reprodus după Dr. Teodor Botiş, *Istoria şcoalei normale (preparandiei) şi a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, p. 142—143.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1917. **Primul ordin al ministrului Apponyi Albert privind „zona culturală"**

Nr. 13619/1917 — Actul 5172/1917

Excelența Voastră, Domnule arhiepiscop și mitropolit!

Evenimentele dureroase împreunate cu invaziunea armatei române, asupra cărora mi-am ținut de datorință a Vă atrage atențiunea prin ordinul meu de sub Nr. 12409, sub raportul siguranței statului, mă silesc să iau și alte dispoziții. Anume, consider necesar ca țara (az ország) să fie pe deplin asigurată în contra strecurării oricărui spirit de atragere către statul vecin, mai ales în comitatele mărginașe. După experiențele făcute, la aceasta numai așa se poate ajunge cu siguranță, dacă instrucțiunea poporală de la graniță o ia statul în mîna sa. În intențiunile patriotice ale Excelenței Tale nici înainte, nici acum nu mă îndoiesc. Însă, durere, purtarea celor mai mulți învățători confesionali, cu prilejul invaziunei române, ne dovedește că realizarea acestor intenții patriotice în școalele de pe teritoriile amintite n-a succes și între împrejurările date, probabil, că nici nu se poate realiza.

Iar mie nu-mi este permis a face experimentări într-o chestiune atît de vitală (életbevágó) pentru interesele de viață ale națiunii, ci am datorința să recurg la modalitatea care necondiționat duce la rezolvarea sigură a chestiunii.

Din acest punct de vedere pornește acțiunea de statificare a școalelor, pe care o inițiez pentru a crea patriei o puternică graniță culturală și pentru realizarea căreia, în primul rînd mi se oferă acele comune din care învățătorul confesional sau comunal de bunăvoie s-a îndepărtat cu dușmanul sau a căror învățători confesioanali sau comunali stau sub cercetare penală (criminală). În aceste parohii trebuie să presupun o astfel de zguduire sau clătinare (megrendülés) a spiritului patriotic, care nu se poate îndrepta prin schimbarea de persoane, ci numai prin înființarea școalelor de stat.

În scopul de a completa granița culturală, vor fi atrase în cercul de acțiune și alte comune, dar în cele amintite luarea de măsuri se impune de urgență.

În astfel de cazuri, cînd ulterior s-ar dovedi nevinovăția învățătorului, natural, față cu unul ca acesta, în sensul legii, aș aplica procedura cea mai loială. Înființarea școalelor de stat însă o dispun independent de aceasta; pentrucă înființarea școalelor de stat n-are caracterul de pedeapsă, ci are singur caracterul unei dispoziții pretinse de siguranța patriei.

Din scopul urmărit prin această dispoziție, rezultă că în temeiul §-ului 12, Art. de lege XXVII/1917, aliniatul trei, detrag întregirea dată la salariul învățătoresc în comunele gr.-cat. și gr. or. din locurile indicate și nici în viitor nu voi încuviința o astfel de întregire. Dispoziția finală a §-ului de lege citat, în sensul căreia autoritatea școlară superioară, prin înlăturarea excepțiunilor ridicate, ar putea preveni detragerea întregirii, în cazul de față e fără obiect, pentrucă motivul detragerii nu e de așa natură ca înlăturarea lui să depindă de la autoritatea superioară bisericească, căci dacă ar fi așa, acest motiv nici nu s-ar fi ivit.

În școalele de stat astfel înființate, am de gînd să aplic (numesc, n. n.) numai învățători cari cunosc limba maternă a poporului (a nép anyanyelvét) și să asigur în măsură mare folosirea limbii materne în instrucțiune — fără vătămarea limbei statului, ca limbă de propunere. Asemenea vreau să susțin neatinsă influența Bisericii cu privire la educția religioasă-morală.

Vreau să stabilesc o înțelegere loială cu privire la edificiile școlare și la apartinențele (anexele, n. n.) lor, fie prin cumpărare cu drept de proprietate, fie prin închiriere și voi face tot posibilul ca sarcinile școlare ale poporului să se reducă la minimul pretins de lege.

Cînd aduc acestea la prețioasa cunoștință a Excelenței Tale și cînd Te rog de prea prețiosul sprijin întru executarea excepțional de grea a acestei hotărîri,

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

inspirate de simțul de datorință, folosesc această ocaziune pentru exprimarea deosebitului meu respect.

Budapesta, la 2 august 1917.

Apponyi m. p.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916. Zona culturală*", Sibiu, 1919, p. 61—63 și Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 97—98.

1917. **Memoriul Consistoriului arhidiecezan din Sibiu către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii în problema etatizării școlilor românești.**

Nr. 6259/1917 Școl.

Excelența Voastră, Domnule Ministru,

Dispoziția Excelenței Voastre din 2 august a.c. nr. 13619/1917, în înțelesul căreia pe urma evenimentelor dureroase împreunate cu invaziunea armatei române, școalele confesionale susținute din partea comunelor bisericești de la graniță, sînt a se statifica, a produs cea mai adîncă durere în straturile largi ale credincioșilor noștri.

E fapt incontestabil, că din prilejul înaintării armatei noastre viteze și a respingerii armatei contrare, o parte a învățătorilor noștri din teritoriul ocupat a dispărut; din faptul acesta regretabil nu este corect a se timbra toți învățătorii confesionali cu acuza lipsei de patriotism și nu e corect a se trage din acest fapt consecința greșită, că în comunele bisericești de la graniță spiritul patriotic într-atîta s-a clătinat, încît acela nu se poate îndrepta decît prin înființarea de școale de stat pe ruina școalelor confesionale. Dispariția celor vreo 80 învățători confesionali nu se poate considera ca un eflux al sentimentelor lor nepatriotice, din care s-ar alcătui lumea lor sufletească, ci întrarea României fără de veste, lipsa îndrumărilor pozitive, ce erau a se da din partea organelor administrative, instinctul de conservare, frica; unul dintre aceste motive sau complexul acestora a silit pe învățătorii nenorociți, ajunși între două focuri, ca să-și părăsească patria, moșia și vatra familiară. Numai o cercetare severă care s-ar extinde asupra tuturor împrejurărilor ar putea arunca lumină deplină asupra motivelor locale și sufletești care au provocat această dispariție.

Din ziua primă a mobilizării generale peste 400 (68%) de învățători confesionali din Arhidieceză (a Sibiului, n. n.) se luptă pe diferite fronturi, cu credință neclintită, cu răbdare și vitejie fără pereche, iar cei dispenzați cu zel îndoit își îndeplinesc chemarea acasă, în școală. Un singur caz n-a devenit ca un învățător confesional pentru purtare contrară statului să fi fost condamnat în cale disciplinară sau criminală. Din punct de vedere psihologic, ținem de eschis (exclus, n. n.) ca o pătură a poporului, crescută și condusă de o corporațiune „nepatriotică" să dea probe de un patriotism atît de strălucit, cum au dat sutele de mii ale credincioșilor noștri în acest război. Nu, patriotismul învățătorimei greco-orientale române nu se poate trage la îndoială și faptul dispariției unora nu stă nici într-un raport de cauzalitate cu patriotismul învățătorilor. Dar și altcum, Excelența Voastră în baza §-lui 24, Art. de lege XXVII din 1907, ați introdus cercetare disciplinară contra fiecărui învățător dispărut pentru delictul normat §-ul 22 lit. c. din aceeași lege. Organele administrative încredințate cu îndeplinirea cercetării disciplinare vor constata vinovăția fiecărui învățător și în raport potrivit cu aceasta, forul disciplinar va măsura pedeapsa.

Nu ne putem însă tăinui dureroasa surprindere, cînd Excelența Voastră pentru vinovăția presupusă, dar nedovedită, a învățătorilor dispăruți, ați emis

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ordinaţiunea de sub nr. 13619/1917, care vatămă legile pozitive ale patriei, precum şi autonomia Bisericii noastre şi prin care aţi enunţat că revocaţi ajutorul de stat acordat comunelor bisericeşti spre întregirea salariilor învăţătoreşti şi, odată cu aceasta, aţi dispus înfiinţarea de şcoale de stat pe lîngă suprimarea şcoalelor confesionale. Dispoziţia aceasta neîndreptăţită şi ilegală a Excelenţei Voastre este fără pereche în istoria Bisericii noastre. Art. de lege XXXVIII din 1868, prin care s-a fundamentat învăţămîntul primar din patria noastră, a investit comunele bisericeşti cu dreptul de a susţine şcoale, pe lîngă observarea restricţiunilor din lege. Acest drept cardinal al comunelor bisericeşti ulterior a fost condiţionat de unele postulate mai severe, dar a fost respectat şi prin legile XXVI/893 şi XXVII/907. Dacă dorim cu sinceritate consolidarea şi fericirea patriei, atunci trebuie să sprijinim şi să întărim instituţiunile prin care se dezvoltă confesiunile şi naţionalităţile, ca elemente alcătuitoare de stat. Înainte de toate, trebuie să sprijinim Biserica în misiunea ei culturală, care prin mijlocirea şcoalei să nizuieşte a conduce omenirea şi a o ridica la un nivel cultural cît mai înalt. Legea şcolară din 1868 a ţinut seamă de starea culturală, de trebuinţele şi datinile societăţii, iar statului i-a asigurat numai dreptul de inspecţiune. Poporul român, din fire conservativ, nu bucuros se împreteneşte cu o şcoală, care nu corespunde individualităţii şi necesităţilor sale sufleteşti. „Vai de şcoala aceea, zice Disterweg — care ferecată în cătuşele ordinaţiunilor mai înalte, nu ţine seama de trebuinţele şi de individualitatea elevilor".

Numai invederînd psihologia poporului român, vom putea înţelege enormele jertfe pe care credincioşii Bisericii noastre le-au adus în urma legii din 1907 pentru susţinerea şcoalelor confesionale. Între dispoziţiile legilor în viaţă, nu găsim un singur paragraf în temeiul căruia o comună bisericească ar putea fi spoliată de dreptul susţinerii de şcoală pentru delictul unui învăţător, aflător sub cercetare sau pedepsit chiar în cale disciplinară.

Dar abstrăgînd de la aceste considerante puternice, Excelenţa Voastră, în ordinaţiunea adeseori amintită, principial aţi declarat că acţiunea de statificare o veţi iniţia cu acele şcoale a căror învăţători de bună voie s-au îndepărtat cu duşmanul sau acasă fiind stau sub cercetare criminală; în realitate însă, aţi suprimat ajutorul de stat şi de la astfel de şcoale confesionale ale căror învăţători nu stau sub cercetare disciplinară sau criminală, ci muncesc şi sufăr cu amar din cauza multor lipse aproape insuportabile. Pentru adeverirea aserţiunei noastre fie-ne permis a însemna aci cîteva exemple: 1. Parohia Răşinari susţine şcoala cu 9 puteri didactice (8 învăţători şi una învăţătoare); din aceştia 3 învăţători au fost mobilizaţi, ceilalţi îşi îndeplinesc chemarea lor acasă. Dintre cei rămaşi acasă unul, Moise Frăţilă, a dispărut deodată cu retragerea armatei române, dar s-a reîntors de bunăvoie şi de prezent stă sub urmărirea penală. Excelenţa Ta însă prin ordinul de sub nr. 110382/1917 ai suprimat ajutorul de stat de la toţi învăţătorii confesionali şi ai decretat înfiinţarea şcoalei de stat în Răşinari. 2. Ucea superioară, şcoala primară cu 3 învăţători. Unul din învăţători (Nicolae Voila) în prezent îndeplineşte servicii militare în Scutari, ceilalţi doi, George Bărbat şi Ioan Bărbat, sînt acasă; cu toate acestea, ajutorul de stat a fost suprimat prin ordinul ministeriai de sub nr. 110324/1917 şi în legătură cu aceasta s-a ordonat organizarea şcoalei de stat. 3. Viştea superioară — şcoală confesională cu 2 învăţători; Victor Dejenariu a fost chemat sub arme, celălalt, Ioan Mînduc, prevede instrucţiunea şcolară; ajutorul de stat şi şcoala confesională au fost suprimate cu ordinele ministeriale de sub nr. 110325 şi 110326/1917. 4. Perşani, şcoală confesională cu 2 învăţători, amîndoi au fost chemaţi sub arme; unul, Ioan Bica, a primit o puşcătură în cap, în urma căreia a fost declarat invalid şi acum se chinuie cu instruirea elevilor în şcoală; celălalt, Dumitru Şurariu, cu 2 gloanţe în picior îndeplineşte servicii militare auxiliare aici în Sibiu. Cu toate acestea, ajutorul de stat li s-a suprimat şi cu ordinul ministerial nr. 110336/1917 s-a dispus organizarea şcoalei de stat. 5. Criţ, învăţătorul Cornel Mircea a răposat în 18 ianuarie 1917; ajutorul de stat i s-a suprimat prin ordinul nr. 110373/1917 şi s-a ordonat înfiinţarea şcoalei de stat. 6. Învăţătorul Vasile Bărbier din Măgheruş a luptat 25 de luni pe diferite fronturi; contra dînsului nu este iniţiată nici un fel de

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cercetare; cu toate acestea i s-a suprimat ajutorul de stat şi prin ordinul ministerial de sub nr. 110407/1917, s-a dispus organizarea şcoalei de stat. În modul acesta s-a procedat şi faţă cu învăţătorii Mateiu Chiuşdea din Berivoii Mici, Ioan Borza din Rucăr, Nicodim Bâghiu din Vama Buzău şi alţii, care sunt acasă, nu stau sub cercetare disciplinară sau criminală, dar cu toate acestea li s-a suprimat ajutorul de stat şi în locul şcoalelor confesionale s-a ordinat a se înfiinţa şcoale de stat.

Din considerare la siguranţa patriei, Excelenţa Ta vrei să ridici o puternică graniţă culturală prin organizare de şcoale cu limbă de propunere maghiară. După modesta noastră opinie, acţiunea Excelenţei Tale e de prisos, pentru că înflăcărata iubire de patrie a poporului român, vitejia fără seamăn şi credinţa lui tradiţională faţă de Tron şi gloriosul Rege, aceste virtuţi constituesc graniţa inexpugnabilă, care garantează integritatea patriei. De tăria acestei graniţe s-au sfărîmat atacurile număroşilor duşmani ceeace s-a dovedit cu prisosinţă în războiul mondial în curgere. Deci graniţa care să apere hotarele patriei nu trebuie ridicată în comunele româneşti de la frontieră, ci în sufletul poporului român şi nu prin suprimarea ajutorului de stat, ci prin ajutorarea Bisericii, prin o instrucţie raţională, printr-o administraţie dreaptă şi prin înfiinţarea de instituţiuni umane şi democratice.

Pentru înfăptuirea acţiunii de statificare, organele inferioare ale Excelenţei Tale cu mare grabă şi cu zel îndoit au inundat parohiile noastre, în care fără încunoştinţarea noastră prealabilă au convocat comitetele parohiale în şedinţe şi au pretins predarea edificiilor şcolare pe seama şcoalelor de stat.

Din rapoartele oficioase intrate, cu îngrijorare vedem că dispoziţiunile acestea ale Excelenţei Tale au provocat mare nemulţămire în straturile largi ale credincioşilor noştri.

În considerarea motivelor invocate, cu tot respectul Te rugăm să binevoieşti a scoate din vigoare ordinaţiunea de sub nr. 13619/1917.

Sibiu, din şedinţa Consistoriului Arhidiecezan, ţinută la 24 august (6 septembrie) 1917.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Şcoala noastră, 1850—1916. „Zona culturală"*, Sibiu, 1919, p. 66—72.

1917. **Răspunsul ministrului Apponyi Albert la memoriul Consistoriului din Sibiu.**

Actul 7748/1917.

Nr. 17331/1917 Pres.

Excelenţa Voastră, Domnule arhiepiscop şi metropolit!

Excelenţa Voastră, prin mult preţioasa reprezentaţiune din 6 septembrie a. c., nr. 6250/1917, excepţionaţi ordinul meu prin care, în baza Art. de lege XXVII din 1907, am suprimat, în legătură cu înfiinţarea şcoalelor de stat, mai multor învăţători confesionali greco-orientali întregirea salarului dela stat şi pentru cedarea edificiului şcoalelor confesionale am iniţiat pertractări deocamdată cu factorii locali.

În partea primă a remonstraţiei, Excelenţa Voastră combateţi în general îndreptăţirea dispoziţiunilor mele, pe cînd la sfîrşit Vă provocaţi la unele comune, respective şcoale, la cari — după vederile Excelenţei Voastre — nu se pot aplica nici chiar consideraţiile de cari însumi mă conduc în acţiunea pornită.

În ambele direcţii am cumpănit argumentele remonstraţiei cu atenţiunea, la care cu drept poate conta autoritatea superioară bisericească a unei confesiuni recepte din patria noastră. Dar spre cea mai mare a mea părere de rău, le-am aflat

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

neîntemeiate, mai ales în ce privesc excepţiile de ordin general. Ar avea loc acele argumentări, dacă n-ar exista antecedentele faptice, cari au provocat dispoziţiile mele; pierd însă orice putere prin împrejurarea că — pe lîngă motivele învocate şi pe lîngă fapte concrete, — trec cu totală ignorare sau cu o desconsiderare evident greşită.

Trecerea unei însemnate părţi a învăţătorimei române greco-orientale de pe teritoriul ocupat interimal pe teritoriu duşman, Excelenţa Voastră o cualificaţi drept o „dispariţie", a cărei motive numai de aici încolo se vor putea constata. Aceasta într-adevăr aşa este, cînd ar fi vorba de aducerea unei sentinţe asupra unor singuratici învăţători. Dar ca fenomen colectiv, această „dispariţie", împreună cu toate circumstanţele legate de ea, poate fi deja acum apreciată, mai ales din motivul că bărbaţii în etate obligatoare pentru armată — cum în majoritate sunt învăţătorii — din bună vreme au fost obligaţi a se refugia înlăuntrul ţării, ceea ce pretutindenea s-a putut întîmpla şi în parte s-a şi întîmplat — cu excepţia unor comune, aflătoare tocmai la graniţă. Dacă la aceasta vom adăuga faptul surprinzător (megdöbbentő), că între cei trecuţi la duşman sau cu duşmanul, se află şi revizorul şcolar al Arhidiecezei, Constantin (corect: Onisifor, n. n.) Ghibu, sîntem siliţi să tragem consecinţe condamnatoare asupra caracterului acelei direcţionări, de care s-au împărtăşit aceste şcoale şi învăţătorii acelora în curs de mai mulţi ani, desigur în contrazicere cu intenţiunea autorităţii bisericeşti superioare, dar uşor zis, în lipsă de control din partea aceleia.

Deşi nu aparţine strict aci, totuşi caracterizează situaţia şi cazul Liceului confesional greco-oriental român din Braşov, din ai cărui 13 profesori, 10 inşi, în frunte cu directorul, s-au îndepărtat cu duşmanul, deci zece inşi au dat dovada spiritului antipatriotic de care era pătrunsă viaţa lor sufletească şi care, în mod necondiţionat, s-a manifestat şi în activitatea lor didactică şi educativă, — iarăşi în afară de voinţa autorităţii bisericeşti superioare, dar totuşi aşa zicînd, sub ochii aceleia. Faţă cu astfel de simptome, chestiunile acestea nu se pot trata pe temeiul că în chestiunile şcolare ale Bisericii n-ar fi rane serioase, că numai singuratici au greşit şi nu se poate aştepta dela Ministerul Instrucţiunii publice, pătruns de simţămîntul răspunderii faţă de patrie, ca să tolereze lucrurile acestea, în starea lor de pînă acum, ca să nu caute garanţii mai serioase pentru stăpînirea credinţei faţă de patrie şi să nu năzuiască a împrejmui patria cu o graniţă culturală irepugnabilă.

Excelenţa Voastră afirmaţi că graniţa aceasta irepugnabilă rezidă în patriotismul poporului. Sînt în deplin acord cu această concepţie. Dar tocmai acest patriotism nu v-a succes să-l asiguraţi în partea cea mai mare a şcoalelor confesionale; tocmai pentru asigurarea necondiţionată a credinţei faţă de patrie îmi revine datorinţa, în măsură mai mare ca pînă acum, ca instrucţia dela periferii s-o aşez în mîna statului; iar acolo unde instrucţia o las în mîna factorilor autonomi (Biserica n. n.), să mă îngrijesc de o supraveghere mai intensivă din partea statului, deoarece faptele au dovedit că faţă de curentele străine, validitate în acele şcoale, factorii bisericeşti sau alţi factori locali n-au fost în stare să rezolve cu succes problema inspecţiunii.

Cu cît mai mult voiesc să absolv autoritatea bisericească superioară de sub orice acuză, ba chiar şi de sub acuza unei greşeli de întrelăsare, cu atît mai mult voiesc ca pentru cele întîmplate să caut motivarea în puterea împrejurărilor, cu care pe lîngă cea mai bună intenţiune nu v-aţi putut lupta, cu atît mai eclatant mi se designează dorinţa, ca în ţinuturile imediat periclitate provederea instrucţiunii şcolare în măsură preponderantă s-o pun în mîna statului, iar inspecţiunea de stat s-o reformez pe toată linia, făcînd-o mai intensivă.

Deci, nu pot absta de la continuarea dispoziţiilor făcute în această direcţie, deoarece acele dispoziţii nu se bazează pe o hotărîre arbitrară a mea, ci pe cunoaşterea strictei datorinţe. Iar în faptul că motivele mele le comunic Excelenţei Voastre repetît şi pe larg, să binevoiţi a-l considera nu numai ca semnul respectului meu faţă de prea stimata persoană a Excelenţei Voastre şi faţă cu autoritatea superioară bisericească, ci denotă năzuinţa mea de a reglementa aceste chestiuni de mare importanţă prin înţelegere reciprocă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Pe cînd, deci, acțiunea mea o susțin în toată integritatea ei, călăuzit de gîndul înțelegerii, Vă declar că sunt aplicat (dispus, n. n.) ca în cazurile indicate în remonstrația prețioasă sau pe care eventual Excelența Voastră mi le veți arăta în viitor, să le cercetez din nou, pentru a mă convinge că față de acelea într-adevăr se pot aplica sau nu motivele care m-au îndemnat la statificarea în mare parte a școalelor. Sunt aplicat mai departe, ca pe învățătorii aflători pe cîmpul de luptă, — dacă în locul școalei confesionale s-ar înființa școală de stat, — să-i numesc învățători în același loc, asemenea și ceilalți care nu s-au îndepărtat cu dușmanul — aflători într-o situație analoagă, — încît va fi cu putință, vor fi numiți în același loc, dar în orice caz la vreo școală de stat; sînt aplicat, în fine, ca în școalele statificate, prin înțelegere, să dau teren larg instrucțiunii în limba maternă, de sine înțeles pe lîngă respectarea intereselor religioase.

Recomandînd toate aceste la înțeleapta apreciere a Excelenței Voastre, folosesc acest prilej pentru a Vă exprima distinsa mea considerație.

Budapesta, la 19 octombrie 1917.

Apponyi m. p.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916. „Zona culturală"*, Sibiu, 1919, p. 72—75.

1917. **Un nou ordin al lui Apponyi privind înființarea „Zonei culturale". Actul 10.290 — 1917.**

Budapesta, la 17 Decembrie 1917

Excelența Voastră, Domnule arhiepiscop și mitropolit!

În urma raportului primit de la comisarul meu guvernial, încredințat cu reglementarea chestiunei școalelor române confesionale greco-orientale și greco-catolice din ținuturile mărginașe, comunic Excelenței Voastre următoarele:

Prin scrisoarea mea de sub Nr. 17331/1917 Pres. V-am fost încunoștințat că, îndemnat de surprinzătoarele experiențe cîștigate în legătură cu învaziunea română, în scopul asigurării graniței sud-estice, voi înființa zona culturală, în care doresc a mă îngriji de educația poporului în spirit patriotic — printr-un învățămînt de stat mai intensiv. Zona aceasta culturală o extind asupra județelor: **Bistrița-Năsăud**, Trei Scaune, Brașov, Făgăraș, Tîrnava Mare și Sibiu, iar din județele Hunedoara și Caraș-Severin cercurile de sud.

În proiectul de buget al statului de pe anul 1917—18, cu aprobarea Guvernului reg. ung. am cerut împuternicire pentru a organiza pe teritoriul acestei zone culturale 1600 școale primare de stat și 800 școale froebeliene, în cari sunt a se înțelege și școlile ce se vor ridica în alte **județe mărginașe.**

Comisarul guvernial, împreună cu personalul detașat, au început deja organizarea acestor școale și azile de stat, de sine înțeles și cu siguranță Vă declar Excelenței Voastre, că după ce statul va lua în mîna sa direcționarea învățămîntului poporal din zona culturală mai sus stabilită, școalele primare greco-orientale, greco-catolice și comunale, cari în prezent s-ar afla în zona respectivă, — în afară de cazurile excepționale puse în vedere din partea comisarului guvernial — pe viitor nu le voi mai împărtăși cu ajutor de stat.

Primiți etc.

Apponyi m. p.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916. „Zona culturală"*, Sibiu, 1919, p. 95—96.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1917. **Tabelul parohiilor din Arhiepiscopia Sibiului incluse în „zona culturală" a lui Apponyi (pe protopopiate).**

I. *Abrud*

1. Vîrtop.

II. *Agnita*

1. Agnita, 2. Alţîna, 3. Beneşti, 4. Ţichindeal, 5. Chirpăr, 6. Coveş, 7. Fofeldea, 8. Ghijasa de Jos, 9. Movile, 10. Iacobeni, 11. Ighiş, 12. Ilimbav, 13. Pelişor, 14. Marpod, 15. Merghindeal, 16. Nocrich, 17. Stejărişul, 18. Rodbav, 19. Ruja, 20. Săsăuşi, 21. Seliştat, 22. Şomărtin, 23. Şoarş, 24. Dealu Frumos, 25. Vecerd, 26. Vărd şi 27. Zlagna.

III. *Avrig*

1. Arpaşu de Sus, 2. Avrig, 3. Colun, 4. Corbi, 5. Drăguş, 6. Feldioara, 7. Glîmboaca, 8. Oprea-Cîrţişoara, 9. Turnu Roşu, 10. Porumbacu de Sus, 11. Porumbacu de Jos, 12. Sărata, 13. Sebeşu de Sus, 14. Sebeşu de Jos, 15. Streza-Cîrţişoara, 16. Ucea de Sus, 17. Viştea de Sus.

IV. *Bistriţa*

1. Blăjenii de Jos, 2. Blăjenii de Sus, 3. Bîrla, 4. Mijlocenii Bîrgăului, 5. Caila, 6. Cuşma, 7. Galaţi şi 8. Simioneşti.

V. *Bran*

1. Cheia, 2. Codlea, 3. Cristian, 4. Ghimbav, 5. Holbav, 6. Măgura, 7. Moeciu de Jos, 8. Moeciu de Sus, 9. Poiana Mărului, 10. Poarta, 11. Predeal, 12. Rişnov, 13. Şimon, 14. Şirnea, 15. Sohodol biserica nouă, 16. Sohodol biserica veche, 17. Tohanu Nou, 18. Vlădeni şi 19. Vulcan.

VI. *Braşov*

1. Bod, 2. Braşov-Stupini, 3. Feldioara, 4. Hălchiu, 5. Hărman, 6. Măgheruş, 7. Prejmer, 8. Filia Cărpiniş, 9. Purcăreni, 10. Rodbav, 11. Sînpetru şi 12. Tîrlungeni.

VII. *Cohalm* (azi Rupea)

1. Augustin, 2. Bogata-Olteană, 3. Buneşti, 4. Crihalma, 5. Dăişoara, 6. Draos, 7. Felmer, 8. Jibert, 9. Lovnic, 10. Mateiaş, 11. Mercheaşa, 12. Roadeş, 13. Ştena, 14. Ticuşu Român, 15. Văleni, 16. Filia Fişer, 17. Filia Viscri şi 18. Ungra.

VIII. *Făgăraş*

1. Beclean, 2. Berivoii Mici, 3. Boholţ, 4. Calbor, 5. Cincşor, 6. Comana de Sus, 7. Galaţi, 8. Herseni, 9. Hurez, 10. Ludişor, 11. Luţa, 12. Mîndra, 13. Părău, 14. Perşani, 15. Rucăr, 16. Sîmbăta de Sus apuseană, 17. Sîmbăta de Sus răsăriteană, 18. Şercăiţa, 19. Şinca Nouă, 20. Şona, 21. Toderiţa, 22. Veneţia de Jos, 23. Voivodenii Mari şi 24. Voivodenii Mici.

IX. *Haţeg*

1. Băreşti, 2. Livezeni, 3. Nucşoara, 4. Ohaba de sub piatră şi 5. Valea Sîngeorgiu.

X. *Hunedoara*

1. Batiz.

XI. *Mediaş*

1. Agîrbiciu, 2. Aţel, 3. Biertan, 4. Buzd, 5. Axente Sever, 6. Haşag, 7. Mediaş, 8. Moşna, 9. Richiş, 10. Şaroş, 11. Veseud, 12. Vorumloc şi 13. Filia Hoghilag.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

XII. *Miercurea*

1. Apoldu de Jos, 2. Apoldu de Sus, 3. Cărpiniș, 4. Dobîrca, 5. Gîrbova, 6. Ludoș, 7. Miercurea, 8. Poiana, 9. Reciu și 10. Rod.

XIII. *Orăștie*

1. Balomir, 2. Beriu, 3. Binținți, 4. Căstău, 5. Gelmar, 6. Ludești, 7. Mărtinești, 8. Orăștioara de Sus, 9. Romos, 10. Romoșel, 11. Sibișelu Vechi, 12. Șibot, 13. Vaidei și 14. Vinerea.

XIV. *Săliște*

1. Aciliu, 2. Cacova (Fîntînele), 3. Amnaș, 4. Gura Rîului, 5. Mag, 6. Săcel, 7. Tilișca, 8. Topîrcea și 9. Vale.

XV. *Sebeș*

1. Cîlnic, 2. Căpîlna, 3. Deal, 4. Lancrăm, 5. Laz, 6. Loman, 7. Petrești, 8. Pianu de Jos, 9. Pianu de Sus, 10. Răchita, 11. Purcăreț, 12. Răhău, 13. Săsciori, 14. Sebeș, 15. Sebeșel, 16. Șugag și 17. filia Strugari.

XVI. *Sibiu*

1. Boița, 2. Bungard, 3. Cornățel, 4. Cristian, 5. Gușterița, 6. Mohu, 7. Nucet, 8. Poplaca, 9. Rășinari, 10. Rîu Sadului, 11. Roșia, 12. Rusciori, 13. Ruși, 14. Sadu, 15. Sibiu, suburbiul inferior, 16. Slimnic, 17. Șelimbăr, 18. Șura Mare, 19. Tălmăcel, 20. Turnișor și 21. Vurpăr.

XVII. *Sighișoara*

1. Stejăreni, 2. Criș, 3. Criț, 4. Daneș, 5. Hendorf, 6. Laslea Mare, 7. filia Meșindorf, 8. Trapold, 9. Mălîncrav, 10. Retiș, 11. Șaeș, 12. Saschiz, 13. Daia, 14. Seleușu Mare și 15. Zoltan (Mihai Viteazu).

XVIII. *Trei Scaune*

1. Boroșneu Mic, 2. Bretcu, 3. Dobîrlău, 4. Întorsura Buzăului, 5. Marcoș și 6. Vama Buzăului.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916*. „*Zona Culturală*", Sibiu, 1919, p. 107—109.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Capitolul V

1917. **Din sentința de condamnare a preotului Lazăr Popa din Șinca Nouă — j. Brașov, dată de Tribunalul Diviziei honvezilor din Cluj (Nr. 421 din 23 martie 1917).**

Deținutul, aflat în arest preventiv, Lazăr Popa, născut și cu domiciliul în Șinca Nouă (jud. Făgăraș), de 64 de ani, de religie ortodoxă, căsătorit, preot ortodox, se face vinovat de crimă împotriva armatei statului, pe care a făcut-o prin aceea că în toamna anului 1916, cînd trupele românești dușmane au ocupat comuna Șinca Nouă, și-a permis să intre în înțelegere cu dușmanul, cu scopul de-a avantaja trupele sale (române, n. n.) și a ne dezavantaja armata proprie și anume:

a) Și-a exprimat deschis simțămintele sale antimaghiare, prin aceea că la alegerea de primar, care a avut loc sub prezidiul ofițerilor dușmani (români, n. n.), a colaborat cu ei, protestînd împotriva alegerii fostului ajutor de primar Ilie Flucuș, în acest post, socotind că pe acesta l-au pus maghiarii și că lor nu le trebuie un astfel de om;

b) După retragerea dușmanilor, a plecat de bună voie cu ei în România, de unde s-a reîntors cu aprobarea Comandamentului aliaților germani abia la sfîrșitul lunii decembrie în anul trecut (1916)...

Pe baza art. 329 din legile militare, s-a avut în vedere și faptul că acuzatul, ca preot, prin atitudinea sa, prin care a sprijinit dușmanul, a influențat foarte defavorabil pe credincioșii săi în simțămintele lor patriotice.

Sentința: Acuzatul este condamnat la 8 ani închisoare, cu post cu pîine și apă o zi pe lună, în zilele de post urmînd să doarmă pe dușumea; i se înăsprește pedeapsa, ca să fie ținut izolat (singur) în carceră în prima, a patra și a opta lună, pe toată perioada condamnării; în afară de aceasta, este condamnat și la pierderea slujbei preoțești.

(În urma recursului, Înalta Curte a Honvezilor din Budapesta (nr. 222 din 27 iulie 1917), i-a redus pedeapsa la 3 ani închisoare, o zi de post cu pîine și apă odată la două luni, cînd va dormi pe dușumea; iar în primul și al doilea an de închisoare va face cîte 14 zile de carceră, n. n.).

Actele în limba maghiară, în copie, în *Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului*, Dosar III, 1206/1917.

1917. **Din sentința dată de judecătoria Diviziei honvezilor din Cluj, în procesul de agitație împotriva statului ungar intentat preotului Teofil Păcurariu din Nandru Vale — Hunedoara (30 aprilie 1917).**

Inculpatul s-a făcut vinovat de crimă împotriva armatei statului, pe care a comis-o prin aceea că în timpul năvălirii armatei valahe — la sfîrșitul lunii august 1916 — în înțelegere tacită cu dușmanul, în scopul de a aduce foloase dușmanului și neajunsuri puterii noastre armate, a declarat înaintea a doi locuitori valahi din Nandru Vale: „Ați auzit că ne-a ajutat Dumnezeu? Armata noastră — armata română — se află acum la Sebeșul Săsesc și dacă ajută Dumnezeu, în cîteva zile va fi aici și atunci terminăm cu asupritorii, căci n-avem lipsă de ei... Pîrîtul a făcut aceste declarații în fața unor credincioși de același neam și aceasta ar fi

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

putut naşte în sufletele lor încredere faţă de armata duşmană (română, n. n.), precum şi ideea că sînt de acelaşi sînge, iar în ce priveşte viitorul, ar naşte încrederea că puterea armată a stăpînirii străine (România, n. n.) să cîştige teren prin distrugerea stăpînirii şi armatei noastre, iar aceasta ar produce în sufletul unei părţi din cetăţenii (Ungariei, n. n.) teamă şi descurajare.

Sentinţa: Să fie lipsit de funcţia sa de preot; în afară de timpul petrecut în închisoarea preventivă, care fără vina lui s-a prelungit la trei luni de cercetări, i se mai dau încă 12 ani; în ziua de 15 a fiecărei luni să postească cu pîine şi apă şi să doarmă pe scînduri; în prima lună a fiecărui an din timpul condamnării i se îngreunează pedeapsa prin închiderea în carceră, singur, fiind condamnat la temniţă grea. (Pedeapsa a fost redusă de Curtea de Apel din Budapesta la 5 ani închisoare).

Copie de pe sentinţă, în *Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului*, Dosar III/1159/1917.

Viaţa deportaţilor de la Ruszt şi Şopron în 1916—1918, relatată de un martor ocular.

Două nopţi de odihnă ne-au potolit văpaia nervilor agitaţi, coardele se destind, şi cu simţurile domolite începem să ne cumpănim rosturile situaţiei în care ne aflăm. Unii, trataţi mai omeneşte din partea jandarmeriei, veniseră cu ceva merinde de drum şi cu buzunarul asigurat pentru o vreme oarecare; noi însă, cei mai mulţi, aduşi ca delicvenţi ordinari, n-aveam nimic decît hainele de pe noi şi mîinile înfundate în buzunarele goale. Stomacul, pe de altă parte, acest duşman neîndurat, reclama un aranjament mai statornic al nevoilor sale. Tovarăşii mai darnici împart puţinul cu noi, cari n-aveam nimic, şi astfel ajungem fiecare la un buget real de 30—40 coroane, sumă care ne punea la adăpost pe cîteva zile. Altă pacoste însă. Pornim să ne asigurăm o brumă de alimentaţie. Colindăm însă zadarnic la cele patru cîrciumi, la brutăria rustică şi murdară, la prăvălii, ba şi la particulari, pretutindeni ne întîmpină refuzul. Populaţia, avizată din bună vreme de sosirea noastră, s-a înţeles să ne boicoteze. Ne primeşte cu vădită aversiune şi duşmănie. Expuşi primejdiei de a pieri aci de foame, facem apel la poliţie. După multe rugăminţi, se îndură în sfîrşit şeful poliţiei, un austriac renegat, să dea ordin cîrciumarului Berger, de la marginea comunei, să ne provadă alimentaţia. Crîşmăriţa, guralivă şi extraordinar de voluminoasă, cedează, dînd expresie desgustului faţă de noi în fraze de o politeţă jignitoare şi ne face loc într-o odaie excepţionabilă din punctul de vedere al curăţeniei, alături de tăietorii de lemne, cărăuşii şi elementele cele mai puţin civilizate din oraş. Ne atrage atenţia că numai solvîndu-i taxa înainte e aplicată a ne servi masa. Încasăm cu resignare evanghelică toate observaţiile şi plătim. Un papricaş pipărat, o compoziţie imposibilă de apă caldă, roşie, amestecată cu sgîrciuri şi oase, ne deschide o perspectivă disperată pentru viitor. Cei mai mulţi plecăm flămînzi, lăsînd neatinse blidele cu marginile înflorite de murdărie. Apelăm din nou la şeful poliţiei.

Acesta, plictisit de nemulţumirea noastră, nu răspunde. Scoate din masă o carte de legi şi cu gravitatea omului conştient de oficiul său ne citeşte regulamentul internării. Să nu depăşim hotarul comunei, timpul de ieşire din locuinţă de la 8 ore dimineaţa pînă la 8 ore seara. Orice contact cu localnicii se va pedepsi cu restrîngerea libertăţii. În toată simbăta ne vom prezenta la apel pentru eventuale reclamaţii. Molestarea populaţiei sau depărtarea din locuiţă în timpul nopţii se va pedepsi cu arest. Jandarmeria este însărcinată cu controlul permanent. Cu aceasta, vajnicul şef ne dimite. Începem să înţelegem că orice apel la simţul de umanitate, la concepţiile de cultură şi civilizaţie, sînt zadarnice. Sîntem trataţi ca cei mai urgisiţi făcători de rele, expuşi intenţionat la mizerii şi umilinţe. Suferinţa noastră le oferă prilej de plăcere şi satisfacţie şi izolarea noastră în acest cuib, lipsit de orice lumină intelectuală şi culturală, e anume aleasă ca să ne tortureze.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În cele 12 zile de la plecarea de acasă, opt zile şi tot atîtea nopţi n-am dezbrăcat hainele de pe noi. Trupul începe să-şi reclame primenirea. Lipsiţi însă de strictul necesar, n-avem altă soluţie decît să ne lepădăm rufele, să le spălăm şi să aşteptăm pînă se vor usca. Un ciubăr şi o bucată de săpun împrumutate pe ascuns şi după multe rugăminţi de la o bătrînă din curte, ne dau posibilitatea să ni le spălăm şi întinzîndu-le pe cîteva cuie răzleţe pe perete străjuim, înveliţi în scoarţele de pe pat, cu răbdare evanghelică, aşteptînd ca temperatura domoală a aerului din odaie să-şi facă datoria...

Zilele încep să devină tot mai povarnice. Mereu sosesc tovarăşi noi de suferinţă. În două săptămîni efectivul deţinuţilor se urcă la 33. Ne vine vestea că toate satele din jur sînt pline de tovarăşi de suferinţă în aceleaşi condiţii ca şi noi. Izolaţi de orice contact cu lumea mare şi închişi ca într-o temniţă între ziduri, inerţia aceasta ne mistuie şi ne chinuie. Sfatul obştesc decide să încercăm, fiecare în cercul prietenilor şi al rudelor sale, un contact prin scrisori, să ne aprovizionăm cu finanţele necesare de unde ne va fi posibil. Ne aşternem pe scris. Paznicul ordinei publice ne respinge însă scrisorile; nu se pot scrie decît ungureşte sau nemţeşte şi predate deschise pentru cenzurare. 145 scrisori se metamorfozează atunci în limbile pretinse de siguranţa statului...

Cu alimentaţia o ducem tot mai rău. Voluminoasa noastră circiumăriţă ne înăspreşte tratamentul din zi în zi...

La 27 septembrie sosesc cele dintîi scrisori de acasă. Veşti triste. Nevestele noastre sînt spionate şi ameninţate cu deţinerea şi internarea, unele au fugit cu copiii în satele de munte la prieteni şi rudenii, casele noastre rechiziţionate de armata germană, care le prădează fără milă, avînd indicaţia de la forurile locale că sînt case de spioni şi trădători de ţară. Ştim ce înseamnă asta. Ruină totală, expunîndu-ne azi-mîine la rolul de cerşetor...

Din încredinţarea Guvernului de la Budapesta soseşte în 7 noiembrie în inspecţie consilierul ministerial Jekelfalussy Zoltán, însoţit de profesorul Dr. Iosif Siegescu. Citaţi în faţa „Măriei Sale", ne expunem doleanţele cu glas cuviincios, înşirînd mizeriile ce le îndurăm. Surîsul diabolic din colţul gurii lui ne dumireşte însă îndată, că ăsta-i cîntecul ce-i place. Şi prilejul este potrivit să-şi descarce toată ura ce o nutreşte neamului nostru şi asupra noastră, celor lipsiţi de putinţa de a ne apăra. Cu ironia jignitoare a unor fraze veninoase ne spune: „Vă plîngeţi de libertate, bine, vă voi închide în barăci; vă plîngeţi de frig, poftiţi în cariera de piatră, munca vă va încălzi; vă plîngeţi de hrană plătită scump, vă duc la închisoare, acolo hrana este gratuită. Acolo sînteţi vrednici toţi, şi dacă organele noastre numai pe voi v-au trimis aici, de bună seamă sînt grele păcatele voastre, mai grele ca ale tuturor valahilor, căci toţi sînt trădători. Avem noi însă ac de cojocul vostru. De-acum să ştiţi că chestia naţionalităţilor s-a şters odată pentru totdeauna din dicţionarul ţării ungureşti. Cine mănîncă pîinea pămîntului unguresc, trebuie să fie ungur din creştet pînă în tălpi. Iar cel ce va îndrăzni să se îndoiască de aceasta, va fi trimis la ocnă şi spînzurătoare"...

Ne mai putînd suporta mizeriile traiului, care ne-a ruinat stomacul celor mai mulţi, facem încercare de „transferare" în alte localităţi. Certificatele medicale şi indulgenţa comisarului Blaschek au efect. Cei mai mulţi sîntem transferaţi în oraşul Şopron şi puşi sub oblăduirea poliţiei de acolo. Cu puţinul bagaj strîns în cîteva foi de gazete, pe vînt şi ploaie cu zăpadă, ne facem exodul, grăbiţi ca să scăpăm din cuibul acesta de tortură.

Supravegherea în Şopron e mai severă, cu ordinul de prezentare la poliţie de două ori pe săptămînă, cu opreliştea strictă de a cerceta localurile publice şi ieşirea din oraş. Ni se indică un singur loc de întrunire, cafeneaua „Panonia", cu o masă dosită, rezervată anume pentru noi, pentru ca poliţia să ne aibă la dispoziţie în tot momentul. În mahalaua oraşului ne instalăm în locuinţe acomodate şubredei noastre situaţii financiare...

Din satele judeţului ne vin veşti tot atît de triste. Preoţii şi intelectualii internaţi rabdă foame şi frig şi ca să poată rezista acestor duşmani indezirabili, mulţi s-au angajat la scosul cartofilor de pe cîmp, la culesul cucuruzului, iar în

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

timpul iernii la tăiat de lemne în curţile gospodarilor, pentru ca să-şi poată asigura o bucată de pîine şi un colţ de adăpost.

Bolnavi, flămînzi şi încremeniţi de frig, pe sufletele noastre se înstăpînise o resemnare apatică şi în negura deziluziilor zilnice doar o mică rază de nădejde ne mai lumina cărările, credinţa în Dumnezeu, care şi din piatră poate face pîine şi din moarte poate naşte viaţă.

Eliberările sporadice cari începuseră prin luna ianuarie nu ne ademeneau, căci de altă parte numărul nostru sporea zilnic. Unul pleca şi alţi zece îi luau locul. Veştile erau tot mai mohorîte. Oastea românească respinsă, pămîntul ţării româneşti cotropit, poporul românesc huiduit şi batjocorit, în scaunul vlădicesc din Sibiu se instalase în persoana lui Vasile Mangra spiritul lui Tisza, temniţele Clujului, Seghedinului, Tîrgu Mureşului şi altele înghiţeau zilnic pe fruntaşii satelor noastre din Ardeal, cei 9 mucenici de la Cluj osîndiţi la moarte prin ştreang, siguranţa statului bătea şi schingiuia cu o sălbăticie asiatică, bătrîni, femei şi copii, pentru că Dumnezeu le sortise o viaţă cinstită românească...

Organele administraţiei şi opinia publică, îmbuibată de veştile biruinţelor strălucite de pe frontul României, îşi potenţau mereu dispreţul faţă de noi, simţind o bucurie diabolică în multele şicanări şi torturi morale ce ni le aplicau.

În luna februarie, în urma intervenţiei populaţiei din judeţ, care îşi temea proviziile, guvernul eliberează un număr mai mare de internaţi. Pe ziua de 17 februarie mi-a venit şi rîndul meu...

Mulţi dintre tovarăşi au rămas şi au sporit cu alţii, timp de doi ani de zile, pînă la ivirea zorilor din toamna anului 1918. Durerea înstrăinării ne-a chinuit fără seamăn.

Nu mai puţin a sîngerat însă sufletul nostru acasă, unde am aflat pustiu, jaf şi mizerie, iar de altă parte oblăduirea administraţiei ne-a declarat internaţi acasă, avînd aceleaşi obligamente de prezentare la poliţie de două ori pe săptămînă şi restricţia de a nu face nici un pas fără ştirea organelor de siguranţă. Fiecare vorbă, fiecare pas ne era ispitit de agenţii secreţi, cari, ca o umbră de păcate, ne spionau ziua şi noaptea.

Reprodus după Sebastian Stanca, *Contribuţia preoţimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 25—29, 31, 35—41.

•

Declaraţia preotului Adam Lula din Simeria — j. Hunedoara, cu privire la persecuţiile îndurate din partea autorităţilor maghiare.

Pentru ţinuta mea românească, chiar ca elev în cl. 8-a a Liceului din Orăştie, am fost eliminat, mai apoi cu mare greutate reprimit la examenul de bacalaureat.

Ca preot tînăr, prin 1906—1908, am fost tîrît doi ani de zile la Tribunalul din Deva pentru „agitaţie", pentru motivul că am apărat şcoala confesională din mica comună Folt, al cărei preot eram. În timpul acesta, salariul preoţesc ce primeam de la statul maghiar era suspendat.

Prin anii 1910—1911 eram preot în comuna Biscaria. Ţineam cursuri serale cu ţăranii analfabeţi; eram urmărit seară de seară de jandarmii unguri care ascultau pe la ferești.

Pentru propaganda românească între muncitorii de la Căile Ferate Maghiare din Piski (azi Simeria, n. n.), unde se ducea o campanie furioasă de maghiarizare, mi-am luat răsplata în anul 1916. Acuzat de spionaj în folosul armatei române, am fost deţinut de o echipă de agenţi secreţi, ameninţat cu împuşcarea în faţa soţiei şi a copiilor. Am fost dus apoi la Cluj, unde am făcut cunoştinţă în patru puşcării cu graţiozităţile civilizaţiei ungureşti. Am trecut prin toate metodele de intimidare, spre a mărturisi legăturile cu armata română.

Trei luni am dormit în veşmintele de vară pe podelele goale, avînd perină la cap pălăria de paie, iar acoperitoare tavanul închisorii. Am stat în celulă separată

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

o lună și jumătate. De tot am petrecut în pușcărie cinci luni și jumătate, pînă la sfîrșitul lunii februarie 1917.

Reprodus după preotul Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului, vol. II. Temnițe și lagăre*, București, 1940, p. 137.

Declarația preotului Gheorghe Neagovici din Întorsura Buzăului — j. Covasna, despre suferințele sale din închisoare.

În ziua de 25 octombrie 1915, mi s-a făcut percheziție în toate odăile, răscolind toate actele, dar fără rezultat. După percheziție am fost dus la postul de jandarmi, apoi în gara Prejmer și la pușcăria Tribunalului civil Brașov.

În decursul celor două săptămîni, o singură dată (10 minute) am fost chemat la procurorul militar și mi s-a luat un scurt interogatoriu personal. La (după, n. n.) două săptămîni, am fost legat în lanțuri și dus pe jos la gară, fiind obiectul de batjocură al trecătorilor, scuipîndu-mă și huiduindu-mă.

Seara, am ajuns la Cluj, la pușcăria militară. A doua zi m-am dus la arestul Tribunalului civil, unde m-au pus în celulă separată, în care am stat pînă în septembrie 1916 cînd, legați doi cîte doi, ne-au dus cu mare alai prin fața precupețelor, care ne-au primit cu huo și cu aruncături de zarzavat stricat. Așa ne-au dus la gara Clujului.

Am fost îmbarcați într-un vagon de vite și porniți la drum către Oradea Mare, legați de mîini, unde ne-au închis în niște cuști de ciment, fără foc și fără lumină. Acolo mi-am contractat o boală de urechi, așa că de atunci nu mai aud... După trei luni de temniță la Oradea Mare, care era arhiplină de români și românce, am fost duși înapoi la Cluj la temnița civilă de la tribunal. La 28 octombrie 1918. — după trei ani și trei zile — am scăpat din pușcăria ungurească.

Aurel, fiul meu la 17 ani, a fost purtat prin lagărele din Ungaria pînă l-au înrolat, dar cînd a fost să fie dus pe cîmpul de luptă, s-a încheiat pacea.

Din declarația preotului Gheorghe Neagovici-Negoescu, înregistrată la Prefectura jud. Brașov, cu nr. 6098/1936, reprodusă de Pr. Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, vol. II. *Temnițe și lagăre*, București, 1940, p. 46—47.

Declarația preotului Gheorghe Cerbu din Întorsura Buzăului — j. Covasna, cu privire la suferințele sale în 1916—1918.

Deținut în 28 august 1916 împreună cu soția care avea copil mic. În noaptea petrecută în cazarma jandarmilor, am fost batjocorit și înjurat de jandarmi. Soția, cu considerare la copil, au eliberat-o. A doua zi, împreună cu alți deținuți, ne-au escortat pe jos mai departe. În Teliu am fost insultați de populația săcuiască, tot așa în Sf. Gheorghe, unde am fost închiși în temniță. Aci ne-au întrebat de ne este foame, iar la răspunsul nostru afirmativ, un honved, rîzînd diabolic, ne-a zis „asta nu e bine" și a sucit cheia în ușa temniței. În noaptea următoare am fost porniți din nou la drum, pretutindeni batjocoriți de secuii care se refugiau, în Baraolt bătuți și maltratați de jandarmi, după ce făcuserăm 100 km pe jos.

În 30 august am fost urcat în tren, cu alți patru tovarăși și expediat la Sătmar, de unde, după trei zile am fost expediat din nou, cu o bucată de pîine merinde, peste Budapesta la Dunaszerdahely. Scoși din temnița lagărului de prizonieri, a doua zi am fost escortați de cinci soldați și batjocoriți de intelectualii unguri adunați la gară, mai departe, peste Pojon (Bratislava, n. n.) la Nezsider. Eliberat

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în 23 decembrie 1916, am fost deținut din nou în 7 aprilie 1917 și internat în Șopron pînă în mai 1918.

Reprodus după Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 55.

Declarația soției preotului Mihail Ganea din Veneția de Jos — j. Brașov, despre suferințele soțului ei în 1916—1918.

A fost deținut în 12 februarie 1917 de jandarmii unguri. Escortat la Cluj, a fost închis în temnița „honvédkerületi fogház", unde a stat 21 de luni, pînă la revoluția din 2 noiembrie 1918 care l-a eliberat. Batjocorit, ocărît și maltratat de ofițerii investigatori, a fost osîndit la 8½ ani temniță ordinară, înăsprită în fiecare săptămînă cu 2 zile întuneric și post. Întors acasă, și-a aflat casa jefuită de armatele cotropitoare. În urma grelelor suferințe, a murit în 2 decembrie 1918, în vîrstă de 48 ani, rămînînd în urma lui soția cu un copil de 2 ani, în lipsă și fără nici un ajutor.

Reprodus după Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 70—71.

Declarația preotului Iosif Micu din Feldioara — Brașov (73 ani) despre suferințele sale și ale soției în 1916—1918.

Am întîmpinat armata română cu prapori și sărbătoare în 2 septembrie 1916. În 20 septembrie am plecat la București la un băiat bolnav. Retrăgîndu-se armata, nu ne-am mai putut întoarce. Ajungînd sub administrația ungurilor, în 3 iunie 1917 am fost deținuți. Două luni și jumătate am stat închiși „la strajă" în Brașov. Ofițerul ne intitula „porc și scroafă bătrînă". În 15 august 1917 am fost mutați în închisoarea honvezilor din Cluj. Mîncare o dată pe zi terci cu mămăligă sau zeamă de bostan. Aici m-au tuns pînă la piele și mi-au ras barba. În 17 octombrie am fost osîndit la trei ani și trei luni, iar preoteasa doi ani și două luni. La 1 martie 1918 preoteasa a fost eliberată, iar eu, deși grațiat de împăratul Carol din Viena, n-am fost eliberat decît de revoluția din noiembrie 1918. Acasă tot s-a pustiit.

Reprodus după Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 93—94.

Raport oficial despre suferințele preotului Ioan Toma din Dobolii de Jos — Covasna în 1915—1918.

Arestat la 2 septembrie 1915, escortat la Brașov. După două săptămîni de celulă, transportat la Cluj, unde a stat în temniță pînă la 31 decembrie 1915.

În august 1916 închis din nou la Cluj, pînă la 10 mai 1918, cînd, deși eliberat, i s-a fixat domiciliu forțat în Brașov sub control polițienesc, pînă în noiembrie același an.

A fost arestat pentru motivul că făcea propagandă printre ortodocși să nu treacă la Biserica reformată. A fost proces mare. 53 martori au dat declarații în

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

sprijinul părintelui, afară de preotul reformat care căuta să-l piardă. S-a întors în Doboli bolnav și în această stare a trăit pînă în anul 1926, cînd și-a dat obștescul sfîrșit.

Reprodus după Preotul Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, vol. II, București, 1940, p. 328.

Declarația preotului Augustin Cosma din Micfalău — j. Covasna, cu privire la suferințele sale și ale credincioșilor în 1916—1918.

După retragerea armatei române din Ardeal, am fost acuzat că am făcut servicii acesteia. Am fost deținut în 10 februarie 1917 și escortat la Brașov.

Un voluntar ungur m-a închis într-o celulă mică, strigînd: „pe toți popii valahi îi spînzurăm". Aci am stat opt zile pe scîndurile goale, într-un frig insuportabil, căci celula n-avea ferești... Lovit de o boală grea, am fost dus la spital, unde am zăcut patru luni. Pe urmă, internat în comuna Rotbav, unde am stat pînă la 30 martie 1919, după ce armata română a ocupat Ardealul. Nemții mi-au prădat tot ce am avut.

La două săptămîni după deținere, preotul romano-catolic Nagy Béla și cantorul-învățător Salamon Márton au adunat pe toți românii din sat, peste o mie, și din filia Bixad 750 și le-au spus că este ordin ministerial ca să lepede „legea asta de nimica" și să treacă la catolici. Cari se vor opune vor fi colonizați în Serbia. Au circulat o listă de trecere pe care multe femei, silite de antistia comunală, au iscălit-o, cu toate că ceruseră amînare pînă le vin bărbații acasă. Preotul catolic a intrat în biserica ortodoxă și a confiscat matricolele și ustensiliile. La venirea românilor, amîndoi au fugit din comună.

Reprodus după Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 61—62.

1917, 13/26 aprilie. **Scrisoarea preotului Valeriu Cosma din Iacobeni — Sibiu către mitropolitul Vasile Mangra, prin care-i relata cazul tatălui său, preotul Augustin Cosma din Micfalău — Trei Scaune și trecerea forțată a ortodocșilor la alte confesiuni.**

După ce arată că n-a făcut politică „națională", că a trăit în bune raporturi cu ungurii din comună și a lucrat pentru înființarea unor instituții de care beneficiau toți locuitorii Micfalăului (bancă ș. a.), scria:

„...Și totuși ca din bun senin, acest preot prudent, cu un trecut de 45 de ani în cariera sa preoțească, totdeauna corect și prevenitor, cam de pe la mijlocul lunei lui februarie a. c. în mod neașteptat e deținut, escortat și internat în Brașov, unde se află și de prezent, acum bătrîn și amărît.

Cu conștiința împăcată pot afirma Excelenței Voastre, cum că acest preot neîndreptățit, ajuns acum la vîrsta de 70 de ani, nu e trădător; trecutul lui, referințele lui locale și sociale, împrejurarea că aproape vecinic a trăit izolat de orice centru românesc, sunt totalitatea mărturii despre nevinovăția dînsului. A căzut simplu jertfă uneltirilor nedemne ale catolicilor. Lacomi de a-și înmulți numărul credincioșilor lor, altcum puțini la număr, cu toată setea lăcomiei s-au năpustit asupra celor aproape 2000 de credincioși ortodocși și cu mijloace de altcum bine cunoscute tagmei lor, fără cruțare i-au siluit și-i silesc pe toți a trece în legea rom. catolică și nu s-au sfiit a cere acest pas chiar și de la familia rămasă după preotul deținut, promițîndu-le, în caz de trecere, eliberarea dînsului. Familia preotului, îngrozită de atîtea terori și amenințări, a fost silită a părăsi comuna, expunîndu-se, pe lîngă amarul îndurat, lipsei și mizeriei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Acum bisericile ortodoxe din ambele comune, de mult stau încuiate, căci slujitorul e împiedecat în serviciul lui.

Cu atît mai largi şi-au deschis catolicii uşile bisericii lor, ca să ademenească turma înfricată şi îngrozită rămasă fără păstor. Şi durere că chiar şi administraţia locală conlucră cu întreg aparatul pentru o mai sigură reuşită a convertirii, luînd chiar o atitudine agresivă, ameninţătoare, faţă de nenorociţii noştri credincioşi. Nu e deci mirare, dacă azi aproape nici unul nu cutează a-şi mărturisi pe faţă credinţa sa strămoşească, de teamă să nu fie espulzat în Sârbia din partea agresorilor, în virtutea unui ordin înalt în posesiunea căruia se laudă că s-ar afla.

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 137/1917.

1917. **Memoriul credincioşilor din parohia Covasna, prin care cereau să se intervină pentru readucerea preotului lor.**

Prea Venerat Consistoriu Arhidiecezan!

Comitetul parohial gr. or. din Covasna, în numele întregei comune bisericeşti, vine înaintea Prea Veneratului Consistoriu Arhidiecezan cu următoarea umilită rugare:

Încă din anul trecut am rămas fără păstor sufletesc, deoarece pe parohul nostru l-au luat în ziua de Sfînta Maria din biserică, ducîndu-l şi internîndu-l în Oradea Mare, unde se află şi de prezent.

În timpul acesta de 9 luni de zile, am rămas fără mîngîiere sufletească, ne fiind în apropiere nici un preot care ar fi putut săvîrşi sfintele servicii dumnezeieşti pentru mîngîierea poporului credincios. Ba ce e mai mult, sunt şi copii care nu pot primi sf. botez din lipsă de preot, căci cel mai apropiat preot să află în Zagon, depărtare de 20 de km.

Afară de acestea, pentru ca după cuvintele Scripturii să nu „intre lupii în turmă", căci sînt semne de a se începe şi aici, deşi poporul e cerbicos în ale credinţei strămoşeşti şi să nu cadă cineva în ispită.

Rugăm pe Prea Ven. Cons. Arhidiecezan să binevoiască a interveni pe lîngă D-nul Ministru ca preotul nostru Gheorghe Furtună să fie eliberat, să se întoarcă acasă şi să ne împlinească cerinţele sufleteşti.

Singura noastră mîngîiere în absenţa preotului nostru a fost şi este pînă acum învăţătoriul nostru Alexandru Ciucan, care ne povăţuieşte în afacerile noastre pline de şicănii.

În speranţă că ni se va lua în considerare umilita noastră cerere, am rămas ai Prea Ven(eratului) Cons(istoriu) Arhidiecezan.

Covasna, la 5 maiu 1917.

supuşi fii:
Ion N. Şerban
Gheorghe Papuc

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 355/1917.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1917, 18 iunie. **Raportul protopopului Constantin Dimian în problema trecerii forţate a unor credincioşi ortodocşi la alte confesiuni.**

Nr. 199/1917.

Venerat Consistoriu Arhidiecezan!

În nex (legătură, n. n.) cu raportul meu din 11 iunie a. c. st. n. N. 178, prin carele am arătat că nu am primit permisiune nici de la Comisarul guvernual Dr. Betegh Miklós de a eşi în comunele Sepsisîngeorgiu şi Micfalău în cauza trecerilor credincioşilor noştri din acele comune la altă lege, acum îmi permit a aşterne aici 3 arătări, una a preotesei din Chichiş, prin care arată că acolo credincioşii noştri au trecut la reformaţi şi unitari, după ce parohul Moise Greceanu a fost internat încă în 18 mai a. c. Unde? Nu se ştie! A doua, a parohului din Lisnău Mihail Petru, ca administrator parohial al Ozunului, carele încă arată că şi cei din Ozun sau filii s-au făcut unguri şi a treia arătare a epitropilor din Chichiş, Iosif Virág şi Iosif Illyes că ei au trecut la unitari, dară sunt gata a-şi da raţiociniu despre averea bisericei şi nu voiesc să o păgubească.

Din aceste arătări, precum şi din împrejurarea că din 32 preoţi cîţi au fost în Trei Scaune, de prezent sunt numai şase — se poate deduce că mişcarea aceasta este pusă la cale pentru a se risipi oile.

Nu ştiu cu ce pot fi învinovăţiţi preoţii de au fost internaţi. După cît cunosc eu pe preoţii Augustin Cosma, Ioan Toma, Moise Grecean şi Nicolau Rădoiu — destul de prevenitor s-au purtat faţă de conlocuitorii noştri unguri. Se vede însă că pornirea aceasta se estinde asupra acelor 9 comune matere, a căror credincioşi nu ştiu vorbi româneşte, precum: 1. Aita, 2. Belini, 3. Cernat, 4. Doboli, 5. Lisnău, 6. Micouifalu, 7. Ozun, 8. Chichiş şi 9. Sepsisîngeors. În toate aceste comune cam 5613 suflete. La această pierdere ne putem aştepta cu trecerile la altă lege, afară de cei emigraţi.

Ca să pot ieşi prin comune acum deodată nu pot să o fac, căci nu mi se permite, ci va fi bine de a eşi vreun Domn Asesor.

Al Veneratului Consistoriu Arhidiecezan,

Breţcu 18 iunie 1917,

prea plecat serv
Constantin Dimian
protop(op)

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 137/1917.

1917, 8 iunie. **Scrisoarea preotesei Susana Greceanu către protopopul C. Dimian, prin care îl informa de trecerile religioase din Chichiş — Trei Scaune.**

Prea On. Dle Protopresbiter,

Cu provocare la actul On. Dtale de sub nrul 193/1917, vin aţi raporta că soţul meu e internat încă din 18 maiu a. c., deci n-a putut şi nu poate satisface nici uneia din cerinţele On. Dtale. Îndată după plecarea soţului meu, nu numai epitropii, ci întreaga materă a trecut parte la legea unitară, parte la cea reformată. Soţul meu de faptul acesta nu ştie nici azi nimic, deci n-a putut să-ţi raporteze. Deoarece eu săptămîna viitoare mă duc cu copila mea, care e profesoară

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

la stat în Ungvár şi locuiesc la dînsa, te rog să binevoieşti a dispune ca protocoalele şi actele despre averea bisericii să fie de urgenţă luate în primire.

Kökös, VI/8 1917.

Cu stimă,
Susana Greceanu

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III 137/1917.

1917, 4 octombrie. **Raportul protopopului Constantin Dimian din Breţcu către Arhiepiscopia Sibiului, prin care raporta că o parte din credincioşii ortodocşi din Sf. Gheorghe au trecut la alte confesiuni.**

Nr. 317/1917.

Venerat Consistor Arhidiecezan,

În 26 septembrie a.c. st.v. am ieşit în Sepsisîngiorgiu în urma ordinului Veneratului Consistor arhidiecezan din 1 martie a.c. Nr. 1487 Pres., deoarece numai acum mi-am căpătat permisiunea de a călători numai în zona de rezbel. Aici am aflat, precum mi-a fost raportat şi *parohul nostru eliberat din Cluj, că presionaţi au trecut la alte legi.*

În biserica noastră sînt instalaţi acum soldaţi germani şi în biserică, de colo pînă colo, sînt 3—4 rînduri (etaje) de paturi.

Am mers la primărie, dară ca şi parohului mi s-a spus că germanii nu ies din biserică şi nu-i poate scoate afară.

Am arătat cît este de rău îngrijită tîmpla bisericii, care e un cap de operă, atît ca sculptură cît şi ca pictură, şi am cerut ca să evacueze cuartirul (locuinţa, n.n.) parohial şi să o aşeze acolo — dacă promit — apoi că vor şi face, se va vedea mai tîrziu.

Breţcu, 4 octombrie 1917.

Prea plecat serv,
Constantin Dimian
protop(op)

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III 137/1917.

Mărturiile preotului Petre Cepleu din Voivozi — j. Bihor despre suferinţele îndurate în 1919.

În zorii dimineţii de 21 februarie 1919, un pluton de soldaţi secui a intrat în comuna mea natală Auşeu (j. Bihor) şi au înconjurat casa unde dormeam. Au pus santinele la toate ieşirile din comună, oprind orice circulaţie. Anunţat de nişte oameni buni şi ne mai avînd timpul să mă îmbrac, desculţ, în cămaşă, cu capul gol, am sărit prin dos, pe geam şi am fugit prin zăpadă spre o pădure deasupra satului, unde am stat de la orele 3 dim. pînă la 4 d.m. Adăpostul mi-au fost crengile verzi de brad puse sub picioare şi cu care mă acopeream contra frigului. Văzînd că n-au putut să mă prindă şi să mă omoare după cum le era scopul, au bătut pe tatăl meu şi pe două surori ale mele, mi-au ars în mijlocul curţii biblioteca, luîndu-mi hainele şi alte obiecte. Au început a maltrata pe locuitorii comunei pentru mine, cerîndu-le să mă predea, căci de nu, aprind satul. Vagabondînd prin păduri şi munţi, am ajuns la 1 martie 1919 la Zam (j. Hunedoara), unde era armata română, înrolîndu-mă în cadrele ei.

Reprodus după Preotul Grigore N. Popescu, *Preoţimea română şi întregirea neamului*, vol. II. *Temniţe şi lagăre*, Bucureşti, 1940, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Preoţi ardeleni şi bănăţeni închişi de autorităţile maghiare în 1916—1918.

1. *Solomon Andreescu* din Biniş — Caraş-Severin.
Închis la Lugoj, 5 septembrie 1916—5 octombrie 1916.
2. *Alexandru Atnagea* din Vrani — Caraş-Severin.
Închis la Deva în 1917, † în închisoare, la 31 octombrie 1917 (30 de ani).
3. *Coman Baca* din Poplaca — Sibiu.
Închis la Cluj, 10 octombrie 1915—noiembrie 1918. La 6 decembrie 1916 condamnat la moarte prin spînzurătoare (sentinţa nu s-a executat); † 1919.
4. *Simion Balea* din Săpînţa — Maramureş.
Închis la Satu Mare. Nu se ştie cît timp.
5. *Alexandru Băieşan* din Poiana Ampoiului — Alba.
Închis la Abrud, 1 decembrie—10 decembrie 1916.
6. *Serafim Băian* din Margina — Timiş.
Închis la Seghedin, 1 februarie 1918—iunie 1919.
7. *Ioan Bercan*, protopop în Rupea — Braşov.
Închis în Braşov în 1914, — bătut şi schingiuit încît a înnebunit şi la scurt timp a murit.
8. *George Boeriu* din Telechi Recea — Braşov.
Arestat cu soţia în Cîmpulung-Muscel, închis la Braşov şi Făgăraş 5 săptămîni, apoi la Cluj (7 luni), pînă în noiembrie 1917. † 29 noiembrie 1917.
9. *Ioan Bogdan* junior din Zizin — Braşov.
Retras cu armata română, arestat în Bucureşti la 31 martie 1917. Închis în Braşov, Sibiu, din nou la Braşov şi Cluj, pînă la 1 noiembrie 1918. Condamnat la 4 ani şi 4 luni închisoare.
10. *Ioan Bogdan* senior din Zizin — Braşov.
Închis un an în Braşov, Tg. Mureş, Cluj (1917—1918).
11. *Teodor Brehar* din Leleşti — Bistriţa-Năsăud.
Închis la Dej, 25 noiembrie 1916—20 februarie 1917.
12. *Ioan Budoi* din Cîmpuri-Surduc — Hunedoara.
Închis la Odorhei şi în închisoarea honvezilor din Cluj, 1 noiembrie 1916—10 martie 1917.
13. *Coriolan Buracu* din Mehadia — Caraş-Severin.
Închis în Caransebeş, 26 iulie 1914—21 august 1914; apoi înrolat preot militar pe toată durata războiului.
14. *Gheorghe Burlea* din Barcani — Covasna.
Închis, 23 octombrie 1915—decembrie 1915, învinuit de spionaj; arestat din nou, decembrie 1916 şi închis 7 luni la Braşov şi 7 luni la Cluj; apoi internat în oraşul Sf. Gheorghe pînă în noiembrie 1918.
15. *Ioan Capătă* din Şona — Braşov.
Închis la Cluj, 16 mai 1917—28 mai 1918. În 5 decembrie 1917 condamnat la 5 ani închisoare (achitat de Curtea de Casaţie la 26 martie 1918).
16. *Iosif Caţavei* din Lisa — Braşov.
Închis 1 octombrie 1916. La 6 octombrie 1916 condamnat la 4 ani închisoare ordinară; † 14 ianuarie 1918 în închisoare.
17. *Ioan Cimonea* din Poşaga de Jos — Alba.
Un an închisoare în Turda şi Cluj.
18. *Ioan Ciobanu* din Ciglean — Sălaj.
În 1917 închis la Debreţin pînă la sfîrşitul războiului (condamnat la 3 sau 4 ani închisoare).
19. *Emanuil Ciulei* din Ciuchici — Caraş-Severin.
Închis la Seghedin şi Timişoara, 1 septembrie 1916—12 ianuarie 1917.
20. *Ilie Ciulei* din Archita — Mureş.
Închis în Tg. Mureş, în 1916, 4 luni.
21. *Grigorie Ciurdăreanu* din Ambriciu — Cluj.
Închis la Dej, 9 octombrie 1916—20 aprilie 1917.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

22. *Ioan Coc* din Mogoș — Alba.
Închis în Alba Iulia, 26 septembrie 1914—16 septembrie 1916, apoi deportat în Șopron, septembrie 1916.
23. *David Coman* din Vama Buzăului — Brașov.
Refugiat la Buzău pînă în februarie 1917, arestat acolo și închis în Brașov și Cluj din martie 1917 pînă în octombrie 1917, apoi deportat în Șopron, octombrie 1917—iulie 1918.
24. *Ioan Coman* din Sita Buzăului — Covasna.
Arestat 23 octombrie 1915, închis la Cluj 3 ani. În decembrie 1916 condamnat la moarte prin spînzurătoare; eliberat la 25 octombrie 1918; † 6 noiembrie 1918 (47 ani).
25. *Gheorghe Comșa*, diacon la catedrala din Sibiu (viitorul episcop de Arad, Grigorie).
Arest preventiv la Cluj, în septembrie 1916 (2 săptămîni).
26. *Pompiliu Constantin* din Felța (azi Florești) — Sibiu.
Deportat în comuna Csáva — jud. Șopron, 1 septembrie 1916—1 iulie 1917, apoi închis în Brașov pînă la 10 aprilie 1918; după această dată, domiciliu forțat în Daneș — j. Mureș.
27. *Augustin Cosma* din Micfalău — Covasna.
Arestat 10 februarie 1917 și închis în Brașov; domiciliu forțat în Rotbav — Brașov, pînă în noiembrie 1918.
28. *Gheorghe Costescu* din Racovița — Timiș.
Închis Timișoara, 3 aprilie 1916—11 iulie 1916, deportat la Veperd, 5 septembrie 1916—27 februarie 1917.
29. *Mihai Costescu* din Ieșelnița — Caraș-Severin (azi Mehedinți).
Arestat pentru „spionaj", închis la Caransebeș, din 29 iulie 1914 pînă la 9 octombrie 1914, apoi la Seghedin (nu se știe cît timp).
30. *Emilian Crăciun* din Glîmboaca — Sibiu.
Închis Oradea, 16 august—15 noiembrie 1916.
31. Dr. *Elie Dăianu* din Cluj.
Închis la Cluj, 8 noiembrie 1916—8 noiembrie 1917 (condamnat un an); deportat apoi în Șopron pînă în noiembrie 1918.
32. *Gheorghe Dănilă* din Chețani — Mureș.
Închis 3 săptămîni la Cluj, în 1916.
33. *Ioan Demian* din Nucet — Sibiu.
Refugiat în România; arestat de armata germană; închis la Sibiu și Cluj, 5 mai 1917—30 ianuarie 1918.
34. *Gheorghe Dogaru* din Mărcuș — Covasna.
Refugiat în România un an; apoi închis un an la Brașov († iarna an. 1920—1921).
35. *Aurel Domșa* din Blaj.
Închis la Oradea, 10 septembrie 1916—15 ianuarie 1917.
36. *Alexandru Donescu* din Voșlobeni — Harghita.
Închis la Odorhei din august 1916, pînă în primăvara anului 1917.
37. *Ioan Dumitrescu* din Hălmeag — Brașov.
Condamnat la doi ani închisoare — a făcut 11 luni în Tg. Mureș, iar din decembrie 1917 înrolat ca simplu soldat în Regimentul 24 honvezi din Mezőtur.
38. *Iosif Drăgoi* din Globurău — Caraș-Severin.
Închis în Caransebeș (nu se știe cît timp).
39. *Constantin Dure* din Orșova — Caraș-Severin.
Închis la Caransebeș, 27 iulie 1914—21 august 1914; apoi la Seghedin (nu se știe cît timp).
40. *Toma Frateș* din Baciu — Brașov.
Închis la Brașov în toamna anului 1916 (trei luni); a înnebunit în închisoare.
41. *Ioan Frîncu* din Cetea — Alba.
Închis la Cluj 6 săptămîni (octombrie—noiembrie 1916).
42. *Gheorghe Furtună* din Covasna.
Închis în Brașov, 10 octombrie 1915—26 decembrie 1915, apoi deportat în Șopron, 15 august 1916—28 iulie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

43. *Mihail Ganea* din Veneţia de Jos — Braşov.
Închis la Cluj, 12 februarie 1917—2 noiembrie 1918 (21 de luni), † 2 decembrie 1918, la 48 de ani. Condamnat la 8½ ani închisoare.
44. *Traian Gaşpar* din Ezeriş — Caraş-Severin.
Închis la Vaţ şi Seghedin (nu se ştie cît timp).
45. *Ioan Gavrilescu* din Ţînţari (azi Dumbrăviţa) — Braşov.
Arestat 7 ianuarie 1917 în Urziceni. Închis în Făgăraş, Tg. Mureş şi Cluj — pînă la 24 decembrie 1917; † 1921 în urma suferinţelor (7 copii).
46. *Ilie Gherban* din Gîrbova — Timiş.
Închis la Timişoara, 1 februarie 1916—26 octombrie 1916 şi 10 ianuarie—7 noiembrie 1917.
47. *Damaschin Ghircoiaş* din Bucium — Braşov.
Închis la Cluj, 1 ianuarie 1918—23 octombrie 1918.
48. *Gheorghe Giurgiu* din Silvaş (azi Pruniş) — Cluj.
Arestat preventiv la Cluj, 27 septembrie 1916—15 noiembrie 1916.
49. *Vasile Gliga* din Ibăneşti — Mureş.
Domiciliu forţat în Sîngeorgiu — Mureş, 6 săptămîni; 15 procese intentate de autorităţi pînă în 1918.
50. *Alexandru Gligor* din Şard (Şoard) — Mureş.
Arestat 23 martie 1915, condamnat la un an şi jumătate închisoare — făcută la Tg. Mureş; la 29 august 1916 deportat în Fertőmeggyes — Şopron pînă la 8 mai 1917.
51. *Dumitru Goia* din Sohodol — Alba.
Deportat în Borisfalva — Şopron din 2 septembrie 1916 pînă în ianuarie 1917, cînd a fost închis în Alba Iulia, pînă în 8 iulie 1917.
52. *Arsenie Golumba* senior din Berzasca — Caraş-Severin.
Domiciliu forţat în comuna Dalboşeţ, 6 ianuarie 1916—6 noiembrie 1918.
53. *Iosif Gomboş* din Abrud-sat — Alba.
Închis la Cluj şi Seghedin, un an şi jumătate.
54. *Ilarie Gonţea* din Ţînţari (azi Dumbrăviţa) — Braşov.
Închis în Făgăraş, Tg. Mureş şi Cluj, din 5 ianuarie 1917 pînă la 15 aprilie 1918.
55. *Dumitru Greceanu* din Hărman — Braşov.
Închis la Cluj, octombrie 1915—octombrie 1918; deşi la 6 decembrie 1915 a fost condamnat numai la 8 luni închisoare.
56. *Florian Hajdău* din Hidişelu de Sus — Bihor.
Închis în 1916—1918 (nu se ştie locul şi timpul).
57. *Gheorghe Hamzea* din Breţcu — Covasna.
Închis 5 luni în Oradea, apoi domiciliu forţat în satul Ghiurfalău — Ungaria.
58. *Eftimie Jian* din Orşova (pe atunci diacon şi învăţător).
Închis două luni în Caransebeş, o lună în Seghedin (august—septembrie 1914).
59. *Romul Jurchescu* din Peştere — Caraş-Severin.
Închis la Seghedin, 19 septembrie 1916—1 aprilie 1918.
60. *Ioan Leucă* din Mercheaşa — Braşov.
Închis la Cluj, noiembrie 1916—1 noiembrie 1918. Condamnat 4 ani temniţă grea.
61. *Adam Lula* din Biscaria — Hunedoara.
Închis la Cluj, 26 septembrie 1916—20 februarie 1917.
62. *Maniu Lungu* din Răşinari — Sibiu.
Închis la Oradea din 20 septembrie 1916—24 noiembrie 1916.
63. *Aurel Magheţiu* din Toager — Timiş.
Arestat 8 septembrie 1916, judecat la Seghedin şi condamnat la 4 ani de ocnă: închis în Vaţ, pînă în noiembrie 1918.
64. *Gavril Maier* din Topliţa — Harghita.
Din 30 august 1916 la 16 martie 1918 a avut domiciliu forţat cu toată familia (soţia şi 6 copii) în Bobohalma — Mureş.
65. *Gheorghe Maier* din Topliţa — Harghita.
Domiciliu forţat în Deag — Mureş, august 1916—toamna anului 1918.
66. Dr. *Dumitru Manu* din Gherla — Cluj, profesor de teologie.
Închis la Seghedin în 1916—1918.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

67. *Emil Marcu* din Ticu — Cluj.
Arest preventiv la Cluj, din septembrie 1916 pînă în ianuarie 1917, apoi deportat în Veperd — Şopron.
68. *Patriciu Marcu* din Păuca — Sibiu.
Deţinut în Vingard — Alba, 14 octombrie 1916—5 noiembrie 1916.
69. *Ioan Marin* din Rotbav — Braşov.
Arestat 21 noiembrie 1916, închis la Tribunalul Braşov, apoi la Tribunalul marţial Cluj, din 28 ianuarie 1917 la 25 mai 1917.
70. *Ioan Maximilian* din Stupini — Braşov.
Închis la Cluj şi Oradea, decembrie 1916—decembrie 1917.
71. *Iosif Maximilian* din Braşov Vechiu.
Închis un an (nu se ştie unde).
72. *Emil Măcelar* din Totelec — Cluj.
Arest preventiv la Cluj, 27 septembrie 1916—15 noiembrie 1916.
73. *Cornel Măeruşan* din Crizbav — Braşov.
Închis şapte luni în Braşov şi Cluj (din toamna anului 1916).
74. *Ioan Micu* din Cristian — Sibiu.
Deţinut între 18 august 1916—8 noiembrie 1916 la Sighişoara, Galaţi-Făgăraş şi Blaj.
75. *Iosif Micu* din Feldioara — Braşov.
Arestat cu soţia Maria la 3 iunie 1917. Închis la Braşov două luni şi jumătate, apoi la Cluj. Condamnaţi, el 3 ani şi 3 luni, preoteasa 2 ani şi 2 luni. Soţia eliberată în martie 1918, iar el în noiembrie 1918.
76. *Ioan Mihăilă* din Dăişoara — Braşov.
Închis la Odorhei, 24 octombrie 1916—15 noiembrie 1916, şi Aiud, 10 aprilie 1918—3 noiembrie 1918.
77. *Anton Miloşescu* din Ogradena — Caraş-Severin (azi Mehedinţi).
Închis la Timişoara 28 septembrie 1916—1 ianuarie 1917.
78. *Gheorghe Modran* din Poplaca — Sibiu.
Închis la Cluj, 1916—1917.
79. *Toma Modran* din Bungard — Sibiu.
Arestat la Drăgăşani, închis la Sibiu şi Cluj, 28 mai 1917—20 noiembrie 1917.
80. *Ioan Modroiu* din Vama Buzăului — Braşov.
Arestat în 14 ianuarie 1916. Condamnat 4 ani temniţă grea, acuzat de spionaj în favoarea României. Graţiat la 23 octombrie 1918.
81. *Andrei Moldovan* din Hendorf (azi Brădeni) — Sibiu — viitorul episcop al Americii.
Închis, 1 septembrie 1916—4 noiembrie 1916, la Cluj, apoi înrolat ca preot militar.
82. *Gheorghe Moldovan* din Bezidu-Nou — Mureş.
Arestat în toamna anului 1916 şi dus spre Odorhei; nu s-a mai aflat nimic despre el.
83. *Nicolae Motora* din Sîngeorgiu de Mureş — Mureş.
Arestat în 15 august 1916, închis într-o casă particulară din Cîmpeni pînă la 15 aprilie 1917.
84. *Ioan Muntean* din Uricani — Hunedoara.
Arestat de armata ungară; nu s-a mai aflat nimic despre el.
85. *Nicolae Munteanu* din Lisa — Făgăraş.
Arestat odată cu Iosif Caţavei la 1 octombrie 1916; condamnat la 4 ani închisoare la Cluj, unde a murit la 17 martie 1917.
86. *Aurel Muşat* din Ucea de Sus — Braşov.
Arestat la 21 mai 1916 şi închis 3 săptămîni în Braşov şi Tg. Mureş, din nou închis la Braşov, noiembrie 1916—25 decembrie 1916, apoi deportat în Locsmand — Şopron, 27 ianuarie 1917—5 iunie 1917.
87. *Ioan Nan* din Sînpetru — Braşov.
Arestat 22 octombrie 1915, învinuit de spionaj în favoarea românilor. Închis

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în Braşov, Oradea şi Cluj. La 6 decembrie 1916 condamnat la 3 ani închisoare. Graţiat la 23 octombrie 1918.

88. *Ioanichie Neagoe* din Petrovaselo — Timiş.
Închis la Pancevo din 26 iulie 1914, iar din 8 august pînă în 10 noiembrie 1914 la Arad.

89. *Gheorghe Neagovici* din Întorsura Buzăului — Covasna.
Arestat 25 octombrie 1915, închis la Braşov, Cluj, Oradea şi din nou la Cluj, pînă la 28 octombrie 1918. La 6 decembrie 1916 condamnat la 3 ani temniţă grea.

90. *Vasile Necşa* din Apoldu de Sus — Sibiu.
Închis la Odorhei, 10 septembrie 1916—17 noiembrie 1916.

91. *Alexandru Nicolescu* senior din Stînceni — Mureş.
Arestat 11 martie 1917 şi închis la Odorhei şi Tg. Mureş, apoi cu domiciliu forţat în Uioara, pînă în 11 martie 1918.

92. *Alexandru Nicolescu* junior din Aluniş — Mureş.
Închis în Tg. Mureş (nu se ştie cît timp).

93. *Aurel Nistor* din Arpătac (azi Araci) — Covasna.
Închis 2 luni la Cluj (15 august—15 octombrie 1916), apoi deportat în Landzser, Bük, Kopháza şi Ágfalva — Şopron, pînă la 26 iulie 1918.

94. *Alexandru Ogîrlaci* din Berzovia — Caraş-Severin.
Închis în Timişoara, două săptămîni.

95. *Toma Oprean* din Vurpăr — Sibiu.
Închis 2 săptămîni într-o cazarmă din Sibiu.

96. *Adrian Oţoiu*, catehet în Budapesta.
Închis la Seghedin pînă în 1918 (nu se ştie cît timp).

97. *Teofil Păcurariu* din Nandru Vale — Hunedoara.
Închis la Cluj, 2 octombrie 1916—noiembrie 1918. Condamnat la 12 ani temniţă grea; pedeapsa a fost redusă apoi la 5 ani temniţă grea; † 1919.

98. *Nicolae Pinciu* din Hosman — Sibiu.
Închis 3 luni la Cluj, apoi deportat în Becicherecul Mare (azi în Iugoslavia), un an şi nouă luni.

99. *Octavian Piso* din Silvaşu de Sus — Hunedoara.
Închis 3 luni la Seghedin (din 15 septembrie 1916).

100. *Augustin Pop* din Prislop (azi Liviu Rebreanu) — Bistriţa-Năsăud.
Închis în Dej, 9 octombrie 1916—20 aprilie 1917.

101. *Augustin Pop* din Ugruţiu — Sălaj.
Închis la Cluj, 27 septembrie 1916—ianuarie 1917; deportat apoi la Veperd — Şopron.

102. *Emil Pop* din Tuşin — Mureş.
Arest preventiv la Cluj, 26 septembrie 1916—decembrie 1916.

103. *Ioan Pop* din Măluţ — Bistriţa-Năsăud.
Închis la Dej, 8 octombrie 1916—4 ianuarie 1917.

104. *Ioan Pop* din Sîmbăta de Sus — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, apoi închis la Cluj, august—octombrie 1918.

105. *Ioan Pop David* din Scorei — Sibiu.
Închis la Tg. Mureş un an şi nouă luni; a murit în închisoare în 1918.

106. *Zaharia Pop* de la mănăstirea Prislop — Hunedoara.
Închis la Seghedin, 1917—1918. Mort la scurt timp după eliberare (1919).

107. *Ioan Popa* din Apoldu de Jos — Sibiu.
Închis în Sibiu şi Cluj, din 9 decembrie 1917 pînă la 30 decembrie 1917.

108. *Lazăr Popa* din Şinca Nouă — Braşov.
Condamnat la 8 ani temniţă grea pentru „trădare". La recurs, pedeapsa redusă la 3 ani. A făcut aproape 2 ani închisoare la Cluj, 15 ianuarie 1917—1 octombrie 1918.

109. *Septimiu Popa* din Bologa — Cluj.
Arest preventiv la Cluj, 27 septembrie 1916—15 noiembrie 1916.

110. *Ioan Popiţa* din Comana de Jos — Braşov.
Închis la Cluj, 1 noiembrie 1917—noiembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

111. *Ioan Popovici* din Voivodeni — Arad.
Închis la Seghedin, apoi deportat în Şopron (13 septembrie 1916—13 septembrie 1917).
112. *Iosif Popovici* din Sf. Gheorghe — Covasna.
Închis la Cluj, octombrie 1915—vara anului 1917, deşi la proces — 6 decembrie 1916 — a fost declarat nevinovat.
113. *Petru Popovici*, protopop în Abrud.
Închis 10 zile în Abrud.
114. *Ioan Preda* din Petrila — Hunedoara.
Închis în Oradea, 22 septembrie 1914—22 iulie 1915.
115. *Andrei Radeş* din Berivoii Mici — Braşov.
Refugiat în vechea Românie; închis 3 luni în Craiova, 3 săptămîni în Braşov şi 2 săptămîni în Făgăraş.
116. *Aurel Raica* din Utvin — Timiş.
Închis la Seghedin, în 1916—1918.
117. *Ilarie Reit* din Bran-Poarta — Braşov.
Arestat în august 1916 — închis 8 luni în Braşov; trecut apoi în România, unde s-a înrolat ca preot militar.
118. *Vasile Runcean* din Lătureni — Alba.
Condamnat la 4 ani închisoare; închis în Seghedin, 19 septembrie 1916—6 noiembrie 1918 († 1922).
119. *Petru Sabău* din Hădărău — Alba.
Închis 2 săptămîni la Cluj, 5—15 octombrie 1916.
120. *Trandafir Scorobeţ* din Roşia — Sibiu (viitorul arhiereu Teodor).
Închis în Cluj şi Oradea, 30 august 1916—24 februarie 1917; deportat apoi în Zombor, 24 februarie 1917—24 iunie 1918.
121. *Gheorghe Sinco* din Careii Mari.
Închis la Satu Mare, 15 martie 1917—4 octombrie 1918.
122. *Ioan Sonea* din Reteag — Cluj.
Închis în Dej, 21 octombrie 1916—4 ianuarie 1917. În 1917 deportat în Şopron. În septembrie 1918, arestat din nou la Dej.
123. *Avram Stanca* din Petroşani (71 de ani).
Arestat octombrie 1916; † 24 decembrie 1916.
124. *Gheorghe Suciu* din Cojocna — Cluj.
Arest preventiv la Cluj, 2 noiembrie 1916—20 noiembrie 1916.
125. *Vasile Şpan* din Lupşa — Alba.
Închis la Cluj, 5 octombrie 1916—30 martie 1917.
126. *Cornel Ştefan* din Oraviţa.
Închis în Oraviţa, octombrie 1916—iunie 1917, apoi deportat în Şopron 6 luni.
127. *Dumitru Tătulea* din Predeal Bran — Braşov (69 de ani).
Arestat în august 1916; închis 8 luni în Braşov, apoi domiciliu forţat în Măeruş, pînă în noiembrie 1918.
128. *Iosif Tătulea* din Dobîrlău — Covasna.
Internat la Arad, 16 august 1916—6 decembrie 1916.
129. *Ioan Teculescu*, protopop în Alba Iulia.
Închis în Alba Iulia, septembrie 1916—decembrie 1917.
130. *Eremia Ticuşan* din Boroşneu Mic — Covasna.
Refugiat la Buzău. Arestat în decembrie 1916, închis la Tg. Mureş şi Cluj, din 9 ianuarie 1917 pînă la 30 aprilie 1917, apoi deportat în Şopron.
131. *Gheorghe Todoran* din Paroşeni — Hunedoara.
Închis la Cluj, 1 septembrie 1916—octombrie 1918.
132. *Ioan Toma* din Dobolii de Jos — Covasna.
Închis la Braşov şi Cluj, 12 septembrie 1915—31 decembrie 1915. Din nou arestat la 15/28 august 1916 şi închis la Cluj pînă la 10 mai 1918; în continuare, domiciliu forţat la Braşov, pînă în noiembrie 1918.
133. *Dionisie Turcu* din Şoarş — Braşov.
Închis în Sighişoara (nu se ştie cît timp).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

134. *Ioan Ursa* din Meteş — Alba.
Închis la Abrud, 1916 (nu se ştie cît timp).
135. *Galaction Vasu* din Daia — Sibiu.
Închis la Cluj, din 20 septembrie 1916—martie 1917.
136. *Martin Vernichescu* din Vîrciorova — Caraş-Severin.
Închis în Vaţ şi Seghedin, din vara anului 1917 pînă în noiembrie 1918.
137. *Petru Vimian* din Negrileşti — Bistriţa-Năsăud.
Închis la Dej, 4 noiembrie 1916—4 martie 1917.
138. *Nicolae Vlad* din Şelimbăr — Sibiu (66 ani).
Închis la Cluj (un an) şi Aiud, din 7 octombrie 1916 pînă în 4 noiembrie 1918. Condamnat la 10 ani închisoare ca „trădător de patrie".
139. *Ilarie Vlad* din Sighet.
Arestat la 20 octombrie 1914 şi condamnat la moarte. Graţiat la intervenţia episcopului Vasile Hossu al Gherlei pe lîngă prim-ministrul Tisza István şi ministrul de război.
140. *Sigismund Vladislav* din Paroş — Hunedoara.
Închis 3 luni la Seghedin (septembrie—noiembrie 1916).
141. *Nicolae Zugrav* din Lupeni — Hunedoara.
Arestat în august 1916, domiciliu forţat la Comloşu Mare — Timiş şi din nou arestat.

Preoţi ardeleni şi bănăţeni deportaţi de autorităţile maghiare în Şopron şi Zombor în 1916—1918.

1. *Simion Alămorean* din Alămor — Sibiu, împreună cu fiica.
Deportat în Zombor, 12 septembrie 1916—25 februarie 1917.
2. *Silviu Andrica* din Sîrbi — Hunedoara.
Deportat 3 luni, apoi preot militar; în 1917 prizonier pe frontul italian, reintors voluntar în 1919.
3. *Petru Armean* din Ohaba de sub Piatră — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau în Neszider şi Şopron).
4. *Gheorghe Babeş* din Sohodol — Braşov.
Deportat 4 octombrie 1916—6/18 decembrie 1918, probabil în Şopron.
5. *Simeon Bartolomei* din Vrăniuţ — Caraş-Severin, cu soţia.
Deportaţi 3 luni la Kabold — Şopron şi 8 luni în Şopron.
6. *Moise Bărbulescu* din Herneacova — Timiş.
Deportat în Şopron, 29 august 1916—15 aprilie 1917.
7. *Ioan Berghean* din Hăpria — Alba.
Deportat în Şopron, 4 septembrie 1916—23 mai 1917.
8. *Emanuil Beşa* din Zlatna — Alba.
Închis din 1 noiembrie 1916 pînă la 2 ianuarie 1917 în Odorhei, iar din 2 ianuarie 1917 pînă la 1 iulie 1917 a fost deportat în Becicherecu Mare (azi în Iugoslavia); †1919.
9. *Ilie Beu* din Apoldu de Jos — Sibiu.
Deportat în Ruszt, 29 august 1916—16 octombrie 1916; închis la Oradea, 17 octombrie 1916—2 mai 1917; deportat în Şopron, 3 mai 1917—mai 1918.
10. *Simion Blajovan* din Hodoş — Timiş.
Deportat în Reczekéthely — Şopron, 1916—1917 (6 luni).
11. *Ioan Bocăniciu* din Pui — Hunedoara.
Închis în lagărul deţinuţilor sîrbi de la Nezsider 5 luni şi jumătate († 1919/1920).
12. *Ioan Bogdan* din Totoi — Alba.
Deportat în Borisfalva — Şopron, 2 septembrie 1916—2 martie 1917.
13. *Ioan Bora* din Petros — Hunedoara.
Închis la Cluj (15 august 1916—septembrie 1916), apoi deportat în Nagymárton — Şopron 6 luni, împreună cu soţia şi copilul.
14. *Iustin Bora* din Bucova — Caraş-Severin (fost Hunedoara).
Deportat probabil la Nezsider şi Şopron (nu se ştie cît timp).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

15. *Vasile Bora* din Coroeşti — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau în Nezsider şi Şopron).
16. *Ioan Botezan* din Agîrbiciu — Sibiu.
Deportat în Lakfalva şi Lakompak, din 3 septembrie 1916 pînă în aprilie 1918.
17. *Ioan Branea* din Aluniş — Mureş.
Deportat la Fertőmeggyes — Şopron, septembrie 1916—octombrie 1918.
18. *Ilarie Bratu* din Lancrăm — Alba.
Deportat în Csáva, din septembrie 1916 pînă în iunie 1917.
19. *Vasile Bratu* din Armeni — Sibiu.
Deportat în Zombor (nu se ştie cît timp).
20. *Emil Brînda* din Hisiaş — j. Timiş.
Deportat în j. Şopron, 15 august 1916—13 august 1917.
21. *Romul Bucşa* din Sibiu.
Deportat în Turkeroc, 29 august 1916—1 iunie 1917.
22. *Dumitru Bunea* din Sadu — Sibiu.
Închis 2 săptămîni la Cluj (august 1916), apoi deportat în Şopron (o lună) şi la Zombor (10 luni).
23. *Ioan Bunea* din Vad — Braşov.
Deportat un an şi 8 luni, probabil în Şopron.
24. *Andrei Candrea* din Lupşa-Hădărău — Alba.
Deportat în Şopron, 1916—1917.
25. *Petru Caţavei* din Rodbav — Braşov.
Deportat 1 septembrie 1916—15 martie 1917 în Repczekőhalom — Şopron.
26. *Petru Căprariu* din Belinţ — Timiş.
Deportat în Şopron 7 luni, în 1917.
27. *Nicolae Cărbea* din Baru Mare — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider şi Şopron).
28. *Ioachim Cerbiceanu* din Nucşoara — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider şi Şopron).
29. *Nicolae Cerbiceanu* din Sălaşu de Sus — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider şi Şopron).
30. *Gheorghe Cerbu* din Întorsura Buzăului — Covasna.
Internat la Nezsider (28 august 1916—23 decembrie 1916); din nou deportat la Şopron, din 7 aprilie 1917 pînă în mai 1918.
31. *Petru Cheţan* din Densuş — Hunedoara.
Internat probabil în Nezsider şi Şopron (nu se ştie cît timp).
32. *Iacob Chifa* din Soporu de Cîmpie — Cluj.
Deportat în Ruszt — Şopron, 15 septembrie 1916—15 mai 1917. † primăvara 1918 (soţia a murit în toamna anului 1917, au rămas 7 copii orfani).
33. *Iuliu Chifa* din Hida — Sălaj.
Deportat în Şopron, 1916—1917.
34. *Ignatie Chirvai* din Amaţi — Satu Mare.
Deportat în Şopron, din 20 ianuarie 1917 pînă în 6 ianuarie 1918.
35. *Ioan Coc* din Mogoş — Alba.
Închis în Alba Iulia, 26 septembrie 1914—16 septembrie 1916, apoi deportat în Şopron, septembrie 1916—mai 1918.
36. *David Coman* din Vama Buzăului — Braşov.
Refugiat la Buzău pînă în februarie 1917; arestat acolo şi închis la Braşov şi Cluj din martie 1917—octombrie 1917, apoi deportat în Şopron, octombrie 1917—iulie 1918.
37. *Vasile Comes* din Şerel — Hunedoara.
Internat probabil în Nezsider şi Şopron (nu se ştie cît timp).
38. *Petru Conda* din Păucineşti — Hunedoara.
Internat probabil în Nezsider şi Şopron (nu se ştie cît timp).
39. *Pompiliu Constantin* din Felţa (azi Floreşti) — Sibiu.
Deportat în comuna Csáva — jud. Şopron, 1 septembrie 1916—1 iulie 1917, apoi închis în Braşov pînă la 10 aprilie 1918; după această dată domiciliu forţat în Daneş — j. Mureş.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

40. *Atanasie Conceatu* din Deta — Timiș (absolvent de teologie).
Deportat la Șopron, toamna 1916—toamna 1918 (împușcat 4 noiembrie 1918).
41. *Gheorghe Conta* din Cincu Mare — Sibiu.
Deportat în Lakfalva — Șopron din 7 septembrie 1916 pînă la 20 iulie 1917.
42. *Gheorghe Costescu* din Racoviţa — Timiș.
Închis Timișoara, 3 aprilie 1916—11 iulie 1916, deportat la Veperd, 5 septembrie 1916—27 februarie 1917.
43. *Ilie Covrig* din Ilidia — Caraș-Severin.
Deportat la Șopron, 28 august 1916—aprilie 1917.
44. *Filip Creiţaru* din Bod — Brașov (80 de ani).
Arestat în 30 august 1916, închis o lună la Cluj, apoi deportat în Landzser, Kaizersdorf și Nagymárton, — Șopron, pînă în 30 iulie 1918.
45. *Teofil Crișan*, vicar în Haţeg — Hunedoara.
Internat în lagărul din Nezsider, apoi deportat în Șopron (nu se știe cît timp).
46. *Iordan Curcubătă* din Budila — Brașov.
Deportat 4 luni în Törtkonlos, jud. Bichiș.
47. *Atanasie Daju* din Fizești — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider și Șopron).
48. *Ioan Dan* din Zărneşti — Brașov.
Închis în Brașov, apoi deportat în Șopron (nu se știe cît timp). † 9 iunie 1919.
49. *Emil Dancăș* din Rășinari — Sibiu.
Arestat august 1916 — închis 40 de zile la Cluj, apoi deportat la Zombor pînă în 16 iunie 1917 (tatăl, mama și sora închiși la Cluj).
50. *Miron Dascăl* din Cetatea de Baltă — Alba.
Deportat 30 august 1916—28 februarie 1917, în Nagymárton — Șopron.
51. Dr. *Ilie Dăianu* din Cluj.
Închis la Cluj, 8 noiembrie 1916—8 noiembrie 1917 (condamnat un an); deportat apoi în Șopron pînă în noiembrie 1918.
52. *Ioan Dănescu* din Măţești — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider și Șopron).
53. *Gheorghe Dănilă* din Bahnea — Mureș.
Deportat în Șopron, 29 august 1916—2 aprilie 1917.
54. *Nicolae Dărăbanţ* din Izvin — Timiș.
Deportat în Șopron, 1916—1918.
55. *Dumitru Deac* din Calvasăr — Sibiu.
Deportat în Lakompak — Șopron în septembrie 1916; † 17 iunie 1917 în Lakompak.
56. *Ioan Dima* din Sita Buzăului — Covasna.
Deportat în Șopron, 28 august 1916, pînă la 10 mai 1918.
57. *Toma Doican* din Sebeșu de Jos — Sibiu.
Deportat în Șopron, 28 octombrie 1916—14 iulie 1918.
58. *Aron Domșa* din Șeica Mare — Sibiu.
Deportat în Lakompak — Șopron, septembrie 1916—1918.
59. *Nicolae Dorca* din Loamneș — Sibiu.
Deportat cu soţia și copilul, de 10 luni, la Csáva — Șopron, din septembrie 1916 la 1 ianuarie 1918.
60. *Ioan Dordea* din Hașag — Sibiu.
Deportat în Lakompak — Șopron, 1 septembrie 1916—30 iunie 1917.
61. Dr. *Gheorghe Dragomir*, protopop în Biserica-Albă (azi Iugoslavia).
Deportat în Nagymárton — Șopron, 1916—ianuarie 1918; † 1918 în Șopron.
62. *Toma Dragomir* din Porcești (azi Turnu Roșu) — Sibiu.
Închis 6 săptămîni la Cluj, apoi eliberat; deportat în Zombor, 15 septembrie 1916—18 noiembrie 1918.
63. *Ioan Druhora* din Boiţa — Sibiu.
Deportat în Ruszt, 28 august 1916—decembrie 1916, apoi în Șopron, decembrie 1916—1 mai 1917.
64. *Ioan Fărcaș* din Băiești — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider și Șopron).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

65. *Ioan Fodorean* din Pătrîngeni (Valea Bulzului) — Alba.
Închis 10 zile în Abrud (noiembrie 1916) apoi în Odorhei, pînă la 20 decembrie 1916; deportat în Szentes pînă la 20 septembrie 1917.
66. *Ioan Filipescu* din Merghindeal — Sibiu.
Deportat în Şopron, 13 septembrie 1916—mai 1917.
67. *Gheorghe Furtună* din Covasna.
Închis în Braşov, 10 octombrie 1915—26 decembrie 1915, apoi deportat în Şopron, 15 august 1916—28 iulie 1918.
68. *Ioan Galiş* din Petrindu — Sălaj.
Deportat 1 septembrie 1916—august 1918, probabil în Şopron.
69. *Atanasie Georgiu* din Strîmba — Sălaj.
Deportat probabil în Şopron (nu se ştie cît timp).
70. *Alexandru Gherman* din Pricaz — Hunedoara.
Deportat în jud. Şopron (nu se ştie cît timp).
71. *Nicolae Gliga* din Rîpa de Sus (Vătava) — Mureş.
Deportat în Fertőmeggyes, din 1 septembrie 1916 pînă în octombrie 1918; † februarie 1919.
72. *Alexandru Gligor* din Şard (Şoard) — Mureş.
Arestat 23 martie 1915; condamnat la un an şi jumătate închisoare — făcută la Tg. Mureş; la 29 august 1916 deportat în Fertőmeggyes — Şopron pînă în 8 mai 1917.
73. *Dumitru Goia* din Sohodol — Alba.
Deportat în Borisfalva — Şopron, din 2 septembrie 1916 pînă în ianuarie 1917, cînd a fost închis în Alba Iulia, pînă la 8 iulie 1917.
74. *Petru Gora* din Fărăgău — Mureş.
Închis la Cluj (7 septembrie 1916 pînă la 25 octombrie 1916); apoi deportat în Kabold — Şopron, 25 octombrie 1916—15 mai 1918.
75. *Moise Greceanu* din Chichiş — Covasna.
Deportat în Şopron, mai 1917—3 decembrie 1917.
76. *Petru Gruia* din Şeica Mică — Sibiu.
Deportat în Lakompak — Şopron, septembrie 1916—mai 1918.
77. *Ioan Hăprian* din Berghin — Alba.
Deportat în Repczekőhalom — j. Şopron, 1916—1917.
78. *Ioan Hamzea* din Apaţa — Braşov.
Închis la Cluj (29 august—2 septembrie 1916), apoi deportat în Şopron pînă la 16 iulie 1918.
79. *Ioan Hulea* din Buia — Sibiu.
Deportat în Lakompak 1916—1918 († după eliberare).
80. *Cornel Hulpuş* din Alămor — Sibiu.
Deportat în Zombor, 12 septembrie 1916—24 februarie 1917.
81. *Teodor Ioaneş* din Chesinţ — Arad.
Deportat în Lok — Şopron, 6 septembrie 1916—14 aprilie 1917.
82. *Ilie Ioanovici* din Şoimuşu Român — Mureş.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 1 octombrie 1916—10 mai 1918.
83. *Septimiu Ionaş* din Toteşti — Hunedoara.
Internat probabil în Nezsider şi Şopron (nu se ştie cît timp).
84. *Aurel Iubaş* din Ciula Mare — Hunedoara.
Probabil internat în Nezsider şi Şopron (nu se ştie cît timp).
85. *Laurenţiu Iuga* din Măgulicea — Arad.
Închis în vara anului 1916 la Arad două luni, apoi deportat în Şopron, împreună cu soţia, 27 noiembrie 1916—27 noiembrie 1917.
86. *Gheorghe Ivan* din Boarta — Sibiu.
Deportat în Lakompak — Şopron, septembrie 1916—1918.
87. *Petru Langa* din Şercaia — Braşov.
Deportat în Fűles — Şopron, † acolo la 1 septembrie 1917.
88. *Ioan Lepăduş* din Ohaba Mîtnic — Caraş-Severin.
Deportat în Reczekéthely — Şopron, 20 de luni.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

89. *Emil Lungoci* din Mihăileni — j. Sibiu.
Deportat în j. Şopron (nu se ştie cît timp).
90. *Alexandru Lupan* din Sînmărtinu de Cîmpie — Mureş.
Deportat în Veperd, 5 septembrie 1916—4 mai 1918.
91. Dr. *Ioan Lupaş*, protopop Sălişte, academician, mai tîrziu profesor la Universitatea din Cluj.
Deportat la Ruszt, 15 august 1916—13 octombrie 1916, apoi cu domiciliu forţat în Budapesta, din 13 octombrie 1916 la 6 aprilie 1917.
92. *Gheorghe Lupşa* din Noul Săsesc — Sibiu.
Deportat în Csáva — Şopron, 28 august 1916—mai 1917.
93. *Ioan Macovei* din Dumbrăviţa — Arad.
Deportat în Ruszt — Şopron, 13 septembrie 1916—15 noiembrie 1916.
94. *Iosif Magda* din Feneş — Alba.
Deportat în Borisfalva — Şopron, 1 septembrie 1916—iunie 1917.
95. *Dimitrie Mandeal* din Porumbacu de Jos — Sibiu.
Deportat în Sércz — Şopron, 4 mai 1917—18 ianuarie 1918.
96. *Ion Maniţiu* din Seleuş — Arad.
Deportat în Kabold — Şopron, împreună cu soţia Maria, 11 septembrie 1916—2 mai 1917.
97. *Nicolae Maniţiu* din Vurpăr — Sibiu (tatăl lui Ion).
Deportat la Kabold — Şopron, împreună cu soţia şi o fiică, din 22 septembrie 1916; eliberat 8 martie 1917, apoi eliberate şi soţia cu fiica.
98. *Eftimie Maniu* din Fîntîna — Braşov.
Deportat în Nagymárton — Şopron, împreună cu fiica Maria, 12 septembrie 1916—15 iulie 1918.
99. *Emil Marcu* din Ticu — Cluj.
Arest preventiv la Cluj, din septembrie 1916 pînă în ianuarie 1917, apoi deportat în Veperd — Şopron (nu se ştie cît timp).
100. *Nicolae Marcu* din Aiudu de Sus — Alba.
Deportat probabil în j. Şopron (nu se ştie cît timp).
101. *Nicolae Martinovici* din Topolovăţu Mare — Timiş.
Deportat în Csáva — Şopron, 6 septembrie 1916—mai 1918.
102. *Ioan Măran* din Ciclova Română — Caraş-Severin.
Deportat 8 luni în Manesdorf — Şopron.
103. *Nicolae Mărculeţ* din Stenea — Sibiu.
Deportat în Lakompak, septembrie 1916—aprilie 1918.
104. *Ioan Mărginean* din Bogatu — Sibiu.
Deportat în Zombor, 24 septembrie 1916—3 iunie 1917.
105. *Aurel Mărilă* din Silvaşu de Jos — Hunedoara.
Deportat în august 1916 în lagărul sîrbilor de la Nezsider, apoi la Sopronniyek.
106. *Sergiu Medean*, protopop în Sebeş — Alba.
Deportat Ruszt şi Şopron, 29 august 1916—13 martie 1917.
107. *Aron Mihdescu* din Fărcădinu de Sus — Hunedoara.
Internat, probabil în Nezsider şi Şopron (nu se ştie cît timp).
108. *Petre Mihuţa* din Beba — Timiş.
Închis la Seghedin, două luni, în 1907; deportat în Şopron în 1916 (nu se ştie cît timp).
109. *Pavel Mioc* din Vărădia — Caraş-Severin.
Deportat în Veperd, 1916—1917.
110. *Cornel Mircea* din Vrani — Caraş-Severin.
Deportat în Repczekéthely — Şopron, un an şi două luni (1917—1918).
111. *Ioan Mircea* din Augustin — Braşov.
Deportat în Şopron, septembrie 1916—septembrie 1917.
112. *Vasile Moldovan* din Cergău Mic — Alba.
Deportat în Şopron, din august 1916 pînă la sfîrşitul războiului.
113. *Iosif Morariu* din Hosman — Sibiu (78 de ani).
Arestat 29 septembrie 1916, închis 3 săptămîni la Cluj, apoi deportat în Becicherecul Mare (azi în Iugoslavia), pînă la 10 mai 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

114. *Ioan Moraru* din Bogatu — Sibiu.
Deportat în Zombor, 24 septembrie 1916—10 mai 1917.
115. *Ştefan Morariu* din Cunţa — Alba.
Deportat în Şopron cu soţia şi fiica, 23 noiembrie 1916—17 aprilie 1917.
116. *Mihai Munteanu* din Federi — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau în Nezsider şi Şopron).
117. *Vasile Muntenescu* din Solovăstru — Mureş.
Deportat în Fertőmeggyes — Şopron, din 3 septembrie 1916—18 mai 1918.
118. *Aurel Muşat* din Ucea de Sus — Braşov.
Arestat la 21 mai 1916 şi închis 3 săptămîni în Braşov şi Tg. Mureş, din nou închis la Braşov, noiembrie 1916—25 decembrie 1916, apoi deportat în Locsmand — Şopron, 27 ianuarie 1917—5 iunie 1917.
119. *Ioan Neagoe* din Stremţ — Alba.
Deportat în Şopron, septembrie 1916—mai 1918.
120. *Victor Neamţu* din Şoroştin — Sibiu.
Deportat în Ruszt — Şopron, septembrie 1916—mai 1918.
121. *Aurel Negoescu* din Gheorgheni — Harghita.
Deportat în Şopron, 1916—1918.
122. *Ştefan Nicola* din Presaca — Alba.
Arestat 26 octombrie 1916, închis la Abrud şi Odorhei timp de o lună; apoi în Becicherecu Mare pînă la 10 iulie 1917.
123. *George Nicula* din Rîu Alb — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr (probabil Nezsider sau Budapesta).
124. *Iacob Niculescu* din Tuştea — Hunedoara.
Internat, probabil în Nezsider, apoi Şopron (nu se ştie cît timp).
125. *Aurel Nistor* din Arpătac (azi Araci) — Covasna.
Închis două luni la Cluj (15 august—15 octombrie 1916), apoi deportat în Landzser, Bük, Kopháza şi Ágfalva — Şopron, pînă la 26 iulie 1918.
126. *Iuliu Nistor* din Tîrnăveni — Mureş.
Deportat în Fertőmeggyes — Şopron, 28 august 1916—1 iulie 1917.
127. *Emilian Novacovici* din Gîrbovăţ — Caraş-Severin (student teolog).
Deportat în Şopron, un an şi două luni (1916—1917).
128. *Nicolae Novacovici* din Gîrbovăţ — Caraş-Severin.
Deportat în Manesdorf — Şopron, din 1 octombrie 1916 pînă la 17 iunie 1917.
129. *Iosif Ognean* din Săvîrşin — Arad.
Deportat în Ruszt — Şopron, 5 septembrie 1916—30 octombrie 1917.
130. *Ioan Oprinca*, student teolog, apoi preot în Reghin.
Deportat în com. Reczeny — Şopron, aproape un an.
131. *Vincenţiu Pandrea* din Aruncuta — Cluj.
Deportat în Ruszt, din 8 septembrie 1916 pînă la 10 iunie 1917.
132. *Valer Paveloni* din Băuţaru de Jos — Caraş-Severin (fost Hunedoara).
Deportat, probabil în Nezsider şi Şopron (nu se ştie cît timp).
133. *Ioan Pepenariu* din Bărbăteni de Sus — Hunedoara.
Deportat în Sopronnyek — Şopron din 15 august 1916, un an şi şase luni.
134. *Octavian Petra* din Ibăneşti — Mureş.
Deportat în Fertőmeggyes şi Fertőrákos — Şopron, de la 1 septembrie 1916 pînă la 1 octombrie 1918; † 15 noiembrie 1918 (34 ani).
135. *Emil Petran* din Almaşu — Sălaj.
Deportat în Veperd — Şopron, 9 septembrie 1916—20 iulie 1918.
136. *Nicolae Pinciu* din Hosman — Sibiu.
Închis 3 luni la Cluj, apoi deportat în Becicherecul Mare, un an şi nouă luni.
137. *Patriciu Pintea* din Caţa — Braşov.
Deportat în Şopron, 27 august 1916—15 iulie 1918.
138. *Ilie Piso* din Tălmăcel — Sibiu.
Deportat în Şopron, 29 august 1916—10 octombrie 1917.
139. *Alexandru Pop* din Căptălan — Alba.
Arest preventiv la Cluj, 27 septembrie 1916—15 noiembrie 1916. Deportat apoi în Veperd — j. Şopron (nu se ştie cît timp).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

140. *Augustin Pop* din Ugruțiu — Sălaj.
Închis la Cluj, 27 septembrie 1916—ianuarie 1917; deportat apoi la Veperd — Șopron (nu se știe cît timp).
141. *Aurel Pop* din Lepindea — Alba.
Deportat, probabil în Șopron (nu se știe cît timp).
142. *Cornel Pop* din Părău — Brașov.
Deportat în Șopron, septembrie 1916—mai 1917.
143. *Ioan Pop* din Daia Română — Alba.
Deportat în Borisfalva, 6 luni, 1916—1917.
144. *Ioan Pop* din Morlaca — Cluj.
Deportat în Veperd — Șopron, un an și două luni, din septembrie 1916.
145. *Ioan Pop* din Visuia — Bistrița-Năsăud.
Deportat probabil în Șopron (nu se știe cît timp).
146. *Nicolae Pop* din Ormindea — Hunedoara.
Deportat în Lakompak sau Sopronnyek — 9 septembrie 1916—10 februarie 1917.
147. *Valer Pop* din Mănăștur — Cluj.
Deportat în Veperd — Șopron, 8 septembrie 1916—mai 1918.
148. *Ariton Popa* din Reghin — Mureș.
Deportat în Fertőrákos — Șopron, 6 septembrie 1916—12 iunie 1917.
149. *Ioan Popa* din Bucerdea Vinoasă — Alba.
Deportat în Borisfalva, 3 septembrie 1916—3 martie 1917.
150. *Isaia Popa* din Ocna Sibiului — Sibiu.
Cu toată familia, inițial închiși în Cluj, apoi deportați în Zombor, 5 septembrie 1916—iunie 1917.
151. *Nicolae Popa* din Porcurea (azi Vălișoara) — Hunedoara.
Deportat în Șopron, toamna anului 1916—toamna lanului 1917.
152. *Silviu Popa* din Cîrnești — Hunedoara.
Deportat, probabil în Nezsider, apoi în j. Șopron (nu se știe cît timp).
153. *Sofron Popa* din Geoagiu de Sus — Alba.
Deportat în Șopron, 13 luni, 1916—1917.
154. *Ioan Popeneciu* din Crăciunelu de Jos — Alba.
Deportat în Ruszt, septembrie 1916—mai 1918.
135. Dr. *Cornel Popescu*, protopop în Hațeg — Hunedoara.
Deportat în Nezsider și Șopron (nu se știe cît timp).
156. *Aurel Popovici* din Potoc — Caraș-Severin.
Deportat în j. Șopron (nu se știe cît timp.
157. *Ioan Popovici* din Reșița — Caraș-Severin.
Deportat la Repczekéthely, 5 septembrie 1916—mai 1917.
158. *Pompiliu Popovici* din Chitid — Hunedoara.
Deportat, 28 august 1916—iulie 1917, probabil în Șopron.
159. *Valeriu Popovici* din Sibiel — Sibiu.
Deportat în Ruszt — Șopron, 28 august 1916—3 mai 1918.
160. *Ioan Prișcu* din Brașov cu soția și două fiice.
Deportat în Nagymárton — Șopron, 15 august—1 ianuarie 1918.
161. *Isidor Raica* din Șalcău — Sibiu.
Deportat în Șopron, 2 septembrie 1916—martie 1917.
162. *Nicolae Rădoiu* din Ozun — Covasna.
Deportat în Șopron, 1916—1918.
163. *Ioan Rădulet* din Seliștat — Brașov.
Deportat în Becicherecu Mare, 25 septembrie 1916—24 octombrie 1917.
164. *Ioan Roman* din Tălmăcel — Sibiu.
Deportat în Șopron, 29 august 1916—10 octombrie 1917.
165. *Ioan Romanțan* din Gîrbou — Cluj.
Deportat, probabil în Șopron (nu se știe cît timp).
166. *Nicolae Rusu* din Veseud — Sibiu.
Deportat în Lakompak, 3 septembrie 1916—1918.
167. *Ștefan Rusu* din Tg. Mureș.
Deportat în Nagymárton — Șopron, 9 septembrie 1916 pînă în aprilie 1917, apoi domiciliu forțat în Uioara, pînă la 28 iulie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

168. *Vasile Saftu*, protopop în Braşov.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 15 august 1916—7 iulie 1918 (împreună cu doi copii).
169. *Dănilă Sasu* din Homorod — Braşov.
Deportat în Şopron, august 1916—sfîrşitul anului 1917.
170. *Onoriu Sasu* din Daneş — Mureş.
Deportat în Csáva — Şopron, 5 septembrie 1916—iunie 1917.
171. *Teodor Sasu* din Fărău — Alba.
Deportat în Csáva — Şopron, 2 septembrie 1916—6 mai 1918.
172. *Isidor Saturn* din Merişor — Hunedoara.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 29 august 1916—15 martie 1917.
173. *Trandafir Scorobeţ* din Roşia — Sibiu (viitorul arhiereu Teodor).
Închis în Cluj şi Oradea, 30 august 1916—24 februarie 1917; deportat în Zombor, 24 februarie 1917—24 iunie 1918.
174. *Silviu Simonetti* din Peşteana — Hunedoara.
Deportat, probabil în Nezsider, apoi în Şopron (nu se ştie cît timp).
175. *Ioan Slăvescu* din Mohu — Sibiu.
Deportat în Şopron, 19 septembrie—8 noiembrie 1916.
176. *Ioan Simu* din Sebeş — Alba.
Deportat în Ruszt şi Şopron, 28 august 1916—15 martie 1917.
177. *Vasile Smigelschi* din Sîncel — Alba.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 3 septembrie 1916—5 mai 1918.
178. *Ioan Sonea* din Reteag — Cluj.
Închis în Dej, 2 octombrie 1916—4 ianuarie 1917; în 1917 deportat în Şopron. În septembrie 1918, arestat din nou la Dej.
179. *Vasile Spătariu* din Armeni — Sibiu.
Deportat în Zombor, 5 septembrie 1916—20 iunie 1917.
180. *Gheorghe Spineanu* din Răvăşel — Sibiu.
Deportat în Şopron, din 2 septembrie 1916—martie 1917.
181. Dr. *Sebastian Stanca* din Sebeş — Alba (ulterior consilier eparhial la Cluj).
Deportat în Ruszt şi Şopron, 16 august 1916—17 februarie 1917.
182. *Toma Stanciu* din Agîrbiciu — Sibiu.
Deportat în Lakompak apoi în Lakfalva, 1 septembrie 1916—4 mai 1918.
183. Dr. *Nicolae Stinghe* din Braşov.
Deportat cu soţia şi cei 2 copii (unul de doi ani şi altul de 6 săptămîni) la Nagymárton — Şopron, 15 august 1916—10 mai 1918.
184. *Vasile Stoicanea* din Şercaia — Braşov.
Deportat în Repczekőhalom — Şopron (nu se ştie cît timp).
185. *Candin Suciu* din Măgina — Alba.
Deportat în Csáva — Şopron, 1 septembrie 1916—26 iunie 1917.
186. *Grigorie Suciu* din Laslea — Mureş.
Deportat în Csáva — Şopron, septembrie 1916—martie 1917, apoi cu domiciliu forţat în comună, pînă în noiembrie 1918.
187. *Ioan Suciu* din Galaţi — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider — Şopron).
188. *Ioan Susman* din Silvaşu de Jos — Hunedoara.
Deportat în Nezsider — Şopron, în lagărul de prizonieri; după 17 zile într-un sat din judeţ.
189. *Isidor Şandor* din Valea Gălzii — Alba.
Deportat în Şopron, 1 septembrie 1916—1 aprilie 1917.
190. *Victor Şandru* din Lupeni — Hunedoara.
Arestat 15 august 1916, internat în lagărul din Nezsider, 4 luni; alte 5 luni într-un sat din jud. Şopron; apoi domiciliu forţat în com. Forău — Bihor, pînă în iulie 1918.
191. *Ioan Şara* din Vinţu de Jos — Alba.
Deportat în Borisfalva — Şopron, 16 august 1916—15 martie 1917.
192. *Gheorghe Şerban* din Şmig — Sibiu (văduv cu 10 copii).
Deportat în Şopron (nu se ştie cît timp).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

193. *Ilie Şerban* din Gîrbova — Timiş.
Deportat în Şopron, 1 septembrie 1916—26 octombrie 1916.
194. *Iosif Şerban* din Galtiu — Alba.
Deportat, probabil în Şopron (nu se ştie cît timp).
195. *Mihail Şoproni* din Hăţăgel — Hunedoara.
Deportat, probabil în Nezsider, apoi în Şopron (nu se ştie cît timp).
196. *Cornel Ştefan* din Oraviţa — Caraş-Severin.
Închis în Oraviţa, octombrie 1916—iunie 1917, apoi deportat în Şopron 6 luni.
197. *Ioan Tăslăuan* din Bilbor — Harghita.
Închis în Tg. Mureş (august 1916), apoi deportat în Fertőmeggyes — Şopron, pînă la 25 mai 1918, împreună cu fiul său Cornel.
198. *Vasile Tătar* din Cetatea de Baltă, student teolog la Blaj, apoi preot.
Deportat în Nagymárton, 30 august 1916—28 februarie 1917.
199. *Vasile Teotelecan* din Panic — Sălaj.
Deportat în Veperd din 18 septembrie 1916 şi Csorna, din 25 octombrie 1917 pînă la 10 iunie 1918.
200. *Iacob Terchilă* din Copşa Mică — Sibiu.
Deportat în Şopron, peste un an.
201. *Eremia Ticuşan* din Boroşneu Mic — Covasna.
Refugiat la Buzău. Arestat în decembrie 1916, închis la Tg. Mureş şi Cluj, din 9 ianuarie 1917—30 aprilie 1917; apoi deportat în Şopron (nu se ştie cît timp).
202. *Constantin Tisu* din Peştera — Hunedoara.
Arestat 29 septembrie 1916 şi închis o lună în Cluj, apoi deportat în Kabold — Şopron, de la 16 noiembrie 1916 pînă în 30 aprilie 1917.
203. *Teodor Toader* din Mărişel — Cluj.
Deportat în Veperd şi Csorna — Şopron (nu se ştie cît timp).
204. *Gheorghe Tocitu* din Călacea — Timiş.
Deportat în Şopron, 11 aprilie 1916—10 aprilie 1917.
205. *Mihai Todea* din Idicel-Pădure — Mureş.
Deportat în Fertőrákos — Şopron, 5 septembrie 1916—12 iunie 1917.
206. *Emil Todoran* din Şerel — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider şi Şopron).
207. *Ioan Todoran* din Sînbenedic — Alba.
Deportat în Şopron, 15 august 1916—1 mai 1918.
208. *Nicolae Todoran* din Cetatea de Baltă — Alba.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 30 august 1916—28 februarie 1917.
209. *Petru Todoran* din Curechiu — Hunedoara.
Deportat în Sopronnyek — Şopron, 12 septembrie 1916—12 octombrie 1917.
210. *Vasile Totelean* din Păniceni — Cluj.
Deportat în Şopron, 2 ani şi 6 luni.
211. *Iuliu Truţia* din Ciucea — Cluj.
Deportat în Veperd — Şopron, din 11/12 septembrie 1916 (nu se ştie cît timp).
212. *Liviu Varvoni* din Peşteniţa — Hunedoara.
Deportat, probabil în Nezsider, apoi la Şopron (nu se ştie cît timp).
213. *Ioan Vătăşianu* din Archita — Mureş.
Închis la Cluj (26 septembrie—30 octombrie 1916), apoi deportat în Şopron, 30 octombrie 1916—1 august 1917.
214. *Romul Văţian* din Ghioroc — Arad.
Deportat în Fertőmeggyes — Şopron, 9 septembrie 1916—9 martie 1917.
215. *Alexandru Vidrighinescu* din Ocna Sibiului — Sibiu.
Deportat în Zombor, 5 septembrie 1916—iunie 1917.
216. *Ioan Vlad* din Mihăileni — Sibiu.
Deportat, probabil în Şopron (nu se ştie cît timp).
217. *Emil Vladislav* din Sălaşu de Sus — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau în Nazsider şi Şopron).
218. *Nicolae Vulpe* din Jadani (azi Cornești) — Timiş.
Deportat în Şopron, septembrie 1916—mai 1917.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Preoţi ardeleni şi bănăţeni morţi în închisori şi deportare, 1916—1918.

1. *Alexandru Atnagea* din Vrani — Caraş-Severin.
† în închisoarea din Deva, 31 octombrie 1917 (30 ani).
2. *Iosif Caţavei* din Lisa — Făgăraş.
† în închisoarea din Cluj, 14 ianuarie 1918.
3. *Dumitru Deac* din Calvasăr — Sibiu.
† în deportare, la Fűles — Şopron, 1 septembrie 1917.
4. Prot. Dr. *Gheorghe Dragomir* din Biserica Albă (azi în Iugoslavia).
† în Şopron, 8 ianuarie 1918.
5. *Petru Langa* din Şercaia — Braşov.
† în deportare, la Fűles — Şopron, 1 septembrie 1917.
6. *Nicolae Munteanu* din Lisa — Făgăraş.
† în închisoarea din Cluj, 17 martie 1917 (7 copii orfani).
7. *Ioan Pop David* din Scorei — Sibiu.
† în închisoarea din Tg. Mureş în 1918.
8. *Gheorghe Moldovan* din Bezidu Nou — Mureş.
Arestat în toamna anului 1916 şi dus spre Odorhei; nu s-a mai aflat nimic despre el.
9. *Ioan Muntean* din Uricani — Hunedoara.
Arestat de armata ungară în august/septembrie 1916; nu s-a mai aflat nimic despre el.
10. Absolventul de teologie *Octavian Bîrsan* din Corbi — Făgăraş.
Împuşcat în toamna anului 1916 împreună cu cîţiva ţărani din sat.

Preoţi morţi în timpul refugiului.

1. *Dumitru Manole* din Tîrlungeni — Braşov.
† în Moldova în 1918 (5 copii orfani).
2. *Ioan Străvoiu* din Zărneşti — Braşov.
† 14 aprilie 1917 în Bîrlad.
3. *Gheorghe Tişca* din Moeciu de Sus — Braşov.
† în Moldova, în 1917.

Preoţi ucişi în perioada de destrămare a imperiului austro-ungar.

1. *Ioan Opriş* din Cristiş (azi cartierul Oprişani din Turda).
Împuşcat de jandarmi la 20 octombrie 1918, pe cînd încerca să înfiinţeze Sfatul naţional român.
2. *Atanasie Conceatu* din Deta — Timiş (absolvent de teologie).
Străpuns cu baionetele şi împuşcat împreună cu alţi români şi sîrbi la 4 noiembrie 1918.
3. *Mihai Dănilă* din Dijlr — Bihor.
Schingiuit şi apoi împuşcat în 14 februarie 1919.

4.—5. *Cornel Leucuţa* (30 de ani) şi *Cornel Popescu* (33 ani), ambii din Şimand — Arad.
Schingiuiţi şi apoi ucişi la 9 aprilie 1919 în Socodor — Arad (săptămîna Patimilor).

6. *Isidor Silaghi* din Bicău — Satu Mare.
Schingiuit şi apoi ucis la 15 februarie 1919 (40 de ani).
7. *Augustin Tîrziu* din Chereluş — Arad.
Arestat în ziua de Paşti 1919, dus la Budapesta, unde a fost ucis.
8. *Corneliu Gavriş* din Boineşti — Satu Mare.
Decedat în urma suferinţelor, primăvara an. 1919.
9. *Ioan Vasile Filip*, absolvent de teologie, învăţător confesional.
Împuşcat în Marghita în 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Condamnaţi la moarte şi salvaţi de trupele române sau de credincioşi.

1. *Nicolae Frateş* din Teliu — Braşov.
2. *Dumitru Popa* din Comlăuş — Arad.
3. *Ioan Puşcariu* din Apateu — Satu Mare.
4. *Gheorghe Rocsin* din Tinca — Bihor.
5. *Ioan Silaghi* din Valea Vinului — Satu Mare.
6. *Ioan Vlădescu* din Sacoşu Mare — Timiş.

Zeci de alţi preoţi arestaţi sau fugiţi din parohii.

Preoţi ardeleni morţi la scurt timp după eliberare, în urma suferinţelor îndurate în închisori sau în deportare.

1. Prot. *Ioan Bercan* din Rupea — Braşov.
   † 1914, în urma schingiuirilor din închisoarea din Braşov.
2. *Coman Baca* din Poplaca — Sibiu.
   † 1919.
3. *Emanuil Beşa* din Zlatna — Alba.
   † 7 februarie 1919.
4. *Ioan Bocăniciu* din Pui — Hunedoara.
   † 1919/1920.
5. *George Boeriu* din Telechi-Recea — Braşov.
   † 29 noiembrie 1917.
6. *Iacob Chifa* din Soporu de Cîmpie — Cluj.
   † primăvara an. 1918 (soţia a murit în 1917, 7 copii orfani).
7. *Ioan Coman* din Sita Buzăului — Covasna.
   † 6 noiembrie 1918 (47 ani).
8. *Ioan Dan* din Zărneşti — Braşov.
   † 9 iunie 1919.
9. *Gheorghe Dogaru* din Mărcuş — Covasna.
   † iarna an. 1920/21.
10. *Mihail Ganea* din Veneţia de Jos — Braşov.
    † 2 decembrie 1918 (48 ani).
11. *Ioan Gavrilescu* din Ţînţari (Dumbrăviţa) — Braşov.
    † 1921 (7 copii).
12. *Nicolae Gliga* din Rîpa de Sus (Vătava) — Mureş.
    † februarie 1919.
13. *Ioan Hulea* din Buia — Sibiu.
    † 1918.
14. *Pavel Monea* din Streza-Cîrţişoara — Braşov.
    † 1920.
15. *Constantin Nicolae* din Hălchiu — Braşov.
    † 12 februarie 1918.
16. *Teofil Păcurariu* din Nandru Vale — Hunedoara.
    † 26 septembrie 1919.
17. *Octavian Petra* din Ibăneşti — Mureş.
    † 15 noiembrie 1918 (34 ani).
18. *Zaharia Pop* de la mănăstirea Prislop — Hunedoara
    † 1919.
19. *Avram Stanca* din Petroşani — Hunedoara.
    † 24 decembrie 1916.

Alienaţi mintal din cauza schingiuirilor.

1. *Ioan Bercan* din Rupea — Braşov.
2. *Toma Frateş* din Baciu — Braşov.
3. Soţia preotului *Ioan Hulea* din Buia (7 copii) — în 1937 mai era în Spitalul de boli nervoase din Sibiu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Preotese şi fiice de preoţi închise sau deportate.

1. *Eugenia Alămorean*, fiica preotului din Alămor — Sibiu.
Deportată cu tatăl ei în Zombor, 12 septembrie 1916—25 februarie 1917.
2. Soţia preotului *Simeon Bartolomei* din Vrăniuţ — Caraş-Severin.
Deportată cu soţul ei, 3 luni la Kabold şi 8 luni la Şopron.
3. Soţia preotului *Ioan Bora* din Petros — Hunedoara.
Departată cu soţul ei şi un fiu în Nagymárton — Şopron, 6 luni.
4. Soţia preotului *Nicolae Dorca* din Loamneş — Sibiu.
Arestată şi condamnată la 6 luni închisoare în 1914 (graţiată); arestată din nou cu soţul ei şi cu un copil de 10 luni şi deportaţi la Csáva — Şopron, din 1 septembrie 1916—1 ianuarie 1918.
5. *Aurelia Goga* din Răşinari (mama poetului).
Deportată în Ruszt, 15 august 1916—10 mai 1918.
6. *Elisabeta Iuga* din Măgulicea — Arad.
Deportată cu soţul ei în Şopron, 10 luni, 1916—1917.
7. *Susana Maniţiu*, soţia preotului din Vurpăr — Sibiu.
Deportată cu soţul şi o fiică (tot Susana) în Kabold, 12 octombrie 1916—16 martie 1917.
8. *Maria Maniţiu*, soţia preotului din Seleuş — Arad.
Deportată în Kabold cu soţul ei, din 11 septembrie 1916— 2 mai 1917 (nora celei de la 7).
9. *Maria Maniu*, fiica preotului din Fîntîna — Braşov.
Deportată cu tatăl ei în Nagymárton — Şopron, 12 septembrie 1916—15 iulie 1918.
10. *Maria Micu*, soţia preotului din Feldioara — Braşov.
Condamnată la 2 ani şi 2 luni închisoare; pedeapsa executată parţial la Braşov (2 luni şi jumătate), apoi la Cluj, 3 iunie 1917—martie 1918.
11. *Virginia Morariu*, soţia preotului din Cunţa — Alba, deportată cu soţul ei şi cu fiica Felicia — 12 ani — în Şopron, 24 decembrie 1916—17 aprilie 1917.
12. *Maria Moruşca*, soţia preotului din Şeica Mare — Sibiu (sora mitropolitului Nicolae Bălan) deportată în Ruszt şi Şopron, 15 august 1916—10 mai 1917.
13. *Ana Popa*, soţia preotului din Ocna Sibiului.
Deportată cu soţul şi copiii în Zombor, 5 septembrie 1916—1 iunie 1917.
14. *Ana Popa*, soţia preotului din Lisa — Braşov.
Închisă la Cluj, 26 decembrie 1916—26 iulie 1917.
15. Soţia preotului *Ioan Prişcu* din Braşov.
Deportată cu soţul şi două fiice în Nagymárton — Şopron, 15 august 1916—1 ianuarie 1918.
16. *Eugen* şi *Hortensia Saftu*, copiii protopopului Dr. Vasile Saftu din Braşov.
Deportaţi cu tatăl lor în Nagymárton (15 august 1916—7 iulie 1918).
17. *Octavia Stinghe*, soţia preotului Nicolae Stinghe din Braşov.
Deportată cu soţul ei şi doi copii — 2 ani şi altul 6 săptămîni — în Nagymárton — Şopron, 15 august 1916—10 mai 1918.

Preoţi ardeleni şi bănăţeni refugiaţi in timpul războiului din 1916—1918.

1. *Ioan Agîrbiceanu* din Orlat — Sibiu.
Refugiat cu soţia şi 4 copii în România, în septembrie 1916, apoi în Moldova şi Ucraina. Înrolat în corpul voluntarilor ardeleni.
2. *Nicolae Aron* din Galaţi — Făgăraş.
Refugiat cu armata română din septembrie 1916 pînă în decembrie 1918.
3. *Ioan Balca* din Peştera — Braşov.
Refugiat în Moldova, 15 septembrie 1916—14 aprilie 1919.
4. *Dumitru Bărbat* din Şercăiţa — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—noiembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

5. *Nicolae Bergldzan* din Porumbacu de Sus — Sibiu.
Refugiat probabil în Moldova.
6. *Ilarie Boeru* din Grid — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
7. *Nicolae Boeru* din Breaza — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, septembrie 1916—noiembrie 1918.
8. *Valeriu Bonea* din Fofeldea — Sibiu.
Refugiat în Moldova şi Ucraina, 25 august 1916—10 decembrie 1918.
9. *Pavel Borzea* din Viştea de Jos — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1918—decembrie 1918.
10. *Ioan Broşu* din Dîrste — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—martie 1918.
11. *Ioan Brotea* din Mateiaş — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Basarabia, septembrie 1916—noiembrie 1918.
12. *Eremia Bucşa* din Roadeş — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
13. *Ioan Budu* din Şirnea — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—februarie 1919.
14. *Ioan Cândea*, protopop din Avrig — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova şi Rusia, 15 septembrie 1916—22 noiembrie 1918.
15. *David Chiujdea* din Şinca Nouă — Braşov.
Condamnat la moarte; a fugit la Roman, împreună cu soţia, iar de acolo în Ucraina, pînă la sfîrşitul războiului.
16. *Ioan Ciora* din Zagon — Covasna.
Refugiat în Moldova şi Rusia, octombrie 1916—decembrie 1918.
17. *Nicolae Clonţa* din Beclean — Braşov.
Refugiat în Moldova, iar de aici în America de Nord, septembrie 1916—1919.
18. *Ilarie Cocan* din Mîndra — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
19. *Daniil Cojocaru* din Teliu — Braşov.
Refugiat la Bîrlad, septembrie 1916—septembrie 1918.
20. *Iosif Comănescu* din Codlea — Braşov.
Refugiat în Moldova, 14 septembrie 1916—1918; înrolat ca preot militar în armata română.
21. *Ioan Conora* din Boholţ — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—februarie 1919.
22. *Valeriu Crişan* din Mărgineni — Braşov.
Refugiat la Huşi, Iaşi şi Kerson. Reîntors la Ruginoasa în martie 1918, iar acasă în decembrie 1918.
23. *Dionisie David* din Scorei — Sibiu.
Refugiat probabil în Moldova.
24. *Timotei David* din Scorei — Sibiu.
Refugiat în Moldova, 15 august 1916—20 ianuarie 1919.
25. *Petru Debu* din Toderiţa — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
26. *Ioan Doican* din Sebeşu de Jos — Sibiu.
Refugiat în Oltenia şi Moldova, august 1916—31 decembrie 1918.
27. *Ioan Dragolea* din Vulcan — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
28. *Trandafir Dragomir* din Arpaşu de Sus — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova şi Rusia, 20 august 1916—28 noiembrie 1918.
29. *Gheorghe Enescu* din Moeciu de Jos — Braşov.
Refugiat în Moldova, Basarabia şi Ucraina, 15 august 1916—20 noiembrie 1918.
30. *Isaia Enescu* din Cheia — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Basarabia, 24 septembrie 1916—21 mai 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

31. *Solomon Făgărășanu* din Drăguș — Brașov.
Refugiat în Oltenia și Moldova, 1 noiembrie 1916—10 decembrie 1918.
32. *Valeriu Florian* din Racovița — Sibiu.
Refugiat în Moldova, apoi în Rusia; președinte al Comisiei VII pentru recrutarea de voluntari români.
33. *Ioan Fulicea* din Șinca Veche — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
34. *Andrei Gâlea* din Turnu Roșu (Porcești) — Sibiu.
Refugiat în Moldova. Înrolat ca preot militar în armata română.
35. *Ioan Giurca* din Colun — Sibiu.
Refugiat în Oltenia și Moldova, 27 august 1916—10 ianuarie 1919.
36. *Nicolae Giurca* din Colun — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—21 noiembrie 1918.
37. *Toma Giurgiu* din Purcăreni — Brașov.
Refugiat în Buzău, 24 septembrie 1916—octombrie 1918.
38. *Aron Gogonea* din Poiana Mărului — Brașov.
Refugiat în Moldova și Ucraina, septembrie 1916—1918.
39. *Constantin Grama* din Rîușor — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—ianuarie 1919.
40. *Ioan Hamzea* din Zărnești — Brașov.
Refugiat în Tecuci, 6 octombrie 1916—20 decembrie 1918.
41. *Teofil Ioanovici* din Livezeni — Hunedoara.
Retras în septembrie 1916 cu armata română; preot în eparhia Huși — în 1917, în Ucraina — apoi în Moldova, reîntors la parohie în aprilie 1919.
42. *Valeriu Judele* din Mărgineni — Brașov.
Refugiat în Moldova — Rusia, septembrie 1916—mai 1919.
43. *Petru Leucă* din Satulung — Brașov.
Refugiat în Moldova, Basarabia și Rusia, septembrie 1916—mai 1919.
44. *Valeriu Literat* din Luța — Brașov.
Refugiat în Muntenia și Moldova, septembrie 1916—1919.
45. *Vasile Lucaciu* din Șișești — Baia Mare.
Trecut în România în 1914. În 1917 îndeplinește o misiune în America, iar în 1918 în Anglia, Franța și Italia.
46. *Dumitru Manole* din Tîrlungeni — Brașov.
Retras în Moldova, unde a murit în 1918 — au rămas soția și copiii.
47. *Ioan Manta* sen. din Gura Rîului — Sibiu.
Refugiat în Moldova.
48. *Ioan Manta* jun. din Gura Rîului — Sibiu.
Refugiat în Moldova.
49. *Ioan Marin* din Rîu Sadului — Sibiu.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
50. *Ioan Matei* din Sebeșu de Sus — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova și Rusia, 20 august 1916—10 ianuarie 1919.
51. *Traian Maxim* din Avrig — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova și Rusia, 15 septembrie 1916—15 ianuarie 1919.
52. *Vasile Mereț* din Brașov-Cetate.
Refugiat la Iași, 25 septembrie 1916—5 decembrie 1918.
53. *Moise Micu* din Poiana Mărului — Brașov.
Refugiat la Roman și în Ucraina; în 1918 la Ruginoasa; — preot în Șerbești — Roman și Galbeni — Tecuci, pînă în martie 1919.
54. *Pavel Monea* din Streza-Cîrțișoara — Brașov.
Refugiat în Muntenia, arestat de bulgari. Reîntors acasă, a murit aproape dement în 1920.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

55. *Ioan Moşoiu* din Şimon — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, 20 septembrie 1916—10 ianuarie 1919.
56. *Iuliu Musta* din Glimboca — Caraş-Severin.
Refugiat în vechea Românie.
57. *Ioan Nan* din Rîşnov — Braşov.
Refugiat în Moldova, octombrie 1916—8 decembrie 1918. Înrolat preot militar în armata română.
58. *Matei Nicoară* din Rucăr — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, 2 septembrie 1916—4 decembrie 1918.
59. *Aurel Oancea* din Baciu — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—noiembrie 1918.
60. *Ioan Oţoiu*, preot şi profesor la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
61. *Ioan Pascu* din Turcheş — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
62. *Gavril Paştea* din Sărata — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova şi Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
63. *Traian Păcală* din Galaţi — Braşov.
Refugiat în Muntenia şi Moldova, septembrie 1916—decembrie 1919.
64. *Ilarie Plotogea* din Tohanu Nou — Braşov.
Refugiat în România; reîntors şi închis o lună la Cluj.
65. *Victor Plotogea* din Tohanu Nou — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, 4 octombrie 1916—15 martie 1919.
66. *Ioan Pop* din Sîmbăta de Sus — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, 1916—august 1918. Închis la Cluj, august 1918—octombrie 1918.
67. *Vincenţiu Pop* din Sîmbăta de Sus — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, septembrie 1916—august 1917.
68. *Alexandru Popa* din Lisa — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—sfîrşitul anului 1918.
69. *Iacob Popa*, vicar în Făgăraş.
Refugiat în Moldova şi Rusia, 1916—1918.
70. *Ioan Popa* din Arpaşu de Sus — Braşov.
Refugiat în Oltenia şi Moldova, 20 august 1916—15 ianuarie 1919
71. *Victor Popea* din Satulung — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
72. *Zenovie Popovici* din Satulung — Braşov.
Refugiat în Moldova, 23 septembrie 1916—10 decembrie 1918. Înrolat preot militar în armata română.
73. *Constantin Prie* din Săcădate — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova, Rusia, 10 septembrie 1916—20 ianuarie 1919.
74. *Constantin Proca* din Rîşnov — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918 (†).
75. *Dumitru Purece* din Hurez — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
76. *Victor Puşcariu* din Sohodol — Braşov.
Refugiat în Bucureşti, Moldova, Ucraina, 10 septembrie 1916—6 decembrie 1918.
77. *Miron Radu* din Cincu Mare — Sibiu.
Refugiat în Moldova 1916—1919, cu soţia şi 3 copii — judecat în lipsă şi condamnat la moarte de Tribunalul Dumbrăveni.
78. *Ioan Rafiroiu* din Poiana Sărată — Trei Scaune (azi j. Bacău).
Refugiat în vechea Românie şi înrolat în armata română ca preot militar.
79. *Matei Răduleţ* din Berivoii Mari — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, august 1916—ianuarie 1919.
80. *Vasile Răduleţ* din Berivoii Mici — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, august 1916—ianuarie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

81. *Iosif Runceanu* din Măgura — Braşov.
Refugiat în jud. Tecuci, cu soţia şi 8 copii, septembrie 1916—începutul anului 1919.
82. *Sebastian Rusan* din Vulcan — Hunedoara (viitorul mitropolit al Moldovei).
Refugiat, apoi înrolat obligatoriu ca preot militar în armata austro-ungară.
83. *Victor Slăvescu*, capelan în Mohu — Sibiu.
Refugiat în Moldova şi Ucraina, 15 septembrie 1916—23 decembrie 1918.
84. *Gheorghe Solca* din Calbor — Braşov.
Refugiat în Moldova — septembrie 1916—februarie 1919.
85. *Valeriu Stănilă* din Păuca — Sibiu.
Refugiat în Moldova, 1916—1918.
86. *Ioan Străvoiu* din Zărneşti — Braşov.
Refugiat la Bîrlad, septembrie 1916—14 aprilie 1917, mort acolo.
87. *Nicolae Stroia* din Şard — Alba.
Refugiat în Moldova în 1916, înrolat în armata română ca sanitar — apoi în regimentul de voluntari ardeleni.
88. *Gheorghe Tătucu* din Iablaniţa — Caraş-Severin.
Refugiat în vechea Românie în 1914—1919 (surorile şi rudele internate în jud. Şopron).
89. *Gheorghe Tişca* din Moeciu de Sus — Braşov.
Refugiat în Moldova, 1916—1917, mort acolo.
90. *Gheorghe Vasu* din Voila — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
91. *Iacob Zorca* din Vlădeni — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
92. *Bartolomeu Zaharia* din Ludişor — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—noiembrie 1918.

Preoţi refugiaţi despre care nu avem date sigure.

1. *Ioan Arad* din Petrila-Poieni — Hunedoara.
2. *Iosif Aron* din Cisnădie — Sibiu.
3. *Dumitru Berariu* din Archia — Hunedoara.
4. *Ioan Bişcovan* din Lueriu — Mureş.
5. *Dragutin Blidaru* din Almaşu Sec — Hunedoara.
6. *Nicolae Boeriu* din Bogata Olteană — Braşov.
7. *Victor Branişte* din Urisiu — Mureş (†).
8. *Mihai Brătean* din Potoc — Caraş-Severin.
9. *Dionisie Bucur* din Crihalma — Braşov.
10. *Gheorghe Cazan* din Filea — Mureş.
11. *Gheorghe Copos* din Cristur — Hunedoara.
12. *Ioan Dan* din Şard (Şoard) — Mureş.
13. *Ioan Duma* din Petroşani — Hunedoara.
14. *Ioan Duma* din Săcal — Mureş.
15. *Nicolae Fara* din Ludoş — Sibiu.
16. *Teodosie Ganea* din Albeşti — Mureş.
17. *Toma Giurgiu* din Purcăreni — Braşov.
18. *Emil Gheaja* din Paloş — Braşov.
19. *Ioan Holerga* din Chirpăr — Sibiu.
20. *Iuliu Josan* din Brîznic — Hunedoara.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

21. *Grigore Ludu* din Prejmer — Braşov.
22. *Zaharia Lupu* din Hodac — Mureş.
23. *Vasile Matei* din Lancrăm — Alba.
24. *Vasile Matei* din Rîpa de Jos — Mureş.
25. *Andrei Milea* din Şura Mare — Sibiu.
26. *Constantin Moldovan* din Cristian — Sibiu.
27. *Iosif Morariu* din Dobra — Hunedoara.
28. *Candid Muşlea*, diacon în Braşov.
29. *Mihail Neagu* din Cenade — Alba.
30. *Alexandru Oltean* din Jabeniţa — Mureş.
31. *Aureliu Oprean* din Mihăileşti — Hunedoara.
32. *Avram Păcurariu* din Miercurea Sibiului.
33. *Dionisie Radu* din Aluniş — Mureş.
34. *Ion Sălăgean (Silaghi)* din Idicel-sat — Mureş.
35. *Victor Sălăgean* din Săcămaş — Hunedoara.
36. *George Simplăceanu* din Cornăţel — Sibiu.
37. *Ioan Sîngeorzan* din Belini — Covasna.
38. *Dumitru Soiu* din Vîlcele — Covasna.
39. Dr. *Ioan Stanciu* din Ludoş — Sibiu.
40. *Pavel Suciu* din Deda — Mureş.
41. *Simeon Suciu* din Petrila-Lunca — Hunedoara.
42. *Emanuil Şuiaga* din Lăpuşnic — Hunedoara.
43. *Victor Şuteu* din Caşva — Mureş.
44. *Gheorghe Truţa* din Coşna — Bistriţa-Năsăud (azi Suceava).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

INDICE DE NUME *

A

Abrudan Paul, 82
Adamovici Aurel, preot, 208
Agîrbiceanu Ion, preot, scriitor, 198
Alămorean Simion, preot, 196, 197
— Eugenia, 197
Albini Septimiu, 20, 92
Albu Ştefan, 92
Alexi Ioan, episcop la Gherla, 73
Andrássy Gyula, prim-ministru. 13. 24. 40, 50, 81, 93, 108
Andreevici Nicolae, preot, 137
Andrica Silviu, preot, 196
Anghel Atanasie, mitropolit. apoi episcop. 59, 112
Anghelici, episcop sîrb, 62
Antal Dietrich, ofiţer. 205
Antonelli Ioan, vicar, 100
Apponyi Albert, ministru, 24, 50, 52, 58. 66. 67, 68, 69, 70, 73, 76, 77, 78, 87, 105. 145. 146, 148, 149, 153, 156, 157, 159. 160. 165, 166, 167, 169, 170, 171, 173. 174, 177, 178, 212, 213
— legi şcolare, 52, 133, 152, 158, 164, 213
— Gergely, conte, 11
Aradi V., 120
Ardeleanu Gheorghe, preot, 87
— Ion, istoric, 29
— Iustin, 85
Aron Nicolae, preot, 199
— Petru Pavel, episcop la Blaj. 44
Arseniu Ioan, medic. 81
Atnagea Alexandru, preot, 188

B

Babeş Vincenţiu, avocat, 33, 62, 145, 146
Baca Coman, preot, 181
Bach Alexander von, ministru, 8
Bacinski Andrei (Bácsinsky Endre), preot, 107
Balázs Orbán, 91, 122, 123
Balint Simion, preot, 7
Balogh Pál, 122, 123, 124
Balteş Andrei, redactor, 92, 96
Banciu Ioan, preot, 78
Bánffy. conţi maghiari, 41
— Dezső, baron, 39, 49, 50
Barabás Béla, prefect, 174
— Endre, comisar imperial, 167, 168
Barbu Patriciu, memorandist, 22
— Petru, preot profesor, 69, 160, 214
Barcianu Popovici Daniil, profesor, 22, 65, 83, 213
Bariţiu George, 12, 16, 17, 18, 19, 72, 90, 101, 137, 144
Bartha Miklós, deputat, 149
Bartolomei Simion, preot, 195, 197
Báthory Andrei, cardinal, 184
Batthyány Lajos, 7
Bathyányi Ignaţiu, episcop catolic de Alba Iulia, 35
Băbuţiu Petru, preot, 95
Bădescu Iosif Traian, episcop, 69, 70, 159
Bălan Ion Dodu, prof. univ., acad., 94
— Iosif, profesor, 69, 160
— Nicolae, mitropolitul Ardealului, 127, 153, 174, 197, 203, 214, 215
Bălcescu Nicolae, 7
Bărnuţiu Simion, 6, 28, 93
Bedő, secretar de stat, 42
Begey Attilio, avocat, 22
Beksics Gusztáv, 35, 37, 42
Bem Iosif, general, 7
Benigni J. H., 45, 122
Bercan Ioan, protopop, 188,
Berthelot, general, 215
Berzeviczy Albert, ministru, 151
Beşa Emanuil, preot, 188
— Eugen, 188
Bethlen István, om politic, 55. 56, 58, 212
Beu Ilie, preot, 190
Bîrsan Octavian, teolog, 204
Bîrseanu Andrei, preşedintele „Astrei", 143, 172, 174
Björnson Björnsterne, scriitor, 50, 156
Blaga Iosif, profesor, 166
— Isidor, preot, 44
Bocăniciu Ioan, preot, 195
Bodea Cornelia, cercetător, 14
Bodor Vasile, preot, 208
Boeru George, preot, 198
Bogdan Alexandru, profesor, 166
— Ion jun., preot, 185, 198
— Ion sen., 185
— Nicolae, 209

*Indicele de nume şi locuri întocmite de Diacon Pavel Cherescu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Bohățel Alexandru, 33
Boița Spiridon, avocat, 181
Boiu Zaharia, preot profesor, 135, 136
— Caliopi, 82
Bojor Victor, 73
Bolcaș Lucian, 104
— Nicolae, 208
Bolojan Dimitrie, 209
Bonea Gheorghe, teolog, 89, 90
Bontea Grigore, 118
Bora Ioan, preot, 195, 197
Borbola Desideriu, avocat, 82
Borgovan Aurel, elev, 145
Borlea Sigismund, 33, 134
Bornemisa, 41
Boross Gábor, deputat, 138
Borota Grigorie, 118
Borza Alexandru, profesor, 214
Borzea Pavel, preot, 78
Botezan Ioan, preot, 194
Botiș A., 118
— Teodor, preot profesor, 152, 162, 167, 168
Braharu D., 21, 97
Branea Ioan, preot, 194
Braniște Moise, notar, 44
— Valeriu, publicist, 92
Braun Adolf, baron, 20
Brătianu Ioan I. C., 215
Brediceanu Caius, 29
— Coriolan, 24, 153
Brenndörfer János, comisar ministerial, 167
Broșu Ioan, 215
Brote Eugen, memorandist, 11, 14, 18, 19, 20, 32, 41, 85, 86, 90, 91, 92, 95, 141, 147
Bukow Nicolae Adolf von, general, 44, 125, 126
Buna Ioan, 85
Bunea Augustin, preot, istoric, 72, 101, 105
— Dumitru, preot, 196
Buracu Coriolan, preot, 196
Burcuș Valer, teolog, 90
Burlea Gheorghe, preot, 187
— Toma, preot, 182
Busiță Ioan, profesor, 87
Buze Teodor, 205

C

Cabaliuc Alexandru, ieromonah, 120
Capătă Ion, preot, 185
Carducci Giosue, 22
Carlyle Thomas, 22
Carol I, domnitorul României, 83, 87
Carol IV, împărat al Austriei, 27, 172, 181, 186
Carol VI, împărat al Austriei, 172
Cațavei Iosif, preot, 185
Cădar Augustin, 118
Cărbunaru Coriolan, 118
Cătărău Ilie, 120
Cândea Romulus, profesor, 66, 80, 168, 174, 176, 196, 199, 201, 202, 203
Ceaușescu Nicolae, Președintele R.S. România, 217
Cepeleu Petru, preot, 208
Cerbu Gheorghe, preot, 194,
Cerghi Ioan senior, 118
— Ioan jun., 118
Cernoievici Arsenie III, patriarh, 34
Cheresteșiu Victor, cercetător, 7
Chifa Iacob, preot, 191
Chirvai Ignatie, preot, 90, 195
Chișiu Ion, 206
Ciobanu Ioan, preot, 187, 189
— Virgil, preot, 44, 125
Ciordaș Ciurdariu Ioan, avocat, 87, 88, 114, 117, 208
Ciorogariu Roman, episcop la Oradea, 51, 52, 68, 157, 165, 172, 173, 174, 175, 176, 206, 208, 209, 215
Cipariu Timotei, cărturar, 71
Ciuhandu Gheorghe, preot, istoric, 74, 100, 108, 157
Ciura Alexandru, profesor, 214
Ciurdariu Mihai, preot, 88, 118, 213
Cîndea — Kendeffy, familie de cneji, 41
Clemenceau George, 22
Cloșca, conducătorul răscoalei 1784, 28, 86
— regimentul român, 26
Coandă Constantin, general, 215
Coc Ioan, preot, 194
Colan Nicolae, mitropolitul Ardealului, 204
Colono Prospero, primarul Romei, 26
Coman David, preot, 194
— Ioan, preot, 181
— Vasile, preot, 66
Comșa Dimitrie, profesor, 22, 65, 83, 153, 159, 160, 213
Conceatu Atanasie, teolog, 206
Constantin Pompiliu, preot, 194
— Traian, 188
Copoș Valentin, preot, 207
Cordoș Nicolae, 22
Corneanu Cornel, 68
Coroianu Iuliu, memorandist, 19, 20, 22
Cosma Augustin, preot, 199, 200
— Maria, 82

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

— Mihai, teolog, 87
— Partenie, 81, 82, 137, 140, 142, 153
— Valeriu, preot, 200
Costea Octavian, 202
Coşbuc George, poet, 85
Cotoşman Gheorghe, preot, istoric, 69, 160
Coza Aurel, teolog, 89, 90
Crainic Romul, protopop, 82, 84
Crăciun Gheorghe, învăţător, 86
— Simion, învăţător, 96
Crăciunescu Aurel, preot profesor, 203
Creiţaru Filip, preot, 193
Cristea Miron, episcop la Caransebeş apoi patriarhul României, 29, 66, 70, 76, 153, 167, 214, 215, 216, 217
— Nicolae, preot profesor, 22, 64, 65, 83, 94, 139, 140, 144, 212, 213
— Eleftera, 82
Cristolovean Romul, învăţător, 181
Crişan, conducătorul răscoalei 1784, 28
— regimentul român, 26
Crişan Ascaniu, profesor, 203
— Teofil, protopop, 195
Csáky, familie, 41
— Albin, ministru, 65, 145, 148
Császka, episcop catolic, 140
Cseh, procuror, 186
Cserey Mihail, cronicar, 41
Csernoch János, primat al Ungariei, 116
Cucu Ioan, 101
Cunţan Maria, 82
Curea Laurenţiu, preot, 214
Cuteanu Dimitrie, protopop, 95
Czörnig K. F., 47, 122

D

Dalea Zosim, primar, 204
Dályai (Dăianu) Petru, elev 44
Damian Vasile, protopop, 24, 154, 213
Dan Pompiliu, învăţător, 184
— Salvator, teolog, 90
Dancăş Emil, preot, 196
— Eremia, 190
Danilovics János, canonic, 108
Dăianu Elie, preot, 192
Dănilă Mihai, preot, 206
Deac Dumitru, preot, 191
— Octavian, medic, 191
Deák Ferencz, om politic, 13, 15, 32, 33
Demian Ioan, preot, 186, 198
Densuşianu Nicolae, profesor, 100
Diamandi Gheorghe, medic, 81
— Manole, 82
Dima George, profesor, 166
— Ioan, preot, 193
Dimian Constantin, protopop, 199, 200, 201
Dimitrievici Miloş, 139
Dobra Alexandru, episcop Lugoj, 73, 101
Doda Traian, general, 18, 91, 137
Doican Toma, preot, 193
Domide Gherasim, preot, 22, 83, 213
Dominic, magistru, 121
Domşa Aurel, protopop, 87
Dorca Nicolae, preot, 191, 197
Dordea Ioan, preot, 194
— Dumitru, ziarist, 92
Drágfy, nobili, 41
Dragoş, voievod, 41
Dragomir Gheorghe, protopop 190
— Silviu, profesor, 47, 58, 161, 168, 203, 214, 215
— Toma, preot, 196
— Trandafir, preot, 78
Drăghici Meletie, protopop, 136
Duma Ioan, preot, 84
— Florian, 85

E

Elecheş Ioan, medic, 190
Emdes Miklós, judecător, 96
Eminescu Mihai, 139
Enescu Vlad, teolog, 204
Eötvös József, ministru, 61, 102, 142
— Loránd, ministru, 72
Erdeli Vasile, episcop Oradea, 70
Erdély Sándor, ministru, 43
Ernő Dániel, ministru, 43
Eszterházy, conte, 165
Eustatievici Dimitrie, cărturar, 131, 132

F

Fabó Zoltán, prim procurar, 117
Falussy Árpád, 127
Farago Dimitrie, profesor, 80
Farkas Lajos, 108
Faur Viorel, 162
Fava Roberto, ziarist, 21
Făgărăşanu Solomon, preot, 78
Fătu Mihai, istoric, 129
Felbiger Johann Ignatz, piarist, 131
Fényes, 47
Ferdinand, regele României, 215
Ferdinand V, împărat al Austriei, 7, 60, 172
Ficker A., 47, 122
Filip Ioan (Vasile), învăţător, 207
Filipaşcu Alexandru, profesor, 120
Florian Valeriu, preot, 198
Flourens Emile, ministru, 23
Folliot Ludovic de Creneville, 10, 14
Fodoreanu Ioan, preot, 84
Francisc I, împăratul Austriei, 146, 172

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Francisc Iosif I, împăratul Austro-Ungariei, 7, 10, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 39 61, 63, 64, 65, 68, 71, 77, 85, 91, 94, 99. 102, 103, 108, 110, 132, 137, 138, 166, 172, 213
Frăcea Ilie, 83
Frenţiu Traian Valeriu, episcop la Lugoj şi Oradea, 74, 215
Fulea Moise, profesor, 132

G

Gábor Fülöp, notar, 204
Gan Vasile, protopop, 159
Ganea Mihail, preot, 182
Gavrilescu Ioan, preot, 186, 198
Gavriş Corneliu, preot, 207
Gâlea Andrei, preot, 198
Georgescu Ioan, 71, 73, 84, 110, 111, 112, 114, 116, 118
Gherman Mihai, teolog, 90
Ghibu Onisifor, profesor, 52, 97, 133, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 164
Ghidiu Andrei, protopop, 214
Giurgiu Octavian, teolog, 204
Gladstone William, 22
Glăjar Ioan, preot profesor, 204
Gliga Nicolae, preot, 191
Gligor Alexandru, preot, 116, 194
Gociman Aurel, 205
Goga Octavian, 26, 93, 96, 153, 197, 214
— Aurelia, 190, 197
Goldiş Iosif, episcop Arad, 68
— Vasile, profesor, patriot, 24, 28, 29, 154, 214, 215, 216
Gonţea Ilarie, preot, 186
Gora Petru, preot, 194
Goron Sabin, teolog, 90
Gönczy Antal, protopop, rutean, 119
Grama Vincenţiu, preot, 81, 83
Grancea Nicolae, medic, 81
Greceanu Dumitru, preot, 181
— Moise, preot, 200, 201
— Susana, 200
Groza Moise, ofiţer, 81
— Petru, 174
— Vasile, preot, 89
Gurban Constantin, 145

H

Hajdău Florian, preot, 208
Hamzea Ioan, preot, 194
— Nicolae, învăţător, 181
Hango Gavriil, preot, 93
Hannia Maria, 82
Hánkoczy, ofiţer, 209
Herlea Nicolae, 22
Heufler, 122
Hieronymi Károly, ministru, 150
Hitchins Keith, profesor, 14, 16, 23, 62, 65, 85
Hlinka Andrei, preot slovac, 97, 98
Hodinka Antal, profesor, 109
Hodja Milan, 24
Hodoş E., 134, 136, 139, 140, 141
— Iosif, avocat, 33, 137
Horea, conducătorul răscoalei 1784, 28, 86, 90, 131
— regimentul român, 26
Horváth, pretor, 87
Hossu Iuliu, episcop Gherla, 29, 73, 128, 215, 216
— Vasile, episcop Gherla, 73. 74, 89, 109. 110, 111, 114, 118, 154
— Longin Francisc, avocat, 82
Höffgräft I., 139
Hulea Ioan, preot, 191
Hulpuş Ioan, preot, 196
Hunfalvy Pál, 33
Huszár Antal, 50, 51, 52, 53, 55. 212

I

Iancu Avram, conducătorul revoluţiei, 7, 28, 150
Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei şi guvernator al Ungariei, 5, 41
Iancu Iustin, preot, 208
Ilieş Iosif, 201
Ioan, cneaz, 121
Ioanovici, Ilie, preot, 194
Ionescu Take, ministru, 26
Iorga Nicolae, 116, 215
Iosif al II-lea, împărat, 45. 131, 146
Ipolyi, episcop catolic, 140
Istrati N., 36
Iuga Laurenţiu, preot, 195
— Elisabeta, 197
Ivan Gheorghe, preot, 190, 194
— Nicolae, episcop la Cluj, 153, 174, 202
Ivaşcovici Procopie, episcop, mitropolit, patriarh, 62, 63, 68

J

Jaczkovics Mihály, vicar, 113. 114, 116, 117. 118, 119, 120
Jancsó Benedek, istoric şi publicist, 97
Jankovich Béla, ministru, 77, 119, 160
Jászi Oszkár, sociolog, 37, 49, 50, 97
Josika, baron, 71
Jurca Cornel, ziarist, 98
Jurchescu Romul, preot, 189

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

K

Kalkbrenner Antal, comisar ministerial, 167
Károly, ministru, 110
Keleti K., 122
Kemény, pretor, 83
— Ferencz, președinte al Dietei, 11
Kepessy, prim-pretor, 117, 118
Kerekes János, judecător, 96
Király Aladár, pretor, 201
Korabinszky, 107
Kossuth Lajos, 6, 7, 211
Kostensky Géza, scriitor, 49
Kovács Iosif, 14
Kricsfalusi György, profesor, 107
Kristory, 41

L

Ladislau, ban de Losonz, 41
Lalescu Traian, profesor universitar, 26
Langa Petru, preot, 96, 191
Lány Iosif, 89
Lapedatu Ioan, 82, 174
Lascu Petru, preot, 208
Laslău Petru, preot, 88, 213
Lauran Augustin, canonic, 85
Laurian August Treboniu, 136
Lazăr Aurel, avocat, 95
— Gavriil, protopop, 84
Lăpăduș Ioan, preot, 195
Lehrer Milton G., 25, 50, 55, 151, 157
Lemeni Ioan, episcop la Blaj, 70
Lenk, ofițer, 124
Leon XIII, papă, 109, 110
Leopold I, împăratul Austriei, 59, 70, 121
Leucă Ioan, preot, 186, 198
Leucuța Cornel, preot, 207
Lichtenstein Friederich, general, 9
Lisle Lecomte, 22
Liția Gheorghe, preot, istoric, 68
Lovászy Márton, ministru, 176
Lucaciu Vasile, preot, 20, 21, 22, 24, 26, 39, 83, 84, 85, 94, 114, 154, 156, 159, 213, 214
Lukács László, ministru, 43
Lula Adam, preot, 88
Lupan Alexandru, preot, 194
Lupaș Ioan, preot, profesor universitar și academician, 25, 69, 85, 88, 93, 96, 97, 98, 104, 133, 157, 159, 172, 190, 213
— Marina Vlasiu, 15, 21, 88
Lupșa Ștefan, preot, profesor, 41, 120
Lupu Gheorghe, 95

M

Macavei Ioan, preot, 94, 95, 213
Maciu V., istoric, 14
Macrea Vasile, 94
Madách Imre, 94
Magieru Andrei, episcop la Arad, 89, 215
— Traian, protopop, 89
Maghețiu Aurel, protopop, 189
Magos József, 208
Maior Ioan, preot, 84
— student, 99
Manciulea Ștefan, profesor, 35, 106, 108, 120, 122,
Mandeal Dumitru, preot, 194
Mangra Vasile, mitropolit al Transilvaniei, 23, 66, 67, 68, 85, 167, 169, 173
Manițiu Ioan, preot, 193, 197
— Maria, 197,
— Nicolae, preot, 193
— Susana, preoteasă, 197
— Susana, fiică, 197
Maniu Aurel, 33
— Eftimie, preot, 193, 197
— Iuliu, 24, 111, 114, 154
— Maria, 193, 197
Manole Dumitru, preot, 198
Manuilă Sabin, 47
Marchiș Romul, protopop, vicar, 128
Maria Tereza, împărăteasă, 35, 44, 59, 72, 107, 125, 131, 146, 172
Marinescu G. Gh., 22
Marșieu Petru, preot, 208
Martinovici C., 36
— Nicolae, preot, 195
Márton Salamon, învățător și cantor, 199
Mașirevici Samuil, episcop, apoi patriarh la Carloviț, 62
Matei Corvinul, regele Ungariei, 5, 41
Mateș Nuțu, 206
Maximovici Nicolae, deputat, 139
Măcelariu Ilie, conducător politic, 14, 16, 33, 82
— Iudita, 81
Măcelaru Agnes, 190
Mărcuș Iuliu, teolog, 90
— Nicolae, preot, 85
Mărgineanu Ioan, preot, 196
Mărilă Aurel, preot, 195
Medan Andrei, 33
Medean Sergiu, protopop, 190
Medeșan Petru, preot, 208
Melles Emil, abate, 114
Mendel Rafael, 180
Mester Miklós, 11
Mețianu Ioan, mitropolitul Transilvaniei, 39, 62, 66, 68, 69, 75, 76, 77, 85, 137, 140, 147, 149, 151, 152, 153, 154, 159, 161
Meze Gheorghe, 87
Mezei Dániel, jandarm, 86
Micloș Ioan, primar, 186
Micu Alexandru, profesor, 80
— Inochentie, episcop la Blaj, 44

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

— Iosif, preot, 186
— Maria, 186, 197
Mihai Viteazul, domnul celor trei țări românești, 28, 184
Mihali Grigorie, canonic, 80
— Petru, 33, 139
— Teodor, memorandist, 22, 24, 114, 154
— Victor, mitropolit la Blaj, 71, 72, 74, 75, 99, 100, 103, 104, 109, 110, 137, 138, 140, 147, 151, 154, 177
Mihăescu M., 136
Mihok, elev, 44
Mihu Ioan, avocat, 23
Mihuța Petru, preot, 88
Miklósy István, episcop de Hajdudorogh, 114
Mikó Imre, guvernator al Transilvaniei, 10, 11
Miletici Svetozar, om politic sîrb, 32, 33
Mironescu G. G., profesor universitar, 26
Mistral Frederic, 22
Mîndrescu Simion, profesor universitar, 26
Mînecuță Ilie, preot, 78
Mladin Nicolae, mitropolit al Ardealului, 100, 110, 120
Mocioni Alexandru, 16, 33, 73
— Andrei, 9
— Anton, 32
Mocsáry Lajos, om politic, 50, 139, 146, 147
Modran Toma, preot, 186, 198
Modroiu Ioan, preot, 181
Moga I., istoric, 7, 11, 18
— Vasile, episcop la Sibiu, 59, 132
Moisescu Gheorghe, preot, profesor, 120
Moldovan Constantin, preot, 196
— Gheorghe, preot, 188
— Iacob, preot, 118
— Ioan, protopop, 84
— Ioan Micu, profesor acad., 72, 80, 100, 136, 212
— Silvestru, publicist, 153
— Valeriu, 11
Molnár Aladár, deputat, 139
Monea Pavel, preot, 78
Morar Vasile, preot, 96
Morariu Iosif, preot, 196
— Felicia, 197
— Ștefan, preot, 193
Moroianu George, profesor, diplomat, 21, 26, 52
Moruşca Pompei (Policarp), preot, apoi episcop în America, 196, 197
— Maria, 197
Moțiu Aurel, protopop, 120
Muntean Zaharie, avocat, 181
Muntean Ioan, preot, 188, 195
— Ioan, 95
— Nicolae, preot, 185
Muntenescu Vasile, preot, 194
Mureşan Gheorghe, preot, 117, 118, 213
Mureşianu Iacob, redactor, 16, 80
Mureşianu Aurel, redactor, 92
Murnu George, profesor universitar, 85
Musta Filaret, arhiereu, 68, 69, 70, 159
Muşat Mircea, istoric, 29

N

Nagy Béla, preot catolic, 199
Naláczy, 41
Nan Ioan, preot, 181, 182, 198
Nandra G., pretor, 83
Neagoe Ioan, preot, 194
Neagovici Gheorghe, preot, 181, 182
Neamțu Victor, preot, 194
Necșa Filon, învățător, 84
Negruțiu Nicolae, preot, 82
Negură Vasile, 76, 78, 166, 176
Nestor, călugăr kievean, 5
Neș Teodor, profesor, 66, 85, 90, 118, 120, 140, 145, 208
Netea Vasile, istoric, 11, 20, 22
Nica Constantin, 81
Nicoriciu Andrei, 205
Nistor Aurel, preot, 194
Nițescu Voicu, ziarist, 97
Nopcea, 41
Novacovici Emilian, preot, 204
— Nicolae, preot, 195
Novacu Aurel, 154

O

Ognean Iosif, preot, 195
Olah Vasile, cîntăreț bisericesc, 119
Olahus Nicolae, umanist român, 41
Olteanu Ioan, episcop la Lugoj și Oradea, 73
Onișor Teodor, 22
Opreanu Gheorghe, preot, 214
Oprinca Ioan, teolog, 203
Opriș Ioan, preot, 206
Orlando, prim-ministru italian, 26
Orțanu Ion, 206
Osman Pașa, 82
Oțetea Andrei, academician, 204
Oțoiu Ion, profesor, 204

P

Palade Ioan, învățător, 83
Pálfi Sigismund, 188
Pandrea Vincențiu, preot, 195
Papiu Ilarian Alexandru, cărturar, 99
Papp Antal de Munkács, locțiitor la Hajdudorog, 114, 119

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

— Ioan, episcop al Aradului, 28, 68, 69, 151, 153, 154, 167, 173, 174, 175, 215, 216
— Ioan P., jurist, 22, 84
— Petru E., preot, 87, 88, 112, 114, 118, 145, 208
— Sigismund, 33
Pascu Ştefan, academician, 19, 22, 23, 29, 46, 47, 93
Paşca Ioan, teolog, 89, 90
Patiţia Rubin, memorandist, 22
Pavel Constantin, profesor, 73
— Mihail, episcop la Gherla şi Oradea, 73, 85, 104, 138
Pazmándy Dénes, 150
Pavelescu Cincinat, magistrat, 26
Păcală Toma, protopop, 85
— Victor, profesor, 168, 174, 203
Păcăţian Teodor, istoric, 7, 14, 15, 16, 20, 25, 32, 33, 43, 64, 65, 72, 75, 77, 80, 81, 86, 93, 104, 134, 135, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 151, 153, 154, 156, 213
Păcurariu Mircea, preot, profesor, 71, 81, 82, 99, 184
— Teofil, preot, 182, 183, 184
Păltineanu, preot, 208
Păclişanu Zenovie, istoric, 32, 34, 37, 41, 45, 46, 50, 90, 91, 92, 162
Pechi Dezső, profesor, 43
Pechy Imre, comisar imperial, 14
Pepenariu Ioan, preot, 195
Pereni Emil, preot, 208
Peter Justin, preot, 207
Petőfi Sándor, 94
Petra Octavian, preot, 191
Petri Basiliu, 136
Petricsevich Horváth Emil, comisar guvernial, 171, 172, 175, 176, 177
Petrino Nicolae, 9
Petrovici Gheorghe, învăţător, 86
Petru Mihail, preot, 201
Pinciu Nicolae, preot, 196
Pintea Maria, 118
— Patriciu, învăţător, apoi preot, 86, 194
Piuariu Ioan Molnar, medic, 131
Pius IX, papă, 107
Pius X, papă, 110
Plachy, deputat, 134
Plămădeală Antonie, Mitropolitul Ardealului, 128
Podea Titus, 36, 44
Pogány, 41
Polit Mihail, 139, 144
Polonyi, ministru, 93
Polverejan Şerban, cercetător, 22
Ponory, familie, 41
Pop Antoniu, teolog, 90
— Coriolan, 85
— Cornel Păcurariu, ziarist, 90, 91
— David, învăţător, 180, 181
— Emil, teolog, 203
— Gavril, profesor, 80
— George de Băseşti, 20, 22, 28, 111, 112, 135, 140, 216
— Gheorghe, teolog, 90
— Ioan, teolog, 203
— Ioan David, preot, 187
— Simion, 33
— Ştefan, 136
— Ştefan Cicio, 24, 27, 28, 111, 114, 119, 154, 167
— Vasile, 118
— Vasile Ladislau, preşedinte Astra, 102
— Traian Horia, 92
— Victor, farmacist, 181
Popa Ana, 197, 198
— Ariton, preot, 194
— Dimitrie, preot, 208
— Gheorghe, 205
— Ioan Necşa, 95
— Isaia, preot, 196, 197
— Lazăr, preot, 184
— Septimiu, preot, 185, 192
Popan Vasile, teolog, 90
Popasu Ioan, episcop la Caransebeş, 62, 63, 68, 137, 141
Popea Nicolae, vicar la Sibiu, apoi episcop la Caransebeş, 62, 63, 68, 69, 137, 147, 149, 151, 153, 160
Popeangă Vasile, cercetător, 159
Popescu Cornel, protopop, 195
— Cornel, preot, 207
— Elena, 82
— Grigore N., preot, profesor, 78, 86, 87, 88, 89, 96, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 192, 193, 195, 196, 198, 204, 206, 207, 208
— Ioan, preot, profesor, 135
— Romul, funcţionar, 181
Popfiu Iustin, preot, 101
Popoff Mihail, preot, 128
Popovici Aurel C., 19
— Cornel, preot, 88
— Gheorghe, protopop, 24, 154, 213
— Ioan Desseanu, 33
— Iosif, preot, 181, 182, 200
— Mihai, 29
— Timotei, preot, profesor, 168, 203
— Valeriu, preot, 190
— Vasile, episcop, 107
— Zenovie, preot, 198
Pordea Iuliu, 117
Precup Victor, ofiţer, 215

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Prepeliczay Ödön, şef de plasă, 43
Prezan Constantin, general, 215
Prişcu Ioan, preot, 192, 197
Proca George, asesor, 202
Prodan David, istoric, 45
Pui, cneji, 41
Pumnul Aron, profesor, 136
Puşcariu Ioan, preot, 207
— Sextil, profesor universitar, 82

R

Racoviţan Mihai, cercetător, 151
Radu, cneaz, 121
Radu Dimitrie, episcop la Lugoj şi Oradea, 28, 73, 74, 109, 110,111, 128, 215, 216
— Ion, 190
Raica Teodor, teolog, 90
Rákoczy Francisc II, principe, 106
Rampolla, cardinal, 109, 110
Rapolti, 206
Raţiu Basiliu, canonic, 80
— Ioan, conducător politic, 12, 13, 16, 19, 20, 21, 22, 99
— Vasile, protopop, vicar, 84
Rădoiu Nicolae, preot, 200, 201
Răduleţ Ioan, preot, 196
Retegan Simeon, 11, 16, 80
Ribiczai, familie, 41
Roman Alexandru, profesor, 14, 33, 139, 144
— Dionisie, 22
— Ioan, preot, 194
— Iosif, avocat, 101
— Visarion, cărturar, 82, 136
Romanul Miron, mitropolitul Transilvaniei, 17, 39, 63, 64, 65, 66, 68, 75, 83, 137, 138, 140, 143, 144, 147, 149
— Constantin, patriot, 7
Roskovics Ignaţiu, preot rutean, 107
Rossi, reprezentantul Nunţiaturii, 110
Roşca (Eusebiu) Remus, arhimandrit, profesor, 40, 63, 202
— Pavel, profesor, 141, 158, 168, 169, 174, 175, 176, 203
Rotariu Pavel, avocat, 137
Roxin Gheorghe, preot, 208
Rudnyánszky Béla, baron, 96
Ruffini, senator, 26
Runceanu Vasile, preot, 187
Rusan Sebastin, preot, episcop, apoi mitropolitul Moldovei, 196
Rusu Alexandru, 106, 113, 177
— Ioan Şirianu, 92
— Ioan V., protopop, 72, 136
— Ştefan, protopop, 192
Rygier Maria, 26

S

Sabo Iuliu, teolog, 90
Sachs Heinrich, 208
Saftu Eugeniu, 192, 197
— Hortensia, 192, 197
— Vasile, preot, 191, 197
Sági Gyula, 105
Sasu Dănilă, preot, 194
— Teodor, preot, 194
Saturn Isidor, preot, 195
Sădean Avram, profesor, 166
Sălăgianu Silviu, 136
Scapinelli Rafael de Laodiceea, arhiepiscop, 112, 117
Schlauch D., episcop catolic la Oradea, 145
Schwarzenberg Karl, prinţ, 9
Scitovsky János, primatul Ungariei, 70
Scorobeţ (Teodor) Trandafir, preot, apoi arhiereu, 196
Seişanu Romulus, 46, 47, 50
Seton-Watson Robert William, istoric, 15
Sever Axente, participant la revoluţie, 7
Silaghi Ioan, preot, 207
— Iosif Papp, episcop la Oradea, 101, 102
— Isidor, preot, 206
Silaşi Grigorie, preot, profesor, 135
Simony Sándor, 105
Simor János, primat al Ungariei, 101
Simu Ioan, protopop, 190
— Ioan, teolog, 96
Sinco Gheorghe, preot, 199
Slavici Ioan, 18, 64, 65, 90, 91, 94
Smigelschi Vasile, preot, 194
Spătaru Vasile, preot, 196
Stan Vasile, episcop al Maramureşului, 168, 203
Stanca Avram, preot, 188, 195
— Sebastian, preot, istoric, 94, 116, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 195, 197, 198, 199, 206, 207
Stanciu Dumitru, ofiţer, 81
— Ioan, 44
— Toma, preot, 194
Stinghe Nicolae, preot, 192, 197
Stoian Mihai, cercetător, 22
Stoica Gheorghe (Ghiţă), ziarist, 94, 97
Stoicovici Arsenie, episcop sîrb, 62
Stoika Antoniu, elev, 44
— Josephus, elev, 44
Străvoiu Ioan, preot, 198
Strevoiu Nicolae, deputat, 137, 139
Stroescu Vasile, mecenat, 158
Stroia Dumitru, teolog, 204
— Ioan, protopop, apoi episcop, 159, 174, 202
Stupineanu Iosif, preot, 88

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Sturdza A. Dimitrie, ministru, 67
Suciu Aurel, memorandist, 22
— Dumitru, 11
— Ioan, deputat, 24
— Ioan, funcţionar, 181
— I. D., profesor universitar, 63
— Vasile, mitropolit la Blaj, 110, 112, 214
Susman Ioan, preot, 195
Szabó György, preot Hajdudorog, 107
— Jenő, senator, 109
— Ioan, episcop la Gherla, 72, 73, 94, 101
Szapáry Gyula, prim-ministru, 20, 104, 105
Székenyi, episcop catolic la Oradea, 89
Szekfű Gyula, 106
Szendre Béla, ministru, 42
Szentimrei, comisar guvernial, 178
Szentkereszty Zsigmond, baron, 21
Szilágyi Dezső, profesor universitar, 146
Szölőssy Jenő, procurar regal, 96

Ş

Şacabent Arsenie Ioanovici, patriarh sîrb, 34
Şaguna Andrei, mitropolitul Ardealului, 7, 9, 10, 11, 12, 24, 60, 61, 62, 68, 69, 70, 81, 132, 135, 141, 142
— Constantin, ofiţer, 81
Şandru Victor, preot, 195
Şerban Nicolae, 72
Şincai Gheorghe, 131, 132
Şoncodi Pavel, 118
— Ştefan, 118
Şoneriu Nicolae, teolog, 203
Şrobar Vavro, medic, apoi ministru la Praga, 97
Şteer Ioan, teolog, 90
Ştefan, cneaz român, 41
Ştefan, ban de Losonz, 41
Ştefan cel Sfînt, regele Ungariei, 5
Ştefan Dumitriu, avocat, 190
Şuluţiu Alexandru Sterca, mitropolit la Blaj, 10, 71, 99, 100

T

Tafrali Orest, profesor universitar, 26
Tarţa Maria, 118
— Petru, 118
Tămaş Gheorghe, 209
Tărău Teodor, preot, 208
Tăslăuan Ioan, preot, 194
— Cornel, 194
Tăslăuanu Octavian, 153
Tătar Vasile, teolog, 203
Tăutu Vasile, 118
Téglási Francisc, comisar ministerial, 167
Teleky Mihály, cancelar al Transilvaniei, 41
Telkes Simon, preşedintele Asociaţiei centrale pentru schimbarea numelui, 42, 43
Tempea Radu, V, director şcoli, 131, 132
Teodor Pompiliu, profesor universitar, istoric, 93
— Ştefan, teolog, 90
Ternovan Ioan, preot, 119
Teutsch Friedrich, episcop, 153
— Georg Daniel, episcop luteran, 147
Theodorescu Vasile M, 40, 42
Tholmeyer S., detectiv, 181
Ticşa Gheorghe, preot, 198
Ticuşan Eremia, preot, 194, 198
Timpa Lazăr, învăţător, 208
Tincu Nicolae, 190
Tipuriţă Vasile, teolog, 204
Tisza István, prim-ministru, 50, 66, 67, 89, 113, 119, 151, 160, 161, 164, 165, 174, 180, 202
— Kálmán, prim-ministru, 33, 37, 64, 86, 108
Titulescu Nicolae, diplomat, 26
Tîrziu Augustin, protopop, 207
Todescu Ioan, preot, 84
Todoran Ioan, preot, 194
— Petru, preot, 195
Todoruţ Aurel, protocolist, 202
Tolstoi Lev, 157
Tolu Nicolae, teolog, 204
Toma Ioan, preot, 187, 200, 201
Tordásy, 41
Tóth János, secretar de stat, 79
Traian, împărat roman, 87
Traian Ioan, protopop, 195
Trefort Ágoston, ministru Culte, 63, 64, 71, 75, 83, 136, 137, 139, 142, 144, 213
— lege şcolară, — 17, 18, 33, 133, 136, 213
Treuenfeld I. Lenk, 122
Trifu Gavrilă, 22
Triteanu Lazăr, consilier, viitorul episcop Lucian de la Roman, 161, 162, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 202
Truţia Iuliu, preot, 205
— Petru, deputat, 86
Tudor Corneliu Vadim, 96
Tuducescu I., 136
Turicu Gheorghe, preot, 208

Ţ

Ţieranu Ioan, preot, 137

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

U

Ugron Gábor, ministru apoi comisar ministerial, 105, 106
Ujfalussy, comite suprem, 140
Ursu, cneaz, 121
Ursu Ioan, profesor universitar, 26
Ursuț Cornel, preot, 208
Urmánczy János, 205
Úrmösi, ofițer, 208

V

Vaida Voievod Alexandru, om politic, 24, 27, 29, 104, 114, 119, 154
Val Mery del, secretar de stat, 110
Vancea Ion, mitropolit la Blaj, 17, 64, 71, 73, 99, 100, 101, 102, 103, 137, 140, 147
Varga Florian, 33
Variu Ioan, 118
Varna Dimitrie, 136
Vasco Béla, pastor, 201
Vasu Gheorghe, preot, 88
Vaszary, primatul Ungariei, 84, 110
Vățian Romul, preot, 195
Vela Paul, canonic, 85, 103
Veliciu Mihai, memorandist, 22
Verböczy, ofițer, 208, 209
Vernichescu Martin, preot, 189
Vesa Vasile, 116
Vidrighinescu Alexandru, preot, 196
Virág Iosif, 201
Vita Sándor, procuror general, 20
Vlad Aloisiu, 33
— Anuța, 88
— Aurel, om politic, 23, 24, 88, 154
— Ilarie, preot, 89
— Nicolae, preot, 184
Vladislav Românul, cneaz, 41
Vlaic Petru, 205
Vlădescu G., 136
— Ioan, preot, 208
Vlassa Elie, canonic, 80
Voileanu Matei, preot, asesor, 202
Vuia Traian, inventator român, 26
Vulcan Iosif, publicist, 101
— Samuil, episcop la Oradea, 145
Vulturar Ioan, 206
— Vasile, 206

W

Wekerle Sándor, prim-ministru, 58, 65, 127, 165, 167, 174
Wohlgemuth Ludwig, general, guvernator al Transilvaniei, 9, 41
Wlassics Gyula, ministru de Culte, 43, 85

Z

Zalásdi, nobili, 41
Zay Adolf, deputat sas, 139
Zeicu — Zeyk, famile de cneji, 41
Zichy János, ministru de Culte, 127, 160, 174, 175, 176, 213
Zigre Nicolae, 85, 184
Zola Emile, 22

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

INDICE DE LOCURI

A

Abaúj Torna, comitat 40
— (judeţ) 108
Abrud, oraş, 188
Acăţari — Mureş, 125
Adea — Arad, 35
Ágfalva, j. Şopron, 194
Aiud — Alba, gimnaziu, 44
— închisoare, 184
Aita Mare — Covasna, 124, 125
Aita Medie — Covasna, 125
Aita Mică — Covasna, 124, 125
Aita Seacă — Covasna, 127
Alămor — Sibiu, 40
Alba, judeţ, 47, 73
Alba Iulia, — Adunare Naţională 28, 29, 55, 58, 68, 73, 204, 206, 215, 216, 217
— alte adunări, 102, 111, 112
— episcopie ortodoxă, 125
— episcopie unită, 59, 70
— episcopie romano-catolică, 132
— mitropolie ortodoxă română, 70
— închisoare, 195
— oraş, 22, 37, 107, 184, 216
— tribunalul crăiesc, 83
Albac — Alba, 40
Aldea — Harghita, 124, 126
America, 25, 26, 36, 47, 56, 83, 191, 214, 215
Andreeni — Harghita, 126
Anglia, 24, 26, 83, 215
Apalina — Mureş, 124
Apuseni, munţi, 7, 40, 155
Arad, — adunări de protest, 39, 151, 153
— cîmpia, 35
— comitat, 9,
— Consiliul Naţional Român, 27, 205, 214
— curtea cu juraţi, 91, 92
— episcopie, 60, 66, 68, 75, 77, 80, 128, 133, 137, 141, 143, 158, 174
— institutul pedagogic, 132, 133, 135, 157, 165, 166, 167, 190, 203
— institutul teologic, 66, 76, 157, 190
— alte şcoli, 52, 68, 85
— închisoare, 195
— judeţ, 34, 35, 47, 73, 132, 179, 204, 208
— oraş, 43, 64, 71, 85, 114, 115, 117
— tribunal, 89
Arada (azi Horea) — Alba, 205
Arăneag — Arad, 89
Arcuş — Covasna, 123, 124, 125, 127
Ariuşd — Covasna, 123
Athos — 120
Austria, 6, 11, 13, 14, 15, 27, 48, 115, 179
Austro-Ungaria, 25, 26, 27, 66, 75, 79, 81, 109, 127, 136, 149, 180, 202
Avrig, protopopiat, 78

B

Babşa — Timiş, 35
Baia de Arieş — Alba, 40
Baia Mare, 22, 83
Balinţ — Timiş, 35
Banat, 6, 9, 10, 13, 14, 16, 17, 26, 28, 29, 34, 35, 44, 46, 47, 60, 66, 68, 73, 74, 81, 99, 111, 132, 134, 145, 179, 204, 212, 214, 216
Band — Mureş, 124
Baraolt — Covasna, 125
Basarabia, 27, 198
Bănlaca (azi Bălnaca) — Bihor, 219
Bărdeşti — Mureş, 125
Băţanii Mari — Covasna, 124
Băţanii Mici — Covasna, 124
Beba Veche — Timiş, 35
Becicherec, district, 34
Becicherecu Mare (Iugoslavia), 179, 188, 196
Beiuş, internatul ortodox, 37
— oraş, 87, 145, 208
— plasă, 87
— reuniunea de cîntări „Lyra", 87
— şcoli, 18, 142, 145, 178
Belani — Covasna, 124, 125
Belini — Covasna, 36, 125, 200
Beliş — Cluj, 205
Bereg, comitat, 40
— judeţ, 108
Berlin, 19, 81

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Bethausen — Timiș, 35
Bezidu Nou — Mureș, 124, 126, 127
Bicaciu — Bihor, 35
Bicfalău — Covasna, 36, 125
Biharia, 95
Bihor, cîmpia, 35
— comitat, 9, 47, 132
— județ, 28, 34, 36, 67, 74, 87, 106, 107, 108, 179, 204, 209, 211
— ținut, 47, 111
Bilbor — Harghita, 124
Birtin — Bihor, 209
Biserica Albă, district, 34, 63
— localitate (Iugoslavia), 190
Bistrița, 37, 83
— școli, 44
Bistrița-Năsăud, județ, 173, 177
Bixad — Covasna, 124, 199, 200
Bîrsa, Țara Bîrsei, 5
Blaj, — adunarea din 1848, 6, 7, 9, 15, 21, 60, 70, 150
— alte adunări, 144, 153
— catedrala, 72
— conferințe, 15, 103, 110
— episcopie, 59, 70, 71, 99, 100, 124, 131, 132
— gimnaziu, 18, 76, 142, 177
— institutul teologic, 166
— liceu, 178
— alte școli, 132, 133, 165, 167
— Mitropolie, 67, 71, 72, 74, 99, 101, 103, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 121, 126, 128, 133, 144, 166, 169, 177, 178, 202
— oraș, 16, 21, 28, 87, 214
— pronunciamentul, 15, 72, 80, 212
Bodoc — Covasna, 125
Bodogaia — Harghita, 125, 126
Bolintineni — Mureș, 125, 126
Bonn, 83
Borisfalva, j. Șopron, 190, 203
Boroșneu Mare — Covasna, 123, 124, 125, 127
Boroșneu Mic — Covasna, 124, 125
Borsod, județ, 43
Bosnia, 49
Brad — Hunedoara, 40
— adunări de protest, 151
— gimnaziu, 178
Brașov, oraș, 37, 47, 62, 80, 92, 153, 163, 185, 187, 192
— adunări, 10, 144, 151
— biserici: Sf. Nicolae din Șchei, 141
— Adormirea, 141
—comitete, 82
— gimnaziul, 9, 18, 60, 76, 141, 142, 143, 165, 166, 178
— închisoare, 88, 182, 185, 186, 187, 188, 194, 198, 199
— județ, 171, 177, 179, 198
— protopopiat, 68
Bratca — Bihor, 209
Brateș — Covasna, 125
Brest — Litovsk, pacea, 27
Breţcu — Covasna, 121, 200
— protopopiat, 182
Bruxelles, 19
Bucovina, 14, 26, 27, 48, 56, 99, 173
București, oraș, 18, 29, 143, 185, 186, 198
— Biblioteca Academiei R. S. R., 51
— comandantul militar german, 184
— expoziții, 51, 87
— guvernul, 53, 81
— Liga culturală, 19, 22, 214
— parlamentul, 142
— senatul, 73
— subscripții pentru memorandiști, 22
— tratate (de pace și de alianță), 24, 27
— universitatea, 203
Buda — Ungaria, 5, 124
Budapesta, 14, 35, 42, 56, 68, 79, 82, 89, 93, 97, 98, 105, 116, 127, 140, 156, 157, 163, 168, 176
— casa magnaților, 60, 62, 71, 72
— conferințe, 104, 109, 110
— congresul naționalităților, 23, 39, 67, 85
— alte congrese, 50, 101, 102, 103
— consilii, 109
— curtea de apel, 85, 92, 183, 184, 185
— curtea de casație, 93, 96
— dieta (camera deputaților), 16, 24, 60, 81, 86, 91, 119, 134, 139, 142, 159
— facultate de teologie ortodoxă, 53, 128
— guvernul, 16, 18, 21, 33, 37, 51, 53, 55, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 72, 73, 109, 110, 117, 121, 142, 151, 165, 177, 180
— închisoare, 297
— lagăr, 195
— manifestații, 109
— ministere, 61, 75, 87, 102, 134, 142, 160, 169, 180, 183, 203
— parlamentul, 14, 23, 27, 63, 68, 85, 86, 114, 167, 213
— parohie, 113
— reuniuni, 40
— societate culturală de maghiarizare, 40
— școli, 167
— tribunale, 181
— universitatea maghiară, 15, 53, 109, 140, 203
Budila — Brașov, 201
Buia — Sibiu, 191
Burjuc — Hunedoara, notariat, 158

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Buzău, 186, 194
Bük — Ungaria, 194

C

Cara — Cluj, 36
Caransebeș, 145, 214
— cerc electoral, 146
— episcopie, 60, 66, 68, 69, 75, 77, 80, 133, 137, 141, 143, 159, 171, 174
— institutul teologic-pedagocic, 53, 68, 76, 133, 160, 165, 166, 167, 190, 204
— închisoare, 179
— pretura, 189
Caraș-Severin, județ, 4, 171, 177
Carei (Careii Mari), 35
— adunare populară, 128
— parohie, 109
— Satu Mare, ținut, 35
— vicariat, 128
Carlovit (azi Sremski Karlovici), Mitropolia sîrbă, 59, 60, 62, 63, 127
— pacea de la— 6,
Carpați, munții, 5, 19, 25, 53, 80, 81, 115, 116, 145, 165, 169, 171, 184, 185, 186, 188, 198, 203, 204, 216
Cason, scaun, 124
Casonu Mare (azi Imper) — Harghita, 124, 127
Călățele — Cluj, 205
Căpîlnița — Harghita, 124
Cătălina — Covasna, 125
Căuașd — Bihor, 209
Cehoslovacia, 14, 27
Ceica — Bihor, 67
Cenad, județ, 108
Cermei — Arad, 35
Cernatu de Jos (azi Cernat) — Covasna, 125
Cernatu de Sus — Covasna, 125
Cernăuți,
— congres, 27
— facultatea de teologie, 69
— universitatea, 168
Cetatea de Baltă — Alba, 40
Chichiș — Covasna, 124, 125, 199, 200, 201
Chilieni — Covasna, 125
Chioar, 159
Chișinău, 27
Ciceu — Harghita, 123
Ciglean — Sălaj, 187
Cinta — Mureș, 125
Cisnădie — Sibiu, 185
Cittaducale (Italia), lagăr de prizonieri, 26
Ciuc, comitat, 122
— județ, 47, 122, 123
— scaun, 122, 123, 124, 125, 126
Ciuc Sîngeorgiu — Harghita, 125, 127
Ciucea — Cluj, 205
Cîmpeni — Alba, 40, 83
Cîmpia Panonică, 5, 65
Cîmpia Tisei, 97, 106
Cluj, oraș, 10, 21, 22, 56, 82, 93, 114, 176, 193, 197, 205
— adunări și manifestații, 58, 104
— biblioteca universității, 51
— Consiliul Național Român, 205
— dieta, 7, 12, 14
— episcopie, 94
— Femke, 41
— închisoare, 87, 166, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 187, 192, 193, 194, 196, 198, 201, 203, 213
— judecătorie, tribunal, Curtea cu jurați, 86, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 192
— județ, 47
— procesul Memorandului, 21, 65, 72, 213
— școli, 44, 168, 175
— universitatea, 52, 53, 135, 203
Comolău — Covasna, 125, 201
Copșa Mică — Sibiu, 21, 193
Cornățel — Sibiu, 40
Corunca — Mureș, 125
Covasna — județ, 199
Crăciunel (azi Crăciunelu de Sus) — Alba, 40
Crăciunești — Mureș, 125, 126
Cristești — Mureș, 124, 125
Cristian — Sibiu, 40
Crișana, 14, 17, 47, 111, 206, 214
Crișcior — Hunedoara, biserică, 5
Csáva — Șopron, 190, 193, 194, 195, 197
Csegöld, 109
Culciu Mare — Satu Mare, 119

D

Dacia (Daco-România), 82, 87, 95
Dalnic — Covasna, 125
Daneș — Mureș, 194
Darnița (Ucraina), lagăr de prizonieri, 25
Darova — Timiș, 35
Debrețin, 106
— Consiliul de război, 207
— Curtea cu jurați, 84
— închisoare, 187
— vicariat, 114, 120
Dej — Cluj, 114, 115, 187
Dejani — Timiș, 35
Densuș — Hunedoara, biserica, 5

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Deta — Timiș, 43, 206
Deva, oraș, 37
— adunări de protest, 144
— închisoare, 189, 213
— școli, 44, 135, 167
— tribunal, 88
Dijir — Bihor, 206
Ditrău — Harghita, 124, 125
Doba — Satu Mare, 88, 117, 118, 119
Dobîrlău — Covasna, 125
Dobolii de Jos — Covasna, 123, 124 125, 199, 200, 201
Doboșeni — Covasna, 124
Dobra — Hunedoara, 82, 88
Dobrogea, 95
Drăgășani — Vîlcea, 186
Dunărea, 56, 171, 215

E

Eliseni — Harghita, 127
Eperjes (azi Prešov, în Cehoslovacia), episcopie ruteană, 109, 113
— Reuniunea culturală, 40
Ersig — Caraș-Severin, 35
Estelnic — Covasna, 123, 125
Esztergom — Ungaria, arhiepiscopie catolică, 59, 71, 73, 99, 110, 112, 113, 121, 126
— conferință, 99

F

Fachert — Arad, 35
Făgăraș, oraș, 37
— comitat, 135
— închisoare, 186, 187
— județ, 37, 47, 171, 177, 179, 189, 198
— scaunul episcopal, 59, 70, 71
— școli, 44
— țara, 5, 111
Făget — Timiș, 35
Ferrara — Italia, 26
Fertőmeggyes — Ungaria, 190, 191, 194, 195
Fertőrakos — Ungaria, 191, 194
Flandra, 34
Forău — Bihor, 195
Franța, 9, 24, 25, 26, 83, 215
Frasin sat, 120
Frumoasa — Harghita, 126
Fűles — Ungaria, 191

G

Galiția, 184, 196, 201
Galșa — Arad, 35
Gătaia — Timiș, 35
Genova — Italia, 26
Geoagiu, protopopiat, 158
Germania, 27, 129, 180
Ghelința — Covasna, 123, 124, 125, 127
Gheorgheni — Harghita, 43, 125, 126
Gherla — Cluj, 37, 82, 114, 115
— episcopia, 71, 73, 74, 99, 101, 108, 109, 110, 113, 114, 133, 141, 177
— institut teologic-pedagogic, 167
— școală pedagogică, 133, 165
Ghilad — Timiș, 35
Ghimeș — Bacău, 124, 126
Ghimeș-Făget — Bacău, 126
Ghioroc — Arad, 35
Ghizela — Timiș, 35
Gilău, munți, 205
Giurcuța — Cluj, 215
Gîrbovăț — Caraș-Severin, 204
Glăjărie — Mureș, 43
Gotha — Germania, 46
Graz — Austria, 19
Griviția, lupte, 81, 212
Gura Rîului — Sibiu, 40
Gurbediu — Bihor, 209
Gurghiu — protopopiat, 113, 126
— scaun, 124

H

Hajdu, județ, 106, 107
Hajdudorog — congrese, 108, 121
— episcopie, 72, 88, 106, 109, 110, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 126, 128, 211, 214
— episcopie ortodoxă, 187
— oraș, 106, 108, 117
— vicariat, 108, 126
Harghita, județ, 199
Hașfalău (azi Vînători) — Mureș, 175
Hațeg, adunări de protest, 151
— protopopiat, 158, 171,
— țara, 5, 41, 177, 179
Hălmagiu, ținut, 157
Herțegovina, 49
Hódmezővásárhely, 127
Huedin, Cluj, 205
Hunedoara, adunări de protest, 151, 153
— județ, 5, 40, 47, 73, 134, 158, 171, 177, 179, 189
— protopopiat, 158, 171
— școli, 158
— ținut, 41

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

I

Iaşi, 215
Iclandu Mare — Mureş, 192
Ilia, protopopiat — şcoli, 158
Ilieni — Covasna, 123, 124, 125
Imper — Harghita, 125
Ineu— Arad, scaunul episcopal, 60
— pretura, 207
Innsbruck — Austria, 7
Iobăgeni (azi Valea) — Mureş, 125
Italia, 11, 24, 26, 83, 196
Ivăneşti — Mureş, 126
Izgar — Caraş-Severin, 35
Iugoslavia, 14, 179, 188, 196

J

Jac — Sălaj, 36
Jacodu Român (azi Jacu) — Mureş, 127
Jamu Mare — Timiş, 35
Jibou — Sălaj, 187
Joseni — Harghita, 125, 126

K

Kabold — Ungaria, 193, 194, 195, 197
Keiserdorf — Ungaria, 193
Komárom — Ungaria, 127
Konadin — Ungaria, 36
Kopháza, — j. Şopron, 194

L

Lakfalva — Ungaria, 194
Lakompak — Ungaria, 190, 191, 194
Landszer — Ungaria, 193, 194
Laslea — Sibiu, 40
Lăureni — Mureş, 125
Lăzăreşti — Harghita, 123, 124, 125, 127
Leipzig, 83, 202
Lemnia — Covasna, 123, 125, 127
Leşnic — Hunedoara, biserică, 5
Leţ — Covasna, 125
Lipova — Arad, 153
Lisa — Braşov, 185
Lisnău — Covasna, 123, 124, 125, 127, 199, 200
Lombardia, 9
Londra, 19
Lucska — Ungaria, 120
Luduş — Mureş, 36
Lugaşu de Sus — Bihor, 209
Lugoj, adunări, 104, 153
— episcopie unită, 71, 73, 74, 99, 101, 110, 133, 141, 177
— închisoare, 189
— seminar unit, 203
Lunca — Bihor, 208, 209
Lunca — Hunedoara, 40, 201
Lupşa — Alba, 86

M

Macău (Makó) — Ungaria, 108, 109
Mailat — Arad, 35
Maioreşti — Mureş, 124
Malnaş — Covasna, 125
Manesdorf — Ungaria, 195
Maramureş, comitat, 9, 14, 17, 40
— judeţ, 28, 47, 89, 108, 120, 132, 159, 177, 211
— ţară, 5, 111
— ţinut, 214
Marea Britanie, v. Anglia
Marghita — Bihor, 206, 207, 208
Margine — Bihor, 209
Marmaţia, 95
Mădăraş — Harghita, 117, 125
Măgheruş — Covasna, 125
Mănăstireni — Cluj, 205
Mănăştiur — Timiş, 35
Mărăşti, lupte, 25
Mărăşeşti, lupte 25
Mărcuşa — Covasna, 125
Mărişel — Cluj, 40, 205
Mărtănuş — Covasna, 124, 125
Mărtineni — Covasna, 125
Mediaş — Sibiu, 29, 193
Medişa — Satu Mare, 125
Mereşti — Harghita, 124, 125
Mesteacăn (Brad) — Hunedoara, 40
Micfalău — Covasna, 199, 200
Miercurea Sibiului, conferinţa, 16, 62
Mihăileni — Harghita, 125
Milano — Italia, 26
Mişcolţ — Ungaria, 127
Mezieş — Bihor, biserica, 87
Moacşa — Covasna, 125
Mocrea — Arad, 35
Moftinu Mic — Satu Mare, 117
Mohu — Sibiu, 185
Moisei — Maramureş, masacru, 205
Moldova, 5, 27, 41, 56, 59, 107, 123, 180, 198
Morăreni — Mureş, 124, 125
Morlaca — Cluj, 205
Moşniţa — Timiş, 35
Muncaci (Munkács, azi Mukacevo în R. S. S. Ucraineană), episcopie ruteană, 73, 107, 108, 109, 110, 113
— mitropolie ortodoxă ungară, 128
Muntenegru, 27
Muntenia, 95
Mureş, comitat, 122
— depresiune 121

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

— judeţ, 48, 122
— protopopiat, 126
— rîu, 34, 56, 122
— scaun, 122, 123, 124, 125, 126
Mureşeni — Mureş, 124

N

Nadăş — Timiş, 35
Nagymárton — j. Şopron, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197
Nandru Vale — Hunedoara, 183
Nazna — Mureş, 125
Nădlac — Arad, 35
Năsăud, gimnaziu, 18, 142
— judeţ, 48
— oraş, 37
Neapole — Italia, 26
Nevrincea — Timiş, 35
New York — S. U. A., 25
Nezsider, lagăr, 179, 190, 194, 195
Nicoleşti — Harghita, 123
Niraciad, parohie, 109
Niraj, vale, 124
Nistru, rîu, 27
Nucet — Sibiu, 40
Nyiregyháza — Ungaria, 207

O

Oaş, ţara, 5
Ocna Sibiului — Sibiu, 202
Odorhei, cetatea, 121
— comitat, 122
— închisoare, 179, 188
— judeţ, 48, 122, 124, 200
— protopopiat, 113, 126
— scaun, 122, 123, 124, 125, 126
Odorheiu Secuiesc — Harghita, 127
Oituz, lupte, 25
Ojdula — Covasna, 124, 125, 200
Olcea — Bihor, 209
Olt, depresiune, 121, 122
Oltenia, 95
Oradea, conferinţe, 27, 177
— consistoriu ortodox (vicariat), 60, 67 68, 80, 85, 133, 141
— episcopie catolică, 41, 73, 74
— episcopie unită, 59, 71, 72, 73, 74, 85, 89, 99, 101, 103, 108, 109, 110, 113, 114, 133, 141
— institut teologic-pedagogic, 85, 165
— internat ortodox, 85
— închisoare, 182, 190, 196, 214
— oraş, 71, 82, 166, 202, 209, 214
— ordinariat, 138
— parohie ruteană, 109
— seminar catolic, 89
— tribunal, 208
Orăştie — Hunedoara, adunări de protest, 151
— protopopiat, 171
Oşorhei — Bihor, 209
Oxford — Anglia, 22
Ozun — Covasna, 125, 199, 200, 201

P

Palanca Nouă, district, 35
Paloş — Braşov, 86
Panciova, district, 34
Pápa — Ungaria, 113
Paris, adunări, 22, 23
— Comitetul naţional al românilor, 26
— Conferinţa de pace, 38, 162
— oraş, 19, 26, 81, 214
Pasarovit, tratat de pace, 6
Pava — (azi înglobat în comuna Zăbala) — Covasna 125
Pădureni — Arad, 208
Păpăuţi — Covasna, 124, 125
Păsăreni — Mureş, 125
Pesta, 12, 13, 146
Peştera — Hunedoara, 40
Petroşani — Hunedoara, 177
Piemont, 9
Pîncota — Arad, 35
Plăieşii de Sus — Harghita, 125
Plevna, lupte, 81, 83, 212
Poian — Covasna, 123, 124, 125, 127
Poiana Sărată — Bacău, 123
Pojon (azi Bratislava), 109
Polonia, 27
Pomi — Satu Mare, 207
Ponor — Alba, 40
Porcialma, parohie, 109
Pordeanu — Timiş, 35
Porumbacu, lupta, 198
Porumbeni — Mureş, 125
Praga, 84, 214
Prislop — Hunedoara, mănăstire, 5
Prusia, 11, 13, 131
Prut, rîu, 27
Purcăreni — Braşov, 201

R

Racoşu de Jos (azi Racoş) — Braşov, 186
Racu — Harghita, 125
Rahova, lupte, 81, 212
Ratz Dorog (Dorogul sîrbesc) v. Hajdudorog
Răşinari — Sibiu, 59, 93
Recaş — Timiş, 35
Reci — Covasna, 123
Reczekéthely — Şopron — Ungaria, 195

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Rometea — Mureș, 124, 125
Resighea — Satu Mare, 119
Ribița — Hunedoara, biserică, 5
Rinul de Mijloc, 34
Ritrig (Reczeny) — Șopron — Ungaria, 203
Rîjletu — Argeș, 186
Rîmeț — Alba, mănăstire, 5
Roma, Biserica Romei, 52, 59, 70, 100, 102, 110, 114, 115
— Congres al naționalităților, 26
— miting, 22
— oraș, 19, 26, 109, 214
— v. și Vatican
România, 5, 16, 19, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 33, 47, 51, 52, 56, 59, 66, 67, 70, 79, 80, 81, 83, 89, 93, 96, 115, 127, 128, 135, 142, 150, 161, 162, 164, 165, 166, 170, 171, 174, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 188, 193, 197, 198, 199, 202, 203, 206, 212, 213, 214, 215, 216, 217
Rovine — Hunedoara, 40
Rotbav — Brașov, 199,
Roteni — Mureș, 126
Rusia, 24, 25, 27, 120, 165, 169, 192, 214
Ruszt — Șopron — Ungaria, 98, 188, 190, 191, 194, 195, 197

S

Salzburg — Austria, 120
Sanislău — Satu Mare, 119
Saroș, comitat, 40
Sátoraljaújhely — Ungaria, parohie, 114
Satu Mare, oraș, 117
— gimnaziu, 83
— închisoare, 118, 189
— județ, 36, 37, 48, 106, 108, 119
— parohie, 109
— tribunal, 84, 87, 88, 118
Satu Mic — Arad, 35
Satu Nou — Arad, 35
Saxonia, 34
Săcădat — Bihor, 209
Săcel — Sibiu, 40
Sălaj, județ, 36, 48, 204
Sălciua de Sus — Alba, 40
Săliște — Sibiu, 40, 97, 98, 159, 172
— cerc, 11
— adunări de protest, 151
Sărata — Mureș, 125
Sărmașu Mare — Mureș, 36
Sătmar, comitat, 9
— județ, 36, 108, 132, 204, 207, 211
— școli, 159
Sînmartinu Maghiar — Timiș, 35
Sebeș — Alba, 151, 188, 190
Sebeșu Săsesc v. Sebeș
Sebiș — Arad, 85
Seghedin —Ungaria, oraș, 18, 65, 71, 94
— închisoare, 22, 83, 84, 88, 93, 96, 97, 98, 118, 179, 187, 189, 214
— tribunal, 189
Seghiștel (azi Sighiștel) — Bihor, 209
Seini — Maramureș, 207
Serbia, 165, 200
Sercz — Șopron — Ungaria, 194
Sfîntu Gheorghe — Covasna, 125, 187, 199, 200, 201
Siberia, 169, 214
Sibiel — Sibiu, 40
Sibiu, oraș, 10, 20, 21, 40, 81, 93, 98, 137, 190, 191, 196, 214
— adunări de protest, 10, 23, 39, 67, 144, 150, 151,
— arhiepiscopie, 60, 61, 63, 66, 67, 68, 69, 74, 77, 80, 83, 90, 93, 124, 125, 133, 134, 136, 137, 141, 143, 151, 153, 157, 158, 170, 173, 174, 175, 177, 199, 202, 203
— Astra, 54, 60, 72
— banca Albina, 56, 81, 140
— catedrala, 201
— comitete, 60, 81
— congrese — conferințe, 10, 17, 18, 19, 23, 212
— curtea cu jurați, 90, 91
— dietă, 14, 16, 62, 80
— episcopie, 9, 59, 60, 131, 132
— institutul teologic-pedagogic, 60, 67, 76, 81, 83, 94, 96, 98, 132, 133, 159, 161, 165, 166, 167, 168, 171, 174, 182, 202, 203, 204, 215
— închisoare, 185, 186
— judecătorie, 91
— județ, 48, 171, 177, 179, 189, 196, 198
— Memorandul, 19, 20, 212
— reuniuni, 83, 84
— seminar teologic, 53
— școli, 44, 132, 142
Sighet, 120, 135
Sînbenedic — Alba, 125
Sîncrai — Alba, 125
Sîncraiu de Mureș — Mureș, 124
Sîncrăieni — Harghita, 125
Sîndominic — Harghita, 124, 125, 126
Sîngeorgiu de Mureș — Mureș, 125
Sîngeorgiu de Pădure — Mureș, 124, 125
Sînlorinț (azi Lăureni) — Mureș, 126
Sînmihai — Timiș, 35
Sîntana de Mureș — Mureș, 125
Sîntandrei, 125
Sîntimbru — Harghita, 125
Sîntion — Covasna, 125
Sîntionlunca — Covasna, 125
Slovacia, 97
Smîrdan, luptele, 81, 212

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Socodor — Arad, 207
Sohodol — Alba, 83
Solnoc — Dobîca, comitat, 144
Someş, judeţ, 48
Someşul Cald, rîu, 205
Sopronnyék — Ungaria, 190, 195
Sovata — Mureş, 127
Srem (Sirmiu), 34
Statele Unite ale Americii v. America.
Strei — Hunedoara, biserica, 5
Streisîngeorgiu — Hunedoara, biserica, 5
Strigonium v. Esztergom.
Subcetate — Harghita, 124, 125
Szabolcs — Ungaria, judeţ, 106, 107, 108
Szentes — Ungaria, 127

Ş

Şamşud (azi Şincai) — Mureş, 191
Şeica Mare — Sibiu, 191
Şelimbăr — Sibiu, 40, 185
Şercaia — Braşov, 182, 191
Şesuri — Hunedoara, 40
Şimand — Arad, 207
Şimleu (Şimleu Silvaniei) — Sălaj, 207
Şiria — Arad, 35
Şişeşti — Maramureş, 83, 84
Şoard — Mureş, 126
Şoimeni — Harghita, 123
Şopron — Ungaria, oraş, 156, 179, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 201
— judeţ, 67, 96, 179, 180, 189, 192, 193, 194, 195, 197, 203, 204, 206, 214
Şura Mare — Sibiu, 40

T

Tălmăcel — Sibiu, 40
Tăureni — Harghita, 124
Teliu — Braşov, 201
Tilişca — Sibiu, 40
Timişoara, ţinut, 34
— adunări, 10
— conferinţe, 10, 16
— curtea cu juraţi, tribunal, 89, 92
— episcopie, 60
— închisoare, 179, 213
— oraş, 9, 167
Timiş (Torontal), judeţ, 35, 48
— prefectură, 189
Tirimioara — Mureş, 126
Tisa, rîu, 5, 121, 177
Tîrgovişte — Timiş, 35
Tîrgu Mureş, biserica ortodoxă, 192
— adunări, 128
— curtea superioară de justiţie, 16
— gimnaziu, 44
— închisoare, 179, 185, 186, 187, 191, 192, 194, 213
— parohie, 125, 126
— protopopiat unit, 113
— tribunal, 80
— „vicariatul secuimii", 113, 121, 126, 128
Tîrgu Secuiesc — Covasna, 37, 125, 200
Tîrlungeni (azi Tărlungeni) — Braşov, 201
Tîrnava Mare, judeţ, 48, 171, 177
Tîrnava Mică, judeţ, 48
Tîrnave, 34, 122, 124
Tîrnăveni — Mureş, 114, 115
Toldal — Mureş, 124
Tomeşti — Harghita, 123, 125
Topolovăţu Mic — Timiş, 35
Torino — Italia, 26
Transilvania: passim.
Trei Scaune, comitat, 122
— judeţ, 36, 48, 122, 123, 124, 173, 177, 199
— protopopiat, 113, 127, 199, 200
— scaun, 122, 123, 125, 126
Trestia — Hunedoara, 40
Treznea — Sălaj, masacru, 205
Trianon — Conferinţă — tratat de pace, 29, 55, 152
Troiţa — Mureş, 126
Tufeni — Cluj, 205
Turda — Cluj, cartier Oprişani, 206
— comitat, 122
— judeţ, 48, 122
— oraş, 20, 191
— sinod electoral, 60
Turia (Turia de Jos) — Covasna, 123, 124, 125, 127

Ţ

Ţara Haţegului, 195
Ţara Românească, 5, 59, 107
Ţipar — Arad, 35

U

Ucraina (Republica Sovietică Ucraineană), 14, 25, 27, 197, 198
Ugocea, comitat, 40
Uifalău (azi Vaideiu) — Mureş, 125
Uioara (azi Ocna Mureş) — Alba, 192
Ung, comitat, 40
Ungaria: passim.
Ungheni — Mureş, 125
Ungvár (Ujgorod), episcopie ruteană, 107, 119

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

V

Vác (Vaţ) — Ungaria, închisoare, 22, 83, 92, 79, 189
Vale — Sibiu, 40
Valea Geoagiului (azi Geogel) — Alba, 40
Valea Jiului, 195
Vaşarhei (Tîrgu Mureş) — Mureş, 121
Vaşcău (azi Dr. Petru Groza) — Bihor, 208
Vatican, 100, 109, 114, 120, 127
Văleni — Braşov, 86, 144
Văleni (Călăţele) — Cluj, 205
Vărşand — Arad, 35
Veperd — Ungaria, 190, 194
Versailles, tratatul de pace, 29
Veştem — Sibiu, 185
Viena, conferinţe, 11, 71, 99
— congrese, 110
— curtea, 12, 59, 60, 70, 71, 191
— Diktatul din 1940, 128
— guvernul, 8, 9
— Memorandul, 20, 67, 84, 213
— nunţiatura, 109, 110, 113, 120, 128
— oraş, 8, 14, 20, 22, 64, 81, 83, 99, 115, 131, 138, 146, 214
— senatul, 9, 10, 62
Vinţul de Jos — Alba, 202
Vînători — Mureş, 175
Vîrşeţ — Iugoslavia, episcopie, 60
— seminar, 63
Vlăhiţa (Oláhfalu) — Harghita, 121, 124
Voiniceni — Mureş, 125
Voivodina sîrbească, 9
Voşlobeni — Harghita, 124, 126

Z

Zagon — Covasna, 124
Zalău — Sălaj, 135, 189
Zarand, comitat, 135
— protopopiat, 158
Zăbala — Covasna, 125
Zălan — Covasna, 124, 125
Zeicani — Hunedoara, 134
Zemplén, comitat, 40, 108
Zerindu Mare — Timiş, 35
Zimandcuz — Arad, 35
Zimandu Nou — Arad, 35
Zizin — Braşov, 185
Zlaşti — Hunedoara, 41
Zombor (azi în Iugoslavia), oraş, 179, 189, 196, 197, 214

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

CUPRINSUL

	Pagina
Introducere: **Situaţia politică a Transilvaniei în perioada dualismului austro-ungar (1867—1918)**	5— 29
Capitolul I: **Încercări de maghiarizare a românilor transilvăneni**	31— 58
— Legea naţionalităţilor	31— 34
— Maghiarizarea satelor şi oraşelor	34— 38
— Maghiarizarea numirilor de localităţi	38— 40
— Societăţi culturale de maghiarizare	40— 41
— Maghiarizarea numelor de persoane	41— 44
— Statistici	44— 50
— Un plan secret de maghiarizare totală a românilor din anul 1907	50— 55
— Un ultim plan al maghiarizării: proiectele contelui Bethlen	55— 58
Capitolul II: **Statul ungar şi Biserica românească în perioada dualismului (1867—1918)**	59— 98
— Organizarea Bisericii Ortodoxe	60— 70
— Biserica unită	70— 74
— Statul şi preoţimea. Salarizarea preoţilor	74— 80
— Atitudinea autorităţilor de stat faţă de preoţii români „nepatrioţi"	80— 83
— În închisorile din Seghedin şi Vaţ	83— 90
— Preoţi români în procese de presă	90— 98
Capitolul III: **Încercări de deznaţionalizare a românilor prin Biserica unită**	99—129
— Lupta pentru sinodalitate	99—101
— „Autonomia Bisericii catolice din Ungaria"	101—106
— Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog	106—120
— „Vicariatul Secuimii"	120—127
— Epilogul Hajdudorogului	127—129
Capitolul IV: **Guvernele ungare şi şcolile confesionale româneşti din Transilvania**	131—178
— Începuturile acţiunii de deznaţionalizare prin şcoală	134—136
— Legea Trefort (Articolul de lege XVIII din 1879)	136—142
— Legea pentru instrucţia în şcolile medii din 1883 (Articolul de lege XXX)	142—146
— Alte legi şcolare	146—152
— Legile şcolare ale lui Apponyi (Articolul de lege XXVII din 1907)	152—162
— Cîteva statistici	162—164
— Şcolile româneşti în 1917/1918. „Zona culturală"	164—178
Capitolul V: **Preoţimea românească în anii 1916—1918**	179—209
— Un proces de „trădare de patrie" sau „spionaj românesc"	180—182
— Alţi preoţi condamnaţi	182—189
— Deportări în satele Şopronului	189—196
— Preotese în închisoare şi deportare	196—199
— Maghiarizarea unor credincioşi ortodocşi români	199—202
— Soarta Institutului teologic-pedagogic din Sibiu	202—204
— Cîteva luni de teroare în Arad, Bihor şi Sătmar	204—209
În loc de concluzii	211—217
Anexe	219—282
— Indice de nume	283—292
— Indice de locuri	293—301

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Coli tipar 19. Bun de tipar 3. 3. 1986
Sibiu 1986

TIPOGRAFIA EPARHIALĂ SIBIU — Comanda nr. 13/1986

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

LEI 45

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro